

જૈનધર્મનો પ્રાણ

લેખક
પડિત શ્રી સુખલાલજી

સ પાદિકા
દસસુખમાર્ગ માતવણિયા
રતિસાધ દીપથ દ દેસાઈ

પ્રાસિસ્થાન

ગૂર્જર ગ્રંથરત્ન કાર્યાલય
ગાધી રસ્તા અમદાવાદ

મુગધ્યાં પ્રાપ્તિયાન—

- (૧) અસોક કાંતિલાલ કોરા
૪૮, ગોવાલિયા ટેક રોડ, મુગધ ૨૬
- (૨) મેધરાજ જૈન પુસ્તક લઢાર
ગોડીજી નિર્લિંગ પહેલે માળે
૨૦, પાપધુની, મુગધ-૨

૨૬

પહેલી આરુત્તિ ઓગસ્ટ ૧૯૬૨
મહાવીર નિર્વાણ સવત ૨૪૮૮
વિક્રમસવત ૨૦૧૮

૨૭

કિમત જે રૂપિયા

૨૭

પ્રકાશક

રસિમ્ધાજી પ્રાણાભાઈ કોરા
૪૮ ગોવાલિયા ટેક રોડ, મુગધ ૨૧

૨

મુ

કાંતિલાલ મોતીલાલ દેસાઈ
ચંદ્રિકા ત્રિવેદી
મિરમપુર રોડ અમ ત્રા

પરમપૂજ્યપાદ, પ્રાત સ્મરણીય
મુનિમહારાજ
શ્રી પુણ્યવિજયજી મહારાજને
સાદર
સ મ પ્દ જી

—કલિદાસ દેસા

નિવેદન

વખતને વીતતા શી વાર લાગે છે ?

જેતજેતામા ભાઈ જગમોહનદાસને ગુજરી ગયા ચાર વર્ષ પૂરા થયા. એના પુણ્યમ્મરણુ નિમિત્તે સડ કરેલી અથમાળાનુ આજે ચોથુ પુસ્તક પ્રગટ થઈ રહ્યું છે. વર્ષે વર્ષે માળાનો મણકો ફરતો રહે છે અને ભાઈના સ્વર્ગપાસ-સ્મરણના સવત્સરને આગળ વધારતો રહે છે !

આ નાની સ ખી શુભ પ્રવૃત્તિને જ્વજનો, એકીઓ મિત્રો મુખીઓ અને વિદ્યારેખી મહાનુભાવો તરફથી જે મમતાભર્યો આવકાર મળતો રહ્યો છે તેથી અમારો હિસાબ વધતો રહે છે એ સૌ મહાનુભાવો પ્રત્યે અમારી જોડી કૃતજ્ઞતાની લાગણી વ્યક્ત કરીએ છીએ.

આ વખતે આ અથમાળાના ચોથા પુસ્તક નરીકે અમે પરમપૂજ્ય પડિતવર્ધ ઓ સુખવાનજીની પ્રજ્ઞા પ્રભાદી રજૂ કરી સ ચા છીએ એ અમારા માટે વિશેષ આનંદનો વિષય છે. પડિતજી જેવા ભાગ્ય વિખ્યાત તત્ત્વવેત્તાનુ પુસ્તક પ્રકાશિત થવાથી અમારી આ નાની સરખી અથમાળા ગૌરવાન્વિત બની છે. આ અથમાળાનો પ્રારંભ પણ તેઓશ્રીના ચાર તીર્થક્રમ પુસ્તકથી જ થયો હતો. પૂજ્ય પડિતજી તો એમણે વચાવેના વિશાળ કુટુંબના વર્ગીય છે અને એ કુટુંબમાં જેમવાન સંસ્થાપ્ય અમને પણ સાપડાયું છે. એને જેમનો આભાર તો અમે ઈ રીતે માની શકીએ ? અમે હમેશા એમની આવી મમતાના અનિદાની બની રહીએ એટલી જ અભ્યર્થના કરીએ છીએ.

આ પુસ્તકનુ પ્રાચીન કરવાની અનુમતિ આપવા બદલ અમે પૂ પડિતજીએ ત્યાપેન જાનોદય દ્રષ્ટ અને એના દ્રષ્ટી મુખીઓનો દાર્શિક આભાર માનીએ છીએ. આ પુસ્તક એના સાચાને જૈનધર્મની પ્રાણજૂત જેવી વિશિષ્ટ માહિતી આપમે એમાં શકા નથી.

પૂજ્ય પડિતજીના વિષુવ સાહિત્યમાથી લેખોની પસંદગી કરવાનુ મમ બહુ મુશ્કેલ હતુ પરંતુ સૌજન્યમૂર્તિ, પડિત જીયુત દનસુખભાઈ

માનવશ્રિયા તથા અમાગ મિત્ર શ્રી રતિનાન દીપચદ દેસાઈએ એના સપાલનનું કામ સ્વીકારીને અમારા કાર્યને સરળ બનાવી દીધું શ્રી દનસુખબાઈએ તો પુસ્તકના સપાલન ઉપગત ગ્રંથની હિમરોગિતામા હિમેરો કરે એવી ભૂમિકા પણ લખી આપી છે આ બંને તો અમારા નિબ્ધના મિત્રો અને મુરખીઓ છે એટલે એમનો આભાર માનવાના બદલે એમની લાગણીની નોંધ લઈને જ અમે સતોષ માનીએ છીએ

આ ગ્રંથમાળાનું ત્રીજું પુસ્તક 'પદ્મપરાગ' પ્રગટ થયું ત્યારે અમારા પૃથ્વી માતૃશ્રી હયાત રના એ પુસ્તક તેઓશ્રીને અર્પણ કરવાની મેં એમને બાપુ કરી ત્યારે એમના મોં ઉપર સ્વર્ગીય લાઈ તેમ જ અમારા તરફની મમતાની જે રેખાઓ બિખરી આવી હતી એ આજે પણ યાદ છે આ યોગ્ય પુસ્તક પ્રગટ થાય છે ત્યારે તેઓને સ્વર્ગનારી થયે (સ્વર્ગવાસ તા ૨૮-૧૦-૧૯૬૧) હમ મહિના પૂરા થવામા છે તેઓની બેઠક અમાગ ધરના પ્રવેશ દ્વાગ પામેના ઓરડામા હતી ધ મા પેસતા પાના એમના જ દર્શન થાય અને બદલે જતી વખતે 'બા બગર જાઉં છું' એમ કહીને બાના "હા લાઈ વહેનો માનજે" એ મમતાભર્યા શબ્દો સાંભળીને જ બગર જાઉં હૃદયનો એ નિત્યક્રમ થઈ ગયો હતો પણ આજે એ સ્થાન સંતુ પામ્યું છે અને એ શબ્દો સહને માટે લુપ્ત થઈ ગયા છે। પણ સસાર તો સયાગ અને રિયોગની કૃત્યશક્તિ છે। એમા અફસોસ શું કરવો? એ પુરમ ઉપમારીને અમારા સૌના અતર માં પ્રપામ દો।

આ પુસ્તકનું સુધક હાવગમ સમયગર કરી આપના બ ન ગ્રંથિકા પ્રિન્ટરીના સઆ-કિનો, માગ્યા સમયે મનોદર કરર ઝાઈન દોરી આપના માટે જાગીના કળા ર શ્રી સી નરેનભાઈનો અને આ કાર્યમા સહ ર આપના અન્ય સૌ કોઈનો અમે આભાર માનીએ છીએ

૪૮, ગોવાનિવાટેક રોડ, મુમઈ-૨૬ } કાનિયાય ડાહ્યાલાઈ દોરા
તા ૨૦-૮-૧૯૬૨

સ પાઠકીય

અમારા સમ્યક્ મિત્ર ભાઈશ્રી કાનિભાઈ કોરાએ એક નાની સગખી શુભ પ્રગતિ શરૂ કરી કે પોતાના સ્વર્ગવાસી નાના ભાઈશ્રી વગમોદનવાસની સ્મૃતિમા એમણે એક અથમાળા શરૂ કરી કે અને એમા દર વર્ષે તેઓ એક પુસ્તક પ્રમસિન કરે છે એમના આ શુભ વાપ્તમા, આ પુસ્તકના સંપાદન દ્વારા, અમે અમારા મતિચિન સહકાર આપી શક્યા છીએ એ અમારા માટે ખાન નો સિદ્ધ છે

પુન્ય પતિ શ્રી સુખનાનજીએ ધર્મ અને તત્ત્વજ્ઞાન તેમ જ ખીજા પણ અનેક વિષયો અંગે એમની વિચિત્ર વ્યાપક અને તન સ્પર્શી, મનસ્પર્શી અને મર્વસ્પર્શી દૃષ્ટિએ નાના મોટા સખ્યાબંધ લેખો ગુજરાતી તેમ જ મિદી ભાષામા લખ્યા કે એ લેખોમાના મોતશામના લેખો ગુજરાતી 'દર્શન અને ચિંતન ના બે ભાગોમા તેમ જ હિન્દી 'દશન ભૌત ચિન્તન' નામે અથર્મા સમૃદ્ધિત ચર્ચમા છે

આ પુસ્તકમાનો જ્ઞાન અને સમ નામનો મોળમો નેષ બાં કરના બાળના બધા લેખો ઉપરુષ્ટાએ પુસ્તકોમાથી જ પસંદ કરવામા આયા છે અને કુપુ લખાણુ કયા પુસ્તકમાથી લેવામા આનુ કે તે સુચરવા માટે ગુજરાતી પુસ્તકની દ્વ્યવિ. અને હિન્દી ગ્રંથની 'દ્વ્યવિ. ની સગા મળી છે દ્વ્યવિ. ની મનારાળા મળ લેખો હિન્દીમા હોઈ એનુ ગુજરાતી ભાષાતર કરવામા આનુ છે

તત્ત્વજ્ઞાન જેવા અનિમદન વિષયને પણ વધુમા વધુ સ્પષ્ટતા અને સ ળનાપૂર્વક લોખ્યાસમા રજૂ કરવો એ પતિનજીની વિસ્તા અને લેખનશૈલીની અમાધારણુ વિગેસ્તા છે

આ પુસ્તકમાના લેખો તે તે પુસ્તકના સમગ્ર પૃષ્ઠોમાથી એક જ ગ્યમેથી ઉત્ત કરવામા નથી આયા પરંતુ તે તે વિષય અંગે હિન્દી ગુજરાતી પુસ્તકમા જે કઈ લખાયેનુ છે તેનુ, સામગ્ર્ય વાયબની ત્રિનાસા રુચિ આે જુદીને ખ્યાનમા રાખીને નવેમરથી સંપાદન કરીને બધા લેખો તૈયાર કરવામા આયા છે

આ રીતે આ પુસ્તકનું સકલન કરવાની યાજ્ઞ મુખ્યત્વે અમારી બે દષ્ટિ છે એક તો જૈન તત્ત્વજ્ઞાન કે ધર્મ અંગેની કટલીક નિશિષ્ટ માહિતી જિજ્ઞાસુઓ સમક્ષ રજૂ કરવી તે આ માહિતી વાચતા જૈન ધર્મ અને દર્શનની ઇતર ભારતીય દર્શનો કરતાં સી વિશેષતા છે, તેમ જ એની સાથે એનું કયા મળનાપણું છે, એનો પણ ઇતલોક ખ્યાત જિજ્ઞાસુઓને સદૃજ રીતે આપી શકશે અને બીજી દષ્ટિ પૂજ્ય પડિતજીની સત્યગોધક, દુનનાત્મક, તટસ્થ સમન્વયગામી આ મૌનિક વિદ્વાનો થોડોક પણ પરિચય જિજ્ઞાસુઓને કરાવવો એ છે સમત્વ અને સત્યને કે આ રાખીને અમસ્ત ભારતીય દર્શનો અને ધર્મોનો અભ્યાસ કરનાર વિદ્વાન તરીકે પૂજ્ય પડિતજીનું સ્થાન અગ્રેષ્ઠ છે એ કહેવાની જરૂર નથી.

અહીં અમારે એટલું જણાવું જોઈએ કે જૈન ધર્મ-દર્શનના પ્રાથમિક જિજ્ઞાસુઓની દષ્ટિએ આ પુસ્તક તયાર કરવામાં આનું નથી પણ પ્રારંભિક જ્ઞાન ધરાવતા જિજ્ઞાસુઓ જે એક અભ્યાસી િ જોમ ચિંતન-મનનપૂર્વક આ પુસ્તકનું વાચન કરશે તો તેમને અનેક બાબતોમાં નવો પ્રકોશ સાપડનાની સાથે પૂજ્ય પડિતજીનું નધાર સાહિત્ય વાચવાની પ્રેરણા મળ્યા વગર ની રહે.

આ પુસ્તકના એક પૂરક તેમ જ પુરોગામી પુસ્તક તરીકે આ મધ્યમાણનું પ્રથમ પુસ્તક—પડિતજીનું 'આરંભીય કર'—વાચવાની અમે સૌ જિજ્ઞાસુઓને બનામણું કરીએ છીએ.

આ પુસ્તકમાં આપનામાં આવેલ નિષ્ણો ઉપરાત જૈનધર્મ-દર્શનો સગતા બીજા પણ અનેક નિષ્ણો જાણુવા જેવા છે, પણ પુસ્તકની પૃથક્ ખ્યાની મર્યાદામાં રહીને જે કઈ ગોચ સામગ્રી આપી શકાય તે પમદ કરીને આપવાનો અમે પ્રયત્ન કર્યો છે આશા છે, જિજ્ઞાસુઓ તેમ જ અભ્યાસીઓને એ ઉપયોગી થઈ પડે.

પ-બ આનંદભાઈ, અમદાવાદ-૧
સ્વાતંત્ર્યદિન ૧૯૧૨
આવબી હિંદુ મા ૨૦૧૮

}

દવમુખ માવરજિયા
રતિલાલ દીપચંદ દેસાઈ

' જૈનધર્મનો પ્રાણ' પુસ્તકનું આ નામ તેમા તે જ
 નામના મુક્તિ મે લેખને આધાર આપવામા આ-યુ છે અને તે
 આર્થક છે પૂજ્ય પદ્મિ મી મુખના-ના લેખનની એ રિશેનતા કે
 કે તેઓ કોઈ પણ વિરતુ ઉપ ચોડિ નિરપણ કવવામા રાચતા
 નથી પણ પ્રતિષાઘ વિષયના દાર્દને પ મી જ તેનું નિરપણ કરે છે
 આથી આ પુસ્તકમાનુ સરૂતિ ધર્મ દર્શન, જૈનધર્મ જૈન દર્શન
 જૈન આચાર જેવા વિરોધ પ્રતિષા ન તે તે વિષયના દાર્દને જ
 વિરોધન સ્પર્ગ કે ધર્મ આદિના બાન રપને તે આમાન્યપમે સૌ
 જગતના હોય છે, કાગણ કે તે નરી આખે દેખાર તેનું રૂપ દોર છે, પણ
 એ મંથા પાછળનું તત્ત્વ શુ છે તેની જાણ આજા લોખને હોય છે
 આ પુસ્તકમા જૈનધર્મના તત્ત્વની પ માધની કે તેના દાર્દની જ
 વિરોધન બોજખ આપવામા આવી છે આથી આ પુસ્તકમા જૈન
 ધર્મ વિષે તેના અનુયાયીઆને પણ નાણું નહુ જાણુરા મગમે અને

તેમના ધણા જોભા લાગી જશે જોનેતરોને માટે તો આ પુસ્તક જોન
ધર્મના પરિચય માટે દીવા જલુ છે એમા શક નથી.

પતિજ્ઞના લેખનની બીજી વિશેષતા એ છે કે તેઓ દતિહાસ
અને જુનનાને મહત્વનુ રચાન આપે છે ધાર્મિક લોભ પોતાના ધર્મ
રિતે જીડી સમજાવુ રિના જ એમ કહેતા હોય છે કે અમારો જ
ધર્મ સૌથી પ્રાચીન છે અને એટલે જ પતિજ્ઞ દતિહાસ અને
જુનના આગ ધાર્મિકતાની એ સમજને આચાર આપીને નિર્મલ બના
વા પ્રયત્ન કરે છે આથી ધર્મ રિતેની નિષ્ઠામા જાણુપ આવવાને
બંને તે જગણક બની જાય છે અને ખરા તત્ત્વને પામીને તેની નિજ
વધારે હા જ બને છે પતિજ્ઞની નિરૂપણપદ્ધતિથી વાચકમા રિવેક
શુદ્ધિ જાગૃત થાય છે અને રૂ માન્યતાઓનુ પરીક્ષણ કરીને હોયોપા
દેવનો રિવેક ગ્રંથ કરવા એ સમર્થ બને છે આમ વાચકની શ્રદ્ધાને
તેઓ હચમચાવીને એકનાર, તેના મળિયા હાસી નાખે છે પણ તેમ
કરવાનો એમનો ઉદ્દેશ વાચકને શ્રદ્ધાહીન મનાવવાનો નહી પણ તેની
શ્રદ્ધાના મૂળને હા કરવાનો હોય છે વાચક ખરા અર્થમા શ્રદ્ધાળુ બને
છે અને તેનો કદામદ દૂર અર્ધ જાય છે

પતિજ્ઞના લેખનની આ બે રિતેનાઓના મળમા તેમનુ
વિશાળ વાચન તો છે જ, પણ ઉપરાંત સ્વનત્ર ચિંતન-મનન કરીને
તેમણે જે એક રિશિષ્ટ રતિ કેળવી છે તે પણ છે તે રતિ એટલે
ધર્મ અને દર્શનોમા લાને બે દેખાતો હોય પણ એ બે જતા તેમા
રહેત અનેદને સોધીને એ બધાનો સમન્વય રાની વૃત્તિ આ સમન્વય
લાવનાને કારણે તેઓ ધર્મે લાને જોન રહ્યા અને એમણે જોનધર્મના
અભ્યાસી તરીકે લાને પ્રગિદ્ધિ મેળવી પણ તેમના નખાલુમા સર્વન
સમભાન નગરે ચડે છે ધર્મ જેવા આજા રિતમા સમભાવ સાચવી
લખવુ એ અત્યંત કઠણ છે જતા તેમણે કરનુ જોનધર્મના હા નુ
નિરૂપણ એક તરખ રિવાનને જાજે તેવુ આ પુસ્તકમા મળે છે આમા

જેમ જૈનધર્મના ભક્તને શ્રેષ્ઠી અનિરજના નથી તેમ તેના વિરોધીએ કરેન દોષ ધર્મન પણ નથી પણ વિવેચકે શ્રેષ્ઠ જૈનધર્મના પ્રાણનું નિરૂપણ છે

આ પુસ્તક તેમના વિશાળ લગભગ અડધી હજાર પાનાંના હિન્દી ગુજરાતી વખાણોમાંથી ચૂંટી કઢીને તૈયાર કરાયા આપ્ત હોઈ વાચકની બધી અપેક્ષાને એ પૂરી ન પામુ કરે પણ જૈનધર્મના દર્શને તો તેના ખગ સ્વરૂપમાં પ્રગટ કરે જ છે

જૈનધર્મનું પ્રવર્તન કોઈ એ- પુરુષને નામે સૈવ વૈશ્ણવ આદિની જેમ નથી અત્રે પણ એ જિનો-ભક્ષેના વિજેતાઓએ આચરેન અને ઉપદેશો ધર્મનું નામ છે માથી જૈનધર્મ કોઈ એ- અસ્મિથી પ્રવર્તિત થયો છે કે કોઈ એક યક્ષિને જ તેમાં દેન તરીકે સ્થાન છે એમ નહીં પણ જે કોઈ રાગ દેવો વિજેતા હોય તે જિન છે અને તેમનો ધર્મ તે જૈનધર્મ આરા જૈનધર્મના અનવાધીઓ જૈન કહેવાય છે તેઓએ કાળક્રમે જેમનામાં રાગ પેનો રિવિષ્ય જોયો તેમને પોતાના છાંદસ તર્કિક સ્વીકાર્યા નહોતે એવા રિશિષ્ટ વોને તીવરર એવું નામ આપ્યું આરા તીથ કરાની સખ્યા તેમને મને ધણી મોટી છે પણ આ ગામમાં-આ યુગમાં-રિવોલ નકરનવેયથી માગિને નરમાન સુધીના ૨૪ તોય ગગ ત્રિગિલ છે બીજા ગામતી જેમ તેઓ ઇન્દ્રના અવનાર નહીં કે અનાસિલ ઇન્દ્ર પણ તથી પ તુ સામા ન મનુષ્યરૂપે જ મેન જના પૂર્વ સરજારો મરણે નહોતે ત જ મમા રિનો પ્રકારની સાધના કરીને તીર્થંકર પો પામ્યા છે એ ને ક તીર્થંકર એ આપણા મનુષ્યોમાંના જ મેક છે અને તેમનો સદેહ છે ક જે કોઈ તેમની જેમ નરન કરે તે તીવરર પ ને પામી શકે છે મનુષ્યગતિમાં આ પ્રકારના આત્મરિવાસની પ્રેણા આપનાર એ તીર્થંકર છે આ ધર્મમાં મનુષ્યથી લુપ્ત જાતિના દેવો પૂજ્યતા પ્રાપ્ત કરે છે પણ જૈનધર્મમાં મનુષ્ય એવી સમિતિને મેગવે છે જેથી દેવો પણ

તેમને પૂજે છે—

ઘમ્મો ઘમ્મમુક્કિટ્ઠ અદિસા સજ્જમો ત્થો ।

દેવા વિ ત નમસસિ અસ ઘમ્મો સયા મળો ॥

મનુષ્ય જાતિનું ૫૦ ઉત્કૃષ્ટ છે એ મતલબનું મહાભારતમાં કહ્યું છે—‘ન માનુષાત્ શ્રેષ્ઠતરં હિ કિંચિત્’—(શાંતિપર્વ ૨૮૬-૨૦) મનુષ્યથી કોઈ શ્રેષ્ઠ નથી મનુષ્યની આવી પ્રતિષ્ઠા કરવામાં જૈન તીર્થ કરોનો હાજો જોવો તેવો નથી જ્યાં સુધી તીર્થ કરોનો પ્રભાવ ન હોય ત્યાં સુધી ઇન્દ્રાદિ દેવોની પૂજા પ્રતિષ્ઠા આર્યો કરતા હતા અને અનેક હિસક યજ્ઞોનું અનુષ્ઠાન કરી તેમને રીઝવી બદલામાં સપત્તિ માગતા હતા તીર્થ કરોએ મનુષ્યની એ દીનતાને નિવારીને મનુષ્યનું ભાગ્ય મનુષ્યના જ હાથમાં સોંપ્યું અને ધાર્મિક માન્યતામાં નવજનગરણ્ય આ લુ મનુષ્ય પોતાના સામર્થ્યને ઓળખતો થયો અને એણે ઇન્દ્રાદિ દેવોની ઉપાસના છોડી દીધી પરિણામે રેદિક આર્યોમાં પણ રામ અને કૃષ્ણ જેવા મનુષ્યો પૂજાવા લાગ્યા—૫૪૧ કહે કાળક્રમે તેમને અવતારી પુરો બનાવી દીધા પણ મૂળ વાત એટલી સાચી છે કે ૨૮ કરતા પણ મનુષ્ય મહાન છે, એ સદેશ તો તીર્થ કરોએ જ આપેને આપ્યો છે

તીર્થ કરોએ પ્રવર્તાવેન વર્મનું સ્વરૂપ શું છે? તેનું ૮૫ શું છે? —એ એક શબ્દમાં શ્વેતુ હોય તો ‘અદિસા’ છે આચારમાં અદિસાના બે રૂપ છે સયમ અને તપ સયમમાં સર-સ કાચ આવે છે—શરીરનો મનનો અંત વાળીને આથી તે નસા બંધનોમાં પડતો નથી અને તપથી તે જૂના ઉપાર્જિત બંધોને કાપી નાખે છે આમ એક માત્ર અદિસાના પાનથી મનુષ્ય મુક્તિને મેળવી શકે છે

જીવનમાં અદિસાનું પૂરેપૂરું પાનન કરવું હોય તો વિચારમાં અનેકાનંદે અપનાવ્યા વિના ચાલે જ નહિ આથી અદિસામાંથી જ

જૈનધર્મનો દાર્શનિક સિદ્ધાન્ત અનેકાત ફરિત થયો છે વિચારના દારો ખુલાસા રાખે તમને બધાના વિચારોમાંથી સત્ય જાણી આવશે— આ છે અનેકાતનો અર્થ સત્યના આગ્રહી માટે સર્વપ્રથમ પોતાનો એ કદાચ કે 'મારુ તેજ સાચુ અને બીજુ બૂઠુ' એ હોયો જ પડે એ ન હોયે ત્યાં સુધી તે બીજાને અન્યાય જ કરશે અને તે જ તો દિસા છે આથી અદિસકને માટે અનેકાતવાદી થવું અનિવાર્ય છે આથી જૈનધર્મમાં જે દર્શનનો વિકાસ થયો તે એકાન્તવાદી નહિ પણ અનેકાતવાદી દર્શનનો થયો છે

અદિસાનો હવન યવદાર માટે જે આચાર તે જ જૈનધર્મ અને અદિસાથી ફરિત થવું દર્શન તે જૈન દર્શન આથી જૈનધર્મને અનુસરનારે શ્રમણના હવન-યવદારમાં સ્થૂળ હવની રક્ષાથી આગળ વધીને જે સુક્ષ્મ હતો છે જે નરી આખે દેખાતા પણ નરી તેમની રક્ષાની પણ જાવના છે અને જે જાવનારો આધારે જ આચારના વિધિ નિર્ધેખી દારમાળા ધર્મ છે એને સંપૂર્ણ અનુસરનારો પ્રયત્ન શ્રમણો અને ન્યતત અનુસરનારો પ્રેરક શ્રવણ કરે છે

આચારની પાળણ દર્શન ન હોય તો આચારની સાધનામાં નિહા આવતી નથી આથી દરેક ધર્મે હવના બધ અને મોક્ષ તથા હતો જાત સાથેના સબધ તથા જગતના સ્વરૂપ વિશે અનિવાર્ય રીતે વિચાર જરૂર પડે છે એ અનિવાર્યતામાંથી અમમ જૈન દર્શન ઊભુ થયું છે પ્રથમ મટેસાયુ તેમ જૈન મનના વિચારની એ વિશેષતા છે કે તે સત્યની શોધ માટે તત્પર છે અને આથી જ સમન દર્શનોના સમૂહરૂપ જૈન દર્શન છે—એવો ઉદ્ધેશ આચાર જિનમદ જેવા આચાર કરી ગયા છે

જૈન દર્શનના મૂળ તત્ત્વો બે જ છે હવ અને અહવ એ બેનો વિસ્તાર પાંચ અન્તિમત્તરો છે દ્રવ્યરૂપે અથવા જ્ઞાન તત્ત્વ કે નવ તત્ત્વરૂપે વલ્લુવવામાં આવે ■ આવીકા કેરણ અહવને પાંચ ભૂતરૂપે

પર અગ્નિદાસો માનવામાં આવે છે પણ દુષ્ટાદિ ન્યેની વિરોધ
અસરમાંથી પના દાસ વિના થઈ શકે નહિ આથી જ અન્ય
દાસને પણ અગ્નિદાસ હતું આ રીતે પાંચ અગ્નિદાસને ગ્યા । ૭
ગ્યા પણ થયા ત્યારે માને અન્ય નાનવામાં નથી આવતું
ત્યારે તેો હવે બોલે અગ્નિ ન્યેના પાંચ જે બાકી મામ
અનારવામાં આવે ૩

જે માન તત્ત્વ અને નવ તત્ત્વ વિ । થાય અપરીક્ષણ કરી
તર્જાએ જોઈ શકાયા તત્ત્વરિત્યા જે રીતે મામ આવે ૩ એક
મામ રિતે માપતે ૮૪ જોયું જ ન મા । આ મામમાં ઉરોગી
થાય એ રીતે તત્ત્વોની ખુબરી મારા ૩ આમાં હવે અગ્નિ
આસર મારે બધે નિજ । અન્યોદા-એ અન્ય તત્ત્વોને અગ્નિદાસો
એ પ્રકારે બોલે તેમાં પુરત બોલે પાંચ ૮૪માં કુલ નવ તત્ત્વોને
ખુબરી બોલે પ્રકારે ૮૪ જે વધુત હવે મા । અગ્નિદાસ રિત્યા રૂપે
જ માન થાય । નવ તત્ત્વો મળ્યાના ૩ મા બુદ્ધિ મેળવવામાં વધુનમાં
એવું થયેલું ૮૪માં થઈ પણ છે હવે બોલે અગ્નિદાસ રિત્યા
અપરીક્ષણ તો ઉપર થઈ જ છે અગ્નિદાસ અગ્નિદાસ કાર-
બધન-તુ હવે થાય થયે થયે નિજ ૩ એ અન્ય સમાગ થયે થયે
એ મોક્ષ છે કર્મ જે કારણોએ હવે માથે બધમાં આવે છે તે
મારણે આસર ૩ અને એનો નિરોધ તેસર ૩ હવે અને અગ્નિ
-અમનુ જેક જેવા થઈ જતુ તે બધ છે

સાર એ છે કે અમારો માર્ગ પ્રમાણમાં જાય ત્યારે સુખો છે
ન્યા સુખો બધાના નરણો મોક્ષ દોષ સમારજ્ઞિ થયા કરે ૩ એ
મારો નિરોધ અમામાં આવે તો સમાર મટી હવે મિદ્ધિ કે
નિર્વાણ અસર્યાને પામે છે નિરોધની પ્રક્રિયા સર છે એટલે કે અગ્નિ
મુખ થવાની સમાર-રિતિ આદિ એ સર્વ ૩ અને અગ્નિ વિરતિ
આદિ સર્વ ન થયા હવે કર્મથી છુવા તપસ્યા આકાર

અનુદાનો પાલુ ૨૨ ■ તેથી નિર્જરા-આશિષ છુટકાગે-ચાય છે અને
અતે એ મોક્ષ પામે ॥

પૂજ્ય પતિશ્રી લેખનમૈત્રીની અને જૈનધર્મ તથા દર્શનની
આટની સક્ષિપ્ત માફિતી વાચકને ઉપયોગી થાય એ દૃષ્ટિએ આપ
વામાં આવી છે આ સિરાય આ ભૂમિમાં લખવાનો ખીત્તે કરો
આશય નથી આ એના માટે પણ જરૂરી હતું કે પતિશ્રીએ જે
જે વિવેચના કરી છે તે જૈનધર્મ અને દર્શનના મૌનિક તત્ત્વોનું
સામાન્ય જ્ઞાન વાચકને છે જ એમ માનીતે જ કરી છે

પ-ળ, આનંદ-માગ, અમદાવાદ-૬ } દલસુખ માધનણિયા
૧૫મી એપ્રિલ ૧૯૬૨

સ્મૃતિગેય બધુ જગમોહનદાસ

હૂવ આજે ખીને છે, અને કાને પોનાની માયા સહેરી સે
હે અને દના સોના અતરમા એ વમી જાત છે।

ધ ય જીવનો મળતી વાતો ટૂંકી અરધાના યોજાયા પ ઠાયા
નના નથી એ તો જે જીવન જીવી જાએ એ કૃતાય જની જાય—
પછી એ કામું હવે કે યોડું। તેથી જ તો એક દિવસનું કમળ
એ મરત જની મરે છે।

ભાઈ જગમોહન જુ કમળની જેમ જીવ્યા અને પોનાની કીર્તિની
ડવાસ મૂખીને અડાગે ચાલતા થયા।

અમે ચાર ભાઈ અને ચાર બહેનો ચારે ભાઈઓમા ભાઈત્રી
જગમોહનદાસ સૌરીનાના પત્ન અબ્યામમા તેજસ્વિનામા ઉત્સાહમાં
કર્તવ્યપરામૃતામા અને તાપ્તિસામા અમારા સૌથી અડિયાના।

અમારું મૂળ રાતન ખે। પત્ન વૃત્તીથી અમારું કુટુંબ બદાર તામ
-હે છે અમા। પત્ન પિતાશ્રી એન્જિનિયર હતા અને એમનું કાર્ય
ક્ષેત્ર મુખ્યત્વે સૌરાષ્ટ્રમા ગોહાળ અને ફામનમન હતું અને અમારા
પૂર્વ મામ શ્રી હાટભાઈ કોગ તો એક નિવૃત્ત ગામૂએરક હતા
એમનું કાર્યક્ષેત્ર મુખ્યત્વે મુનઈ એન્જે મુનઈમા તો એમના નામની
ખૂબ સુવાસ ફેલાયેલી છે એમના સમગ્ર નિમિષે મુનઈમા—બોરીવતીમા
ચાલતું કોરા કેન્દ્ર બંદુ જાતું છે

પિતાશ્રી અને કાકાશ્રીના હિંમ્મ અબ્યાસ અને સરસ્વતીના વાગસાના
બંને અમે બધાનું ભાઈબહેનો એકજાની કેળવણી મુખી પહોંચી શક્યા

છીએ પણ અમાગ પિતાશ્રી તો અમારી નાની વયે જ સ્વર્ગવાળી થતા હતા એટલે અમને સાચવવાની અને મરકારી બનાવવાની બધી જવાબદારી અમાગ પૂજ્ય માતૃશ્રીએ અને અમાગ પૂજ્ય કામશ્રીએ સંભાળી લીધી હતી અને બરાબ ભાઈભાણુ આ બંને પૂજ્યોના જીવનભર સહી છીએ

ભાઈ જગમોહનદાસનો જન્મ ગૌરાપુરમાં જામનગરમાં તા ૨૪-૧૨-૧૮૨૨ ના રોજ થયો હતો એમણે મેટ્રિક સુધીનો અભ્યાસ જોગમાં થયો હતો ત્યાર પછી તેઓએ વિજ્ઞાન કેન્દ્રમાં અભ્યાસ કરીને મુખ્ય યુનિવર્સિટીની બી એ ડી અને તે પછી સ્કૂલ ઓફ ઈકોનોમિક્સમાં બેચાર્જ એમ એની ડિગ્રી મેળવી હતી અને, પોતાની ઉચ્ચશિક્ષા અને વિગત જણાવવાની બરી બાની કારકિર્દી માટે જાણે આદરે અભ્યાસ ઓછો હોય એમ પોષ્ટર કેન્દ્ર ઓફ એમર્સમાં બેચાર્જને એમને બી એમ ડી પરીક્ષા પાસ કરી હતી

આ રીતે ઉચ્ચ અભ્યાસ બાદ એક નિપુણ અર્થશાસ્ત્રી અને દાખેલ સચાઈ તરીકેની યોગ્યતા પ્રાપ્ત કરી બાદ ભાઈ જગમોહનદાસે શિક્ષણમાં મુમર્દની બે વ્યાપારી પેઢીઓમાં મહત્વના પૂરક કામ કરી બતાવ્યું આથી એક બાબત યોગ્યતા સચાનનમકિલમાં મેમ્બર પૂણે આત્મચરિત્રમાં આની ભેદ અને બીજી બાબત જેમને જેમને એમની સાથે લાભ થયું કે એમનો થોડો વયુ પચિસે જ વાતો અસ્પષ્ટ માર્ગે એમને એમની વિશિષ્ટ સચાનનશક્તિની તેમ જ એમની ધ્યેય નિષ્ઠા અને કાર્યપણ માર્ગે પહેલવી રજવાની કાર્યવિવરણની પ્રતીતિ થઈ

એમની પ્રકૃતિ નિષ્ઠા અને કાર્યવિવરણ એમને સ્વાસ્થ્ય અને જવાબદારીભર્યા સ્થાન તરફ ખેંચી ગઈ હતી એટલી યુવાન ઉંમરે તેઓ રાજસ્થાનમાંની એમોમીએડ એન (પાટા) હાઈસ્કૂલ નિ કંપનીના મેજિસ્ટ્રેટ અને સરકારી તરીકેના જેવી જણાવવાની વાતો પોતે નિમાયા આ કથા બે બેચાર્જ પૂજ્યશ્રીના જીવનના ઉદ્યોગ મોગ પાયા પર ચલાવે છે

આ નવા અને બેવડી જવાગદરીવાળા સ્થાને તો જાતે ભાઈ જામોદન ! સની શક્તિ અને સહનિયતા બેવડી રીતે જાણી જાગી એ બાળુ એમણે પોતાના મધદક્ષતા અને કુશાગ્ર શુદ્ધિ તેમ જ અટપટા પ્રશ્નોમા પણ જાણી નિર્ણય લેવાની નિશિષ્ટ શક્તિને લીધે કંપનીના ઝંરદોષોના મન હતી સીધા તો ખીજ બાળુ મિતનસાર સ્વભાવ હતી મીઠાશ અને સરળતા ચરદારકુશલતા અને માનવતાના સદ્ગુણોથી પોતાની કંપનીમા કામ કરતા મજૂરાના દિન વસતી લીધાં ! ઈ કામેન સચાનક માટે પણ અત્યારના સમયમા માનિક અને મજૂર મને ! ગણ કરીને જ નેના દિન હતી લેવાનું કામ ભાઈ મુજેન છે ભાઈ જામોદનનાસે મેતા ॥ નિશિષ્ટ વ્યક્તિત્વથી એ મુજેન કામને આમાન કરી જતા પુ હતુ એ મેમની ચિગ્મગતીન નિરોધન છે

અને આટલુ જ શા માટે ? જે પ્રદેશને એમણે પોતાનું કાર્યક્ષેત્ર બનાવ્યુ હતુ એ ભગજમદીની આમાન્ય જનતામા પણ તેઓ ૧૬ ઠીમા સાબની જેમ જાણી ગયા હતા અને અવસર મળતા એની પોતાની બનતી મેના મજરાનુ મ્દી ચૂમતા ન હતા આને લીધે તેઓ એ પ્રદેશની સામાન્ય જનતામા પણ એના જ લોકપ્રિય અને આદરવા યની વધારા હતા

પણ એ દિવસ એનું દુલાન્ય લઈ ! ૧૮૭૦ એમની આવી અંધી સાત્ર/તિઓ થવી ગઈ નિ સ ૨૦૧૪ના ચૈત્રવતી ૧૩ શુનવાર ના ૧૪-૪-૧૮૫૫ના રોજ તેઓ કંપનીને મામે મોટરમા બોધાન તરફ જતા હતા ત્યારે વચમા એમની મોટરને અડમાન થયો અને તેઓ અજાને એલીઓ મિત્રો અને પ્રશસકોને વિનાય જતા મળીન સારો માટે વિનાય થઈ ગયા !

આવા અનેક સંકલ્પોના પુજ સમા અંગ કદુબની જ નહી પણ જે જે માર્ક્ષેત્રમા એમણે પ્રવેશ કર્યો એ માર્ક્ષેત્રની પણ આવા

સમા અનેક ઉમંગોથી ભરેલા ભાઈનો ૩૬ વર્ષની ભરપુરાનરો
અમાળ સ્વર્ગવાસ એ અમારા કુટુંબને માટે વજ્રપાત કે હોનારત જેવી
કારમી ધમ્મક હતી ! પણ આ માટે વિધાતાનો શો વાક કાગીએ ?
અમારા ભાગ્ય જ એમાં નમળા કે જેનો અહીં ખપ હતો એનો ખીજ
કુનિયાને પણ ખપ પડ્યો !

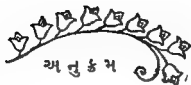
ભાઈ જગમોહનદાસની ખોટ અમારા કુટુંબને માટે તો કદી ન
પૂરી શકાય એવી મોટી છે પણ એમણે અભદ્યતા અને માનવનાની
ભારનાથી પ્રેરાઈને સામાન્ય જનતાની જે કંઈ ઘેગી ઘણી એવા બાળની
હતી એને ત્રીસે એમની ખોટ એક સામાજિક ખોટ પણ બની ગઈ છે !

એમને અજ્ઞાનિ આપવાને રામજી જમડીના નામરિકાએ ગોખસભા
ભરી હતી, અને પોતાના આના એક દિનચિતકને કેવળ સમ્બોધી
અજ્ઞાનિ આપીને સતોત્ર નવી માતા એમના સ્મરણ નિમિત્તે સારી
એની રમ્મ બેગી કરીને, શ્રી કારા માનમહિરની ધ્યાપના કરી હતી
આમા વધારે નોંધપાત્ર ખીના તે એ કે આ દ્વારની શુભ શરૂઆત
વધનીના મળૂરોએ પાતાની આરમ્મના દસ મકા એ ફાળામા આપીને
કરી હતી. પ્રભુને પ્યારા એરા નાના બાળજાની કેળવણીની આ સમ્યા
ભાઈ શ્રી જગમોહનદાસે પ્રાપ્ત થેન સદ્ભાવ અને લોકઆદનાનું
આરમ્મ બની રહેશે

આ કુખ્ય ધમ્મક અમારા માટે પ્રેરક બની અને બહુસ્મરણથી
કેવળ હમેશા કુખી થયો બને એમના સ્મરણ નિમિત્તે શ્રી જગ
મોહનદાસ ારા સ્મારક પુસ્તકમાળાનો આ નાનો સરખો સ્મૃતિદીપ
પ્રગટાવવાનો અમને ભારના થઈ

સ્વર્ગવાસી મધુનો આ સ્મૃતિદીપ અમને વધુ ને વધુ હા કાલનો
પ્રેરક બનો એ જ પ્રાર્થના !

કાલિદાસ કોરા

અનુક્રમ

૧ પૂર્વભૂમિકા

૩-૨૭

[૧] ધર્મ, તત્વજ્ઞાન અને સમૃત્તિ-૨ [૨] તત્વજ્ઞાન અને ધર્મનો સબંધ ૪ [૩] રમડાળીજી-૫ [૪] ધર્મનું ધ્યેય-૭ [૫] ધર્મ વિધિની સપત્તિ-૭ [૬] ધર્મના મેઘવરના બાજુ અને આભ્યતર-૮ [૭] ધર્મનંદિ અને તેનું બેધી-૨૭-૧૦ [૮] મે ધર્મસંખ્યાઓ યજ્ઞચાત્રમન્દિત અને સન્ધ્યાસન્દિત-૧૫ [૯] ધર્મ અને જ્યોત્ષ્ણ-૧૬ [૧૦] ધર્મ અને વિચાર-૧૭ [૧૧] ધર્મ અને સમૃત્તિ-૧૭ બે-૧૭ [૧૨] ધર્મ અને નીતિ-૧૭ [૧૩] ધર્મ અને પથ-૧૮ [૧૪] દર્શન અને સમ્રાટ-૨૨ [૧૫] સમ્રાટ અને મિથ્યાદષ્ટિ-૨૬

૨ જૈનધર્મનો પ્રાણ

૨૮-૪૯

પ્રાણીય અને શ્રમણ પરપગ વૈષ્ણવ અને સામ્ય દષ્ટિ-૨૮ એકમીજી ઉપ પ્રભાવ અને સમન્વય-૨૭ શ્રમણ પરપગના પ્રવર્તકો-૩૩ શ્રીગણપત્તુનો આશ્ર-૩૪ શ્રમણધર્મની સામ્યદષ્ટિ-૩૫ સાચી ચીરતાના સબંધમાં જૈન ધર્મ ગીતા અને ગાધીજી-૩૬ સામ્યદષ્ટિ અને અનેકતવાદ

૩૭ અભિમા-૨૮ આત્મવિદ્યા અને ઉક્તિનાદ-૩૯ કર્મવિદ્યા
અને બધમેક્ષ-૪૧ ચારિત્રવિદ્યા-૪૪ લોકવિદ્યા-૪૬ જૈન મન
અને ઈશ્વર-૪૮ શ્રુતવિદ્યા-૮૮

૩ નિર્મથ સપ્રદાયની પ્રાચીનતા ૫૦-૬૦

મુખ્ય શ્રમ ૧ મપ્રાયાઓ તેની ઓળખ-૫૦ નિર્મથ
મપ્રાયાએ જૈન સપ્રાયાનાક પુગલા-૫૧ શુદ્ધ અને
મદારીર-૫૩ નિર્મથ પરનાનો શુદ્ધ ઉપર પ્રભાવ-૫૫ ચાર
ધામ ઓ મોડ સપ્રાયા-૬૦

૪ જૈન સંસ્કૃતિનું હૃદય ૬૧-૮૧

સંસ્કૃતિનું મહત્વ-૬૧ જૈન સંસ્કૃતિના બે સ્વરૂપ-૬૨
જૈન સંસ્કૃતિનું બાહ્ય સ્વરૂપ-૬૩ જૈન સંસ્કૃતિનું હૃદય
નિર્વાર્તક ધર્મ-૬૪ ધર્મોનું વર્ગીકરણ-૬૫ અનાત્મતા-૬૬
પ્રવર્તક ધર્મ-૬૭ નિવર્તક ધર્મ-૬૮ સમાજગામી પ્રવર્તક
ધર્મ-૬૯ વ્યક્તિગત નિર્વાર્તક ધર્મ-૬૯ નિર્વાર્તક ધર્મનો પ્રભાવ
અને નિષ્કામ-૬૯ મમત્વ અર્થે અધર્મ-૬૯ નિર્વાર્તક ધર્મના
મતલબ અર્થે પ્રાચાર-૭૧ નિર્મથ સપ્રાયા-૭૨ અન્ય સપ્રા
યોનો જૈન સંસ્કૃતિ પર પ્રભાવ-૭૨ જૈન સંસ્કૃતિનો બીજાઓ
ઉપર પ્રભાવ-૭૪ જૈન ધર્મના આદર્શ-૭૬ સંસ્કૃતિનો
ઉદ્દેશ-૭૭ નિવૃત્તિ અર્થે પ્રવૃત્તિ-૭૮ નિવૃત્તિવત્તા પ્રવૃત્તિ-૮૦
સંસ્કૃતિનો સંગ-૮૧

૫ જૈન તત્ત્વજ્ઞાન ૮૨-૯૮

તત્ત્વજ્ઞાનની ઉત્પત્તિનું મૂળ-૮૩ તાત્ત્વ પ્રમા-૮૩
ઉત્તરોનું મહિષ્ત વર્ગીકરણ-૮૫ જૈન વિદ્યા પ્રવાહનું સ્વરૂપ

૮. તપ અને પરિષદ્

૧૩૪-૧૪૫

તપસ્યાશ્રધાન નિર્ઋય પરપરા-૧૩૪; મહાતીર પહેલા પશુ
તપસ્યાની શ્રધાનતા-૧૩૫ છુદ્ધ કરેલ અકનનો ખુનામો-૧૩૭
ભગવાન મહાતીરે આણેલી વિશેષતા-૧૪૦ તપનો વિકાસ-૧૪૨
પરિષદ્-૧૪૩ જૈન તપમા ક્રિયાયોગ અને જ્ઞાનયોગનો સુમેળ
-૧૪૪

૯ જૈન ધર્મો અભ્યર્ચનાનિવાર

૧૪૬-૧૬૦

જૈન દર્શનુ અપરીકરણ-૧૪૬ અથાક મુદ્દાઓ-૧૪૮,
૧ આખ્યા-૧૪૮ ૨ અધિકારી અને વિશિષ્ટ શ્રીપુરુષો-૧૫૦
૩ અભ્યર્ચના જુગપણનો દનિદાસ-૧૫૨ ૪ અભ્યર્ચનુ
ધ્યેય અને તેના ઉપાયો-૧૫૩ ૫ અભ્યર્ચના સ્વરૂપની વિવિધતા
અને તેની આપ્તિ-૧૫૬ ૬ અભ્યર્ચના અનિવાર-૧૫૮ ૭
અભ્યર્ચની નિરૂપના ના-૧૫૯

૧૦ આવશ્યક ક્રિયા

૧૬૧-૧૭૧

આવશ્યક ક્રિયાની પ્રાચીન નિધિ કથા સચરાઈ રહી છે ૧-૧૬૨
આવશ્યક ક્રિયા એટલે શુ ૧-૧૬૩ ૭ આવશ્યકનુ ૨-૧૬૫—(૧)
સામાયિક-૧૬૪ (૨) ચતુર્વિ સનિસ્તન-૧૬૪ (૩) વદન-૧૬૫
(૪) પ્રતિક્રમણ-૧૬૬ (૫) કાચોત્સર્ગ-૧૬૮ (૬) પ્રત્યાખ્યાન-
૧૬૮ ક્રમની સ્વાભાવિકતા અને ઉપપત્તિ-૧૬૯ આવશ્યક
ક્રિયાની આધ્યાત્મિકતા-૧૭૦ પ્રતિક્રમણ સમ્બંધો ૩ અથ-૧૭૧

૧૧ જીવ અને પથ પરમેશ્વરી

૧૭૨-૧૮૨

પરમેશ્વરીનો અર્થ-૧૭૨ જીવ અભ્યર્ચી કેન્દ્રીક વિચાર
રણા-૧૭૩ સામાન્ય લક્ષણ-૧૭૩ જીવના સ્વરૂપનુ અનિ-
વર્તનીયપણ-૧૭૪ જીવ સ્વરસિક છે કે જૈનિય મિત્રજોનુ પતિ

ભામ ૧-૧૭૫, ૫મ પદમેહી-૫મ પ મેનીના પ્રકાર-૧૭૬,
અરિદત અને સિદ્ધની વચ્ચેનો ફેર-૧૭૭ આનાર્થ વગેરે વચ્ચેનો
ફેર-૧૭૭ અગિદતનુ અનોમિકપાલ-૧૭૮ જ્વર ૧૨ અને નિશ્ચય
દિગ્ધિ પાત્રનુ અસૂપ-૧૭૯ મમમગો દેતુ બો એના
પ્રમાર-૧૮૦ દેવ ગુરુ ધર્મ તત્ત્વો-૧૮૨

૧૨ કર્મતત્ત્વ

૧૮૪-૨૦૪

કર્મવાદની દોર દરિ-૧૮૩ સાઓના અનાપિપ્પાની
માન્યતા-૧૮૪ કર્મતત્ત્વની જરૂર સામ્યો ૧-૧૮૫ ધર્મ અથ,
કામને માનનાર પ્રત્યક્કર્મવાદી પદ-૧૮૫ મોલપુરુ સાથી
નિવર્તકરમવાદી પદ-૧૮૬ અનત્ત સમધી રિચા અને
તેનો સાતાવર્મ-૧૮૭ અતત્ત્વની રિચાગાની પ્રાચીનતા અને
સમાનતા-૧૮૮ જોન નથા અન્ય દર્શનોની ઇશિરના સ્પષ્ટિ
કર્તૃત્વ સમધી માન્યતા-૧૮૯ ઇશિર સ્પષ્ટિનો મર્તી બો
કર્મક્રમના કેમ નાનો ૧-૧૮૭ ૨/૧ અને ઇશિર રચ્ચે બે
અને-૧૮૭ પોનાના રિચાનુ ૧૮૭ ૨/૧ પોને જ-૧૮૭
કર્મના સિદ્ધાન્ત બો ૨ મેમમનરો અભિપ્રાય-૧૮૪ કર્મ
સાત્ર એ અધ્યાત્મસાત્ર ॥ અ ૧ છે-૧૮૫ 'કર્મ' સમ્બો
અથ બો એના ફેટના પપા-૧૮૬ કર્મનુ ૨૪૫-૧૮૭
પાપપુન્યની મોદી-૧૮૮ સામી નિને પતા-કર્મ કાર ન
મધા-૧-૧૮૮ કર્મનુ અનાપિપ્પા-૧૮૮ કર્મનુ માર-
૧૮૮ કર્મથી મુક્ત થવાના ઉપાયા-૨૦૦ આત્માનુ ૨૧૧
અસ્તિત્વ અને પુર્ણ મ-૨૦૧ કર્મતત્ત્વ અજે જોન દર્શનની
રિચાના-૨૦૨

૧૩ અનેકાતનાફ

૨૦૫-૨૧૧

અનેકાતની સામાન્ય સમજૂતી-૨૦૫ અથ દર્શોમા
દેખાની અનેકાતદરિ-૨૦૬ અનેકાતદરિનો આધાર સત્ય

૮. તપ અને પરિપક્વ

૧૩૪-૧૪૫

તપશ્ચાપ્રધાન નિઝ ચ પરપરા-૧૩૪; મદાસીર પહેલા પશુ
તપસ્યાની પ્રધાનતા-૧૩૫ બુદ્ધે કરેલ ખડગનો ખુનામો-૧૩૭
ભગવાન મદાસીરે આણેલી નિષેધતા-૧૪૦ તપનો વિકાસ-૧૪૩
પરિપક્વ-૧૪૨ જૈન તપમા ક્રિયાઓ અને જ્ઞાનયોગનો સુમેળ
-૧૪૪

૯. જૈન દંષ્ટિએ બ્રહ્મચર્યનિચાર

૧૪૬-૧૬૦

જૈન દંષ્ટિનું ચપ્પીકરણ-૧૪૬ કેવળાક સુદ્ધાઓ-૧૪૮
૧ ન્યાખ્યા-૧૪૯ ૨ અધિકારી અને વિશિષ્ટ સ્ત્રીપુરુષો-૧૫૦
૩ બ્રહ્મચર્યના જુદાજુદા દંષ્ટિ-૧૫૨ ૪ બ્રહ્મચર્યનું
દોષ અને તેના ઉપાયો-૧૫૩ ૫ બ્રહ્મચર્યના સ્વરૂપની વિવિધતા
ઓ તેની ન્યાપ્તિ-૧૫૬ ૬ બ્રહ્મચર્યના અનિચારો-૧૫૮ ૭
બ્રહ્મચર્યની નિરૂપના ના-૧૫૯

૧૦. આવશ્યક ક્રિયા

૧૬૧-૧૭૧

આવશ્યક ક્રિયાની પ્રાચીન વિધિ કા સચરાઈગદી છે ૧-૧૬૨
આવશ્યક ક્રિયા એને શુ ૧-૧૬૩ ૭ આવશ્યકનું ૨-૧૬૫—(૧)
સામાયિક-૧૬૪ (૨) ચતુર્વિ સનિમ્તન-૧૬૪ (૩) વદન-૧૬૫
(૪) પ્રતિક્રમણ-૧૬૬ (૫) કાષોત્તમર્ગ-૧૬૮ (૬) પ્રત્યાખ્યાન-
૧૬૮ કમની સ્વાભાવિકતા અને ઉપપત્તિ-૧૬૮ આવશ્યક
ક્રિયાની આધ્યાત્મિકતા-૧૭૦ પ્રતિક્રમણ સમ્બંધનો ૩૦ અર્થ-૧૭૧

૧૧. જીવ અને પચ પરમેષ્ઠી

૧૭૪-૧૮૨

પરમેષ્ઠીનો અર્થ-૧૭૨ જીવ સંબંધી કેદલીક નિચા
રણા—જીવનું સામાન્ય લક્ષણ-૧૭૩ જીવના સ્વરૂપનું અનિ
વચનીયતા-૧૭૪ જીવરત્નસિદ્ધિ છે કે ભૌતિક મિશ્રણનું પરિ

૧૧મ ૧-૧૭૫ પથ પરમેષ્ઠી—પથ પરમેષ્ઠીના પ્રકાર-૧૭૬-
અરિહત અને સિદ્ધની વચ્ચેનો ફેર-૧૭૭ આચાર્ય ગોરે વચ્ચેનો
ફેર-૧૭૭ અરિહતનું અતીર્થપાણ-૧૭૮ જ્ઞાન અને નિશ્ચય-
દિશ્વે પાવનું અરૂપ-૧૭૯ નમસ્તો નો હેતુ અને એના
પ્રકાર-૧૮૦ દેવ ગુરુ ધર્મ તત્ત્વો-૧૮૨

૧૨ કર્મતત્ત્વ

૧૮૪-૨૦૬

કર્મવા ની દીવ દિટ-૧૮૦ સાત્તાના અનાપિષ્ણાની
માન્યતા-૧૮૪ કર્મતત્ત્વની જરૂર સા માટે-૧૮૫ ધર્મ અથ
જામને માનનાર પ્રવર્ત ધર્મવાળી પત-૧૮૫ મોક્ષપુત્રાની
નિવર્તકધર્મવાદી પક્ષ-૧૮૬ કર્મતત્ત્વ સંબંધી વિચાર અને
તેનો સાતાવર્ત-૧૮૭ કર્મતત્ત્વની વિચારણાની પ્રાચીનતા અને
સમાનતા-૧૮૯ જૈન તથા અન્ય વ્યક્તિની ઈશ્વરના સદિ
જૂત્વ સંબંધી માન્યતા-૧૮૯ ઈશ્વર રહિતો ના અને
અદેશના કેમ નહીં-૧૯૨ શ્રવણો ઈશ્વર વચ્ચે બે
અને-૧૯૩ પોતાના વિનંતુ રાજા વ પોને જ-૧૯૩
કર્મના સિદ્ધાન્ત અથ ૧ મેમ્મનરતો અભિપ્રાય-૧૯૪ કર્મ
તાત્ત્વ એ અધ્યાત્મતાત્ત્વો અથ છે-૧૯૫ મ્મ રા નો
અર્થ અથ એના કેનાક પરા-૧૯૬ નનુ અવ-૧૯૭
પાપપુણ્યની મોટી-૧૯૮ સાચી નિરેખતા- મ્મ દયાર ન
અથ ૧-૧૯૮ કર્મનું અનાપિષ્ણ-૧૯૮ અભિષ્ણનું ના-
૧૯૯ કર્મથી મુક્ત થવાના ઉપાયો-૨૦૦ આત્માનું રચન
અગ્નિતત્ત્વ અને પુનર્જન્મ-૨૦૧ કર્મતત્ત્વ અથ જૈન દલનની
નિર્મોલના-૨૦૨

૧૩ અનેકાતનાદ

૨૦૫-૨૧૧

અનેકાતની સામાન્ય સમજૂતી-૨૦૫ અથ દર્શનામા
દેખાતી અનેકાતરહિત-૨૦૬ અને તદદિતો આનાર સાથ

—૦૮ ભગવાન મ્હાણીર ગાથેની અને તદ્દર્શિ અને તેની ડરતો
—૦૯ અનંતાન ડિનુ અડન આં તેની વ્યાપક અસર—૨૧૦

૨૪ નાપનાદ

૨૧૨-૨૨૧

‘નેગમ રા ડ મૂળ આં એનો અર્થ—૨૧૨ બાકીના
૭ નાં એના આચાર આં એની નમસ્કૃતી—૨૧૩ અપેક્ષાઓ
આં અતેમત—૨૧૪ સાત નયોનુ માર્ગો—૨૧૫ દ્વ્યાધિક
અત પનારાધિક ના—૨૧૬ નિશ્ચય અને ચાલારાધનો અન્ન
ફળોભાગી—૨૧૭ તત્ત્વજ્ઞાન અને માચારમા એની ભિન્નતા
—૨૧૮ તત્ત્વજ્ઞાનિ ના મા ચાલારાધિક—૨૧૯ આચાર નક્ષી
નિ ના મા ચાલારાધિક—૨૧૯ તત્ત્વજ્ઞાન અને આચાર નક્ષી
નિ ના મા ચાલારાધિક રાન્ને બીજુ મ રાનુ અતર—૨૧૯ જૈન
અને ઉપાધિ ના તત્ત્વજ્ઞાનની નિશ્ચયારાધિક રાન્ને ફેર—૨૨૦

૨૫. સપ્તભગી

૨૨૨-૨૨૬

મપ્તભગી અને એનો આચાર—૨૨૨ સાત ભગો અને
તેનુ મળ—૨૨૩ મપ્તભગીનુ કાર્ત્ત વિશેષનો પગિદાર—૨૨૩
મપ્તભગી આં ભગોનો અન્નમ મળતો નિર્દેશ—૨૨૬ ‘અવકાશ’
અર્થ આં ફેરની વિચા બા—૨૨૬ મપ્તભગી સસારામક
વાન નથી—૨૨૭

૨૬ છઠા અને મમ

૨૨૬-૨૩૬

સમતાનુ પ્રેર તત્ત્વ મમ—૨૨૮ ‘છઠા’ અને તેના
નિરિવ અર્થો—૨૨૯ અમલુ અને છાઠાલુ વિચારધાગની એ
બુધિકા—૨૩૧ સાધન વિશેષ છતાં એ તાની પ્રેરક પરમાર્થ
દર્શિ—૨૩૨

૧૯ ચાર મર્યાદાઓ

૨૩૫-૨૪૬

[૧] મધનરથા—નુરિ રથધ—૩૧ [૨] માયુષ યા
૨૩૧ ન્યાયભ બુ યા ૩-૨૩૧ જિજ્ઞાસુ મધ અને તેની
જોડ મ ર ઉપર અસર-૨૪૩ માયુષ ૩૦૧ જીવમર્તિ-૨૪૭
મ્યાનાનર અને તમપત્ર-૨૮ [૩] નીયસ યા-૨૩૧ દે
ક્રમના નિયમની નુદ જવ યા ૮૦ ભાગુરા ગેરી બામને
૪૧ [૪] નામ યા-નામ ૧-૨૪૧ નામ બા તેના
નારોનો મિમા-૨૪૨ નામ રોની મ્યાના અરો તેનો
રિમા-૨૪૪ જાલક અને જોન મ રો વન ફેર- ૪૭ જે
બ પોની અસામદાપિક દરિ ૨૪૮

૨૦ પધુપાત્ર અને મનમરી

૨૪૫-૨૪૮

જો નરકાગેરો ઉદગ-૨૪૫ પધુપાત્ર ના અમા
દિમા-૨૪૫ મનમરી મનમરી-૨૪૭

શ્રી જગમોહનદાસ કોરા સ્મારક પુસ્તકમાળાના

અન્ય પ્રકાશનો

૧ ચાર તીર્થંકર

લેખક પડિત શ્રી સુખલાલજી

ભગવાન સ્વયંભૂત, નેમિનાથ પાર્શ્વનાથ અને

મદાવીરસ્વામીના જીવન ઉપર વિશિષ્ટ પ્રકાશ

પાડના લેખોનો સંગ્રહ

૨ ધૂપસુગંધ

નામાકિન લેખકોની સરખા પોત અને રસબંધ

૧૮ ગાથાઓનો સંગ્રહ

૩ પદ્યપરાગ

લેખક રતિલાલ દીપન્દ્ર દેમાઈ

ભગવાન પાર્શ્વનાથનો અભિનય અવિસા-પ્રભોગ

તેમ જ ભગવાન મદાવીરના જીવનના એકરીસ

પાવન પ્રસંગો આનેખલી તેમ જ બીજી રસપૂર્ણ

ધર્મકથાઓનો સંગ્રહ

મૂલ્ય દરેકજી-દોઢ રૂપિયા

અરોઠક કાતિલાલ કોરા

૪૮, ગોવાવિયા ટેક રોડ, સુભઈ-૨૬

ગુર્જી અથરત્ન કાર્યાલય

ગાંધીમાર્ગ, અમદાવાદ

જૈ ન ધર્મ નો પ્રાણ

શ્રી જગમોહનદાસ કેરા સ્મારક પુસ્તકમાળાના
અન્ય પ્રકાશનો

૧ ચાર તીર્થંકર

લેખક પદ્મિત શ્રી સુખલાલજી
ભગવાન કથાબદેન, યોગિનાથ, પાર્શ્વનાથ અને
મહાવીરસ્વામીના જીવન ઉપર વિશિષ્ટ પ્રમાણ
પાત્ર લેખોનો સંગ્રહ

૨ ધૂપસુગંધ

નામાગ્નિ લેખકોની સંગ્રહ ચોથા અને રસભંધ
૧૮ વાર્તાઓનો સંગ્રહ

૩ પદ્યપરાગ

લેખક રતિલાલ દીપન્દ્ર દેમાઈ
ભગવાન પાર્શ્વનાથનો અભિનય અકિસા-પ્રયોગ
તેમ જ ભગવાન મહાવીરના જીવનના ઐકીસ
પાંચ પ્રસંગો આનેખતી તેમ જ બીજી રસપૂર્ણ
ધર્મકથાઓનો સંગ્રહ

મૂલ્ય દરેકનું-દાઢ રૂપિયા

અશોક કાતિલાલ કેરા

૪૮, ગોવાલિયા ટેક રોડ, સુભઈ-૨૬

ગુર્જર અથરતન કાર્યાલય

ગાંધીમાર્ગ, અમદાવાદ

જે ન ધર્મ નો પ્રાણ

શ્રી જગમોહનદાસ કોરા સ્મારક પુસ્તકમાળાના
અન્ય પ્રકાશનો

૧ ચાર તીર્થંકર

લેખક પદ્ધિત શ્રી ગુણલાલજી
ભગવાન સ્વામિવ, નેમિનાથ પાર્શ્વનાથ અને
મહાવીરસ્વામીના જીવન ઉપર વિશિષ્ટ પ્રકાશ
પાડના લેખોનો સંગ્રહ

૨ ધૂપસુગંધ

નામાગ્નિ લેખકોની સંગ્રહ પોષક અને રસાન-
૧૮ વાર્તાઓનો સંગ્રહ

૩ પદ્મપરાગ

લેખક રતિલાલ દીપવદ દેસાઈ
ભગવાન પાર્શ્વનાથનો અભિનવ અવિસા-પ્રયોગ
તેમ જ ભગવાન મહાવીરના જીવનના ઐત્રીય
પાવન પ્રસંગો આનેખતી તેમ જ બીજા મપૂર્ણ
ખમકથાઓનો સંગ્રહ

મૂલ્ય દરેકનું-દોઢ રૂપિયા

અરોહ કાતિલાલ કોરા

૪૮, ગોવાલિયા ટેક ઝોડ, મુબઈ-૨૬

ગુર્જર ગ્રંથગૃહ કાર્યાલય

ગાંધીમાર્ગ, અમદાવાદ

જૈ ન ધર્મ નો પ્રાણ

ધમ્મો મગલ્લુદિટ્ઠ અહિંસા મગ્ગો તથો ।
દેવા વિ ત નમમતિ જત્ત ધમ્મે સયા મણો ॥

—દશવૈકલિયુત

१
पूर्वभूमिः।

[धर्म, तत्त्वज्ञान, सन्मृति वञ्चरेनी सामान्य समन्वृती]

[૧] ૫મ, તરફગાન અને સસૃતિ

જ્ઞાન અને વિદ્યા એ માત્ર બન્ને વચ્ચે જ મજી ૧૧૧ ॥ એમ નથી જોઈ શકાય કે વધુ સાચું એ શ્રી સમિતિ નો મમત નાનો નવાય કે ખુબી એ ને જુઓ સાચું જાણતા અને રાધારે સિદ્ધિ અને લાભ મેળવેલા હોય તો, તેથી અનિવાર્ય શરત એ છે મનને પ્રાપ્ત રાખવું અને મન્યગિત્ત્વસાની સિદ્ધિમાં કોઈ પણ પૂર્વમનને કે જાન્યારોને આગે આવવા દેવા નહિ ખારો અનુભવ એમ કહે છે કે આ મારે જોઈ શકે ના નિર્ભયતાની જરૂર છે ધર્મ ॥ કોઈ પણ ખરો અને ઉપરોક્ત અથવા ધર્મો તેના તે નિમિત્ત સાથેની સત્યતા સાથે છે નરનાન એ મધ્યમાધ્યો એમ માર્ગ છે અને મને તે વિષયનું અધ્યયન કરતા જાઈએ જાણા ધર્મ અને તત્ત્વજ્ઞાનનો સંબંધ રહેતો જ છે એ નાને વસ્તુઓ કોઈ જોખમો જાણતી નથી મનના જાણ દારો સત્ય મારે ખુલ્લા હોય અને નિમિત્તતા એની પૂજ્યગિત્ત્વ હોય તો જ કોઈ વિચારીને કે કરીએ તે જાણ જ તત્ત્વજ્ઞાન કે ધર્મમાં સમાઈ જાય છે

७११भायी मेन आ। नमगार्ह दूर उरती ज्यने तेने रथागे
 मरा निरु अस्वज्जा तेम वर माभन/अपूजुं वण आणवु मे वर

દુનની સાચી સમૃત્તિ છે આ જ વસ્તુ પ્રાણીન કાળથી દેશે છે અને જનિમા ધર્મનો નામે પ્રસિદ્ધ છે આપણા દેશમાં સર્જનના સાધના દગ્ગરો વર્ષ પહેલાથી સર થોરીઓ આજે પણ આવે છે આ સાધના માટે ભારતનું નામ સુરખ્યાત છે સાચી સર્જનના વિશ્વ માનવના કે રાષ્ટ્રીયના નથી સરજનની કે નથી દેશની વ્યક્તિની જ શક્તિઓ સિદ્ધિઓ અને પ્રવૃત્તિઓ એકમાત્ર આમાનિક બધાજ વિશ્વમાં યોગ્યતા ત્યારે જ ધર્મ યા સર્જન અર્થિતાર્થ થાય છે ધર્મ સર્જન અને તત્વજ્ઞાનની વિદ્યુત સમજ દૂર કરવા અને સૈકાઓનું વહેમોનું મૂન ઉઘેલવા વાસ્તે પણ સર્જનની સાચી અને જોડી સમજ આવશ્યક છે

[દશમિ ૦ ભા ૧, પૃ ૭]

[૨] તત્વજ્ઞાન અને ધર્મનો સબધ

તત્વજ્ઞાન એટલે સત્યસાધનના પ્રયત્નમાંથી ફળિત થયેલા અને ફળિત થતા સિદ્ધાંતો ધર્મ એટલે એવા સિદ્ધાંતો અનુસરીને જ નિર્ભય થયેલા વ્યક્તિ કે તેમ જ સામુદાયિક દુનન્યવદાર એ ખરું છે કે એ જ વ્યક્તિ કે સમૂહની યોગ્યતા તેમ જ શક્તિ સદા એ સરખી નથી હોતી તેથી જુમિકા અને અધિકારબેદ પ્રમાણે ધર્મમાં અતર પોવાવું એવું જ નહીં પણ ધર્મોચ્છલ વધારે પુરુષાર્થની અપેક્ષા રાખવું હોવાથી તે જનિમા તત્વજ્ઞાનથી પાછળ પડી રહેવાનું જતા જો આ જ તેની દિશા જ મુજબ જીવી હોય તો તત્વજ્ઞાન ગમે તેવું જોડ અને ગમે તેવું સાચું હોય હતા ધર્મ એના પ્રકાશથી રચિત જ નહે અને પરિણામે માનવતાનો વિખસ અટકે તત્વજ્ઞાનની શુદ્ધિ, શક્તિ અને પરિપાક દુનમા ધર્મને ઉનાચો સિવાય સભવી જ ન શકે એ જ રીતે તત્વજ્ઞાનના અવલગન વિનાનો ધર્મ, જડતા તેમ જ વહેમથી મુક્ત થઈ ન શકે એટલા માટે જન્મેમાં દિશાબેદ હોવો ધાનક છે

[દશમિ ૦ ભા ૧, પૃ ૨૦૨]

[૩] ધર્મનું બીજ

ધર્મનું બીજ શું છે અને એનું પ્રારંભિક સ્વરૂપ શું છે ?

આપને સૌ અનુભવ કરીએ ત્રીએ કે આપણામાં જિજ્ઞાસા
જે જિજ્ઞાસા કેવળ મનુષ્ય કે પશુ પક્ષી સુધી જ મનાતિ નથી
તે તો ત્રીજામાં ત્રીજા બીજ પતંગ અને બેરેલિયા જેવા જંતુઓમાં
જે છે જિજ્ઞાસાના મલમાં જ સુખની ગાત અગાત અભિલાષ
મનિવાર્ય રીતે રહેતી છે જ્યાં સુખની અભિલાષ છે ત્યાં પ્રતિફળ
લેના કે દુઃખથી બચવાની રૂઝિ જરૂર હોય છે આ જિજ્ઞાસા
સુખની અભિલાષ અને દુઃખના પ્રતિફળની ઇચ્છામાં જ ધર્મનું બીજ
હેતુ છે

ઘર્ષ નાનું કે મોટું પ્રાણીએ તુ પોતામાં જ હવરા હજી તો ની
શકે અને એવું હવરા વિનારી પાન શું એને પોતાના નાના
ભાગ અભિલાષ જૂથનો આશ્રય નીચા વિના એન નથી પણ જેની
રૂઝિએ પોતાના જૂથમાં રૂઝિએ એના આશ્રયે સુખનો અનુભવ કરે
કે મેરી જ રીતે વખત આ રે પોતાના જૂથની બીજ વ્યક્તિઓને
પાતાથી બનતી મ આપીને પાડીએ સુખનો અનુભવ કરે છે કાઠી
મમ અને બેરેલ જેવા જંતુ જંતુઓનું વૈજ્ઞાનિક નિરીક્ષણ કરનારા
ખોજે બારી વસ્તુચિનિનું વિસ્તારથી વર્ણન કરું છે આપની ઝીણ
રૂઝા નથી નિરનાર સામાન્ય નિરીક્ષક પણ પક્ષીઓ અને વાંદરા
જેવા પ્રાણીઓ ઉપરથી બેરેલ શક છે કે પોપટ, મેના ભાગ વગેરે
પક્ષીઓ કેવળ પોતાના સત્તાનો માટે જ નથી બલકે પોતાની જાતિના
જૂથ ઉપરના સહને સમરે પણ એનું નિવારણ કરવા માટે કેવા જીવ
સોમટના પ્રયત્ન કરે છે અને પોતાના જૂથનો આશ્રય લેવાનું કેરી
રીતે પતક કરે છે કેઠી સંસ્કારના બચ્ચાને પાકી લાઈએ, અને પંજી
બેરેલ એ કે કેવળ એની મા જ નથી પણ એ જૂથના નાના મોટા
મધ્ય સદરા એને બચાવવાનો પ્રયત્ન કરે છે કે જ રીતે પક

મેં જુ બન્યુ પણ દેહ પોતાની મા તન્હ જ નહીં પણ ખીજા વાદરાઓ તરફ પણ પોતાને બચાવના માટે કેવું નાજી રહે છે ! પશુ પક્ષીઓમા રોજનો બની મરેનો આ બનાવ આમ તો બહુ પરિચિત ઓરે સાર મામાન્ય જોવો છે, પણ એમા સદ્મ રૂપે એક સત્ય સમાયેતુ છે

એ મન્ય એ છે કે ઘઈ પ્રાણીની જિવિષા એના જીવનથી અજાગી નધો ઘઈ સમી અને જિવિષાની તૃપ્તિ ત્યારે જ થાય છે કે જ્યારે પ્રાણી પોતાના નાના મોટા જૂથમા ગદીને એરી મદદ મેળવે અને એને મદદ કરે જિવિષાની સાથે અનિચાર રીતે અકળારેન આ પોતાની જાનિના જૂથની મદદ લેવાની જાનનામા જ ધર્મનું ખીજ સમાયેતુ છે અમુદાયમા રજા રગ તેમ જ એની મદદ લીધા વગર જો જીવનધારી પ્રાણીની જીવનની દુઃખ અતુટ થાત તો ધર્મની ઉત્પત્તિનો સભર જ ન હતો આ દૃષ્ટિએ જોતા, એ વાતમા જગત સદેહ નથી રહેતો કે ધર્મનું ખીજ આજી જિવિષામા છે અને એ જીવન વિભાગની પ્રાથમિકના પ્રાથમિક નિયતિમા પણ મેળૂ રીત છે—એ પડી એ અજાન કે અન્યથા અવસ્થા જ કેમ ન હોય

હવે જોના સુકોમળ સ્વભાવના જ ની, બ કે જગતી પાડા અને મેડા જોવા યોર અભારસાગા પશુઓમા પણ જોવામા આવે છે કે એ બધાય પોતપોતાના જૂથ મચીને રહે છે અને જીવે છે આને આપણે આજ આધુનિક સરખાર માનીએ કે આહે પૂર્વજ મેળાગર્જિત પણ વિશ્વિન માનવજાતિમા પણ આ સામુદાયિક જીતિ અસ્ત્ય જોવામા આવે છે જ્યારે પુરાનન કાળો માનવી જગતી અવસ્થામા હતો ત્યાર અને જ્યારે આજનો માનવી સભ્ય લેખાર છે ત્યારે પણ આ સામુદાયિક જીતિ ગેભસરખી અખડ જોવામા આવે છે દા, એવો દે જીવે છે કે જીવનરિકાસની અમુક ભૂમિકા સુધી સામુદાયિક જીતિ એટલી એમસ ખી નથી હોતી કે જોટી રિશ્મિન બુદ્ધિશાળી ગણાતા માનવીમા કે આજનો માનવીની કે અજાન માનવાની સામુદાયિક

વૃત્તિને પ્રાચારિક કે બૌદ્ધિક [અથવાથી બીજી આવડી કે એક સરળથી માની લીધેલી] કહી શકાય છે અને પછી એ વૃત્તિ જ ધર્મબીજનો આધાર છે એમા જગાય શક નથી આ ધર્મબીજનું સામાન્ય અને સક્ષિપ્ત રૂપ એ જ છે કે વ્યક્તિગત તેમજ સામુહિક જીવનને માટે જે અનુકૂળ હોય તે કે વુ અને જે પ્રતિબૂળ હોય એને દાળવું કે એનાથી બચવું

[દબીયો ૦ પા ૧, ૫૦ - ૫]

[૪] ધર્મનું ધ્યેય

ધર્મનું ધ્યેય શું હોય છે? કઈ વસ્તુને ધર્મના ધ્યેય તરીકે સિદ્ધાન્તમા દિશાગ્રમા અને વર્તનમા મ્યાન આપવાથી ધર્મની સંજ્ઞાના અને જીવનની વિશેષ ગ્રાંથિ સાધી શકાય?

આનો જવાબ એ કે રહેને પોતાના વૈયક્તિક અને સામાજિક કર્તવ્યનું ઠીક ઠીક ભાન કરતવું ત્યેની જવાબારીમા રસ અને એ રસને મૂર્ત કરી દેખાડવા જેટલા પુરુષાર્થની જાગૃતિ હોવી એ જ ધર્મનું ધોર મનાવું જોઈએ જે ઉક્ત તત્ત્વોને ધર્મના ધ્યેય તરીકે ગ્રીભરી તેના ઉપર ભાર આપવામા આવે તો અજીવન સમપ્રપણે પનગા ખાય.

[દબીયો ૦ ભા ૧ ૫૦ ૧૪]

[૫] ધર્મ વિશ્વની સ્થિતિ

આધ્યાત્મિક ધર્મ એ ગાઈ એક વ્યક્તિના જીવનમાથી નાના મોટા સ્ફાતરૂપે પ્રગટ થાય છે અને તે આસપાસના માનસમાજની ભૂમિકાને પ્રારિત કરે છે એ સ્રોતનું જળ કે પ્રમાણ ગમે તેટલું હોય જતા તે સામાજિક જીવનની ભૂમિકાને અમુક અરે જ આ કરે છે જીનિમની એ અધૂરી બીનાશમાથી અનેક છીટાણુ જ મે છે અને તે પોતાની આધારભૂત ભૂમિમને જ ભરખે છે એવામા વળી

કોઈ બીજી વ્યક્તિમાં ધર્મનો સ્રોત ઉદ્ભવે છે, અને તે પ્રથમ કોટાણજન્ય સાને ધોઈ નાખવા મળે છે આ બીજો સ્રોત પ્રથમ સ્રોત ઉપર બાજેની લીનને ધોઈ નાખી જીવનની ભૂમિકામાં વાંકાવાળી માપ મૂકે છે તમારો એ માપના બીજા થઈ ઉપર લીન જ રાખો આરેક કાનકમે ત્રીજી વ્યક્તિમાં પ્રભવેન ધર્મસ્રોત એ માનવ પ્રી નાખે છે આવી રીતે માનવજીવનની ભૂમિકા પર ધર્મ સોનના અને રહેતો વહેતા રહે છે, અને એ રીતે ભૂમિકા વિશેષ ને નિગેર યોગ્ય તેમ જ ફળકુપ બનતી બાધ છે

ધર્મસ્રોતનું પ્રકટીકરણ એ કોઈ અંક દેશ કે એક જાતિની મૂક સપત્તિ નથી એ તો માનવજનનિરૂપ એક જાતિની જુગી જુગી સાખા પર ઉદ્ભવનાર સુરજ છે તેણે પ્રમાણ હાન બને નિ ન વ્યક્તિમાં પણ તે હારા સમુદાયમાં અમુક અંગે વિકાસ અવસ્થા થાય છે

[૧] ધર્મના બે સ્વરૂપ [અગ્નિ. ભા. ૧, ૫૦ ૧૮]

ધર્મના બે રૂપો છે એક તો નગરે ચડે તેવું અને બીજું નગરે ન ચડે પણ માન મનથી સમજી શકાય તેવું પહેલા રૂપને મનો દેવ અને બીજા રૂપને તેનો આત્મા કહી શકાય

દુનિયાના બધા ધર્મોનો ઇતિહાસ કહે છે કે બધા ધર્મોને દેવ ર હોય છે પહેલા એ જોઈએ કે એ દેવ સાથી બને છે? દરેક ધર્મમાં ધર્મપ્રયત્ન આનંદોકન કરીએ તો આટલી બાબતો તો સાક્ષ્ય છે આનંદોકન કરીએ તો આટલી બાબતો તો તીર્થ, મંદિર આદિ પવિત્ર લેખાતા ગયો અમુક જાનની આગર ખાસ જાતના ક્રિયાકાંડો એવા ક્રિયાકાંડો અને એને પોષનાર અને તે ઉપર નબનાર એક વર્ગ સર્વ ધર્મ અદર એક અથવા બીજો રૂપ ઉપર જમ્યાવેની વચ્ચે

મળી આવે છે અને તે જ તે તે ધર્મપથો દેક છે હવે જોવું રહ્યું કે ધર્મનો આત્મા એ શું છે? આ મા એને ચેતના કે જીવન, મત્ત પ્રેમ નિઞ્વાર્થપણ ઉરતા અને વિવેક વિનન આદિ સંયુક્તો તે ધર્મનો આત્મા છે દેહ અને અનેક અને જીવ જીવ હોય, પણ આત્મા સર્વત્ર એ જ હોય છે એ જ આત્મા અને દેહા દારા વ્યક્ત થાય છે અથવા એમ કીજે કે એક જ આત્મા અનેક દેહોમા જીવન પોતે છે જીવન વધાવે છે

[દમ્ભિકા ભા. ૧, પૃ. ૧૨૨]

* * *

ધર્મ એટલે સત્યની તાનાવેરી અને વિવેકી મમભાવ તેમ જ એ જે તત્ત્વોની ગૈરવળી નીચે ધડાનો જીવનનિર્માર આ જ ધર્મ પારમાર્થિક તે બીજા જે વિધિનિરોધે મિથ્યામતો ઉપાસનાના પ્રકારો વગેરે ધર્મની પ્રતિમા મળ્યા છે તે બધા જ વ્યાપારિક ધર્મો છે અને તે ત્યાં લગી અને તેટલે જ અ. મથર્થ ધર્મના નામને પાત્ર છે ત્યાં લગી અને જેટલે અશે તે ઉકળ પારમાર્થિક ધર્મ સાથે અબેધ સબધ ધારના નીચે કે પારમાર્થિક ધર્મ એ જીવનની મુનગત તેમ જ અવસ્થા સ્વરૂપ છે તેનો અનુભવ કે સાક્ષાત્કાર તો ધાર્મિક ચક્રિતને જ હોય છે, બ્યારે વ્યાવહારિક ધર્મ દૈન્ય દોષ પરપ્રકારે છે પારમાર્થિક ધર્મનો સબધ ન હોય તો મને તેટલા જીવના અને જન્મમન બધા જ ધર્મો સ્વરૂપ ધર્મભાવ જ છે

[દમ્ભિકા ભા. ૧ પૃ. ૨૮]

* * *

ધર્મના જે સ્વરૂપ છે પાત્ર તાત્ત્વિક જેમા સામાન્યન પ્રકારનો મનને નથી તે સદ્ગુણાત્મક બીજી વ્યાવહારિક જેમા જનજનના મનબેદ અનિવાર્ય છે તે બાહ્યપ્રવૃત્તિપ જેઓ તાત્ત્વિક અને વ્યાવહારિક ધર્મ વચ્ચેનો બેદ પ્રજ્ઞપણે સમજે છે, જેઓ

તાત્ત્વ અને વ્યાવહારિક ધર્મના સબધ વિશે વિચારી જાણે છે. ટૂંકમાં તાત્ત્વિક અને વ્યાવહારિક ધર્મના યોગ્ય દૃષ્ટકરણની તેમ જ બળાબળની ચાવી જોખોને વાંધી છે, તેમને વ્યાવહારિક ધર્મના મતભેદો મેગવર્ધક તરીકે અર્થાં ન્યાય શકના આનો સાર એ રીતે જો કે જો ધર્મ વિશેની ખરી અપ દ સમજ દોષ તો કોઈ પણ મતભેદ કોણ જ ખાસ ન શકે ખરી સમજ હાવી એ એક જ કોણરધ મતભેદના વિચારબો ઉપાય છે આ સમજનું તત્ત્વ પ્રાપ્તથી મનુષ્યજાતિમા વિચારી ગયાય છે તેથી એની સમજ મેળવવી કે જાણવી એ હજી છે.

શુદ્ધ જ્ઞાતિ અને શુદ્ધ નિઝા નિરિ નાદપણે ધર્મ છે, જ્યારે બાળ વ્યવહારોના ધર્મોધર્મખામા મતભેદો છે તેથી બાળ આચારો કે વ્યવહારો નિયમો કે રીતરિવાજોની ધ વંતા કે અધર્મતાની કમોટી એ તારિત ધર્મ જ દોષ શકે.

[અર્થિક લા. ૧, ૫૦ ૫૨-૫૪]

[૭] ધર્મદષ્ટિ અને તેનું ઉર્ધ્વાશરણ

ઉર્ધ્વાશરણનો અર્થ છે શુદ્ધીકરણ તેમ જ વિસ્તારીકરણ ધર્મદષ્ટિ જેમ જેમ શુદ્ધ થાય અંતે શુદ્ધ કરાય તેમ જ તેનો વિસ્તાર થાય અર્થાત્ માન વ્યક્તિગત ન રહેતા તેનું જેમ જેમ સામુદાયિક રૂપ નિર્માણ થાય, તેમ તેમ તેનું ઉર્ધ્વાશરણ થાય છે એમ સમજવું જોઈએ એને જ Sublimation કહેવામા આવે છે.

જિનરિષાયા જીવનદૃષ્ટિ અને ધર્મદષ્ટિ એ બન્ને પ્રાણીમાનમા સદામ અંતે અચારી છે ધર્મદષ્ટિ વિના જીવનદૃષ્ટિ સતોષાતી નથી અને જીવનદૃષ્ટિ હોય તો જ ધર્મદષ્ટિનું અસ્તિત્વ સભવે છે આમ જના મનુષ્ય અને દત્ત જીવજગત વચ્ચેની મિથિ નોખી નોખી છે પણ પક્ષી અંતે કીડી જમર જેવી અનેક પ્રાણીજાતિઓમા આપણે જોઈએ છીએ કે તે તે પ્રાણી માત્ર પોતાના દૈનિક જીવન અર્થે જ

પ્રગતિ નથી = તું પણ તે પોતપોતાના નાના મોટા જૂથ, દળ કે વર્ગ માટે કાઈ ને કાઈ કરે જ છે આ એની એક રીતે ધર્મદૃષ્ટિ થઈ પણ આ ધર્મદૃષ્ટિના મૂળમાં જાતિમત પડેલાં આત્મા આવેલાં એક કે સંસ્કાર હોય છે એની સાથે એમાં સમગ્રજીવ કે વિવેચન તત્ત્વ વિકસ્યું નથી હોતું એની શક્યતા પણ નથી હોતી તેથી એ ધર્મદૃષ્ટિને ધર્મદૃષ્ટિની કોમિયા મૂળી ન શકાય

મનુષ્યપ્રાણી જ એવું છે જેમાં ધર્મદૃષ્ટિના બીજે સ્વરૂપ રીતે પડેલા છે એમાં બીજાંમાં એની જ્ઞાન અને ક્રિયાસાક્ષિ મહત્ત્વ શક્તિ અને સાગન-આત્માનો વિવેચકતાની શક્તિ તેમજ ધોયને મિદ્ધા મનાવેલા પુરુષાર્થ આ મુખ્ય છે મનુષ્ય જેટલું જૂલકાળનું અમરણ અન્ય કોઈ પ્રાણીમાં નથી એના જેટલો જૂલકાળનો વારો સાચરવાની અને આગલી પેઢીઓને એ વારમાં વધારા સાથે આપવાની કળા પણ કોઈમાં નથી તે એનાર કાઈ પણ કમાનો લક પ કરે તો તે તેને સાધે જ છે અને પોતાના નિર્ણયોને પામ જૂન જાણતા બદલે અને સુધારે છે એના પુરુષાર્થની તો કોઈ સીમા જ નથી તે અનેક નવાનવા ફેરોને ખોળે અને મેડે છે મનુષ્યજાતની આ શક્તિ તે જ તેની ધર્મદૃષ્ટિ છે

પરંતુ મનુષ્યજાતિમાં અત્યારે ધર્મદૃષ્ટિના વિખમની જે ભૂમિકા જણાય છે તે એમએ સિદ્ધ થઈ નથી આનો સાક્ષી દત્તિકાસ છે એકવર્ડ કેડ નામના વિદ્વાને ધર્મવિકાસની ભૂમિકાઓનો નિર્દેશ દૂધમાં આ રીતે કર્યો છે We look out before we look in and we look in before we look up ૧ આનંદશકર ક્રુવે એવું ગુજરાતીમાં રીતે કર્યું ■ 'પ્રથમ બહિર્દૃષ્ટિ પડી અન્તઃદૃષ્ટિ અને છેવટે બહિર્દૃષ્ટિ પ્રથમ ઈશ્વરનું દર્શન બાહ્ય સૃષ્ટિમાં થાય પડી અન્તરૂઆત્મામાં (અર્થાત્ જ્ઞાન વર્ણમાં) થાય અને છેવટે ઉભયની એકતામાં થાય જેનું પરિણામમાં એને બહિર્દૃષ્ટિમાં અન્તરાત્મા અને પરમાત્માની અવગ્યા મહી શકાય

મનુષ્યને મોય શક્તિશાળી કેમ ન હોય પણ તે સ્થુવમાથી અર્થાત્ દ્રવ્યમાથી મુદ્ધમમા અર્થાત્ ભાવમા પ્રગતિ કરે છે. ઓસમા ગિ ૫, સ્થાપત્ય દાન્ય નાનક તત્ત્વસા. મણિત આદિ કળાઓ અને વિદ્યા ઓળો એક કાળે અદ્ભુત વિગસ થયેનો એવે વખતે જ એક ચત્તિમા આગળ રીતે ધર્મદષ્ટિ માણસજનને આજ દે એના પ્રમાણમા વિગતી એ મોહેત્તિમં બળાઓ અને વિદ્યાઓનું મનુષ્ય જ ધર્મદષ્ટિના ગત્યથી બાકી નાખ્યું અને એની એ ધર્મદષ્ટિ આજે તો એમો સત્કામય છે.

યોરાહે મૂળાને આદેશ આપ્યો ત્યારે એ માત્ર યદ્દી મોખાના મનુષ્ય. ઉદાર પૂરતો હતો. આ બીજી સમયનીન જનિઓનો એમાં વિનાશ પણ સચરાતો હતા. પરંતુ એ જ જનિમા ઇમુ ક્ષિપ્ત પામ્યો. આ ધર્મદષ્ટિએ જુદું જ કપ નીધું. ઇમુએ ધર્મની મધી જ આજા ઓળો અદર અને બાકીથી રોધી તેમ જ એક કાળના એક વિના સનત લાગુ કરી રાખ્યા જેવી ઉદ્ધાત બનાવી આ બધા પહેના પગ ઇશાનમા જન્યુએ નવું દશન આપેતું જે અવેશ્તામા દુરિત છે. અંગઅદર લડી મરના અને જાતજાતના રહેમના બોગ થયેલા આરબ કપીનાઓને સાધારાની અને કાઈક રહેમમક્ત રસાની ધર્મદષ્ટિ મદમદ પેગ નગમા વિમ્સી.

પરંતુ ધર્મદષ્ટિના વિકાસ અને જીર્ણોદ્ધરણની મુખ્ય કથા તો મારે ભાગતીય પરપરાઓ અનનવી દર્શાવવાની છે. વેદોનાં ઉત્તર, વરુણ અને ઇન્દ્ર આદિ સુકોમા મનિઓની સૌદર્ધદષ્ટિ પરાક્રમ પ્રયેનો અરોભાર આ કાઈ વિન્ય શક્તિ પ્રયેની ભક્તિ જેવા મગળ તત્ત્વો વાળીએ છીએ, પણ એ કનિઓની ધર્મદષ્ટિ મુખ્યપણે સકામ છે તેથી જ તેઓ વિન્ય સમિત પાસેથી પોતાની પોતાના કુટુંબની અને પરુ આદિ પરિવારની આખાનીની માગણી કરે છે અને જાડુ બાડુ તો વાંચુ દુનન પ્રાર્થે છે સકામતાની આ જુમિત આહાજુમગમા વિમ્સે છે.

તેમા ઈદિક ઉપરાત પારતોકિક ભોગ સાધવાના નવનવા માો
ગોમ્તય ૩

પરતુ આ સકામ ધર્મદટિ સમાજને વ્યાપી રહી હતી તેવામા
જ, એકાએક ધર્મદટિનુ વનલુ બનનાતુ દેખાય છે કાઈ તપસ્વી યા
સરિો સુઝતુ કે આ બીજા યોકના સુખભોગો વાળ્યા અને તે પજુ
પોતાપૂગતા અને બનુ બનુ તો પગિવાર થા જનપ પૂતા, તેમ જ
બીજા કરતા વધારે ચડિયાના તો આ કાઈ ધર્મદટિ કહેવાય નહિ
ધર્મદટિમા કામનાતુ તરવ દોર તો તે એ અધૂરાપણુ જ છે આ
વિચારમાથી નવુ યથાન રર થયુ આ એતો બનુ વ્યાપક બન્યો
ઈ સ. પટેનાંના આસો કે હજાર વષ જેઠા જૂના યુગમા અગમ
ધર્મદટિના અનેક અખનગ થતા દખાર છે ઉપનિષદો એ જ ધર્મ-
દટિનુ વિવરણુ કરે છે જૈન બૌદ્ધ આદિ સધોતો તો પાયો જ એ
દટિમા કે આ અગમ ધર્મદટિ એ અનગ મદટિ યા ધર્મરિમાસની
મીટ બમિમા કે આમા મનુષ્ય પ્રથમ પોતાની જાનને શુદ્ધ કરવાનો
પ્રયત્ન કરે કે અને સમગ્ર રિષ સાથે તાત્કાલ્યભાવ જગરવા મવે છે
આમા ઈદિક અને પારતોકિક એવા કાઈ મ્થવ ભોગની વાચ્છાનો
આદર છે જ નહિ

ક્રુદ્ધ બ અને મમાજમા નિ કામના સાધી ન સમય એ વિચાર
માથી એમાન્તરાસ અને અનમાગભાવની જ્ઞતિ ના પડે છે અને
આરી જ્ઞતિ એ જ જાને નિ કામના દોષ યા નાસનાનિજ્ઞતિ દોષ એરી
રીતે એની પ્રતિજા જામે ઇ મામૃધ્વાની નિજ્ઞતિ યા શુદ્ધીકરણુનુ
મ્યાન મુખ્યપણે પ્રજ્ઞતિયાગ જ વે છે અને જાને જીવન જીવનુ એ
એક પાપ કે સાપ દોષ તેવી મનોજ્ઞતિ સમાજમા ડોરો છે આવે
રખને વળી અગમ ધર્મદટિનુ સરકરણુ થાય છે ઈશ્વારાસ્ય ધોરાજી
કરે છે કે આપુ જગત આપજી જેવા નૈનન્યથી ભરેતુ છે, તેથી જ્યા
જગો ત્યા બીજા પણ ભોગીઓ તો છે જ વસ્તુભોગ એઈમૂગમત

દોષ નથી, એ જીવન માટે અનિવાર્ય છે એવું જ કરે કે બીજાની સગવડનો ખ્યાલ રાખી જીવન જીવે અને કોઈના ધન પ્રત્યે ન લોભાઓ પ્રાપ્ત કર્યા વગર જન્યો અને જિવાય તેવું જીવવા ઇચ્છે. આમ કરવાથી નથી મોટું મનુષ્યશ્રેણી બંધન ન વાનું કે નથી બીજાને કોઈ લેપ લાગવાનો ખરેખર ઈશ્વારને નિષ્કામ ધર્મદષ્ટિનો અનિમિત્ત થઈ શકી મનુષ્યજાતને ધર્મદષ્ટિના બિર્ધાકરણ તરફ પ્રયાણ કરવામાં ભારે મદદ કરી છે. મીનાના લગ્ન મહેનો પારો ઈશ્વારાધ્યતી જ સૂઝ છે.

મજારીરે તૃપ્તિદોષ અને તેમાંથી ઉદ્ભવતા બીજા દોષો નિમ્ન જ કરવાની દૃષ્ટિએ મદતી નાધના રી જુદા પણ પોતાની રીતે એની જ સાધના મરી પરંતુ સામાન્ય મનને એમાંથી એટલો જ અર્થ મીચે કે તૃપ્તિ કિંસા બદલ આદિ દોષો દાખવા લેવાની દોષો દાખવાની દૃષ્ટિએ આ ન કરવું તે ન મારું એવા અભિપ્રાય નિવતરે મા કારાત્મક ધર્મો પોષ્યા વિમ્સાયા અને વિધાય-ભાવાત્મક ધર્મ વિકાસવાની બાજુ લમલમ આપ્યા દેશમાં ગોળુ જતી મોટી માની દશા હતી ત્યારે જ વળી મહારાજભાવના ઉપમા આવી અશોકના ધર્મશાસનમાં એવું દર્શન થાય છે પત્રી તો અનેક લિખુકો પોત પોતાની રીતે એ ભાવના દ્વારા પ્રવર્તક ધર્મો વિકસાવે જતા હતા. છતાં સૈમાના મુજરાનમાં થયેલ શાંતિદેવે તો ત્યાં સુધી મહી દીધું કે દુનિયા દુખી હોય આ મોક્ષો જખીએ, એવો અરસિ. મોક્ષ શા કામનો? મધ્યમાળ અને પત્રીના ભારતમાં આંકે સતો વિચારકો અને ધર્મદષ્ટિના રોધક થતા આયા છે, પણ આપણે આપણા જ જીવનમાં ધર્મદષ્ટિનું જે બિર્ધાકરણ જોઈએ છે આ અત્યારે પણ જોઈએ છીએ, તે અત્યાર નથી વિચાર થયેલ ધર્મદષ્ટિના વિકાસનું સર્વોપરિ મોપાન હોય એમ જણાવા વિના રહેતું નથી.

[૮] બે ધર્મ મત્તાઓઃ ગૃહસ્થાશ્રમકેન્દ્રિત અને સન્યાસકેન્દ્રિત

આપણા દેશમાં મુખ્યપણે બે પ્રકારની ધર્મસંસ્થાઓ ચાલી આવે છે કે જેના મૂળ તથાગત ભુવ અને નિર્ઘંચનાથ મંત્રીરથી પણુ જુદા છે આગામી એકના કે માં ગૃહસ્થાશ્રમ છે અને બીજાના કેન્દ્રમાં સન્યાસ કે પરિવ્રજ્યા છે પહેલી સંસ્થાનુ પોપણ અંગે સર્વર્થન મુખ્યત્વે વૈદિક શાસ્ત્રો તરુ થયુ છે કે જેમનો ધર્મ બ્યવસાય ગૃહ અને શ્રીત ધર્મમાદિ તેમ જ એને અનુકૂળ સરકારને અનુસરીને ચાલના રહ્યો છે

બીજી સંસ્થા શરમા અને મુખ્યત્વે શાસ્ત્રજેનર એટલે કે રહિતર—ખાસ કરીને મકાગી શાસ્ત્રણ્યો ભુ ૧—૨ર્ગ દ્વા ૧ આરિશીવ પામી છે આજે તો આપણે ચાર આશ્રમના નામથી એ ના બધા ગુપરિચિત છીએ કે રેક એમ સમજે કે ભારતની પ્રભુ પહેલાથી જ ચાગ આશ્રમની સંસ્થાની ઉપાસક હતી ૫૫ ખરી રીતે એનુ નથી ગૃહસ્થાશ્રમકેન્દ્રિત અને સન્યાસાશ્રમકેન્દ્રિત એની બ ને સંસ્થાઓના પરંપરના સર્ધર્ તથા આચાર વિચારોની આપ નેમાથી આ ચાગ આશ્રમની મન્યાનો વિચાર અને આચાર વિચર થયો છે

જેઓ ગૃહસ્થાશ્રમકેન્દ્રિત સંસ્થાો જીવનનુ મુખ્ય અગ માનના રતા, તેઓ મન્યાસનો કેરુગ વિગધ જ નરી અનાર સુધ્યા કરતા હતા બીજી બાજુ સન્યાસકેન્દ્રિત મસ્થાના પક્ષપાતી સન્યાસ ઉપર જેનો બરી ભાગ આપતા હતા કે બળે એ સમાજનુ જીવન મરજ્વ જ રાય શાસ્ત્રો વેઠ અને વેદાનિત કર્મકાંડોને આધારે જીવન ચીત ખરતા રહ્યા જે દરરથો દ્વાગ ગૃહસ્થાશ્રમમાં જ સભ વિત છે તેથી તેઓ ગૃહસ્થાશ્રમની રધનના ગુણવત્તા તેમ જ મવાપયોગિતા ઉપર ભાર દેતા આચાર જેમને માગે વેાનિત કર્મ કાંડોનો જીવનમાર્ગ સીધી રીતે ઉપાડે ન હતો અને જેઓ વિદ્યારુચિ અને ધર્મરુચિ ધરાવતા હતા એમણે ધર્મજીવનના બીજા દાર

ઉધાડ્યા, જેમાંથી કમે કમે આરબ્યકે ધર્મ, તાપસાધર્મ કે ટાગોગની બાળામાં 'તપોવન'ની સરકૃતિનો વિભાસ થયો છે, જે સત સરકૃતિનું મૂળ છે એના પશુ રૈદિઃ શ્રાદ્ધણુ થઈ ગયા, કે જે સત સરકૃતિના પશુ મુખ્ય સ્તબ મનાય છે બીજી બાજુ વેદ અને વેદાગ્રિન કર્મ કાંડોમાં ભાગ લઈ શકનારો અધિકાર નથી ધરાવના અોક એવા શ્રાદ્ધગ્રેનરો પશુ થઈ ગયા કે જેમણે ગૃહસ્થાશ્રમોકેન્દ્રિત ધર્મસંસ્થાને જ મુખ્ય માની છે પણ એનું નિર્મિત છે કે છેવટે બે સમ્યા એનો સમન્વય ચાર આશ્રમના રૂપમાં જ થયો આજે કદર કર્મકાંડી મીમાંસક શ્રાદ્ધણુ મુખ્યા મન્યાસની અવગણના નથી કરી શકતો એ જ રીતે સન્યાસનો ભારે પક્ષપાતી પશુ ગૃહસ્થાશ્રમની ઉપરોગિતાનો ઇન્કાર નથી કરી શકતો

[૧ઓચિ. ૫. ૧ ૫. ૩૮-૩૯]

[૬] ધર્મ અને જુદિ

આજ સુધી કોઈ પશુ વિચારકે એમ નથી કહ્યું કે ધર્મની ઉત્પત્તિ અને એનો વિકાસ જુદિ સિવાય બીજા પશુ કોઈ તત્વથી થઈ શકે છે પ્રત્યેક ધર્મ-અગ્રદાયનો દનિદાત્મ એમ જ કહે છે કે અમુક જુદિશાળી પુરુષ દ્વારા જ એ ધર્મની ઉત્પત્તિ કે જુદિ થઈ ધર્મના દનિદાત્મ આ એના સંચાનકના વ્યાપકારિક જીવનને જોઈને આપણે જાણ એક જ નિષ્કમ ઉપર પહોંચીએ છીએ કે જુદિનું તત્વ જ ધર્મનું ઉપાદક એનું સરોધક પોષક અને પ્રચારક બન્યું છે અને બની શકે છે

શુ ધર્મ આ જુદિ વચ્ચે વિરોધ છે? આના જવાબમાં દૂકમાં એનું જ કહી શકાય કે એમની વચ્ચે ન કોઈ વિરોધ છે કે ન લોઈ શકે છે જે સાચે જ કોઈ ધર્મમાં એમની વચ્ચે વિરોધ માનવામાં આવે તો આપણે એમ જ કહેવું પડે કે એ જુદિવિરોધી ધર્મ સાથે અમારે કશી લેવાદેવા નથી. આના ધર્મનો રસીકાર કરવાને

બાત એના સીકાર ની કલ્પામાં જ છુપત મુખી અને સિમિત થઈ રહે છે

[૧૦] પાન અને વિચાર

[૧૦] પાન અને વિચાર

ધર્મોના વિના એનો મિત્ર બનતો એવી પ્રત એ બધું વિચાર જ હોય છે. રિચર ન દોષ તેમાં ધર્મની ઉચ્ચતા. જ સમગ્રે ધર્મના છુપત અને પ્રસરણ સાથે રિચર દોષ જ છે જો ધર્મ વિચાર ન પ્રજ્ઞાવે અને ન જાણે. પાનનો અભાવ જ પ્રજ્ઞાવે છે તરીકે ધર્મ વિચાર વિચારના કે પરીણની જમ પરીણાઓ માં તે પરિણમે એ સાબિત જ છે

[૧૧] પાન અને સરજાનિ વચ્ચે બેઠ

[૧૧] પાન અને સરજાનિ વચ્ચે બેઠ

ધર્મોના સાચો ભાવ હોય અભ્યાસિક ઉચ્ચ કે જેના દ્વારા બાલિ બાલિ બાલિ થાય કમીને-સાચાનાના પાસથી મળત મળીને-માર વિચાર કે એ મળવડપ તત્ત્વ આપણે વાંચે આપણે નામ જ મળે ધર્મ દોષ આપણે ધર્મ આપણે છુપતમાં પ્રગટ થઈને જો તે જોના બાલિ દાખો પાન—મને પડી એ એક મા બી ન રૂપમાં એકે રૂપ મા જેમ ન દોષ—ધર્મ જ ફરી સમગ્ર પરતુ જત વાચનાઓના પાસથી મળે. મને અથવા મળે નાટો. પ્રગટ પાન ન માં તે બાલ સાધો મને તેના દોષ તેપણે એ ધર્મની કામિયા મળે ન આપી દરે બાલે એ બાલ સાધો અથવા જ બાલે જાણ હોય એ કે ધર્મોના મુખ્ય સબધ સધ અર્થે આ અપરિમિત જેના આપ્યામિક સરજાનો સાથ છે રાતી રીતે તે ધર્મ મળે બાલ વળત નથી જતાં એ બાલ છુપત અને અપરિમિત દાખ જ બાલ માં છે ધર્મોને આપ્યા કદીએ તે બાલ છુપત અને બાલ સામાજિક અપરિમિતે દેવ કદોને બેઠે એ

ખરી રીતે ધર્મ અને સમૃતિ વચ્ચે કોઈ અંતર નથી હોતું જોઈએ જે યજ્ઞ કે જે સમાજ સમૃત્ત ગણાતા હોય, એ જો ધર્મવિમુખ હોય તો પછી જગતીપણામાં અને સમૃતિમાં ફેર શો ? આમ ખરી રીતે માનવસંસ્કૃતિનો અર્થ ધાર્મિક કે ન્યાય મય । જ્યન જ્યનર જ થાય છે પણ સામાન્ય જગતમાં સંસ્કૃતિનો આવો અર્થ વરવામાં નથી આવતો લોકો સમૃતિનો અર્થ માનવીએ કયેલી વિવિધ જાઓ જુદી જુદી શોધો અને જુદી જુદી વિદ્યાઓ ને છે પરંતુ આ કળાઓ આ શોધો અને આ વિદ્યાઓ તમેશા માનવસમાજના ન્યાયની દૃષ્ટિથી કે દૃષ્ટિથી જ પ્રગટ થાય છે, એવો ધર્મ નિયમ નથી આપ્યો દતિદાસને આધારે એ જાગૃતિએ છીએ કે અનેક કળાઓ જોકે શોધો આ અનેક વિદ્યાઓની પાછા તમેશા લોકન્યાયનો ધર્મ શુદ્ધ ઉદ્દેશ હોય છે એવું નથી અને છતાં આ વસ્તુઓ સમાજમાં આવે છે અને સમાજ પણ એમનું હૃદય પૂરક સ્વાગત કરે છે આ રીતે આપણે જોઈએ છીએ અને પરિવારમાં પણ અનુભવીએ છીએ, કે જે વસ્તુ માનવીની જુદી અને એના એકાગ્ર પ્રયત્ન દ્વારા સમય છે, અને માનવસમાજને જૂની બુદ્ધિ ઉપરથી નથી બુદ્ધિએ દોરી નવે છે એ સંસ્કૃતિની ધર્મિયા આવે છે એની સાથે શુદ્ધ ધર્મનો ધર્મ અનિવાર્ય સબંધ હોય એવો ધર્મ નિયમ નથી એના માટે જ સંસ્કૃતિ કહેવાતી અને મનાતી જાતિઓ પણ જોકે રીતે ધર્મવિમુખ જોવામાં આવે છે

[દશોધિ. ૫૦૧ ૫૦૯]

[૧૨] ધર્મ અને નીતિ વચ્ચે ફેર

જે બંધ । કે જે કર્તવ્ય ભય કે સ્વાર્થમૂલક હોય છે તે નીતિ અને જે કર્તવ્ય ભય કે સ્વાર્થમૂલક નહિ પણ શુદ્ધ કર્તવ્ય ખાતર જ હોય છે, અને જે કર્તવ્ય માત્ર ચોક્કસ ઉપર જ અવલમ્બિત હોય છે તે ધર્મ નીતિ અને ધર્મ સ્વેચ્છા આ તફાવત કઈ નાનોસૂનો

નથી. જો આપણે જરીકે જિન જિનરીને તપાસીશું તો અપટ દેખાઈ
 નીનિ એ સમાજના માણસ અને પોષણ માટે આવશ્યક બાબત
 તેનાથી સમાજનું સંતોષ. યનું નથી મનોધન એને શુદ્ધિ અને
 શુદ્ધિ એને જ અગ્ર સિમ્ત, એ સમાજને વાસ્તવિક રોષ તે
 એમ કહેવું નોઈએ. એવો વિષમ ધર્મને જ આત્મારી છે જે
 સમાજના ઉત્તર કોઈ ધર્મ નેટને અરી વધારે અનુસરતો હોય તે
 સમાજ તેટલે અગ્ર ચિંતિતો

[દશવિં. ભા. ૧, પા. ૪૪]

[૧૩] ધર્મ અને પથ

પરમાત્મા એને ધર્મમાં અનુસરતો રોષ છે એને તે આત્માની
 અદ્યો નિગે છે અને તેમાં જ ઉકિયું. એ છે કે તે તર જ
 માણસને રાગે છે. જ્યારે બીજામાં એને પથમાં બંધિદશન રોષ
 છે, એટલે તે બનાવના સાનાનુભૂતિમાં જ અને દેખાદેખીમાં જ
 આવેન હોય છે તેથી બનાવ જ નજર કરારે છે અને માણસને
 બનાવની બાબત જોવામાં જ રાખી રાખે છે

ધર્મ એ ગુણગુની અને ગુણાનની રોનાથી તે આત્માના
 ગુણો ઉપર જ રહેતો રોષ છે. જ્યારે પથ એ રૂપગુની અને રૂપાવ
 સખી રોનાથી તેના બધો આધાર નાના રૂપ અને ક્રમાગ
 ઉપર હોય છે

પરમાત્મા એમતા અને અભે ના બાવો જોડે છે અને સમાનતાની
 ક્ષમિત્તો જોડે છે. જ્યારે બીજામાં બે. અને વિષમતાની તગડો
 પની અને રૂપી કાન છે એટલે પદામાં માણસ બીજા સાથેનો
 પોતાનો એ બની જાય. તરફ જ રૂકે છે અને બીજાના કુખમાં
 પોતાનું કુખ સિસગી જાય છે. ધર્મમાં ધન એને સાચા જીવનની
 રાખી ચાલ્યો તેની વ્યાપકતા સામે માણસને પોતાની જાન અપ
 નેતી જ બાલે છે. જ્યારે પથમાં એથી બિનદુ છે એમાં ગુણ કે

વૈભવ ન પણ હોય જ્યાં માણસ પોતાને ખીજથી મોટો માને છે અને તેમ મનાવવા વલ્લ કરે છે એમા નમતા હોય તો તે બનાવટી હોય છે અને તેથી તે માણસને મોઘાઈનો જ ખ્યાલ પૂરો પાડે છે એની નમતા એ મોઘાઈનો માટે જ રોય છે સાચા જીવનની ઝાખી ન દોરાથી અને ગુણોની અનન્તતાનુ તેમ જ પોતાની પામગતાનુ જ્ઞાન ન દોરાથી પથમા પડેનો માણસ પોતામાં લુપ્તા અનુભવી શકતો જ નથી માત્ર તે લુપ્તા શોધ્યા કરે છે

ધર્મમા દષ્ટિ સત્યની દોરાથી તેમા બધી બાબતુ જોવા-જાણવાની ધીંગજ અને બધી જ માણુઓને સડી લેવાની ઉદારતા હોય છે પથમા એમ નથી દોરતુ તેમા દષ્ટિ સત્યાભાસની દોરાથી તે એ જ—અને તે પણ પોતાની—બાબતુને મર્દ મન્ય માની બીજી બાબતુ જોવા-જાણવા તરફ વળણ જ નથી આપની ઓ નિરાધી બાબતુઓને સડી લેવાની કે સમજ લેવાની ઉદારતા પણ નથો અપતી

ધર્મમા પોતાનુ દોષચર્ચન ઓ ખીજનમે તા ગુણનુ દર્શન મુખ્ય હોય છે જ્યારે પથમા તેથી જિનદુ છે પથવાગો માણસ ખીજના ગુણો પ્રેરતા ગોતો જ ખામ વાસ તેમ જ ગાયા કરે છે અને પોતાના દોષો દેરતા ગુણો જ રસાર જોયા તેમ જ ગાવા કરે છે અથવા તો એની નજરે પોતાના દોષો ચડતા જ નથી

ધર્મગામી કે ધર્મનિષ્ઠ માણસ પ્રભુને પોતાની ખબર જ અને પોતાની આમખાસ જ લુએ છે તેથી તેને જૂન અને પાપ દેરતા પ્રભુ જોઈ જરો એવો ભર લાગે છે તેની શરમ આવે છે જ્યારે પથગામી માણસને પ્રભુ વૈકુઠમા કે મુખ્યસ્થાનમા દોરાની શ્રાવણ હોય છે, એટલે તે જૂન કરતા પ્રભુથી પોતાને વેચજો માની, જાણે ઘાઈ જાણતુ જ ન રોય તેમ નથી ગર્વથી ભર ખાતો કે નથી શરમાતો એને જૂનનુ દુખ સાનતુ જ નથી અને સાને તોયે ફરી જૂન ન કરવાને માટે નહિ

ધર્મમાં આગિ ઉપર જ ખમ્બીનું ધોરણ દેનાથી તેમાં જાતિ નિગ ઉભર બેખ ચિહ્નો બાધા અને બીજી તેરી બહારની વસ્તુઓને સ્થાન જ નથી જ્યારે પથમાં એ જ બાજુ વસ્તુઓને સ્થાન હોય છે અને એની મુખ્યતામાં આગિ દ્વાર્ધ જાય છે ધનીવાગ તો યોગમાં જેની પ્રતિષ્ઠા ન હોય એની જાતિ એનું નિગ, એની ઉભર કે એના વેશ કે ચિદરાણામાં ને ખાસુ ચારિત્ર દેવ તોપણ પથમાં પડેન માણસ તેને લક્ષમાં લેના જ નથી અને ધીરાર તો તેવાને તગડોડી પણ મા' છે

ધર્મમાં રિશ્ત એ એ જ મોખ છે તેમાં બીજા કોઈ નાના ચોકા ન હોનાથી આખરેડ જેવી વસ્તુ જ નથી દેખી અને દેખ છે તો એનું જ કે તેમાં પોતાનું પાપ જ માત્ર માખરેડ લાગે છે જ્યારે પથમાં ચોકાનિ એરી હોય છે કે જના દેખો ત્યાં આખા ઝેમ્ની ગથ આરે છે અને તેમ જના ચોખરેસિનું નામ પોતાના પાપની દુગ ધ સુધી રહતુ જ નથી તને પોતે માનેનું એ જ સુરામદાનું અને પોતે આનતો દેવ તે જ ગ્મો અ' લાગે છે અને તેથી તે બીજે બરે બ મો અને બીજામાં પોતાના પથ કરતા ધિરતાપણ અનુભવે છે

દુષ્ટમાં ખીત્રે તો ધર્મ માણસને રાતરિવમ પોષાના બે મદમ શમાની અમેદ તરફ ધીરે છે બી પથ એ પોષાના બેદમાં વધારે અને વધારે ઉમેરા મરે છે અને ક્યારેક દેવોગે અને ની તમ કોઈ આજે તો તેમાં તેને સતાવ થાય છે ધર્મમાં દુન્યવી નાની મોરી તકરારો (જર જેવું જમીનના અને નાનમ મોખના ઢાંચો) પણ સમી જાય છે જ્યારે પથમાં ધર્મી નામે જ અને ધર્મની ભાવના ઉપર જ તકરારો બી નીકળે છે એમાં કથગા વિના ધમની રક્ષા જ નથી દેખાતી

પથો દેતા છે અને રહેતો પણ તેમાં મુધારવા જેવું કે કરવા

જેવું દોષ તો તે એટલું જ છે = તેમથી વિખૂંટી પડેનો ધર્મનો આ મા તેમા ફરી આપણે પૂરવો એટલે આપણે કોઈ પણ પથના હોઈએ છતાં તેમા ધર્મના તત્ત્વો સાચવીને જ તે પથને અનુસરીએ અહિંસાને માટે કિંસા ન કરીએ અને સત્યને માટે અસત્ય ન બોલીએ પથમા ધર્મનો પ્રાણ ફકરાની ખાસ ચરત એ છે કે દૃષ્ટિ સત્યાગ્રહી દોષ અત્યાગ્રહી હોવાના લક્ષણો ટૂંકમા આ પ્રમાણે છે —

(૧) પોતે જે માનતા અને કરતા દોષોએ તેની પૂરપૂરી સમજ ટોરી જોઈએ અને પોતાની સમજ ઉપર એવો બધો નિશાન હોવો જોઈએ કે બીજાને સચોટતાથી સમજાવી શકાય

(૨) પોતાની માન્યતાની યથાર્થ સમજ અને યથાર્થ નિશ્વાસની ડસોટી એ છે કે બીજાને તે સમજાવતા જરા પણ આવેશ કે ગુસ્સો ન આવે અને જે સમજાવતી વખતે પણ એની ખૂમીઓની સાથે જ જો કોઈ ખામીઓ દેખાય તો તેની પણ વજર સમયે ડહાંધાલ કરતા જવું

(૩) જેમ પોતાની દૃષ્ટિ સમજાવવાની ધીમ્મ તેમ બીજાની દૃષ્ટિ સમજાવતી પણ તેની જ ઉદારતા અને તત્પરતા હોવી જોઈએ બંને અથવા જોટની બાજુઓ જાણી રાખ્યા તે બધી બાજુઓની સરખામણી અને બજાબજા તપાસવાની જતિ પણ દોવી જોઈએ એટલું જ નહિ પણ પોતાની બાજુ નમણી કે જૂનબરેની બાસતા તેના ત્યાગ તેના પ્રથમના સ્વીકાર કરતા વચરે સુખે મનાવો જોઈએ

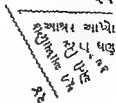
(૪) કોઈ પણ આખું સત્ય કે કાળ કે સરખારથી પરિમિત નથી હોતું માટે બધી બાજુઓ જોવાની અને દરેક બાજુમા જો ખડ સત્ય દેખાય તો તે બધાનો સમન્વય કરવાની જતિ હોવી જોઈએ

[દશ્વિં ૭૦ ૧, ૫૦ ૩૬-૩૮]

[૧૪] દર્શન અને સ પ્રકાશ

એ વિચાર કરવો કે ચિત્ત લેખારો કે દર્શનનો અર્થ શું કરવામા આવે ■ અને ખરી રીતે એનો અર્થ શું હોઈ શકે ? એ જ રીતે

એ વાતની નિયારણા કરી પણ ન
છે અને એની સાથે દર્શનનો કેવો
સામ્યવિક સંબંધના પરિણામે દર્શનમા ॥

સામાન્ય રીતે બધાય એમ જ સમજતા
દર્શનનો અર્થ કે તત્ત્વનો સાક્ષાત્કાર બધાય
સામ્યવિક દર્શનને સાક્ષાત્કાર રૂપ જ માનતા આ
એ થાય છે કે સાક્ષાત્કાર એટલે શું ? આનો જવાબ
શબ્દ કે સાક્ષાત્કાર એવું નામ કે જેમાં શ્રમ કે સ
હોય અને જે તત્ત્વનો સાક્ષાત્કાર થશે હોય એમાં પ
વિશેષ ન હોય જે દર્શનની આડી સાક્ષાત્કારાત્મક આપ્તિ સૌને
માન્ય હોય તો બીજો સવાલ એ થાય છે ? અનેક સમ્યવિકારિત
જી ! જી ! દર્શનમા એક જ તત્ત્વની જાણના આદના બિન્ન બિન્ન
મતભેદ કેવા ? અને એમાં જેવું સમાધાન થઈ ન શકે એવો પરસ્પર
વિશેષ કેવો ? આ સમાધાન સમાધાન કરવાનો આપણી પાસે એક જ
રસ્તો છે કે આપણે દર્શન શબ્દનો કઈક જુદો અર્થ સમજીએ
એનો જે સાક્ષાત્કારરૂપ અર્થ કરવામાં આવે છે અને જે લાગે
સમજાવી શકીએ પણ લખેનો મગે છે એ અર્થ જે યથાર્થ છે તો
મારા અભિપ્રાય પ્રમાણે એ બધાય દર્શનને નિર્વિવાદ અને અસ
દિગ્વર્ષે માન્ય એવા નીચેના આખ્યાતિક પ્રમેયોમાં જ ધરી શકે છે —

(૧) પુનર્જ્ઞાન (૨) એવું કારણ (૩) પુનર્જ્ઞાનને પ્રકૃષ્ટ કરનાર
મર્દિ તત્ત્વ (૪) સાધનવિશેષ દ્વારા પુનર્જ્ઞાનના કારણોનો નાશ

આ પ્રમેયોને સાક્ષાત્કારના નિષેધ માનવામાં આવે છે કાર્ત
તપસ્વી દ્રશ્ય કે દ્રશ્યોને ક્યારેક ને ક્યારેક આ તત્ત્વોનો સાક્ષાત્કાર
થશે હશે, એમ કહી શકાય એમ જ અત્યાર મુઠ્ઠીમર્દિ પણ આખ્યાતિક
દર્શનમા આ અને એના જેવા તત્ત્વો સંબંધમાં ન તો મતભેદ પ્રગટ
થશે છે અને ન એમાં કોઈએ વિશેષ દર્શાવ્યો છે પણ ઉપર મુચવે ન

પ્રમેયોના વિશેષ વિશેષ સ્વરૂપની જાગૃતતા તેમ જ જોડો દોષો વચ્ચે વિચારણામાં બધાય મુખ્ય મુખ્ય દર્શનો વચ્ચે અને અધિક ક્યારેક તો એક જ દર્શનની અનેક શાખાઓ વચ્ચે, એટલે બધો મતભેદ અને વિરોધ શાસ્ત્રોમાં જોવામાં આવે છે કે એને જોઈને તરત સમાધાનક એમ ક્યારેય ન માની શકે કે માર્ગ એક છે બધા સમૂહોના વિગતવાર મત યો સાક્ષાત્કારનો વિષય બન્યા હોય જે આ મત યો સાક્ષાત્કાર થયો હોય તો એ કયા સમૂહ દ્વારા? ઈ એક સમૂહ દ્વારા પ્રત્યક્ષે વિગતોની જાગૃતતા સાક્ષાત્કાર પ્રનાર-૬૫ સામિત કરવાનું કામ બહુ મુશ્કેલ છે તેથી બહુ બહુ તો ઉપર જણાવેલ મૂળ પ્રમેયોના મુખ્યમાં 'દર્શન'નો અર્થ સાક્ષાત્કાર માની નીકળે પછી એ પ્રમેયોની વિગતોની જાગૃતતા થાય છે. અર્થ માર્ગ જુદો જ રહે પામે.

વિચાર મૂલ્ય નામે કે કે દર્શન નો જોડો અર્થ 'સમજ પ્રતીતિ' એવો કહેવો જ બરાબર છે મન્દેના અર્થોના જુદા જુદા મતો હોય છે દર્શન નો અર્થ. આ જોડો મત છે આપણે વાચ્ય ઉમાસ્વાતિના તત્ત્વચિત્રદાન સમ્યક્દર્શનમ્ એ સુત્રમાં તથા એની વ્યાખ્યાઓમાં આ મોડે સ્તર સ્પષ્ટ રૂપે જોઈએ છીએ વાચ્યજીએ સ્પષ્ટ રૂપે કહ્યું છે કે પ્રમેયોનો અર્થ એનું નામ જ દર્શન છે અહીં એ વાત ક્યારેય ભૂલવી ન જોઈએ કે અર્થનો અર્થ છે સમજ પ્રતીતિ કે વિશ્વાસ નહીં કે સાક્ષાત્કાર અર્થ. વિશ્વાસ એ સમૂહમાં સાક્ષાત્કારને જીવન રાખવાની એક જામિકાવિશેષ છે જેને મે દર્શન' નો જોડો સ્તર કહેવો છે.

આમ તો દરેક દેશના ચિત્રમાં સત્રાય જોવામાં આવે છે યુરોપના તત્ત્વચિત્રનની જન્મભૂમિ ગ્રીસના ચિત્રમાં પણ પરસ્પર વિરોધી અનેક સમૂહો હતા પણ ભારતીય તત્ત્વચિત્રના સમૂહ દ્વારા કયા કઈક જુદો જ આ દેશના સમૂહો મૂળમાં ધર્મપ્રાણ

[૧૫] સમ્યક્દષ્ટિ અને મિથ્યાદષ્ટિ

દષ્ટિ એટલે દર્શન દર્શનનો સામાન્ય અર્થ 'દેખવું' એવો છે. આપણા જે જે જોવ યાત્ર તેને 'દેખવું' કે 'દર્શન' એમ કહેવાય છે. પણ આ સ્થળે દષ્ટિ કે દર્શનનો અર્થ 'નેત્રજન્ય ભોધ' એટલો જ માત્ર નથી બધો તો. અર્થ ઘણો વિશાળ છે. કોઈ પણ દિગ્દર્શી થતુ જ્ઞાન એ જાણ આવી દષ્ટિ કે દર્શનરૂપે અભિપ્રેન છે એવું જ નહિ પણ મનની મદ વિના જો આત્માને જ્ઞાન શક્ય હોય તો તેવું જ્ઞાન પણ આવી દષ્ટિ કે દર્શનરૂપે અભિપ્રેન છે. સારાશ એ છે સમ્યક્દષ્ટિ એટલે કોઈ પણ જાતનો સમ્યક્ ભોધ અને મિથ્યા દષ્ટિ એટલે જે જાતનો મિથ્યા ભોધ.

દેહ ધારણ કરવો શ્વાભાવિકતાસ તેવો સાતેન્દ્રિયોથી જાણતું કર્મેન્દ્રિયોથી કામ કરવું એટલું જ માત્ર જીવન નથી પણ મનની અને ચેતનની જુદી જુદી ભૂમિકાઓમા જે સૂક્ષ્મ અને સૂક્ષ્મતર અને પ્રારના સવેબો અનુભવના તે પણ જીવન છે. આરા વ્યાપક જીવનના પાસાં પણ અનેક છે એ જાણ પાસાને દોરણી આપનાર અને જીવનો જીવનનાર દષ્ટિ છે. જો દષ્ટિ સાચી તો તેનાથી દોરવાતું જીવન ખોડ પિનાતું અને જો દષ્ટિ ખોટી કે ભૂનભરેલી, તો તેનાથી દોરવાતું જીવન ખોડખાપણુનાળું જ હોવાનું. તેથી એ વિચારવું પ્રાપ્ત થાય છે કે સાચી દષ્ટિ એટલે શું અને ખોટી દષ્ટિ એટલે શું ?

કેટલાક સમ્યક્ દિગ્દર્શન વસ્તુને લાગુ પડે છે, તો કેમકે મનોગમ્ય વસ્તુને જ લાગુ પડે છે. જ્યાં સમ્યક્ અર્થ દિગ્દર્શન હોય ત્યાં તેના અર્થની પકડમા સુધારાવધારો કરવાનું કામ સહેતું છે. પણ જ્યાં સમ્યક્ અર્થ અનીન્દ્રિય કે મનોગમ્ય માત્ર હોય ત્યાં અર્થના સુધારાવધારાનું કામ કરવું બહુ અઘરું છે. સમ્યક્દષ્ટિ એ મિથ્યાદષ્ટિ એ સમ્યક્ અર્થ અને ઘોડા આદિ સમ્યક્ની પેઠે દિગ્દર્શન

ગમ્ય વસ્તુને લાગુ નથી પણ પશુ મનોમત્ત્ય કે અતીન્દ્રિય બાવોને સ્પર્શ કરે છે એટલે તે સમ્બોના ખરા અર્થે તરફ જવાનું કે વારમાથી પ્રથમ ધારેન મર્થમા સુધારો ફેફસાર કે જદિ મગવાનું કામ બહુ જ અધર તેઈ વિવેક અને પ્રયત્નસાધ્ય છે

જીવનમાનમા ચેતનતત્ત્વના અસ્તિત્વમા શ્રદ્ધા ધરાવી તેમ જ એવી શ્રદ્ધા પછિામે ચેતન ઉપરના અજાન તેમ જ રાગ દ્વેષાિ આવે તોને ચાગ્નિના અમ્બક પુરુષાચરી બે વાની સમ્પત્તાના ચાગ્નિ લક્ષી તત્ત્વમા શ્રદ્ધા ધરાવવી તે સમ્યક ટિ અમર આગ્નિના આવી ધરતુ એટલે કે ચેતનતત્ત્વમા કે ચાગ્નિચલક્ષી તત્ત્વમા શ્રદ્ધા ન રાખવી તે મિથ્યાદિષ્ટ અમર નામિત્તમા અમ્યદિષ્ટ અને મિથ્યાનિષ્ટોના અનુભ્મે તત્ત્વવિષયક શ્રદ્ધા કે અશ્રદ્ધા એવો જ અર્થ વિગતસક્રમમા ફિનિત થાય છે વાચ્ય ઉભાસ્વાનિ નામના જૈન આચારો સમ્યદિષ્ટોના અર્થ બનાવના કદ્યુ છે કે આધ્યાત્મિક અને વાગ્નિચલક્ષી તત્ત્વોમા શ્રદ્ધા મેરવી તે જ સમ્યદર્શન આપણે જોઈએ ડીએ કે આ વ્યાખ્યામા કોઈ એક મિરકાની બાલ આચારનિવાગ્ની પ્રણાનીઓનો સ્પર્શ જ નથી માત્ર તત્ત્વના વાગ્નવિષ્વરૂપમા શ્રદ્ધા ધરાવવાનો જ સ્પર્શ છે

તત્ત્વશ્રદ્ધા એ સમ્યદિષ્ટિ હોય તોપશુ તે અર્થ છેવડનો નથી છેવડનો અર્થ તો તત્ત્વસાક્ષારકાર છે તત્ત્વશ્રદ્ધા એ તત્ત્વમાક્ષારકાર એક મોખાન માત્ર છે જ્યારે એ સોપાન છ' હોય ત્યારે જ યથોચિત પુરુષાર્થથી તત્ત્વનો સાક્ષાર થાય છે એવો કે સાધ્ય જીવનમાનમા ચેતન તત્ત્વને સમાન લાવે અનુભવે છે અને ચારિત્ર્યલક્ષી તત્ત્વો માન શ્રદ્ધાનો વિષય ન રહેતા જીવનમા વલાર્થ જાન છે એમ્મ થઈ જાય છે આનુ જ નામ તત્ત્વમાક્ષારકાર અને એ જ સમ્યદિષ્ટિ રામ્બોના અનિમ તેમ જ એકમાત્ર અથ

જૈનધર્મનો પ્રાણ

બ્રાહ્મણ અને જ્ઞમાણ પરપરા વૈરાગ્ય અને મારજનદષ્ટિ

અત્યારે જે આચાર વિચાર જૈનરમ ને નામે જોળખાય છે, તે ભગવાન પાર્શ્વનાથના મનુષ્યમા—ખાસ કરીને મનુષ્યની સમયમા— નિર્મલધર્મ ને નામે પણ જોળખાતો હતો પણ એ ‘મનુષ્યધર્મ’ પણ કહેવાતો હતો એમા ફેર દોષ તો એના જ કે એકનો જૈનધર્મ જ શ્રમણધર્મ નથી શ્રમણધર્મની બીજી પણ અનેક શાખાઓ ભૂત કાળમા હતી અને અત્યાર પણ બોદ્ધ અને ક્રીડક શાખાઓ હવેલ છે નિર્મલધર્મ મા જૈનરમમા શ્રમણધર્મના સામાન્ય લક્ષણો હોવા છતાં એમા આચાર વિચારની ક્રીડક એની વિશેષતાઓ છે જે એ શ્રમણધર્મની બીજી શાખાઓથી જુદો પાડે છે જૈનધર્મના આચાર વિચારની એની વિશેષતાઓ જાણના પડેના સાદુ એ છે કે આપણે શરૂઆતમા જ શ્રમણધર્મની વિશેષતાને સારી રીતે જાણી લઈએ, કે જે એ જ બ્રાહ્મણધર્મથી જુદો પાડે છે

પ્રાચીન ભારતીય સંસ્કૃતિમાં ૫૦ વિવિધરંગી છે જેમા અનેક ધર્મપરપરાઓના રંગ ભળેલા છે આમા મુખ્યત્વે ધ્યાનમા આવનારી એ ધર્મ ૫૫ ઓ તો—(૧) બ્રાહ્મણ (૨) શ્રમણ. આ બે પરપરાઓનું પૂરુંપ પણુ તેમ જ એનું સ્થાન અને વિચારસ્પષ્ટ પ્રશ્નોને બાબતે સમજીને અને તો ફક્ત એવા મુદ્દાઓની થોડીક ચર્ચા કરવામા આવે

છે કે જે સવસમન જેવા છે અને જેમના દારા અમણધર્મની મૂળ દીવાને ઓગળવાનું અને એની માગફત નિર્મથ કે જૈનધર્મને સમજવાનું સહેતું થઈ પડ છે

આકાલ અને અમણ પરપરાઓ વચ્ચે નાના મોટા અને વિષયોમાં મૌયિક અતર છે પણ એ અતરને ટૂંકમાં કહેતું હોય તો એવું જ કહેવું બસ છે કે જ્ઞાન-વૈદિક પરપરા રૂપ ૧ ઉપર પ્રતિબિંબ છે, જ્યારે અમણ ૫ ૫ ૧ સામ્ય ઉપર પ્રતિબિંબ છે આ વૈષમ્ય અને સામ્ય મુખ્યત્વે ત્રણ બાબતોના જેવામાં આવે છે (૧) અમાનવિષયક (૨) સામ્યવિષયક અને (૩) હવનજન તરીકી દટિવિષયક સમાજ વિષયક વૈષમ્યનો અર્થ એ છે કે અમાનવનામાં તથા ધર્માધિન મા વળતું જ મમિક શ્રે પાત્ર કે મુખ્યપાત્ર અતઃ જ્ઞાનજોડ મના ખીજ વખતું જિનસ્તપત્ર કે મૌલ્યપત્ર જ્ઞાન ધર્મનું વાસ્તવિક સાધ્ય છે અમણ ૧ જે અરિક સમૃદ્ધિ ૧ ત્ય પુન ૫ ૩ ૧ ૧૨૪ જુલ જુ ૧ પ્રમોના નામોમાં તથા હન્ય નરિનું મુખ વગરે જુલ જુ ૧ પ્રમ ના પા વૈકિક દોનોની કાપિમા અમાઈતય છે અનુલ્યનુ માધન મુખ્ય વે ધનધર્મ એવું કે જુ ૧ જુ ૧ પ્ર ૧ તા મજો કે ૧ આ ધર્મ મા પતુ પતી વોરેલ બાગ જ્ઞાનિસાય માનસમાં આ રો છે અને કહેવામાં આવ્યું ૭ કે વે વિનિ વિ તા ધર્મનું જ નિમિત્ત છે આ વિધાનમાં બોમ ધગતા નિષ્પગધી ૫ ૧ કાત વગરે તરફ પટ રીને આ મસામ્યના અમાનની અથૌત આ મસામ્યની દટિ રીની છે આનાથી જિનકુ ઉપરની ત્રણે મામનોમાં અમણધર્મ ૩ સામ્ય આ રીને છે અમણધર્મ સમાજમાં ગૈઈ પણ વળતું જ મસિ ૨ શ્રેયાકુ ન મીમાર્ગનાં મુતુ કર્મ કૃત શ્રેયાત્વ કે કનિષ્પાત્ત માને છે તેથી એ સમાજવ્યવસ્થા તથા

૧ તત્તિ ૧-૧૧ સાકરસામ્ય (પૂના આપ્ટેકર ૬૦) ૫૦ ૬૫૩ આ જ પાટ રોમસૂત્ર ૨-૧૫ વારે તથા એના બાજબમાં કહી ૩ સામ્યવતર મીધુમાં પણ એ છે, જે મૂળ કારિકાનું સ્પષ્ટીકરણ માત્ર છે

ધર્માનિષ્ઠતા જ મહત્ત્વ વળુંબેળો આદર ન કરતા ગુણ કર્મના આચારે જ સામાજિક વ્યવસ્થા કરે છે એના માટે એની દૃષ્ટિ એ મહત્ત્વની શ્રદ્ધા પણ દુર્ગુણી બ્રાહ્મણ વગેરેથી એક છે અને ધાર્મિક ક્ષેત્રમાં યોગ્યતાને આધારે, દરેક વર્ણના પુરુષ કે સ્ત્રી મમાન કે જે ઉચ્ચ પ ના અધિકારી છે શ્રમણધર્મનું અતિમ સાધ્ય, જ્ઞાનણ વમની જન્મ અભ્યુત્પત્તિની પણ નિવેશન છે નિવેશનો અર્થ એ એટલેક અને પારતોલિક અને પ્રમાણના બધા સામોળી ત્યાગ સિદ્ધ કરવામાં એવી સ્થિતિ કે જેમાં પૂર્ણ સામ્ય પ્રગટ થાય, અને કાર્ષ્ણક દર્શનાથી આઠો યોગ કે સ્વારે યોગ રહેના ન પામે શ્રવણ તરફની શ્રમણધર્મની દૃષ્ટિ પૂર્ણ આત્મસામ્યની છે, કે જેમાં દેવતા પણ પછી સ્વેર કે પછી પતંગ સ્વેરે જતુઓનો જ નહીં પરંતુ વનસ્પતિ જેવા અનિત્ય શ્રવણનો પગ સમાવેશ થાય છે આમાં 'ઈ' પણ દેવતાનો 'ઈ' પણ કારણે કરવામાં આવતો વધ આત્મવધ જેવો જ લેખનામાં આ યોગ છે અને વધમાત્રને અધર્મનું કાણુ માનવામાં આવ્યું છે

બ્રાહ્મણ પર પગ મૂળમાં 'વ્રદ્ધાન્' ની આસપાસ સર્વ યજ્ઞ અને વિધિ છે, જ્યારે શ્રમણ પર પગ મળે — આત્મ શમ અને શ્રમ — ની આસપાસ સર્વ યજ્ઞ તેમ જ વિકસી છે વ્રદ્ધાન્'ના અનેક અર્થોમાંથી પ્રાચીન જે અર્થ અહીં ધ્યાન આપવા યોગ્ય છે (૧) સ્તુતિ, પ્રાર્થના (૨) યજ્ઞયાગાદિ કર્મ જે મનો તેમ જ સુખો દ્વારા જે અનેક પ્રકારની મુનિઓ અને પ્રાર્થનાઓ કરવામાં આવે છે એ 'વ્રદ્ધાન્' કરવાય છે એ જ રીતે વૈદિક મત્રોનો જેમાં વિનિયોગ કરવામાં આવે છે તે યજ્ઞયાગાદિ કર્મને પણ વ્રદ્ધાન્' કહેવામાં આવે છે વૈદિક મનો અને સુખોનો પાક કરનાર પુરોહિતવર્ગ અને યજ્ઞયાગાદિ કરનાર પુરોહિતવર્ગ જ જ્ઞાનણ છે વૈદિક મનો દ્વારા કરવામાં આવતી મુનિ-પ્રાર્થના તેમ જ યજ્ઞયાગાદિ કર્મની અતિપ્રતિષ્ઠાની આધેસાય જ પુરોહિતવર્ગનું સમાજમાં તેમ જ તત્કાલીન ધર્મમાં

એનું પ્રાણન્ય વિચર થયું કે જેથી એ જ્ઞાત્યુવર્ગ પોતાની જાતને જ મળી જાય તેમ જાનવા લાગે અને સમાજમાં જનુ મેં ભાગે એ જ માન્યતા વિચર થઈ જેને આધારે વર્ગબે ની જાય તો, થઈ થઈ અને કહવામાં આવ્યું કે મનુષ્ય, સુ મુખ જ્ઞાત્યુ છે અને અન્ય વર્ગો એના બીજા જાત છે આથી જાતુ ધર્મજુધર્મ એમ જાનનાં જનાવનાં કતો કે સમાજમાં જાણ સ્વપુત્ર સતક્રમ તેમ જ ધર્મધર્મના એકસરખા અધિકારી છે જે વસ્તુત્વકે મોખના મેળે છે તે વર્ગ કે નિમજેદ વગર જ શુદ્ધતા અવિભગી બની શકે છે

જેની રીતે આ સામાજિક તત્ત્વ જ ધાર્મિક સમાજતાની માન્યતા જ્ઞાત્યુધર્મની માન્યતાથી સાર વિરુદ્ધ દતી એ જ રીતે જ તેની સામ્ય નિયત માન્યતા જનુ જગત વિરુદ્ધ દતી ધર્મજુધર્મ અધિક કે પાર ભૌતિક અભ્યુપન સવથા દેવ જાનીને નિવેસને જ એ જ માન ઉપાદેશ તરીકે માનવાનાં કતો જો એના જ માટે એ સાધ્યતા જેમ માધનના સામ્ય ઉપર જનુ મેદનો જ જાણ આપનાં કતો નિશ્ચયસના સાધનોમાં મુખ્ય અનિસા છે કાઈ પણ પ્રાણીની કાઈ પણ પ્રકારે કિસા ન કરી એ જ નિવસનુ મુખ્ય સાધન છે જેમાં અન્ય સર સાધનોના સમાવેશ થઈ જાય છે સાધનમાં દેરી આ સામ્યદૃષ્ટિ દિસાધવાન મનરાગાદિ કર્મની દૃષ્ટિથી માર વિરુદ્ધ છે આ રીતે જ્ઞાત્યુ જો શ્રમા અને વૈષમ્ય અને સામ્યમનક એના બધા વિરોધ છે કે જેને તીરે જા. ધર્મો વચ્ચે મનને પાને સધાની સજાવના રહે છે, જે દગ્ગરો નવા ઇનિદામમાં આવેખારેન આ જૂનો વિરોધ જ્ઞાત્યુમળમાં રમ કતો જા. શુદ્ધ તેમ જ મ તીરના સમરમાં તથા એ પછી જનુ તો આ જ ચિ તત્ત્વ વિરોધના પ્રવાદને મનાનાના પતનનિએ પોતાની રાત્રીમાં જમા કરો છે વસામળ પાણીનીએ એક મુખમાં સાધન વિરોધો વિરુદ્ધ કયો છે પતનનિ સાધન જ મમિદ્ધ વિરોધધગવના સાપ નોખિયો ગાય વાધ જેવાં કોનોં C 15 જુ આખા આખા, સાવેસાથ રાત્રજુ ધર્મજુ પા C 12 જ

આપે છે ? એ સાચુ છે કે હમર પ્રયત્ન કરીએ તોપણ સાપ નોળિયા, ગાય-વાધનો વિરોધ નિર્મૂળ નથી થઈ શકતો જ્યારે, પ્રયત્ન કરવામાં આવે તો, બ્રાહ્મણ અને શ્રમણુ રચ્યેના વિરોધ નિર્મૂળ થવાનો સભવ ■ અને દતિદાસમા ટેટ્યાક લખના એવા મને પણ છે કે જેમા બ્રાહ્મણ અને શ્રમણની વચ્ચે ઝાઝ પણ પ્રકારનુ વૈમનમ્ય કે વિરોધ જોવામા નથી આવતો પરંતુ પતંજલિનુ બ્રાહ્મણ-શ્રમણુ રચ્યેના સાશ્વત વિરોધ સબધીનુ કથન વ્યક્તિને મનુષ્યક્ષીને નહી પણ વર્ગને અનુદક્ષીને કે ટેટ્યીન વ્યક્તિઓ એરી હોઈ શકે કે જે આના વિરોધથી પગ હોય યા પર થઈ શકતી હોય પરંતુ સમસ્ત બ્રાહ્મણવર્ગ યા સમસ્ત શ્રમણવર્ગ આ મૂળભૂત વિરોધથી પગ નથી એ જ પતંજલિના કથનનુ તાપ્ત છે 'સાશ્વત' શબ્દનો અર્થ 'અચિન્ત્ય' ન કરતા અહીં 'પ્રાવાચિક' [- પરંપરાથી ચાલુ આવતુ] એટલે જ અભિપ્રેત છે પતંજલિ પછી અનેક શતાબ્દો પછી થયેના જૈન આચાર્ય હેમચંદ્રે પછા બ્રાહ્મણ-શ્રમણનુ ઉદાહરણ આપી પતંજલિના અનુભવની યથા થઈતા ઉપર મટોરછાપ મારી છે આજ મમાજ સહી યુગમા પણ આપણે એ નથી કહી શકતા > બ્રાહ્મણ અને શ્રમણુર્મ વચ્ચેના વિરોધનુ બીજા નિર્મૂળ થયુ છે આ સમગ્ર વિરોધનુ મળ, ઉપર સૂચવેન રૈષમ્ય આ મામ્યની દટિ વચ્ચે રટેન પૂર્વ પશ્ચિમ જોટનુ અંતર છે

જોખીત ઉપર પ્રભાવ અને મમ રચ

બ્રાહ્મણ આ શ્રમણુ પરપગ એકબીજાના પ્રભાવથી સાર અનિષ્ટ રહી થી નાનીમોટી માનનોમા એકો પ્રભાવ બીજા ઉપર ઓઠા રતા પ્રભાવમા પડેનો જોવામા આવે છે દાખના તરીકે, શ્રમણુર્મની સામ્યદષ્ટિમુજ અહિમાત્માનાનો બ્રાહ્મણ પરપરા ઉપર ક્રમે ક્રમે એનો પ્રભાવ પડ્યો છે કે જેવી યરીન દિસા સમર્થન રાજ પ્રાચીન શાસ્ત્રીય ચચાઓનો નિષય જ બની ગયુ છે વ્યવહારમા

યશીન દિસા નુપ્ત જેની થઈ ગઈ છે અદિસા અને 'સવમૂતહિતે રત' સિદ્ધાનતો પૂર્ણ આત્મક રાખવા-રાળી સાખ્ય યોગ, ઔપનિષદ અનુષ્ઠાન સાત્વત વગેરે જે પરપરાઓએ આહ્યલુ પરપરાના આહ્યરૂપ વેદોના પ્રામાણ્યનો અને આહ્યલુવર્ણના પુરોક્ષિતપ નો કે ગુરુપ નો આત્મતિક વિરોધ ન કર્યો, એ પરપરાઓ કમે કમે આહ્યપુર્વર્ગના મનસઆદક ક્ષેત્રમાં એક સા બીજે રૂપે ભળી ગઈ આથી જનરુ જૈન, બૌદ્ધ વગેરે જે પરપરાઓએ વેદોના પ્રામાણ્ય અને આહ્યલુવર્ણના ગુરુપના વિરોધનો આત્મતિક આત્મક સેઓ એ પરપરાઓ એકે હમેશને માટે આહ્યલુધર્મથી જુદી જ રહી છે હતા પણ એમના શાઓ તેમ જ નિવૃત્તિધર્મ ઉપર આહ્યલુ પરપરાની લોભસઆદક વૃત્તિનો એક કે બીજા રૂપે પ્રમાણ જરૂર પ નો છે

અમલ ૫૨ પરપરાના મનર્તકો

અમલ ૫૨ પરપરાના મળ પ્રનર્તક કોણુ મળુ હતા, તેઓ ઠયા કયા અને ન્યાર થયા એનો મથાર્થ અને પૂરા દનિદાસ ૮૭ સુધી અમાત છે પણ આપણે ઉપનયન સાહિત્યને આધાર એટલુ તો નિરાકરપણે મ્હી શકીએ છીએ કે નામિપુત નામ તથા આદિ નિવાન કરિન એ સામ્યધર્મના જૂના અને પ્રમગ મમથકે હતા એના માટે જ એમનો પૂરા દનિતાસ અધા અત ટોવા હતા પૌરાણિક પરપરામાંથી એમનુ નામ સુપ્ત નથી થયુ આહ્યલોના પુગલોમાં સ્થપનો ઉ નેખ ઉપતપસ્વીરૂપે છે ખરો પણ એમની પૂરેપૂરી પ્રતિ હા તો પ્રગ જૈન પરપરામાં જ છે ન્યાર દપિનનો સ્થિર નિર્ણય જૈન કથા સાહિત્યમાં હોવા છતાં એમની પૂરેપૂરી પ્રતિ હા તો સાખ્ય પરપરામાં તથા સાખ્યમૂળ પુગલુ ત્રયોમાં જ છે સ્થપ અને દપિન વગેરે દ્વારા જે આત્મીયમ ભાવનાની અને એમાંથી જ મેન અદિસાધર્મની પ્રતિ હા જામી હતી એ ભાવના અને એ ધર્મની પોષક અનેક શાખા પ્રશાખાઓ હતી જેમાંની કોઈકે બાલ તપ ઉપર તો કોઈકે ધ્યાન ઉપર,

તો વળી યોગ્ય કેવળ ચિત્ત-શુદ્ધિ કે અસંગતા [—અનાસક્તિ] ઉપર
રધાર ભાર આપતી હતી પણ બધાનું સમાન ધ્યેય સામ્ય કે સમતા હતું.

જે શાખાએ સામ્યસિદ્ધિજન્ય અદિસાને સિદ્ધ કરવા માટે
અપરિમલ ઉપર વધારે ભાર આપ્યો તેમ જ અગાર-મૃદ પ્રથમ કે પરિમલ
બંધનના ત્યાગ ઉપર રધારે ભાર આપ્યો અને કષ્ટનું કે ન્યાય મુખી
કુટુમ્બ તેમ જ પરિમલનું બંધન દોષ ત્યા મુખી પૂર્ણ અદિસા કે
પૂર્ણ સામ્ય કથાએ સિદ્ધ ન થઈ શકે શ્રમબુધર્મની એ જ શાખા
નિર્મલ નામે વિખ્યાત થઈ આના મુખ્ય પ્રવર્તક નેમિનાથ તથા
પાર્શ્વનાથ જ હોય એમ લાગે છે.

વાતરાગપણ્યનો આગલ

અદિસાની ભારનાની સાથે સાથે તપ અને ત્યાગની ભારના
અનિવાર્ય રીતે નિર્મલ ધર્મમાં ગૂંથાઈ તો ઈજ હતી, પરંતુ
ગાંધિકા ॥ મનમાં એ પ્રશ્ન ઊભો થયો કે બાલ્ય ત્યાગ ઉપર રધારે
પડતો ભાર આપવાથી શું આત્મશુદ્ધિ સામ્ય પૂર્ણ રૂપે સિદ્ધ થઈ શકે
જરા ? આના જવાબમાંથી જ એ વિચાર જાગ્યો કે રાગ એ વગેરે
મનિન પ્રતિભો ઉપર વિજય મેળવવા એ જ મુખ્ય સાધન છે જે
અદિસા, જે તપ કે જે ત્યાગથી આ સાધ્યની મિદ્ધિ । થઈ
ગઈ એ અદિસા તપ કે ત્યાગ ગમે ત્યાં જાય । હોય પણ આધ્યાત્મિક
દૃષ્ટિએ એ નમ્રતા છે આ જ વિચાર ॥ નરનર ॥ જિન કરેનાવા
ભાગ્ય આરા જિન ઓક થના છે મન્ય જુદા ગોરાનક અને
મહાતીર, એ બધા પેનપોતાની પરપતાના જિનરૂપે પ્રસિદ્ધ થયેલા છે,
પરંતુ આત્યારે જિનમગિત જૈનધર્મ નુનામ દેનાથી મુખ્યત્વે મહાતીરના
ધર્મનો જ બોધ થાય છે જે મુખ્યત્વે રાગ દ્વેષના વિજય ઉપર જ
ભાર આપે છે ધર્મનિષ્ઠાસનો દત્તિ । સ કહે છે કે ધર્મની ઉત્તરોત્તર
ઉત્તરમાં આનવાસાગી ની ની ગતસ્થાઓમાં તે તે ધર્મ ॥ પ્રાચીન
અપિરોધી અવસ્થાઓનો સમાવેશ જરૂર થઈ જાય છે એટલા માટે જ

જૈનધર્મ નિર્મલધર્મ પણ છે અને શ્રમણધર્મ પણ છે

શ્રમણધર્મની માગદંડિ

હવે આપણે એ નોંધણી કરીએ કે શ્રમણધર્મના પ્રાણરૂપ સામ્યભાવનાનું જૈન પરંપરામાં શું ધ્યાન છે ? જૈન ગુરુશ્રેષ્ઠ પ્રસિદ્ધ બાર અંગો કે ચૌ પૂવામાં સામાન્ય - 'સામાનિક' નું ધ્યાન પડેલું છે જે 'આચારંગસૂત્ર' કહેવાય છે જૈનધર્મના જે ના તીર્થંકર મહાવીરના આચાર રિવાજોનું મીઠું અને સ્વદ પ્રતિનિધિ મુખ્યત્વે એ મૂલમાં જ નેવા મળે છે એમાં જે કંઈ કહેવામાં આવ્યું છે એ બધામાં સામ્ય સમતા કે નમ દપર જ પૂરપૂરી બાર આપવામાં આવ્યો છે 'સામાન્ય' એ પ્રાકૃત ભાગધી શબ્દો સબધ સામ્ય સમતા કે મમ સાથે છે આ રદિટિમૂલક અને સામ્ય-રિપોષક જે જે બધા રિવાજો નેય એ નધા સામાન્ય - સામાનિક જે જૈન પરંપરામાં ધ્યાન પામે છે જેની ગીતે માનવ પાપમાં સધ્યા એક આવડક મ છે એ જ રીતે જૈન પરંપરામાં ૧ અંગો ત્યાગી બસને માટે ૭ આવડ્ય - ૮ અંગો વસામાં આવ્યા હ જેમાં મુખ્ય સામાન્ય છે જે આમાં ૫ ન હોય તો અન્ય મર્ષ આરસ નાર્યક નથી થતું હૃદય ૬ ત્યાગી પોતપોતાના અરિકા પ્રમાણે બધાને ત્યારે ધાર્મિક જીવનોની શ્રીમંત ૭ છે વારે ત્યારે મે કરેમિ મતે ! સામાન્ય એવી પ્રતિના ૮ છે એમાં અથ એ ૭ ૬ નગવન ! ૬ સમતા કે સમભાવના ની ૭ ૬ ૬ આ સમતાનું વિસ્તર સ્પર્શી બપડીના બીજા પાયા વામાં આવ્યું છે એમાં ૬ છે ૭ સારવ યોગ મથન પાપન્યાસનો યથશક્તિ ત્યાગ ૬ સામાન્ય ૬ આવી પ્રતિજ્ઞા દાસો રીતે માનવી મનીના સ્વિક્ષ વિદ્યાન નિનમગ ॥ શમનમો એના ઉર રિપોષવ્યકાન્ય નામનો અનિરિમ્બત મથ નખીને બતાયુ ૭ કે ધમના અમરપ નક્ષા નાન અને ચાંદી, એ રમેર 'સામાન્ય' છે

સાગી વીરતાના અબધમા જૈનધર્મ, ગીતા અને ગાંધીજી

સામ્ય યોગ અને ભાગ્યવત જેવી રાજ્ય પરખાઓમાં પૂર્વ કાળથી સામ્યદષ્ટિની જે પ્રતિષ્ઠા હતી એનો જ આધાર લઈને ભગવદ્ગીતામારે ગીતાની રચના કરી કે તેથી જ આપણે ગીતામાં ફેકેકેકાણે સમ રાઈ, સામ્ય સમતા જેવા તત્ત્વો દ્વારા સામ્યદષ્ટિ જ સમર્થન થતુ જોઈએ છીએ ગીતા ખો આચાર્યગની સામ્યભાવના મૂળમાં એ જ છે આમ છતાં એ પંપરામેદો લીધે ખીજી ખીજી ભાવનાઓ સાથે મળી જઈને જુદી થઈ ગઈ છે અર્જુનને મામ્ય ભાવનાનો પ્રમણ આવેગ થઈ આ યો એવે રખતે પણ ગીતા એને બિચુક તરીકે દર્શન રીતના રો કે અો શત્રુયુદ્ધો આદેશ આપે છે જ્યારે આચાર્યસૂત્ર અલુનને એવા આદેશ ન આપતા એ જ કહે કે જો તમે સામેમાય લખિય વીર હો તો સામ્યદષ્ટિ પ્રાપ્ત થતા દિશ્ન યુદ્ધ ન કરી શકો બ કે બિચુકદર્શનનો સ્વીકાર કરના પૂનક આખ્યામિ નાની સાથે યુદ્ધ કરીને જ સાચુ ક્ષતિનપ્ત સામિત રી શકો છો ? આ કથન ઉપર પ્રમણ પાતી ભરત-બાબુની કથા જૈન સાહિત્યમાં પ્રસિદ્ધ છે, જેમાં કહેનામાં આચુ છે કે માર ભગત તરફથી ઉમ પ્રહાર પામ્યા પછી બાબુનીએ જ્યારે પ્રતિજ્ઞાગો માટે તાથ ઉગારો એજ વખતે સમભાવની જ્ઞતિ પ્રગ થઈ એ જ્ઞતિના આવેગમાં બાબુનીએ બિચુકદર્શનનો સ્વીકાર ના પણ સામે પ્રાર કરીને ન તો ભરતના પ્રહારનો બ નો ચુકે કે ન એણે પોતાનો ન્યાયુક્ત મત્યભાગ લેવાનો વિચાર કયો ગાંધીજીએ ગીતા ખો આચાર્યગ વગેરેમાં પ્રતિ પાદિત સામ્યભાવને પોતાના દર્શનમાં ચથાર્થ રૂપે નિહસિત કર્યો અને એના આધારે મ્યું કે માનવસહારક યુદ્ધનો તો ત્યાગ કરો પણ સામ્ય કે ચિત્તશુદ્ધિના આધારેજ અન્યાયના પ્રતિકારનો માર્ગ પા

અમ મ મેા ત્રીનિ મન્યામ કે ત્યાગી જીવનના આત્મા અશ્વિનસની
ગાંધીજીએ સમાધાન કરી

આ બધાદિ અને અનેશતવાદ

જોન ૫ ૫૩એ આશ્ચર્ય ઉપર એવો જોર ભાર આપ્યો છે
 'એક નાનકડો દિને ૪ થાનક ૫ પરામા જોની ખૂબ પ્રતિભા છે તે
 પ્રશ્ન નરીકે જોઈખાવીને આશ્ચર્યના પે ૧૨ સમજ આવી રિચાગને
 પ્રશ્નવચ્ચ' - જાણે ૧૪ નું નામ આપ્યું છે જોની ૧૧ે મોક્ષ પર રાએ
 નેની વોર જાણનાઓ । પ્રશ્નવેદાર નું નમ અપ્યુ ૭ એવું જ
 ની પગ ૫ મપદે આ રાનિપર્વની જેમ જોઈ થમાર રજુ સમજ
 થા ૧૧ કો ૧૨ નમજો જ પ્રાપ્તગ મો । નમજુ એને પ્રાપ્તગ રચોનું
 અનુ ૭ કરેલા પ્રાપ્ત ૧૧ ૭

[illegible]

વિચારમાં સામ્યદષ્ટિની ભારના ઉપ જે ભાર આપમાં આવ્યો છે એમાંથી જ અનેકાતદષ્ટિ કે વિભત્વનાનો જન્મ થયો છે કેવળ પોતાની દષ્ટિ કે વિચારમાં પૂરે જ પૂર્ણ અંતિમ સત્યરૂપ માનીને એનો આગ્રહ ગમવો તેથી સામ્યદષ્ટિનો વાત થાય છે તેથી કહેવામાં આવ્યું છે કે બીજાઓની દષ્ટિનો પણ એટલો જ આગ્રહ કરવો જોઈએ જેટલો પોતાની દષ્ટિનો આ સામ્યદષ્ટિ જ અનેકાતવાદની ભૂમિ છે આ ભૂમિમાંથી જ ભારાધિપતિ સ્થાપાદ અને વિચારપ્રવાન નયનાનો ક્રમે ક્રમે વિદ્યમાન થયો છે એવું નથી કે બીજા પરપરાઓમાં અનેકાતદષ્ટિને સ્થાન જ નથી મીમાંસા અને કેપિતંશન-સામ્યદર્શન ઉપરાંત ન્યાય અને પાલ અનેકાતવાદનું સ્થાન છે શુદ્ધ ભગવાનનો વિભત્વના અને મધ્યમમાર્ગ પણ અનેકાતદષ્ટિના જ રૂપ છે આમ છતાં જૈન પરપરાએ જેમ અદિસા ઉપર ધણો વધારો ભાર આપ્યો છે એ જ રીતે એણે અનેકાતદષ્ટિ ઉપર પણ ધણો વધારો ભાર દીધો છે તેથી જૈન પરપરામાં આવ્યાર કે વિચારનો એવો કોઈ વિષય દેખાતો નથી કે જેની સાથે અનેકાત દષ્ટિ જોડામાં ન આવી હોય અથવા જે અનેકાતદષ્ટિની મર્યાદાથી બહાર હોય એવો લીધે જ બીજા બીજા પરપરાઓના વિદ્વાનોએ અનેકાતદષ્ટિને માનવા છતાં એના ઉપર અવગત સાંનિત્યની રચના નથી કરી જ્યારે જૈન પરપરાના વિદ્વાનોએ એના અગ્રરૂપ સ્થાપાદ નવા આદિના મોક્ષ અને સમર્થક ત્રિપુત્ર રચના સાંનિત્યનું સર્જન કર્યું છે

અદિસા

દિસાથી નિવૃત્ત થયું એ જ અદિસા છે જ્યાં લગી દિસા કાની યાત્રા છે તથા દિસા કોણ અને મ્યા કારણે કરે છે, અને એનું પરિણામ શું આવે છે એ ન સમજાવાય ત્યાં લગી આ વાત શૂરેપૂરી સમજવામાં નથી આવતી આ જ પ્રશ્નો રૂપરૂપે સમજાવ

વચાની દૃષ્ટિએ જૈન પરંપરામાં મુખ્ય રૂપે ચાર વિદ્યાઓનો વિકાસ થયો છે (૧) આત્મવિદ્યા, (૨) કર્મવિદ્યા (૩) ચારિત્રવિદ્યા અને (૪) લોકવિદ્યા એ જ રીતે અનેકાનંદદિ દ્વારા મુખ્ય રૂપે મુનવિદ્યા અને પ્રમાણવિદ્યાનું જ નિમાણ અને પેપણ થયું છે આ રીતે અદિસા, અનેકાંત અને એભાથી જ મેલી વિદ્યાઓ જ જૈનધર્મનો પ્રાણ છે, જેના ઉપર આગળ સંક્ષેપમાં વિચાર કરવામાં આવે છે

આત્મવિદ્યા અને ઉત્ક્રાંતિવાદ

પ્રેમ આત્મા—પૃથ્વી એ પૃથ્વીનો દોષ પાણીનો દોષ, વન સ્પર્શનો દોષ માંસપત્ર કે પશુ પક્ષીઉપ દોષ એ મનુષ્યરૂપ દોષ એ બધા—તાર્ત્વિક દૃષ્ટિએ સમાન છે જૈન આત્મવિદ્યાનો આ જ સાદ છે સમાનતાના આ સંદાનતિક વિચારનો અમલ કરવો—એને ધ્યાસભવ શ્રવનના ત્રણેક દોષોમાં ઉત્ક્રાંતિનો અપ્રમતભાવે પ્રવેશ કરવો—એ જ અનિસા છે આત્મવિદ્યા કરે છે કે જે સામ્યનો અનુભવ દુરન્યવદા માં ન થાય તો આ મસામ્યનો મિદ્ધાત કેરો વાદ માન જ છે સમાનતાના મિદ્ધાનો અમલી બનાવવા માટે આચારાગમચત્રના બીજા અધ્યયનના ૮૦-૮૧-૮૭માં મૂંઝીમાં કહેવામાં આવ્યું છે કે જેવી રીતે તમે પોતાના દુખનો અનુભવ કરો તે એવી જ રીતે બીજાના દુખનો અનુભવ કરો અથવા બીજાના દુખનું પોતાના દુખરૂપે સંવેદન ન થાય તો અનિસા સિદ્ધ થવાનો સંભવ નથી

જેવી રીતે આત્મસમાનતા ॥ તાર્ત્વિક વિચારભાષી અદિસાના આચારનું સમર્થન કરવામાં આવ્યું છે, એ જ રીતે એ વિચારભાષી જ જૈન પરંપરામાં એ પણ આધ્યાત્મિક મતનું કૃતિ થયું છે કે શ્રવણ રહેતી શારીરિક માનસિક વગેરે વૈષમ્ય અને તેનું કેમ ન દોષ પણ એ બધાની આવેલું—કર્મજન્ય છે વાસ્તવિક નથી, તેથી

હુમાં મુ' અવસ્થામાં રહેનો છવ પણ ક્યારેક માનવમિટિમાં આવી શકે છે અને માનવમિટિમાં રહેનો છવ પણ નુદમાં હુ' વનમ્પતિ અવસ્થામાં જઈ શકે છે એમનું જ નહીં પણ વનમ્પતિનો છવ નિમ્ન દાગ, મનુષ્યની જેમ ક્યારેક બધનમુક્ત પણ થઈ શકે છે જાનનીય ગતિ કે ચોનિનો તેમ જ સર્વથા મુક્તિનો આધાર એક માનવમાં છે જેવું કર્મ જેના સમ્કાર કે જેવી વાસના એવી જ આત્માની અવસ્થા પણ તારિતરૂં રૂપે બના આત્માએનું અવરૂપ સર્વથા એક જેવું છે જે કર્મગંધિન અવસ્થામાં પૂર્ણ રૂપે પ્રગટ થાય છે આ જ આત્માત્મામૃતક ઉત્ક્રાંતિવાન છે

સાખ્ય યોગ મૌદ્ધ વગેરે દૈતવાદી અદિસા-સમર્થક પરપગ એનો ખીછ ખીછ બાબનોના જૈન પરપગ સાથે ગમે તે મતભેદ હોય, પણ અસિ સાપ્રધાન આચાર તથા ઉત્ક્રાંતિવાની બાબમાં બધાનો પૂરેપૂરો એકમત છે આત્માદૈતવાદી બૌદ્ધના પંપા અદિમાનુ સમર્થન સમાનતાના સિદ્ધાંતને આવાડે નથી પણ અદૈતના નિદાંતો આધાર રૂપે છે એવું કહેવું એમ જ નહીં રહે જેના તમે મેલા જ ખીજ બના છવ શુદ્ધ બ્રહ્મ-એ-બ્રહ્મ-૨૧ છે હોયો જો જે પરમ્પર એ ગ્રંથમાં છે એ નાસ્તરિક નથી પણ અરિવામૃતક છે તેથી ખીજ છવોને પોતાથી અભિન જ સમજવા જેઈએ અને ખીજના દુખો પોતાનું દુખ સમજને નિસાથી નિવૃત્ત થવું જેઈએ

દૈતવાદી જૈન વગેરે પરપગઓ અને અદૈતવાદી પરપગ વચ્ચે ફક્ત એમનું જ અંતર છે કે પહેલી પરપગ ઓ પ્રયેક હવાત્માનો વાસ્તવિક બેઠ માનવા બનાં પણ એ બધામાં તાસ્વિક રૂપે સમાનતાનો પ્રસાર કરીને અસિ સાનુ ઉદ્દોધન કરે છે જ્યારે અદૈત પરપરા હવાત્માઓના પરસ્પરના બેઠને જ મિથ્યા માનીને એમનામાં તાસ્વિક રૂપે પૂર્ણ અને માનીને એને આધારે અદિસાનુ ઉદ્દોધન કરે છે અદૈત પરપરા પ્રમાણે જુદી જુદી ચોનિ અને જુદી જુદી ગતિવાળા

શ્રવેતા પ્રજાતા એ નુ મૂળ અધિગત [અર્થાત્ ઉપાત્ત કારણ] એક શુદ્ધ અખ અન્ન કે ત્યારે જૈન જેવી દૈતવાદી પરપરાઓ પ્રમાણે પ્રત્યેક શ્રવેતા તરફ પે અનન્ય અને શુદ્ધ અન્ન છે એમ પણ પ્રમાણે અખન એ અલ્પમાથી જુ. જુ. શ્રવેતાની દૃષ્ટિ પે. યદિ છે ત્યારે ખીજ પ પણ પ્રમાણે જુ. જુ. જુ. અનન્ય અને સમાન અનેક શુદ્ધ અલ્પ જ અનેક શ્રવેતા છે દૈતમનક સમાનતાના સિદ્ધાન્તમાથી જ અતૈતમૂલ અતો સિદ્ધાન્ત કમે કમે વિશ્વિન યોગ હોત એમ સામે છે પરંતુ અસિદ્ધાન્તો આચાર અને આધ્યાત્મિક ઉદ્ધારના અલ્પતા મા પણ દૈતવાના વિચારની જેમ જ ધર્માસામા આયો કે રા. ગમે તે હોય પણ અસિદ્ધાન્તો દૃષ્ટિને મનસ્વી સાત એ કે જે ખીજ શ્રવેતાની સાથે સમાનતા કે અમે નુ સાસ્ત્રિક સંવેદન થવું એ જ અસિદ્ધાન્તો ભાનતાનો ઉદ્ગમ છે

અધિધા અને અધ-મોક્ષ

ત્યારે તાર્તિ રીતે જરા શ્રવેતા પ્રમાણ છે તો પછી એમ નામા પ અપર વૈદ્યના માટે તથા અલ્પ શ્રવેતામા પણ માળમે વૈદ્ય મા માટે આ મહાનતા જરામમાથી જ કમરિધાનો જ મ થયો છે જેવું મ એવી મરત્યા એ માયતા વૈદ્યનો પ્રુનામે ખરી છે પણ સામે જ સાથે એ જેમ પણ મ છે જ અરાધ કે સારુ કર્મ કૃત્વામા તેમ જ ન જરામા શ્રવેતાન જ છે એ જેવો આપે તેવો સારો જ અગમ પ્રુણાય ખરી છે કે અને એ જ પોતાના વર્તમાન અને ભાતીનો નિમાતા કે મારા કો છે કે વર્તમાનનુ નિર્માણ જુતને આધારે અને ભવિષ્યનુ નિર્માણ વર્તમાનને આધારે થાય છે ત્રણે કાળની પરસ્પર સંગતિ કર્મના ઉપર જ અવનમિત કે આ જ પુનરુત્થના વિચારનો આધાર છે

ખરી રીતે અજ્ઞાન અને ગા. દેષ જ કર્મ કે પોતાનાની અને પારખની સાસ્ત્રિક પ્રીતિ ન થતી એ અજ્ઞાન અર્થથી, જૈન પરપરા

પ્રમાણે દર્શનમોહ છે આ વાતને સાખ્ય બૌદ્ધ ગેરે અન્ય પરપરા-
ઓમા અવિદ્યા કહેન છે અજ્ઞાનજનિત દષ્ટ-અનિષ્ટની કલ્પનાઓને
કારણે જે જે દૃષ્ટિઓ કે જે જે નિમિત્તો પેદા થાન છે એને જ દૃકામા
રામ વેષ કહરામા આગ્યા છે જોકે ગ-વેષ જ હિસાના પ્રેરક છે,
પણ ખરી રીતે બાહ્ય મળ અજ્ઞાન-દર્શનમોહ કે અવિદ્યા જ છે એટલા
માટે હિસાનુ ખરુ મળ અજ્ઞાન જ છે આ બામનમા આત્મરાની બધી
પરપરાઓ એકમત છે

ઉપર કર્મનુ જે સ્વરૂપ દર્શો યુ છે તેને જૈન પરિભાષામા 'ભાવ-
કર્મ' કહે છે અને તે આત્મામા હેન સન્ધરવિરોધ છે આ
ભાવકર્મ આત્માની આસપાસ સૌંદર્યાથી રહેના સૂક્ષ્માતિસૂક્ષ્મ
ભૌતિક પરમાણુઓને આધારે છે અને એો વિશિષ્ટ રૂપ અર્પણુ કરે
છે વિશિષ્ટ રૂપને પામન આ ભૌતિક પરમાણુઓનો પુન જ
ન્યકર્મ કે મામણુ સરીર કલ્યાય છે જે જન્મભાવમા ટપની
સાથે જાય છે એો સ્વૂળ સરીરના નિર્માણની ભૂમિકા બને છે ઉપર
ઉપરથી જોતા એમ નાો છે કે દ્રવ્યક્રમનો નિચાર જૈન પરપરાની
કર્મવિદ્યામા છે પણ અન્ય પરપરાઓની કર્મવિદ્યામા એ નથી પણ
ગ્રીણુરથી જોનાર જાણી શક છે ખરી રીતે એવુ નથી સાખ્ય
યોગ, વેદાંત વગેરે પરપરાઓમા જન્મક્રમ ભાવમા સાથે રહેનાર મુખ્ય
શરી કે વિગશરીરનુ સર્જન છે આ શરીર અત્યંત પ્રણુ અભિમાન
મન વગેરે પ્રાકૃત-પ્રૃતિજન્ય કે માયિક તત્ત્વોનુ બનેનુ માનવામા
આવ્યુ છે જે વાસ્તવિક રીતે જૈન પરપરાએ માનેન ભૌતિક કાર્મણુ
સરીરના જ સ્થાને છે સૂક્ષ્મ દ્રવ્યકર્મ શરીરની મૂળ કલ્પના એક
જ છે એમા અત્યંત હોય તો તે એના વર્ણનના પ્રમારમા અને
ઓગવધુ વિસ્તારમા તેમ જ સ્વીકરણમા છે જે હજારો વષથી
લિન્ન લિન્ન રીતે નિચાર ચિતન કરનારી પરપરામા બનવુ સ્વા
ભારિષ્ઠ છે આ રીતે આપણે જોઈએ છીએ કે આત્મવાદી બધી
પરપરાઓમા પુનજન્મના કારણરૂપે કર્મતત્ત્વો સ્વીકાર કરવામા

આ યો છે અને જ મજ માત્રમાં સાથે જનાર ભૌતિક શરીર પદ્મકર્મનો પણ સ્વીકાર કરવામાં આ યો છે ન્યાય રૈશિક પંથના જેમાં આવા સદ્ગત શરીરો માર્ગ ખાસ નીમત્ત કરવામાં નથી આ યો એણે પણ જન્મજન્માતરમાં જનાર અવગત મનનો સ્વીકાર કરીને ચકર્મના વિચારને અપનાવ્યો છે

પુનર્જન્મ અને કર્મની માન્યતાની પડી ન્યારે મોક્ષની ક પના પણ તત્ત્વચિંતનમાં મિથ્ય સર્જિત થી ન્યત્યાર સુધીની બધ મોક્ષવાદી ભાતીન તત્ત્વચિંતનની આ માતા સ્વરૂપ સનધી માન્યતાઓ ફેરી મી ૮ અને એમાં વિસાકર્મની દૃષ્ટિએ જૈન મત ધના સ્વરૂપનુ શુ ધ્યાન છે એને સમજવા સાડુ ટૂંકાણમાં બધ મોક્ષવાદી મુખ્ય મુખ્ય બધી પરપગઓના મતઓ નીચે આપવામાં આવે છે —

(૧) જૈન પરપરા મુજબ પ્રયેશ શરીર મા જુદો જુદો આ મા યે એ પાને શુભાશુભ કર્મનો કર્તા અને કર્મના ફળ-ફળ ફળ વગેરેનો ભોક્તા છે એ જ માતર વખતે બીજા ધ્યાનમાં જાય છે અને સ્થૂળ દેહ પ્રમાણે સંગત ૬ વિભાગને ધારણ કરે છે એ જ મુખ્યને પામે છે અને મોક્ષ પ્રમા સાસારિક ફળ ફળ, જ્ઞાન અજ્ઞાન વગેરે શુભ અશુભ કર્મ વગેરે ભાવેથી સતથા મુક્ત બની જાય છે

(૨) સાખ્ય યોગ પરપરા પ્રમાણે આત્મા બિન બિન છે પણ એ કૃતરથ અને ચાપક ટોવાને લીને ન તો કર્મનો કર્તા ભોક્તા, જન્માતરમાં જનાર ગનિશાન છે ન તો મુખ્યમાં જો જો એ પ પગ પ્રમાણે તો પ્રાકૃત જુદી ૩ અતઃકરણ જ કર્મનુ કર્તા ભોક્તા જન્માતરમાં સ કાય વિચારની જ્ઞાન અજ્ઞાન રોરે ભાવેનુ આધાર અને મુક્તિમળમાં એ ભાવેથી રહિત છે સાખ્ય યોગ પરપરા અતઃકરણના બધ મોક્ષને જ ઉપચારથી પુરુષના માની લે છે

(૩) ન્યાય રૈશિક પંથના પ્રમાણે આત્મા અનેક છે એને

આખ્યયોગની જેમ કૃત્ય આ વ્યાપ માનવામાં આવ્યો છે, છતાં એને જૈન પરંપરાની જેમ ચાતુરિય રૂપે કરતાં બોક્તા, બદ્ધ અને મુક્ત પણ માનવામાં આવ્યો છે.

(૪) આ ત્રણેય વેદાંત પ્રમાણે આ મા અરી રીતે જુદા જુદા પગલુએ એ જ છે એ સામ્ય યોગની જેમ કૃત્ય અને વાપક છે એવું વાંચતરિય રીતે ન તો એ મદ છે ન તો મુક્ત એમાં અતઃ જુના જ બધાં મોહો ઉપરથી માનવામાં આવ્યા છે.

(૫) જોદ્ધ મન પ્રમાણે આત્મા કે ચિત્ત અનેક છે એ જ જ્ઞાના બાબત બધાં આ નિરાણુ આત્મરૂપ છે એ ન તો કૃત્ય કે ન વાપ એ રીતે માનદ્વાર પર પગરૂપ છે જે રીતે, ધર્મિય જ્ઞાના આત્મા કેન્દ્રમાં એકીસાથે કે કમલ નિમિત્ત પ્રમાણે ઉત્પન્ન થાય તે નહીં થાય રહે.

ઉપર આપેલ મહિમન નજીક ઉપરથી એ નિષ્કર રૂપે સચિત્ત થાય છે કે જૈન પરંપરામય આત્મસ્વરૂપ એ બધાં મોહના તત્ત્વ ચિત્તમની કે પનાનુ અકુમરમન પ્રાચીન રૂપ છે આખ્ય યોગનમ આત્મસ્વરૂપ એ એ તત્ત્વચિત્તો ૧૧ - પાત્રી બીજી જમિયા છે અદ્વૈતરામ મન આત્મસ્વરૂપ આખ્ય યોગ ૧૧ યુગ્મવિષય કે પનાનુ એ રીતે પદ્ધિમાં ૧ માં છે ત્યાર આપ વૈશિષ્ઠ્ય મન આત્મ સ્વરૂપ જૈન અને આખ્ય યોગની કે પનાનુ મિશ્રમુજ છે જોદ્ધ મત આત્મ સ્વરૂપ જૈન કે પનાનુ જ તત્ત્વચિત્ત રૂપ છે.

આચિત્તવિદ્યા

આત્મા અને કમના સ્વરૂપો જળ્યા પડી જ એ જાગી નભાય છે કે આધ્યાત્મિક ઉદ્ધાનમાં આત્મનું શુદ્ધ સ્થાન કે મોક્ષ તત્ત્વના ચિત્તો પ્રમાણે આચિત્તનો ઉદ્ધાન આ માને કમથી મુક્ત કે વો એ જ છે આચિત્ત દ્વારા અચીત્ત મુક્તિ માની લીધા પડી પડુ એ પ્રશ્ન તો આડી રીતે જ છે કે અમારથી શુદ્ધ એવા આત્માની સાથે પહેલપહેલાં

કર્મનો સબંધ ક્યારે અને શા માટે થયો અથવા એવો સબંધ કોણે કર્યો? એ જ રીતે એ પ્રત્યક્ષ પણ જાણે થાય છે કે સ્વાભાવિકી ગુણ એવા આત્મનત્વની સાથે જો કોઈ ને કોઈ રીતે કર્મનો સબંધ થયે તો માનવામાં આવે તો ચારિત્ર દ્વારા મુક્તિ પ્રાપ્ત થયા પછી પણ ફરી કર્મનો સબંધ કેમ નથી થાય? આ બે પ્રશ્નોનો જવાબ બધાય આધ્યાત્મિક ચિંતકોએ લગભગ એકબીજાના જ આધારે એ સાધ્ય મોક્ષ દોષ કે વેદાન ન્યાય મેગેરિસ દોષ કે બૌદ્ધ એ બધાય દર્શનોની જેમ જૈન ધર્મનું પણ એ જ મતનું છે કે કર્મ અને આત્માનો સબંધ અનાદિ છે કાગળ કે એ સબંધની પહેલી ટાંચ જ્ઞાનની સીમાની સરંથા બાદ છે બીજાએ એમ માન્ય છે કે આત્માની સાથે કર્મ અવિદ્યા કે માનસો અબંધ ત્રવાદરે અનાદિ છે આમ જના વ્યક્તિને એ સબંધ સાદિ છે મગલ કે આખા સૌનો મેનો અનુભવ છે કે અનાન અને મગલથી જ જીવમા કર્મવાસનાની ઉત્પત્તિ થતી છે કે કર્મ સરંથા છૂટી ગયા પછી આત્માનું જે પૂર્ણ શુદ્ધ રૂપ પ્રગટ થાય એમા ફરી કર્મ કે વાસના ઉત્પત્તિ કેમ નથી થતા એનો ખુલાસો તર્કની આધ્યાત્મિક ચિંતકોએ એવો કર્યો કે આમા અજ્ઞાને શુદ્ધિનો પાપાતી છે શુદ્ધિ દ્વારા જેનના નરિ સ્વાભાવિક શુદ્ધોનો પૂર્ણ વિગમ થતા પછી અજ્ઞાન કે રાગે નેવા દોષ મૂળથી જ નુદ થઈ જતા છે અર્થાત્ પ્રત્યક્ષ શુદ્ધિને પામેન આત્મનત્વમા પોતાનું સ્થાન મેળવવામા એ દોષો સરંથા નિવળી જતી જતા છે

ચારિત્રનું મમ જીવનના વૈભવમાં કાગળોને દૂર મૂકવા એ છે જેને જૈન પંથિયામાં સ્વર કાંઈ વૈષમ્યના મુદ્દા માણુ અનાનનું નિવારણ આત્માની સમ્ય પ્રતીતિથી થાય છે અને રાગેષ નેવા કનેગોનું નિવારણ માધ્યસ્થની સિદ્ધિથી એટલા માટે આતર ચારિત્રમાં જે જ જામનો આવે છે (૧) આત્મજ્ઞાન-રિવેકધ્યાન (૨) માધ્યસ્થ કે રાગ રેષ આદિ કનેશોનો વિજય ધ્યાન વ્રત, નિવમ,

તપ યોગ જે જે ઉપાયો આત્મ ચારિત્રના પોષક બને છે એ જ સાધકને માટે નાલ ચારિત્રપે સ્વીકારના યોગ્ય મનાયા છે

આધ્યાત્મિક જીવનની ઉત્ક્રાંતિ જ્ઞાન ચારિત્રના નિઃકામ ઉપર આધાર પામે છે આ રિસકમતુ ગુણસ્થાનરૂપે જૈન પરપરામાં ખૂબ રિસક અને વિમ્મન રણન મળે છે આધ્યાત્મિક ઉત્ક્રાંતિકમના જિજ્ઞાસુઓને માટે યોગશાસ્ત્રમાં પ્રસિદ્ધ મધુમતી વગેરે ભૂમિકાઓનું, બૌદ્ધ નાસ્ત્રમાં પ્રસિદ્ધ માતાપ ન આદિ ભૂમિકાઓનું યોગસાસિખમાં પ્રસિદ્ધ અજ્ઞાન અને જ્ઞાન ભૂમિકાઓનું આજ્ઞવ-પરપરામાં પ્રસિદ્ધ મ ભૂમિ રંગેર ભૂમિ ઓનું અને જૈન પરપરાપ્રસિદ્ધ ગુણસ્થાનોનું તથા યોગ દષ્ટિઓનું તુલનાત્મ અધ્યયન ખૂબ રસપ્રતેમ જ ઉપરોક્તી છે એનું નવન બીજું સંભવિત નથી જિજ્ઞાસુ ગીતે પ્રવૃત્ત થશે એમો ઉપરથી એ જાણી શકે છે

અહીં એ ચો ગ્રાંથ યાત્રાનું વર્ણન ન કરતા સંક્ષેપમાં નણ ભૂમિ ઓને જ પરિચય આપુ છું જેમાં ગુણસ્થાનોનો સમાવેશ ૪૮ થાય છે પરંતુ ભૂમિકા છે બહિરાત્મા-જેમાં આત્મજ્ઞાન કે રિવેક ખ્યાનિતો C ૧ જ નથી થતો બીજી ભૂમિકા અતરાત્મા છે જેમાં આત્મજ્ઞાનો C ૪ તો થાય છે પણ રાગ દેવ વગેરે ડોનેગો નં થતા બીજા પાંચ પોતાનો પ્રભાવ બતાવતા હ છે ત્રીજી ભૂમિકા છે પરમાત્મા આમાં મગ્ન થતો પૂરું ઉઠે થતાની નીતગમખણ પ્રગમ થાય છે

યોગનિધા

યોગનિધામાં યો ના અર્થનું નર્ણન આપે છે જીવ-જેનન અને અજીવ-અજેનન કે જગત્તે જે જે તત્ત્વોનો સંદ્યાર એ જ નોડ છે જેનન-અજેનન મને તત્ત્વો ન તો માર્ગએ ક્યારેય પેાયા છે કે ન માર્ગેય જે નાશ પામે છે બીજા પાંચ એ સ્વભાવથી જીવ જીવ

૧ જુઓ “જ્ઞાનયોગ દમનોમાં આ-આત્મિક વિકાસક્રમ લેખ પુરા ઉત્ત ૧, ૫ ૧૪૯

પણિભો પામના રહ્યું છે મગ્ગારકાગમા એન । ઉપર વધુ પ્રમાણ
પા નારુ ન્ય એમ્મા ૧ જડ પરમાણુપુજ્ય છે જેણુ । જુ । રૂપે એનના
સપકર । આવે છે, અને એની સમિત્યો મર્યાદિત પદ્ય કરે છે એતન
તદ્વતી સા ગિરક નો મૌનિ સમિત્યો એવી છે કે જે માત્ર દિશા
મેઘીને કચારે ને કચારે એ જ મોના પ્રમાણથી એને મુક્ત
પામ કરી દે છે જ નો એનના પારમર્થિક પ્રમાણુ ક્ષેત્ર જ નોક
તે અને એ નતાવથી હુમ્મરો મેળવે એ જ લોકાન છે જૈન
પ પાતી તોમ્મશરિરક કે પના સાખ્ય-રોમ પુરાણ અને બૌદ્ધ
વોર પર પરાઓની ને રા માથે અનેક નમે મળતી છે

જૈન પરપરા યાન રૌપિની જેમ, ૫ માણુસદી છે સાખ્ય
મેળની જેમ પ્રકૃતિવાદી નથી તોપણ જૈન ૫ ૫ સમન પરમાણુ
અરૂપ સાખ્યપરપરાસમન પ્રકૃતિના અરૂપની સાથે જેનું મળતું છે
એનું ન્યાન રૌપિનિસમન પરમાણુના અરૂપ સાથે મળતું નથી કા જ કે
જૈનસમન ૫ માણુ સાખ્યસમન પ્રકૃતિની જેમ પરિણમી છે ન્યાય
રૌપિનિસમન પરમાણુની જેમ અરૂપ તથા એના જ માટે સાખ્ય
સમન એક જ પ્રકૃતિ જેમ રૂપી પાણી પ્રમાણ પરન રોરે અનેક
ભૌતિ સદિઓત ઉત્પાદન બા છે એવી જ રીતે જૈનસમન એક
જ પરમાણુ રૂપી પાતી નાશ આિ જુ । જુમ રો પરિણમ યાન
તે જૈન પરપરા ન્યાન રૌપિની જેમ એન નથી માનતી કે પૂરી,
પાણી રોરના ભૌતિ પરમાણુ મળમા જ રમેમા નિન્ન વતિના છે
આ ઉપરાંત એક બીજું પા મનર ખ્યાનમા નેસ જેણુ છે તે એ
કે જૈનસમન ૫ માણુ રૌપિનિકામન ૫ માણુ મરના એના રધારે
મુન્ન છે કે અતેએ સાખ્યસમન પ્રકૃતિની વચ્ચે જ અન્યક્ત બની
જતર છે જૈ । પરપરાનો અનતપરમાણુના પ્રાચીન સાખ્યસમન
પ્રે, મનવાણુરૂપ પ્રકૃતિજાત્યના થી દર નથી

જૈન મત અને ઈશ્વર

જૈન પરપગ સાખ્ય યોગ મીમાસક વગેરે પરપગ્યોની જેમ હોય તે પ્રવાહરૂપે અનાદિ અને અનંત માને છે એ પૌરાણિક કે વૈદિક મતની જેમ એના કલ્પત્તિ અને વિનાશ નથી માનતી, તેથી જૈન પરપગના કતા-મહતા રૂપે ઈશ્વર જેવી સ્વતંત્ર વ્યક્તિનું ઈર્ષા ધ્યાન જ નથી જૈન સિદ્ધાંત કહે છે કે પ્રત્યેક જીવ પોતપોતાની સંસ્થિતિ પોતે જ કરે છે એના સિદ્ધાંત પ્રમાણે તાત્ત્વિક દૃષ્ટિએ પ્રત્યેક જીવમાં ઈશ્વરપણું રહેલું છે, જે મુક્તિના સમયે નગ્ન થાય છે જેનું ઈશ્વરપણું નગ્ન થયું એ જ સાધારણ લોકોને માટે ઉપાસ્ય બની જાય તે યોગશાસ્ત્રમંત્ર ઈશ્વર પણ પ્રવળ ઉપાસ્ય છે કતા સંસ્કૃતિ નથી પણ જૈન અને યોગશાસ્ત્રની કલ્પનામાં અંતર છે તે એ કે યોગશાસ્ત્રમંત્ર ઈશ્વર સ્વયં મુક્ત હોવાને લીધે બીજા પુરુષોથી જુદા અસ્થિત છે જ્યારે જૈનશાસ્ત્રમંત્ર ઈશ્વર એવો નથી જૈન શાસ્ત્રનું કહેવું છે કે ઈશ્વર પણ સ્વતંત્રસાધ્ય હોવાથી હકાર્થ યોગ્ય સાધક એને મેળવી શકે છે અને જપાય મુક્ત હોયો મગાનપરો ઈશ્વર રૂપે ઉપાસ્ય છે

શ્રુતવિદ્યા અને પ્રમાણવિદ્યા

નાસ્તીન સમન્તા અને પાતાના સમય મુધીમા યાત એના અન્ય વિચારોના વિચારો તેમ જ આનુભવમૂલક પોતાના વિચારોના સત્યતાની સમજ એ જ શ્રુતવિદ્યા છે શ્રુતવિદ્યાનું ક્ષેત્ર એ છે કે સત્યપરથી કોઈ પણ વિચાર કે વિચારમરણોની અવગણના કે ઉપેક્ષા ન થાય એવી લીધે જ જૈન પરપગની શ્રુતવિદ્યા નથી નથી વિદ્યા એના વિકાસની સાથે વિકસિત થતી રહી છે એ કારણે જ શ્રુત વિદ્યામાં સમન્તાપરે જના પહેલા સાખ્યસમન સંદેહ લેવામાં આવ્યું ત્યાં જ અભાસિતના વિચાર વિકાસ પછી સમન્તાપરે અભાસિત વિચારે પણ ધ્યાન પ્રાપ્ત થયું છે એ જ રીતે જ્યાં અનુસૂતનપરે

પ્રાચીન બૌદ્ધ ક્ષણિકવાદ સમ્પ્રદાય થયો છે, ત્યાં જ, તે પછીના મહાયાની વિકાસની પછી, ઋણમૂલનવરૂપે વૈભવિક સૌત્રાન્તિક વિજ્ઞાનના અને શૂન્યવાદ એ ચારે પ્રસિદ્ધ બૌદ્ધશાખાઓનો સમૂહ થયો છે.

અનેકાંતદર્શિનુ કાર્યક્ષેત્ર એટલું બધું મર્યાદામય કે એમાં માનવજીવનને કિતકારી એવી બધી લૌકિક-લૌકાત્તર વિદ્યાઓ પોતપોતાનું મોક્ષ મ્થાન પ્રાપ્ત કરી લે છે તેથી જ જૈન મુનિવિદ્યામાં લૌકાત્તર વિદ્યાઓ ઉપરાંત લૌકિક વિદ્યાઓએ પણ સ્થાન પ્રાપ્ત કર્યું છે.

પ્રમાણુવિદ્યામાં અત્યંત અનુભિનિ વગેરે જ્ઞાનના બધાપ પ્રકારોનું, એમના સાધનોનું તથા એના બળાબળનું સવિસ્તર વિવરણ આવે છે એમાં પણ અનેકાંતદર્શિનો એવો ઉપયોગ કરવામાં આવ્યો છે કે જેથી કોઈ પણ તત્ત્વચિંતકના મતાર્થ વિચારની અવગણના કે ઉપેક્ષા નથી થતી જિવંત જ્ઞાન અને એના સાધનો સાથે સબંધ ધરાવતા બધાપ જ્ઞાન વિચારોનો મત્તાવત્ વિનિયોગ કરવામાં આવ્યો છે.

અહીં સુધીનું વર્ણન જૈન પરંપરાના પ્રાણરૂપ અતિસા અને અનેકાંતની સાથે સબંધ ધરાવે છે જેવી રીતે શરીર વગર પ્રાણનું રહવું અસંભવ છે એવી જ રીતે ધર્મશરીર વગર ધર્મપ્રાણનું ટપી રહેવું પણ અસંભવ છે જૈન પંથના ધર્મશરીર પણ ધરમના સાહિત્ય તીર્થ મંદિર વગેરે ધર્મસ્થાનો ચિહ્નમ્થાપ્ય ઉપાસનાવિધિ મતના સમૂહ ધરાવતા ભક્તો વગેરે અનેક રૂપે વિદ્યમાન છે.

[દશોધિ. ખ. ૨, પૃ. ૧૧૧-૧૩૧]

નિર્ઘ થ સપ્રદાયની પ્રાચીનતા

મુખ્ય ધર્મશાસ્ત્ર સપ્રદાયો અને તેની યોગ્યતા

બ્રાહ્મણ કે વૈદિક ધર્મોનુયાયી સપ્રદાયો વિરોધી સપ્રદાય, અમલુ સપ્રદાય કહેવાય છે જે ભારતમાં ધણે ભાગે વૈદિક સપ્રદાયના પ્રવેશની પહેલાંથી જ ઈર્ષા ને ક્રોધ રૂપમાં આજે ક્રોધ પ્રેરનાર અસ્પૃશ્ય અગ્નિત્વ ધરાવતો હતો. અમલુ સપ્રદાયની શાખાઓ અને પ્રશાખાઓ અનેક હતી જેમાં સાખ્ય જૈન બૌદ્ધ, આશ્વક વગેરેના નામ જાણીતા છે. અમલુ સપ્રદાયની પ્રાચીન અનેક શાખાઓ અને પ્રશાખાઓ એવી હતી કે જે પહેલાં તે વૈદિક સપ્રદાયની સાથે વિરોધી હતી પણ ધીમે ધીમે એ, એક બા જીતે કારણે વૈદિક સપ્રદાયમાં દળીમળી ગઈ હતી. ખાના તરીકે આપણે વધુર આજે સપ્રદાયોના નામ દઈ શકીએ પ્રાચીન રેણુવ અને તેના આગમો વૈદિક સપ્રદાયથી જુદા બિન હતા એટલું જ નહીં પણ એનો વિરોધ સુધારા કરતા હતા અને એટલા માટે વૈદિક સપ્રદાયના સમયકે આવાનો પણ પ્રાચીન વૈદ્યુર અને જૈન આગમોને જે વિરોધી માનીને એમને વેદ-બ્રાહ્મણ માનતા હતા પણ અત્યારે આપણે જોઈ શકીએ છીએ કે, એ જ રેણુર આજે સપ્રદાયો તથા એમની અને, શાખાઓ મિત્રુલ વૈદિક સપ્રદાયમાં મળી ગઈ છે આ જ ગિચિત સાખ્ય સપ્રદાયની છે, જે પહેલાં અવૈદિક મનાતો હતો, પણ અત્યારે વૈદિક મનાય છે આમ

હોવા છતાં કેટલાંક શ્રમણ સપ્રદાયો હજી પણ એવા છે કે જેઓ પોતે પોતાની જાતને અદૈર્ઘ્ય જ માને મનાવે ॥ અને વૈદિક રિવાજો પણ એમને અર્થેક જ માને છે આ સપ્રદાયોમાં જૈન અને બૌદ્ધ મુખ્ય છે

શ્રમણ સપ્રદાયની સામાન્ય અને સહિષ્ણુ ઓળખાણ એ છે કે એ ન તો અપૌરુષેય-અનાદિ રૂપે કે ઈશ્વરચિત્ત રૂપે વેદોનું પ્રામાણ્ય સ્વીકારે છે કે ન તો બ્રાહ્મણ્યર્થનું જાનિતે કારણ કે પુરોહિતપણાને તીથે શુદ્ધ સ્વીકાર છે જેવી રીતે કે વૈદિક સપ્રદાય વેદો અને બ્રાહ્મણ્ય પુરોહિતોના સબધમાં માને છે બધાંય શ્રમણ સપ્રદાયો પોતપોતાના સપ્રદાયના પુરુષોત્તમ તરીકે મર્દને મર્દ યોગ્ય તમ પુરુષને માનીને એનાં રચનાને જ અતિમ પ્રમાણરૂપ માને છે, અને જાતિ કરતાં શુદ્ધતા પ્રતિષ્ઠા કરીને સંન્યાસી કે ગૃત્યાગી રમણ જ શુદ્ધ સ્વીકારે છે

નિર્દય સપ્રદાય એ જૈન સપ્રદાય કેટલાંક પુરાવા

પ્રાચીન નાજમા શ્રમણ સપ્રદાયની બધી સાખા પ્રસાખાઓમાં ગુરુ કે ત્યાગી વર્ગને માટે સામાન્ય રીતે આ શબ્દો વપરાતા હતા શ્રમણ મિથુ અનગાર યતિ સાધુ તપસ્વી પરિત્રાજક અદંત, નિલ, તીર્થંકર વગેરે બૌદ્ધ અને આશ્વરક સપ્રદાયોની જૈન જૈન સપ્રદાય પણ પોતાના ગુરુવર્ગને માટે પોતાથી જ આ શબ્દોનો ઉપયોગ કરનાર હોય છે આમ છતાં એક શબ્દ એવો છે જે જૈનો ઉપયોગ જૈન સપ્રદાય પોતાના સમગ્ર ઈતિહાસ કાળમાં પોતાથી તે અન્યાર મુખી પોતાના ગુરુવર્ગને માટે કરતા રહ્યો છે એ શબ્દ છે 'નિમ્મય (નિમ્મય)' જૈન આગમો પ્રમાણે નિમ્મય અને બૌદ્ધ પિટક મુજબ નિમ્મય મેતિહાસિક સાધનોને આધાર આપણે એને સુધી જાણી અને કહી શકીએ છીએ કે જૈન પરંપરા સિવાયની

બીજી કોઈ પરપરાના શુરુવર્મને માટે 'નિર્ગચ' શબ્દ પ્રચલિત કે રૂઢ થયેલો નથી મળતો. આ કારણે જ જૈનશાસ્ત્રને 'નિર્ગચપ્રવચન' અર્થાત્ 'નિર્ગચપ્રવચન' કહેવામાં આવે છે.^૧ બીજા કોઈ સંપ્રદાયના શાસ્ત્રને નિર્ગચપ્રવચન કહેલ નથી.

આગમખંધિત નિર્ગચ સંપ્રદાયની સાથે બૌદ્ધ પિટકોનો જોડો અને જેવો સીવો સબંધ છે એટલો અને એવો સબંધ વૈદિક કે પૌરાણિક સાપ્ત્યનો નથી એના કારણો આ પ્રમાણે છે —

(૧) જૈન સંપ્રદાય અને બૌદ્ધ સંપ્રદાય, બન્ને શ્રમાણ સંપ્રદાય છે તેથી એમની વચ્ચે શ્રાતુલાન જેવો સબંધ છે.

(૨) બૌદ્ધ સંપ્રદાયના સ્થાપક ગૌતમશુદ્ધ અને નિર્ગચ સંપ્રદાયના અતિમ પુરસ્કૃતા શાતપુત્ર મહારીર, બંને સમકાલીન હતા તેઓ કેવળ સમકાલીન હતા એટલું જ નહીં બંને એમણે સમાન કે એક જ ક્ષેત્રમાં જીવન રિતા યુક્ત બંનેની પ્રવૃત્તિનું ધામ કેવળ એ જ પ્રદેશ નહીં બલકે એક જ શહેર, એ જ મહાનગર અને એક જ કુટુંબ પણ હતું બંનેના અનુયાયીઓ પણ અસપરસ મળતા હતા અને પોતપોતાના પૂજ્ય પુરુષોના ઉપદેશો અંગે આચારો સબંધી મિત્રભાવે કે પ્રતિસ્પર્ધીભાવે ચર્ચા પણ કરતા હતા એટલું જ નહીં બંને અને અનુયાયીઓ એસા પણ હતા, જેઓ પહેલા કોઈ એકના અનુયાયી હતા, પણ પછીથી બીજાના અનુયાયી થયા જાણે મહારીર અંગે જુદાના અનુયાયીઓ એસા પાડોશી કે કુટુંબી હતા કે જેમનો સામાજિક સબંધ બહુ નજીકનો હતો એમ જ કહેવું જોઈએ કે જાણે એ જ કુટુંબના અને સંખ્યો અત્યારે પણ જોવામાં આવે. એમ જુની જુની માન્યતાઓ ધરાવતા હતા.^૨

અને પથોની અમાલે ચના કૃતા રહે છે, અને કહ છે કે અમુક પથનો અમુક નામ અમુક માટે છે, બીજો અમુક માટે પશુ હો એની સાથે સમન નથી હો તો આ પ્રમાણે માનુ છું કલ્યાણી શુદ્ધ સમન્ન પિત્રકોમા એવું કથા નથી કહ્યું કે હું જે કહું છું તે તો કલ્યાણ પ્રાપ્તિનું છે, અને હું તો માન એના પ્રમાણ જ છું જુદા સર્વ વ્યવસ્થાની પાળા એ જ લાભ છે, અને તે એ કે મારો માર્ગ મારી પોતાની ગોધનુ ફળ છે જ્યાં મનની એમ નથી પડેતા મન એ એના પાર્શ્વપરિચાએ મહાનીને જ્યાં પ્રજ્ઞા પૂજ્યા તો એમને પાર્શ્વનાથના જ વચનોની માલો આપીને પાશ્વપરિચાને પોતાના પત્નના બનાવી દીધા કે એ મારો જ શુદ્ધ પોતાના મનની સાથે બીજા મર્ષ સમ નથી કે પૂર મનીન મનનો અમન્વય નથી કર્યો એમને કેવળ પોતાના મનની રિતોનાઓ બનાવી છે જ્યાં મારીરે એવું નથી કહ્યું નેઓએ પાર્શ્વનાથના તે સમનના અપ્રવાયના અનુસારીઓ સાથે પાતાના અનુસાર કે કારણો સમન્વય કર્યો કે તેથી મહાનીને માર્ગ પાર્શ્વનાથના સમન સાથેની એની અમન્વયવૃત્તિનો સૂચક છે

શુદ્ધ અને મનની ની વચ્ચે ધ્યાન આપવા યોગ્ય બીજું અતર દુનન નહીં કે શુદ્ધ ૮૦ વર્ષ નિરાશુ પામ્યા જ્યાં મારીરે ઉર વધારી ઉમરે દરે તો એ નિમિત્ત જેવું થઈ ચૂક્યું કે કે શુદ્ધ નિરાશ પડેના અને મારીરે પડી થયું હતું આ રીતે મનનીરે કલ્યાણ શુદ્ધ ૧૦૦૨ કઈક જઈ હતા એટલું જ નહીં પણ મનનીરે અતરરે ધર્મોપદેશ આપેલા શરૂ કર્યો એની પડેના જ શુદ્ધ પોતાના માર્ગની

૧ મહાકવિનંદન સુ. ૫૬ અનુવર્તનકાવ વા. ૧ પૃ. ૨૦૬ વો. ૩, પૃ. ૩૮

૨ ભગવતી ૫-૯ ૨૨૫

૩ ઉત્તરા યજ્ઞન અ. ૨૩

૪ વીરનિર્વાણસવન ઓર જૈન કાવચલના ભારતીય વિદ્યા ભા. ૩

સ્થાપનાની શરૂઆત કરી દીધી હતી શુદ્ધને પોતાના માર્ગમાં નવા નવા અનુયાયીઓને ભેગા કરીને જ જ્યાં વધારતું હતું જ્યારે મજાવીરને અનુયાયીઓ બનાવવા ઉપાત્ત પાર્શ્વનાથના બૂના અનુયાયીઓને પણ પોતાના પ્રભાવમાં અને પોતાની આસપાસ જોડી ગમવાના હતા તાત્કાલીન બીજા બધા પધોના મત-બોલી પૂરી પરીક્ષા કે એમનું ખડન કરી વગર શુદ્ધ પોતાની સધરચનામાં સરળ થઈ શકે એમ ન હતા જ્યારે મદાવીરનો પ્રશ્ન કઈકે જુગો હતો કે શુ કે પોતાના આગ્રિ અને તેજેનગને લીધે પાર્શ્વનાથના તત્કાલીન અનુયાયીઓના મન હતી લઈને મદાવીર એમને પોતાના અનુયાયી બનાવી લેના હતા તેની નવા નવા અનુયાયીઓની લગ્નીતો સરાવ એમને માટે એટલે ઉગ્ર ન હતો જેટલો શુદ્ધને માટે તેની આપણે જોઈએ જીએ કે શુદ્ધનો સમગ્ર ઉપદેશ બીજાઓની આનોચનાથી ભરેલો છે

નિઘંથ પરખરાનો શુદ્ધ ઉપર પ્રભાવ

શુદ્ધે પોતાનો માર્ગ શરૂ કરતા પહેલાં એ પત્રી એક ને પધોને ત્યાગ કર્યો એમાં એક નિર્ઘંથ પથ પણ હતો શુદ્ધે પોતાના જીવનનું જે વર્ણન કર્યું છે એને વાચવાથી અને એની જોઈ આગમોમાં વર્ણવેલ આચારો સાથે સરખામણી કરવાથી એ નિસદેક રીતે જાણી શકાય છે કે શુદ્ધે બીજા પધોની જેમ જોઈ પથમાં પણ હીક હીક જીવન વિતાવ્યું હતું—જો પત્રીએ ટૂંક સમય માટે પણ કેમ ન હોય શુદ્ધની સાધનાના મમનના શરૂઆતનાં વર્ષોમાં મજાવીરે તો પોતાનો માર્ગ શરૂ ન કર્યોતો ખો એ અને એ સમયે પૂર્વ પ્રદેશમાં પાર્શ્વનાથના સિરાય બીજો મર્ધ નિર્ઘંથ પથ ન હતો તેથી એ નક્કી છે કે શુદ્ધે જોયો કે વખત માટે પણ કેમ ન હોય પાર્શ્વનાથના નિર્ઘંથ સપ્રદાયનું જીવન વિતાવ્યું હતું એને લીધે જ શુદ્ધ જ્યારે નિઘંથ સપ્રદાયના આચાર વિચારોની સમાનોચના કરે છે ત્યારે નિર્ઘંથ

સપ્રત્યયમા પ્રતિષ્ઠિત એવા તપ ઉપર ઉપ પ્રકાર કરે છે અને તેઓ
ત્યારે નિર્ઘ્રય સપ્રત્યયના આચાર ઓ વિચારનું ખડન કરે છે ત્યારે
એનું એ સપ્રત્યયની પરિભાષામાં ઠીક ઠીક વર્ણન કરીને કરે છે એનું
કારણ પણ આ જ છે મજાનીર અને જુદા જ નેનો ઉપદેશકાળ અમુક
સમય સુધી તો જરૂર એક જ હતો એટલું જ નહીં તેઓ એકબીજાને
મત્તા વગર પણ અમુક સ્થાનોમાં એકસાથે રિયપાં હતા તેથી
આપણે એ પણ જોઈએ છીએ કે પિંડકામાં નાતુત્ત મિગઠ' તરીકે
મદાનીનો નિર્દેશ આવે છે ?

આમ યામ અને જોદ સપ્રત્યય

બૌદ્ધ પિંડકામાંના દીવનિકાય અને સયુત્તનિકાયમાં નિર્ઘ્રયોના
મદાનની ચચા આવે છે ? દીવનિકાયના સામન્વયસુતમાં
શ્રેણિ મિમિસારના પુન અગતશનું કુણિ પોતાની જાતપુત્ર મદાનીર
સાથે થયેલી મુનાકાતનું વર્ણન જુદાની સમક્ષ થયું છે જેમાં જાત
પુન મદાનીના મુખે એમ કહેવાયું છે કે નિર્ઘ્રય ચતુર્થામસવરથી
સયત્ત રોડ છે આવો નિર્ઘ્રય જ યતામાં અને જિયતામાં રોડ છે
આ જ રીતે સયુત્તનિકાયના દેવદત્તમયુત્તમાં નિક નામે વ્યક્તિ
જાતપુત્ર મદાનીરને ધ્યાનમાં રાખીને જુદાને કહે છે કે એ જાતપુત્ર
મજાનીર ધ્યાન કુશળ ઓ ચતુર્થામ યુક્ત છે આ બૌદ્ધ ૩ નેખોને
આધારે આપણે એટલું જાણી શકીએ છીએ કે ખુબ જુદાના
સમયમાં અને એ પછી પણ (બૌદ્ધ પિંડકાએ અતિમ સ્વરૂપ ધારણ
કર્યું ત્યાં સુધી પણ) બૌદ્ધ પરપરા મજાનીરને અને એમના અન્ય
નિર્ઘ્રયોને ચતુર્થામ યુક્ત સમજતા હતા યામનો અર્થ છે મદાનત,
જેને યોગસાસ (૨-૩૦) માં જણાવ્યા મુજબ 'યમ પણ કહે છે
મદાનીરની નિર્ઘ્રય પરપરા અત્યાર સગી પચમહાવ્રતધારી છે અને
પચમહાવ્રતની તરીકે જ શાસ્ત્રમાં તથા વ્યવહારમાં પ્રસિદ્ધ છે આની

૧ દીવનિકાય સુ. ૨

૨ દીવનિકાય સુ. ૨ સયુત્તનિકાય વો. ૧, પૃ. ૧૬

થિતિમા બોધ્યે પ્રથેમા મ લીગ અને અન્ય નિર્ઘંથો માટે ચાર મહાવ્રતધારી રૂંદે જે C તેમ છે એનો જો અર્થ સમજવો ૧-આવે પ્રથમ આપોઆપ બિમો થાય છે

આનો જરાગ આપણને ઉપનયમ જૈન આગમોમાથી મળી રહે છે મદ્યાએ ઉપનયમ આગમોમા પ્રાચીન જેવા અનેક મતો સમવાઈ ગયા છે ૨ જે રૂંદ મહાવીરના સમયની નિર્ઘંથ ૫ પરાની થિતિ C પર જ નથી ૫ જે એની પંચનાની પાશ્વપત્નિક નિર્ઘંથ ૫૦ પગની થિતિ ઉપર ૫૦ મ્પટ પ્રાચ પાડે છે ભગવતી અને ઉત્તરાધ્યયન જેવા આગમોમા ૧ વર્ણન આવે છે કે પાશ્વપત્નિક નિર્ઘંથ જેઓ આગમવ્રતધારી હતા એમના ધણાએ મહાવીરના શાસનો રૂંદીકાર કરીને એમને પ્રથેન પાસ મ લગતો ધારણ દ્વા રતા અને જૂની ચાર મહાવ્રતની ૫૦ પરાને બની નાખી હતી જ્યારે કેટલાક એના ૫૫ પાશ્વપત્નિક નિર્ઘંથ લાવતા ૨ જેમણે પોતાની આગમવ્રતની ૫૦ પરાને જ આપુ રાખી હતી ૨ મ લીરે ચાર મ લ વ્રતોના થયા ૧ પાસ મ લગતો આપણ શા માટે દ્વા અને મ્પારે કરી આ પણ એક મૈતિ ૧ મિ મલાન કે મ લીર પાસ મહાવ્રતોની મ્પાપના ના માટે કરી ૧-આ મહાવ્રતો જરાગ તા જૈન પ્રથે આપે છે ૫૫ એ મ્પાપના દ્વારે કરી ૧-આનો જરાગ એ નથી આપના અદિસા મત્ય અગ્તેન અપરિમ આ આગમો-મહાવ્રતોની પ્રતિગ ભગવાન પાશ્વનારે કરી હતી ૫૫ ક્રમે ક્રમે નિર્ઘંથ પરપરામા એવી સિધ્ધિના આવી ગઈ કે રૂંદનાક નિર્ઘંથો મલિખ થો અથ સમજ ન રૂંદો ૧ એનો જ મરીને જોઓ તો સમજ કે પરિમ મ્પા વગર પણ એમનો સપર્સ રાખના હતા અને જતા માનના હતા કે એવી અ

૧ 'ઉદ્યાન નો મહાવીરક (સ્વાનકચાલી જૈન કો ફ્ર સ મુખર્ષી)

પ્રીએ ડીએ ત્યાગ એ નવાઈ દૂ થઈ ગય છે કોઈ પણ સ
બી ૧ સપ્રાપ્તને પૂરો ન્યાય નથી આપ્યો એવું પણ બન્યું તે
મુળમાં શુદ્ધ નથી એમના મમમવીન સિધ્ધો અનુર્ધામો પૂરો
આવે અર્થ જાણના હોય—એ અર્થ નર્મ પ્રસિદ્ધ પણ દેવો—
એ જાણવાની જગ ન જાણી હોય, પણ જેમ જેમ પિત્રાનુ
નન થતુ મનુ તેમ તેમ અનુર્ધામના અર્થ નષ્ટ કરવાની જગ દે
તેમ જાઈ બૌદ્ધ મિનુએ નિપનાને મન એના અર્થની ગિ
એ જ આગ જાણ જેમની તેમ ચાતુ ની અને જાઈએ ર
પિયાયુ - અનુર્ધામો મા અર્થ ઈર્ષ્ય પ પાતે માન્ય છે કે ન
બૌદ્ધોના નબધમા જોના કાથે પણ આવે વિપ્લાય થયેનો
કરા જોનામા આવે છે ૧ ઈપાનુ સપ્રાપ્તી માન્યતાનુ ૧૩૧
૩૫ તો એના પ્રથિ અને મની ૧૨૫ ૧૪થી જાણી શકાય છે

જૈન સંસ્કૃતિનું હૃદય

મ સંસ્કૃતિનું ઝરણું

સંસ્કૃતિનું ઝરણું નીના એવા ખ્યાલ જેવું છે કે જે પોતાના ઉદ્દમ સ્થાનથી તે અત મુધી ખીજા નાના મોટા ઝરણાઓ સાથે ભગતું વધતું અને પરિવર્તન પામતું ખીજા અનેક મિશ્રણોથી યુક્ત થતું જાય છે અને ઉદ્દમમધ્યાનમા પોતાને મને ૩૫ ન્પર્શ, ગંધ તથા સ્વાદ વોરેમા કઈને ને કઈકે પરિવર્તન પણ પ્રાપ્ત કરતું રહે છે જૈન તરીકે ઓગખાતી સમૃતિ પણ સામાન્ય સમૃતિના આ નિરમતો અપવા નથી જે સમૃતિને આગે આપમે જૈન સંસ્કૃતિના નામે ઓળખીએ છે એનો આરિભાવ સૌથી પહેલા કાણે કયો અને એમનાથી એ પહેલવહેલા ૩૫ ૩૨ે ઉદભવી એવું પૂરેપૂરું વ્યથાર્થ વર્ણન કરવું એ દનિદામના સીમાચાની બનાવતી વાત છે આમ જતા એ પ્રાચીન પ્રજાનું જે અને જેવું ઝરણું આપણી સામે મોજૂદ છે તથા એ જે આધારોના પગમા રહેતું રતું તે એ ઝરણા અને એ સાધનો સબધી વિચારણા કરવાથી આપણે જૈન સંસ્કૃતિના હૃદયને થોડું ઘણું પિંચની શકીએ છીએ

જૈન મ સંસ્કૃતિના એ ૩૫

ખીજા મ સંસ્કૃતિઓની જેમ, જૈન સંસ્કૃતિના પણ મે ૩૫ છે એક બાજુ અને ખીજી આતરિક બાજુ ૩૫ એ છે ૨ જેને એ સંસ્કૃતિના

કરીએ છીએ ત્યારે એ નાઈ દૂર થઈ જાય છે કોઈ પણ સમયે
 બીજા સમયો પૂરા ન્યાય નથી આપ્યો એવું પણ બન્યું દોષ કે
 મુશ્કેલી બુદ્ધ તથા એમના સમકાલીન શિષ્યો અનુયાયીઓ પૂરા અને
 સાચો અર્થ જાણવા હોય—એ અર્થ મારા પ્રસિદ્ધ પણ દંતો—નેત્રી
 એ જલ્લાસવાની જરૂર ન દેખાઈ હોય પણ જેમ જેમ પિતૃકાન્ત મક
 નન થતું ગયું તેમ તેમ અનુયાયીઓ અર્થ અજ્ઞ કલ્પવાની જરૂર દેખાઈ
 હોય કોઈ બૌદ્ધ ભિક્ષુએ કલ્પનાને બગે તેના અર્થની પૂર્તિ કરી
 એ જ આગળ જતા જેમની તેમ ન્યાય ગ્રહી અને કોઈએ એ ન
 વિચાર્યું કે અનુયાયીઓ મા અર્થ વિરૂધ પરપરાનો માન્ય છે કે નહીં
 મોહોના અબધમા જોવાના રાધે પણ આવે વિપરીત થયેના કથાક
 કથાક જોવામા આવે છે ? કોઈ પણ સત્ત્વપત્ની માન્યતાનું પૂર્ણ શાસ્ત્ર
 રૂપ તો એના પ્રથો અને એની પરપરાથી જાણી શકાય છે

[દબોચિ. ખ. ૨, પૃ. ૫૦-૫૬, ૯૭-૧૦૦]

જૈન સંસ્કૃતિનું હૃદય

સંસ્કૃતિનું જરૂર

સંસ્કૃતિનું જરૂર નીના એવા પ્રવાહ જેવું છે કે જે પોતાના ઉદ્ભવ સ્થાનથી તે અત સુધી બીજા નાના મોટાં જરૂરિયા સાથે જળનું વલન અને પરિવર્તન પામતું બીજા અનેક મિશ્રણથી મુક્ત થતું જાય. ■ આ ઉદ્ભવસ્થાનમાં પોતાને મેળે રૂપ અપરં, ગંધ તથા સ્વાદ વગેરેમાં કઈક ને કઈક પરિવર્તન પણ પ્રાપ્ત થતું રહે. ■ જૈન તરીકે જાણખાતી સંસ્કૃતિ પણ સામાન્ય સંસ્કૃતિના આ નિયમનો અપવાદ નથી જે સંસ્કૃતિને આજે આપણે જૈન સંસ્કૃતિના નામે જાણીએ છીએ એનો આરિભાવ સૌથી પહેલાં મને કર્યો, અને એમનાથી એ પહેલવહેલાં કેવા રૂપે ઉદ્ભવી એનું પૂરેપૂરું મથાઈ વર્ણન કરવું એ દતિદાસના મીઠાડાની બદારની વાત છે. આમ છતાં એ પ્રાચીન પ્રવાહનું જે અંતે જેવું જરૂર આપણી સામે મેળું છે, તથા એ જે આધારોના પગલાં વહેતું રહ્યું છે એ જરૂર આજે એ સાધનો સબધી વિચારણા કરવાથી આપણે જૈન સંસ્કૃતિના હૃદયને થોડું ધણું પિંજારી રાખીએ છીએ.

જૈન સંસ્કૃતિના એ રૂપ

બીજા સંસ્કૃતિઓની જેમ જૈન સંસ્કૃતિના પણ એ રૂપ છે એક બાજુ અને બીજી આતરિંગ બાજુ રૂપ એ છે કે જેને એ સંસ્કૃતિના

લોકો ઉપરાંત બીજા લોકો પણ પોતાની આખ કાન વગેરે બાજુ દ્રષ્ટિયો દ્વારા જાણી શકે છે પણ સમૃદ્ધિનું આનંદિક સ્વરૂપ એનું નથી હોતું કારણ કે કોઈ પણ સમૃદ્ધિના આનંદિક સ્વરૂપનું સાક્ષાત્ આ જાન તો ક્રમા એને જ થાય છે કે જે એને પોતાના જીવનમાં મોત મોત કરી દે છે બીજા લોકો એને જાણુયા છતાં તો એનું સાક્ષાત્ દર્શન નથી કરી શકતા પણ એ આનંદિક સમૃદ્ધિને પોતાના જીવનમાં ઉનાગ નાગ પુરુષ પુ, મોના જીવન યનદારો ઉપ થી તેમ જ તેની આસપાસના વાતાવરણ ઉપર પની અમરો ઉપરથી તેઓ કોઈ પણ આનંદિક સમૃદ્ધિનો અદાજ મેળવી શકે છે અહીં મારે મુખ્યત્વે જૈન સમૃદ્ધિના એ સ્વરૂપનો કે જેનો પરિચય આપવો છે કે જે મોટે ભાગે અભ્યાસ માધી જાગેલી ક પના તથા અનુમાન પર જ આધાર રાખે છે

જૈન સમૃદ્ધિનું બાહ્ય સ્વરૂપ

જૈન સમૃદ્ધિના બાહ્ય સ્વરૂપમાં, બીજી સમૃદ્ધિઓના બાહ્ય સ્વરૂપની જેમ અને વસ્તુઓનો સમાવેશ થાય છે સાચા એની ભાષા, મંદિર એનું આપત્ત્ય મૂર્તિ વિધાન ઉપાસનાના પ્રકાર એમાં કામમાં આવનારા ઉપકરણો તથા વસ્તુઓ સમાજના જ્ઞાન પાનના નિયમો, ઠાણો, તહેવારો વગેરે આ ક વિષયોનો જૈન સમાજ સાથે એક જાનનો ઓળાનો સબધ છે અને પ્રત્યેક વિષય પોતપોતાનો આગવો દત્તિજાત્ય પણ ધરાવે છે આ બધી જામતો બાહ્ય સમૃદ્ધિના અંગ છે પણ એવો કોઈ નિવન નથી કે જ્યાં જ્યાં અને જ્યારે જ્યારે આ જો મેલા બીજા જગ મોજા હોય ત્યાં ત્યાં જો ત્યારે ત્યારે એનું હવ્ય પણ અવસ્ય હોતું જોઈએ બાહ્ય અંગો દ્વારા ટોચા છતાં આજાર હૃદયનો અભાવ હોય કે જો બાહ્ય અંગોના અભાવમાં પણ સમૃદ્ધિના હૃદયની સહવના હોય છે આ દૃષ્ટિને સામે રાખીને વિચાર કરનાર કોઈ પણ વ્યક્તિ એ જાન સારી રીતે સમજ શકશે કે, જૈન સમૃદ્ધિનું હવ્ય, જેનું વણુ હું અહીં કરવાનો છું, એનો કેવળ

જૈન સમાજમાં જન્મેન અને જૈન કહેવાનાર યક્તિમાં જ સભર છે એમ નથી સામાન્ય પોકા જેને જૈન માને છે અથવા જેઓ પોતાની જાતને જૈન કહે છે એમનામાં જો આત્મિક યોગ્યતા ન હોય તો એ હૃદયનો સભર ન સમજવો. આ જૈન નદી કહેવાનાર યક્તિઓમાં પણ જો સાચી યોગ્યતા હોય તો એ હૃદયનો સભર છે આ રીતે ત્યારે સંસ્કૃતિનું બાજુ રૂપ સમાજમાં જ મર્યાદિત હોવાથી બીજા સમાજમાં એ મુનમ નથી હાંતુ ત્યારે સંસ્કૃતિનું હૃદય, એ સમાજના અનુયાયીઓની જેમ અન્ય સમાજના અનુયાયીઓમાં પણ દોર્લક છે એની વાત તો એ કે સંસ્કૃતિનું હૃદય કે એનો આત્મા એમના ચાપડ અને જાતન હાંસ છે કે એનો દેહ કાળ જનિ લાપા. આ રીતરિવાજો ન તો બધિયાગ બનારી રહ્યો ન તો પોતાની સાથે બાધી રહે છે.

જૈન સંસ્કૃતિનું હૃદય નિષ્કલ્પ ધર્મ

પ્રથમ એ છે કે જૈન સંસ્કૃતિનું હૃદય શું ચીજ છે? આનો દૃઢ જવાબ તો એ કે નિવર્તક ધર્મ જૈન સંસ્કૃતિનો આત્મા છે જે ધર્મ નિરસિ આનંદપાત્રો અથાત્ પુનર્જન્મના ચક્રનો તારા ઝગાવાત્રો હોય અથવા એ નિરસિના સાધનરૂપે જ ધર્મના પ્રાદુર્ભાવ વિભાસ અનં પ્રચાર થતો હોય એ નિવર્તક ધર્મ હવાય છે આનો મુખ્ય અર્થ સમજવા માટે પ્રાચીન છતાં સમકાલીન અન્ય ધર્મોના સ્વરૂપ સંબંધી થોડાક વિચાર કરવો જરૂરી છે.

ધર્મોનું વર્ગીકરણ

અન્યાર દુનિયામાં જાતના ધર્મો રિત છે અથવા જેમનો થોડો થતો દતિનાસ મને છે એ બરાબના આત્મિક સ્વરૂપનું જો વર્ગીકરણ કરવામાં આવે તો મુખ્ય રીતે એમને ત્રણ વિભાગોમાં વહેલી શકાય —

(૧) પોતે એ વિભાગ કે જે નર્મમાન જન્મનો વિચાર કરે છે

(૨) બીજો એ કે જે વર્તમાન જન્મ ઉપરાંત જન્માતરનો પણ વિચાર કરે છે

(૩) ત્રીજો એ વિભાગ કે જે જન્મજન્માતર ઉપરાંત એના નાશ કે ઉત્થેડોનો પણ વિચાર કરે છે

અનાત્મવાદ

અત્યારની જેમ ઘણા પ્રાચીન સમયમા પણ એવા વિચારકો હતા કે જેઓ વર્તમાન જનનમા પ્રાપ્ત થતા મુખની પેને પાર કાઢી મુખ છે એની કલ્પનાથી ન તો પ્રેરણા મેળવતા હતા કે ન તો એના સાધોની શોધમા સમય વિતાવવો ઠીક માનતા હતા એમનું ધોર વર્તમાન જનનનો મુખભોગ જ હતું અને તેઓ આ ધોયને પાર પાડતા માટે બધા સાધોનો મગ્ન કરતા હતા તેઓ માનતા હતા કે આપણે જે કંઈ છીએ તે આ જ મ મુધી જ છીએ આ મરણ બાદ આપણે ફરી જન્મ લઈ શકતા નથી બહુ બહુ તો આપણા પુનર્જન્મનો અથ આપણી મતલિ ચાનું રહે એ જ છે તેથી આપણે જે કંઈ સુકૃત કરીશું એનું ફળ આ જન્મ પછી ભોગવના માટે આપણે જ મરના નથી આપણી કલ્પીતું ફળ આપણાં મતાન કે આપણે સમાજ ભોગની શકિ છે એને પુનર્જન્મ નામ આપવું હોય તો એમા અમારો 'કાઈ' વાધો નથી આવો વિચાર કરનારા વર્ગો આપણા પ્રાચીન શાસ્ત્રોમા પણ અનાત્મવાદી કે નાસ્તિક કહેવામા આવેલ છે એ જ વર્ગ ક્યારેક આગળ જતા ચાલોક તરીકે ઓળખાવા લાગ્યો આ વર્ગની દષ્ટિમા માધ્ય-પુરુષાર્થ એક માત્ર કામ અર્થાત્ સુખભોગ જ છે એના માધન તરીકે એ વર્ગ નથી ધર્મની કલ્પના કરતો કે નથી જાતજાતના વિધિવિધાનોનો વિચાર કરતો તેથી જ આ વર્ગને ફરળ કામપુરુષાર્થ કે બહુ બહુ તો કામ અને અર્થ, એ બે પુરુષાર્થને માનનાર કહી શકાય.

પ્રવત્ત ધર્મ

બીજા વિચારક વર્ગ જીવનમાં શરીર-મુખને સાધ્ય તરીકે તો માને છે પણ જો માને છે કે વર્તમાન જ મમા જેવા મુખને સબર છે એવું જ મુખ પ્રાણી મરીને પુનર્જન્મ ધારણ કરે છે ત્યારે જન્મ-મજા માંતરમાં-પણ ચાલુ રહે છે અને એ રીતે શારીરિક-માનસિક મુખોના ઉકર્ષ-અપમ્પની પરપરા ચાલતી રહે છે જેવી રીતે આ જન્મમાં એવી જ રીતે જ માંતરમાં પણ જો આપણે મુખી થવું હોય કે વધારે મુખ મેળવવું હોય તો એ માટે આપણે ધર્મોનુગત પણ કરવાં પડશે. અર્ધોપાર્જન વગેરે સાધન ભરે વર્તમાન જ મમા ઉપરારક ધાય પણ જન્માંતરના ઉચ્ચ અને ઉચ્ચતર મુખને માટે આપણે ધર્માનુભવ અવશ્ય કરવા જોઈએ. આવી વિચારમય પી ધરાવના ભોમી જ્ઞાતજ્ઞાનના ધર્મોનુશાનો કરતાં દતા, અને એની દ્વા. પાનોકનાં ઉચ્ચ મુખો મેળવવાની શ્રદ્ધા અને ધરાવતા દતા આ વર્ગ આત્મવાદી અને પુનર્જન્મવાદી તો છે જ પણ એની ક પના જન્મ જ માન મા વધારે ને રધારે મુખ પ્રાપ્ત કરવાની તથા મુખને વધારે વધારે રખત મુખી થિય રાખવાની તાલમે સીધે એમના ધર્માનુભવો પ્રવત્ત ધર્મ કરેલાના આવેન છે પ્રવત્ત ધર્મનો દુકર્મ તાર એ છે કે જે અને જેની અમાન્યવચ્ચા હોય એને જેની નિરમનજ આો ખર્ત-અગદ બનાવવી કે જેની સમાજનો પ્રો સમ્ય મોતપેલાની થિનિ બો બ્યા પ્રમાણે મુખ મેળો બો પ્રધોમાય એવા જ માતલની ત્યાગી કરે કે જેની ખી ૧ જ નર્માં પણ એ જ માન જ મ જ્ઞના વધારે અને ચ્યાતી મુખો મેળવી મો પ્રવર્તક ધર્મનો ઉદ્ગ સમાજવ્યવસ્થાની આધેસાય જ માન. ત્યા પો ને છે નવી ૨ જ માનત તો ઉ-રે કરેલા પ્રવત્ત ધર્મ પ્રમનો મામ અર્થ મો ધર્મ એ ત્રગુ પુરુષાર્થ ૩ અર્માં મોત નામક ચોથા પુરુષાર્થની દોઈ કલ્પના નથી પ્રચીન ઈાની ચાતી જેઓ અરેખાઈ ધર્મદ્રમ તરીકે માનતા દતા, આ પ્રાચી. વધ

આર્થો, જેઓ મન અને જ્ઞાનરૂપ વેદબાળને જ માનતા હતા, એ બધાય ઉપર્યુક્ત પ્રવર્તક ધર્મના અનુયાયી છે. આજળ જતા વૈદિક દર્શનોમા 'મીમાંસા-દર્શન' ને નામે જે, કર્મકાંડી દર્શન પ્રસિદ્ધ થયું, એ પ્રવર્તક ધર્મનું જીવત રૂપ છે.

નિવર્તક ધર્મ

નિવર્તક ધર્મ, એ ઉપર સૂચવેલ પ્રવર્તક ધર્મનો સાવ વિરોધી છે. જે વિચારમં આ લોક ઉપરાત લોકાતર અને જન્માતરને માનવાની સાથેસાથે એ જન્મચક્રને ધારણ કરનાર આત્માને તો, પ્રવર્તક ધર્મ વાહીઓની જેમ, માનતા જ હતા. પણ સાથે સાથે જ તેઓ જન્માતરમા પ્રાપ્ત થતા ઉચ્ચ ઉચ્ચતર અને ચિરસ્થાયી સુખથી સંતુષ્ટ ન હતા. એમની દૃષ્ટિ એ દત્તી કે આ જન્મમા કે જન્માતરમા ગમે તેટલું ઊંચું સુખ કેમ ન મળે અને એ ગમે તેટલા લાખા સમય સુખી કેમ ન રહે. પણ જે એ સુખ ક્યારેક ૧ ક્યારેક પણ નટ થવાનું હોય, તો એ ઉચ્ચ આ ચિરસ્થાયી સુખ પણ અતે નિષ્કૃષ્ટ સુખની કોટિનું જ હોવાથી ઉપાય ન થઈ શકે. એ લોકો એવા 'ઈ' સુખની શોધમા હતા કે જે એકવાર પ્રાપ્ત થયા પછી ક્યારેય નાશ ન પામે. આ શોધની સૂઝમાંથી એમને મોક્ષપુરુષાર્થનો સ્વીકાર કરવાનું અનિવાર્ય લાગ્યું. તેઓ માનવા લાગ્યા કે આત્માની એ એવી પદ્ધતિ સંલવી શકે છે કે જેને પ્રાપ્ત થયા પછી ક્યારેય જન્મ-જન્માતર કે સરીર ધારણ કરનાં ન પડે. આત્માની એ ગિતિને તેઓ મોક્ષ કે જ મનિજિતિ કહેતા હતા. પ્રવર્તક ધર્મના અનુસારીઓ જે ઉચ્ચ અને ઉચ્ચતર ધાર્મિક અનુગતો દ્વારા આ લોકના તેમ જ પગેકના ઉત્કૃષ્ટ સુખોને માટે પ્રયત્ન કરતા હતા, એ ધાર્મિક અનુક્રમોને નિવર્તક ધર્મના અનુસારીઓ પોતાના સાધ્ય મોક્ષ કે નિજિતિને માટે ન કેવળ અધૂરા જ માનતા હતા. બદલે એમને મોક્ષ પ્રાપ્ત કરવામા બાધક સમજી એ બધાય

ધાર્મિક અનુગાનોને એટલમ દેખ કહેતા હતા જિજ્ઞાસુ અને દૃષ્ટિમા પૂર્વ પશ્ચિમ જોઈતુ અતર હોવાથી પ્રવર્તક ધર્મના અનુયાયીઓ માટે જે ઉપાદેય ગણાતું તેજ નિવર્તક ધર્મના અનુયાયીઓ માટે હોય બની ગયું જોકે મોક્ષને માટે પ્રવર્તક ધર્મને બાધક ગણવામા આવ્યો, પણ એની સાથે જ મોક્ષતાળીઓને માટે પોતાના સાધ્ય-મોક્ષપુરુષાર્થના ઉપાયરૂપે કોઈક સુનિશ્ચિત માર્ગની સોધ કરવી એ પણ જરૂરી ચર્ચ પડ્યું આ સોધની સૂઝાથી એમને એક એવો માર્ગ, એક એવો ઉપાય મળી આવ્યો કે જે માથ સાવનો ઉપર આધાર રાખતો ન હતો એ માર્ગ સાધ્યની પોતાની વિચારશુદ્ધિ અને વર્તનશુદ્ધિ ઉપર જ નિભર હતો વિચાર અને વર્તનની આત્મતિક-સંપૂર્ણ શુદ્ધિનો આ માર્ગ જ નિવર્તક ધર્મને નામે કે મોક્ષ માર્ગને નામે પ્રસિદ્ધ થયો.

ભારતીય સંસ્કૃતિના આ વિચિત્ર અને વિરિધ તાણાતણાની તપાસ કરતા આપણને સ્પષ્ટ રૂપે દેખાય છે કે ભારતીય આત્મવાદી દર્શનોમા કર્મકાંડી મીમાસકને બાદ કરતા બધાય નિવર્તકધર્મવાદી છે અવૈદિક ગણાતા બૌદ્ધ અને જૈન દર્શનની સંસ્કૃતિ તો મૂળમા નિવર્તકધર્મસ્વરૂપ છે જ પણ વૈદિક ગણાતા ન્યાય વૈશેષિક સામ્યયોગ તથા ઔપનિષદ દર્શનનો આત્મા પણ નિવર્તક ધર્મ ઉપર જ પ્રતિબિંબિત છે વૈદિક હોય કે અવૈદિક આ બધાય નિવર્તક ધર્મો અતે પ્રવર્તક ધર્મને કે યજ્ઞગાદિ અનુગાનોને દેખ જ માને છે અને એ બધાય સમ્યગ્જ્ઞાન કે આત્મગ્જ્ઞાનને તથા આત્મગ્જ્ઞાનમુનક અનાસક્ત જીવન વ્યવહારને ઉપાદેય માને છે તેમ જ એના દ્વારા જ પુનર્જન્મના ચક્રાવાથી છુટકારો મળી શકે એમ કહે છે

સમાજમા પ્રવર્તક ધર્મ

ઉપર જણાવવામા આવ્યું છે કે પ્રવર્તક ધર્મ સમાજમાથી હતો એનો અર્થ એ કે દરેક વ્યક્તિ સમાજમા રહીને જ, જે સામાજિક ફરજો બૈદિક જીવન માથે સબધ ધરાવતી દેખ અને જે ધાર્મિક

ફરજે પારતોડિક જીવન સાથે સબંધ ધરાવતી હોય, એનું પાલન કરે દરેક વ્યક્તિ જન્મથી જ સર્વિશ્વ એટલે વિદ્યાધ્યયન વગેરે, પિતૃશ્રુ એટલે સત્તાતોત્પત્તિ વગેરે અને દેવશ્રુ એટલે મનધ્યાન વગેરે બધાંથી બધાંયેની હોય છે વ્યક્તિ પોતાની સામાજિક અને ધાર્મિક ફરજોનું પાલન કરીને પોતાની તુચ્છ ઇચ્છાનું સોધન કરે, એ દૃષ્ટ છે પણ એનો સમૂળગો નાશ કરવો એ ન તો શક્ય છે કે ન તો દૃષ્ટ છે પ્રવર્તક ધર્મ પ્રમાણે પ્રત્યેક વ્યક્તિને માટે ગૃહસ્થાશ્રમ જરૂરી છે એનું ઉત્તર ધન કરીને મોટું વિકાસ નથી કરી શકે.

વ્યક્તિગત નિવર્તક ધર્મ

નિવર્તક ધર્મ ચક્રિગામી છે એની ઉત્પત્તિ આત્મસાક્ષાત્કારની ઉત્કટ દત્તિમાંથી થાને લીધે એ જિજ્ઞાસુ આત્મનત્વ છે કે નહીં, છે તો એ કેવું છે, એના બીજાની સાથે કેવો સબંધ છે, એનો સાક્ષાત્કાર થઈ શકે એમ હોય તો એ કયા કયા ઉપાયોથી થઈ શકે વગેરે પ્રશ્નો તરફ જ ગેરે છે એ પ્રશ્નો એના નથી કે જેનું નિરાકરણ એમાંત ચિંતન, ધ્યાન તપ અને અનાસક્ત જીવન વગર થઈ શકે આવું યથાર્થ જીવન ખામ ખાસ વ્યક્તિઓ માટે જ સંભવી શકે એ સમાજગામી બને એવો સંભવ નથી તેથી શરૂઆતમાં પ્રવર્તક ધર્મ ક્રમમાં નિવર્તક ધર્મનું ક્ષેત્ર બહુ મર્યાદિત હતું નિવર્તક ધર્મને માટે ગૃહસ્થાશ્રમનું બંધન હતું જ નહીં એ તો ગૃહસ્થાશ્રમ ખાસ વગર જ વ્યક્તિને સર્વત્યાગની અનુમતિ આપે છે કાગળ કે એનો આધાર હજીવનું સોધન નહીં પણ એનો વિરાધ છે એટલા માટે નિવર્તક ધર્મ વ્યક્તિ સમગ્ર સામાજિક અને ધાર્મિક ફરજોથી બધાંયેનું એ એમ નથી માતા એની માન્યતા પ્રમાણે વ્યક્તિને માટે મુખ્ય નિવર્તક એ જ છે અને તે એ કે જેમ બો તેમ આત્મમાનાતમ્યો અને એમાં અનરાધ ઇચ્છો કરનારી ઇચ્છાનો નાશ કરનારો પ્રવર્તન પ્રવેશ

નિવર્તક ધર્મોના પ્રભાવ અને વિકાસ

એમ લાગે કે જ્યારે પ્રવર્તક ધર્મના અનુયાયી વૈદિક આયોજા દેશમાં પહેલવહેલાં આત્મા ત્યારે પણ આ દેશમાં કાલક ને કયાક એક યા બીજે રૂપે નિવર્તક ધર્મ પ્રચલિત હતો સદ્વિચારમાં આ એ ધર્મસંસ્થાઓના વિચારો વચ્ચે સારો એવો તુલ્ય થયો, પણ નિવર્તક ધર્મના ગળ્યાગાઠ્યા સાથા અનુયાયીઓની તપસ્યા ધ્યાનપદ્ધતિ અને અસગર્યો [—અનાસક્ત આચરણ] ની જે પ્રમાણ સાધારણ જનસમૂહ ઉપર ધીમે ધીમે વધતો જતો હતો એણે પ્રવર્તક ધર્મના કેળાકે અનુયાયીઓને પણ પોતા તરફ આકર્ષ્યા અને નિવર્તક ધર્મની સંસ્થાઓના અનેક રૂપે વિકાસ થયો સદ્દયે અને આનું અસરકારક પરિણામ એ આત્મિક પ્રવર્તક ધર્મના આધારરૂપ જે અધ્યત્મ અને મુક્તિ એમ બે આશ્રમો માનવામાં આવતા હતા એના સ્થાને પ્રવર્તક ધર્મના પુરસ્કર્તાઓએ પડેલાં તે વાનપ્રસ્થ સંકીર્ણ અને પાળાળી સંન્યાસ સંકીર્ણ ચાર આશ્રમોને જીવનમાં સ્થાન આપ્યું નિવર્તક ધર્મની અને સંસ્થાઓના વધના જતા લોભ્યાપી પ્રભાવને કારણે પ્રવર્તક ધર્માનુયાયી બ્રાહ્મણો એને સુધી માનવા લાગ્યા કે મુદ્ધાનમ સેવ્યા વગર પણ સીમેસીના અધ્યત્મશ્રમમાંથી જ પ્રવ્રજ્યા સ્વીકારવાનો માર્ગ પણ ન્યાયયુક્ત છે આ રીતે જીવનમાં પ્રવર્તક ધર્મોના જે સમન્વય સ્થિતિ થયો એનું કૃષ્ણ આપણે ઇતિહાસિક સાહિત્ય અને પ્રભાવજીવનમાં આજે પણ જોઈએ છીએ

સમ વય અને સંઘર્ષ

જે તત્ત્વજ્ઞ નસિઓ પ્રવર્તક ધર્મના અનુયાયી બ્રાહ્મણોના વશને હોવા છતાં નિવર્તક ધર્મને પૂરેપૂરો અપનાવી ચૂક્યા હતા એમણે પોતાના ચિંતન અને જીવન દ્વારા નિવર્તક ધર્મનું મહત્ત્વ પ્રગટકર્યું આમ છતાં એમણે પોતાની પૈતૃક સંપત્તિરૂપ પ્રવર્તક ધર્મ અને એના આધારરૂપ વેદોના પ્રમાણને માન્ય રાખ્યું ન્યાય વૈશેષિક દર્શનના

અને ઔપનિષદ દર્શનના આઘ દ્રષ્ટા આવા જ તત્ત્વજ્ઞ મહર્ષિઓ દ્વારા નિવર્તક ધર્મના કોઈ કોઈ પુરસ્કર્તા એવા પણ થયા કે જેમણે તપ, ધ્યાન અને આત્મસાક્ષાત્કારમાં બાધક ક્રિયાકા નો તો આત્મિક વિરોધ કયો પણ એ ક્રિયાકાન્તી આધારભૂત શ્રુતિનો સંસ્થા વિરોધ ન કર્યો. એની વ્યક્તિઓમાં સાખ્ય દર્શનના આદિ પુરુષ કપિ ન વગેરે મહર્ષિ દ્વારા એ કારણે જ સાખ્ય યોગ સંન મૂળમાં પ્રવર્તક ધર્મનું વિરોધી હોવા છતાં અતે પૈત્રિક દર્શનમાં સમાર્પ ગયું.

સમન્વયની આવી પ્રક્રિયા આ દેશમાં સૈદ્ધાંતો સુધી ચારની રહી પછી બે ને ધર્મોમાં ટેલવા એવા એકાંતવાદી થતા રહ્યા કે જેઓ પોતપોતાના પ્રવર્તક કે નિવર્તક ધર્મ ચિંતામાં બીજા પક્ષને ન તો માનતા હતા, કે ન તો એને સારો કહેતા હતા. ભગવાન મહાવીર અને જુદાથી પહેલાં પણ નિવર્તક ધર્મના આવા એકાંતવાદી અને પુરસ્કર્તા થતા છે પણ મહાવીર અને જુદાના સમયમાં તો આ દેશમાં નિવર્તક ધર્મની પોષક એની અનેક સમ્પ્રદાયો હતી અને બીજી અનેક એવી બની થઈ રહી હતી કે જે પ્રવર્તક ધર્મનો મજબૂત વિરોધ કરતી હતી અત્યાર લગી નીચનાથી હિપના મુધીના વર્ગોમાં નિશ્ચિત ધર્મની છાયામાં વિકાસ પામનારા વિરિધ તપોનુગ્નન વિરિધ ધ્યાન માર્ગ અને જી. જુદા પ્રકારના ત્યાગમય આચારોનો એટલો બધો પ્રભાવ રિત્તરના લાગ્યો હતો કે મહાવીર અને જુદાના અમરમાં પ્રવર્તક અને નિવર્તક ધર્મ વચ્ચે ફરી એવા પ્રમુખ વિરોધનો વટાળ બંધો જેની સામિતી આપણને જૈન-બૌદ્ધ વાદ્ધર્મમાં તેમ જ સમકાલીન શ્રાવણ વાદ્ધર્મમાં મળે છે તથાગત જી. એવા પછર ચિંતારક અને દૃઢ હતા કે જેમણે પોતાના નિવર્તક ધર્મમાં પ્રવર્તક ધર્મના આધારરૂપ મત યો અને શાસ્ત્રોને કોઈ રીતે આગ્રહ ન આપ્યો. દીરતપત્તી મહાવીર પણ એવા જ દૃઢ નિવર્તકધર્મી હતા તેથી આપણે જોઈએ છીએ કે પહેલાથી અત્યાર સુધી જૈન અને બૌદ્ધ સમ્પ્રદાયમાં અનેક વેદાનુયાયી શ્રાવણો દીક્ષિત થયા તોપણ જેમણે જૈન અને બૌદ્ધ

વાક્યમાં વેદનું આગાધ્ય સ્થાપન કરવાનો ન તો કોઈ પ્રયત્ન કર્યો કે ન તો બ્રાહ્મણ્યએ માન્ય રાખેલ કોઈ યજ્ઞગાદિ કર્મકાંડને માન્ય રાખ્યો

નિવર્તક ધર્મના મતભ્ય અને આચાર

સેકડો નદી બે દબારો વર્ષ પહેલાથી ધીમે ધીમે નિવર્તક ધર્મના અગ-પ્રત્યગ રૂપે જે અનેક મતભ્યો અને આચારોનો મદાવીર છુદ્દના સમય સુધીમાં રિમસ થઈ ચૂક્યો હતો તે સંદેષમા આ છે -

(૧) આત્મશુદ્ધિ જ જીવનનો મુખ્ય ઉદ્દેશ છે નહીં કે મૈત્રિક કે પારતૌકિક કોઈ પણ પદ્ધતિ મહત્ત્વ

(૨) આ ઉદ્દેશની પૂર્તિમા બાધક એવા આધ્યાત્મિક મોક્ષ અવિદ્યા અને તેમાથી જન્મેન તૃષ્ણાનો સમૂળમો ઉચ્છેદ કરવો

(૩) આ માટે આધ્યાત્મિક જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરવું અને એના દ્વારા સમગ્ર જીવન-વ્યવહારને તૃણ વગરનો બનાવવો એને સારુ શારીરિક, માનસિક રાસિક વિવિધ તપસ્યાઓનું તથા જી. જી. પ્રમારના ધ્યાન યોગમાર્ગનું અનુસરણ અને તથા ચાર કે પાંચ મહાવ્રતોનું આજીવન પાલન

(૪) માધ્યાત્મિક અનુભવ ધરાવતા કોઈ પણ માણસે કોઈપણ ભાષામા કદેન આધ્યાત્મિક વર્ણનમાળા વચ્ચેનો જ પ્રમાણરૂપ માનવા નહીં કે ઈશ્વરરૂપ કે અપૌરુષેન મનાતા કોઈ ખાસ ભાષામા રચાયેલ મથોને

(૫) લાયકાત અને ગુરુપત્ની એકમાત્ર કસોટી જીવનની આધ્યાત્મિક શુદ્ધિને ગણવી નહીં કે જન્મસિદ્ધ વર્ણવિશેષ આ દૃષ્ટિએ સ્ત્રી અને શ્રી સુધર્મના ધર્માધિકાર એમનો જ છે જેટલો એ બ્રાહ્મણ અને દક્ષિણ પુરુષનો

(૧) મઘભાસ વગેરેના ધાર્મિક અને સામાજિક જીવનમાં નિરોધ આ તેમ જ આના જેવાં લક્ષણો, જે પ્રવર્તક ધર્મના આચારો અને વિચારોથી બુદ્ધ પડતાં હતા, તે દેશમાં મૂળ ધાર્મી ચૂખ્યાં હતા અને દિવસે દિવસે વધુ જોર પકડતા જતા હતા.

નિર્મય મ પ્રદાય

ધણેખરે અસી ઉપર જણાવેલ લક્ષણોને ધારણ કરનાર અનેક સરથાઓ અને સંપ્રદાયોમાં એક નિવર્તકધર્મી સંપ્રદાય એવો પ્રાચીન હતો કે જે મજાસીરથી ધગી શતાન્દીઓ પહેલાથી પોતાની નિશિદ્ધ હમે પોતાનો વિકાસ કરતો જતો હતો એ જ સંપ્રદાયમાં પહેલા નાલિનદન સમખદેન યદુનદન નેમિનાથ અને કાશીરાજના પુત્ર પાર્શ્વનાથ ઘઈ ચૂક્યા હતા, અથવા તેઓ એ સંપ્રદાયના માન્ય પુરોહો ઘઈ ચૂક્યા હતા. સમયે સમયે એ સંપ્રદાયના અનેક નામ પ્રસિદ્ધ થયાં હતા. યતિ ભિક્ષુ મુનિ અન્યાર, અમલ્ય વગેરે જેવાં નામો તો એ સંપ્રદાયને માટે વપરાતા હતા પણ જ્યારે દીર્ઘ તપસ્વી મહાવીર એ સંપ્રદાયના નેતા બન્યા, ત્યારે એ સંપ્રદાય 'નિર્મય' નામથી વિશેષ પ્રસિદ્ધ થયો. જોકે નિવર્તકધર્મીનુસારી પંથોમાં જીવેલી આધ્યાત્મિક ભૂમિકાએ પહેલેનું ચક્રિતને માટે જિન' શબ્દ સાધારણ રૂપે વપરાતો હતો હતા પણ ભગવાન મહાવીરના સમયમાં, અને એમના પત્ની કેટલાક વખત સુધી પણ મહાવીરના અનુયાયી સાધુ કે ગૃહસ્થવર્ગ માટે જૈન (જિનના અનુયાયી) નામનો ઉપયોગ નહોતો થતો આજે જૈન' શબ્દથી મહાવીર પોષેન સંપ્રદાયના ત્યાગી ગૃહસ્થ બધાય અનુયાયીઓનો જે બોધ યાય છે, એને માટે પહેલા 'નિર્મય' અને 'સમજોવાસગ' વગેરે જેવા શબ્દોનો ઉપયોગ થતો હતો.

અ ય સ પ્રદાયોનો જૈન સ્વરૂપિ પર પ્રભાવ

ઈ, વડુજી વગેરે સ્વર્ગીય દેવ દેવીઓની સ્તુતિ ઉપાસનાના સ્થાનમાં જૈનોનો આદર્શ નિ કલક મહુખ્યની ઉપાસના છે પણ જૈન આચાર

વિચારમાં બાદિ કૃત મનાવેલ દેવદેવીઓ જેમનો જૈન સંસ્કૃતિના ઉદ્દેશની સાથે કશો મેળ નથી તેઓ ફરી પાછા બને મૌલ્ય રૂપે જ કાં ન હોય, સ્તુતિ પ્રાપ્તના દ્વારા પેસી જ ગયાં. જૈન ૫ પરાએ ઉત્તરનામાં પ્રતીકરૂપે માનવમૂર્તિને સ્થાન આપ્યું કે જે એના ઉદ્દેશની સાથે સુસંગત છે પણ સાથે જ એની આસપાસ સગાર અને આગરની એવી સામગ્રી બેગી થઈ ગઈ કે જે નિગતિના વક્તાની માથે સાવ અસંગત છે તો આ શરૂને આધ્યાત્મિક સમાનતાએ સમજાડે બીજે જીવનવાળે તથા મનુષ્યમાં જાનબધુ મ્યાન અપાવવાળે જૈન સંસ્કૃતિનો જે ઉદ્દેશ હતો તે એટલી દરે સુખ થઈ ગયો કે એને કેવળ થોડે અપનાવવાની ક્રિયા જ બંધ કરી દીધી એટલું જ નહીં, બલકે એણે આશ્ચર્ય ધન પ્રસિદ્ધ જ્ઞાનની દીસાને ખમ્મ બની કરી દીધી ! તે એવી દે કે જ્યાં આજબુ ૫ પરાનું પ્રાધાન્ય હતું ત્યાં એ ૨૫ કહેવાના નોકોને અજેન કહીને પે તા ૥ પરમાત્મી ખમ્મ બદાગ કાની મૂંઝા ! આ સંસ્ક્રાનમાં જે જૈન સંસ્કૃતિ જ્ઞાનિ ભે ગો વિરોધ કે વામાં ગૌરવ માનની હતી એણે દક્ષિણ ભારત જેવા પ્રદેશમાં નવા જ્ઞાનિએડુ સંજ્ઞા કરી દીધું તથા આઓ પૂર્વ આધ્યાત્મિક ચોખ્ખાને માટે નસમથ જાહેર કરી દીધી ! આ ૨૫૨ રીતે કહર આજબુ પર પરાની જ અસર છે મત્ર જ્યોતિષ વગેરે વિદ્યાઓ, જેમનો જૈન સંસ્કૃતિના પોષની સાથે આ સંબંધ નથી એ પણ જૈન સંસ્કૃતિમાં આવી ગઈ આનું જ નહીં બલકે આધ્યાત્મિક જીવન રીકાગનાગ અનમારોએ સુધ્યા એ વિદ્યાઓને અપનાવી. ધરો પતીન [જનોઈ] વગેરે જે સરખારોનો જૂળમાં જૈન સંસ્કૃતિ સાથે કશો જ સંબંધ ન હતો એ જ મધ્યયુગમાં દક્ષિણ હિંદુસ્તાનમાં જૈન સંસ્કૃતિનું એક અંગ બની ગયા અને એને માટે આજબુ પર પરાની જેમ, જૈન પર પરામાં ખમ્મ એક પુરોહિતવર્ગ કાયમ થઈ ગયો યજ્ઞનાગાદિનું બરાબર અનુકરણ કરાવાળા ક્રિયાકાંડો પ્રતિદા વગેરે વિધિઓમાં પેસી ગયા. આ તેમ જ આવી ખીજ અનેક નાની-મોટી

(૧) મઘ માંસ વગેરેનો ધાર્મિક અને સામાજિક જીવનમાં નિરોધ આ તેમ જ આના જેવા લક્ષણો, જે અવર્તક ધર્મના આચારો અને નિયમોથી જુદા પડતાં હતાં, તે દેશમાં મૂળ ધારી ચૂક્યા હતાં અને દિવસે દિવસે વધુ જોર પકડતાં જતા હતા.

નિર્મથ સ પ્રદાય

ધર્મેષ્વરે અસી ઉપર જણાવેલ લક્ષણોને ધારણ કરનાર અનેક સંપ્રદાયો અને સંપ્રદાયોમાં એક નિવર્તકધર્મી સંપ્રદાય એવો પ્રાચીન હતો કે જે મહાવીરથી ધર્મી શતાન્દીઓ પહેલાથી પોતાની વિશિષ્ટ રીતે પોતાનો વિભાસ કરતો જતો હતો એ જ સંપ્રદાયમાં પહેલાં નાભિનદન રૂપબદ્ધે વદુનદન નેમિનાથ અને કાશીરાજના પુત્ર પાર્શ્વનાથ ધર્મ ચૂક્યા હતા. અથવા તેઓ એ સંપ્રદાયના માન્ય પુરુષો ધર્મ ચૂક્યા હતા. સમયે સમયે એ સંપ્રદાયના અનેક નામ પ્રસિદ્ધ થયા હતા. યતિ ભિક્ષુ, મુનિ અનગાર, શ્રમણ વગેરે જેવાં નામો તે એ સંપ્રદાયને માટે વપરાતાં હતા, પણ જ્યારે દીર્ઘ તપસ્વી મહાવીર એ સંપ્રદાયના નેતા બન્યા ત્યારે એ સંપ્રદાય 'નિર્મથ' નામથી વિશેષ પ્રસિદ્ધ થયો. જોકે નિવર્તકધર્મોનુયાયી પંથોમાં જોઈ આધ્યાત્મિક ભૂમિકાએ પહેલેથી વ્યક્તિને માટે જિન શબ્દ સાધારણ રૂપે વપરાતો હતો છતાં પણ ભગવાન મહાવીરના અનુયાયી સાધુ કે ગૃહસ્થવર્ગ માટે જૈન (જિનના અનુયાયી) નામનો ઉપયોગ નહોતો થતો. આજે 'જૈન' શબ્દથી મહાવીર પોતેલ સંપ્રદાયના ત્યાગી ગૃહસ્થ બધાય અનુયાયીઓનો જે બોધ થાય છે, એને માટે પહેલાં 'નિગ્મથ' અને સમજોવાસગ વગેરે જેવા શબ્દોનો ઉપયોગ થતો હતો.

અથ સંપ્રદાયોનો જૈન સંસ્કૃતિ પર પ્રભાવ

ઈ.સ. ૫૨૭ વગેરે સ્વર્ગીય દેવ દેવીઓની સ્તુતિ ઉપાસનાના સ્થાનમાં જોનાનો આદર્શ નિષ્કલંક અનુષ્ઠાની ઉપાસના ■ પણ જૈન આચાર

રિચારમાં બદ્ધિષ્ઠ મનાવેલ દેવદેવીઓ જન્મેનો જૈન સંસ્કૃતિના ઉદ્દેશની સાથે કળા મેળ નથી તેઓ ફરી પાછા જાને જીવુ રૂપે જ દાન ક્રોધ, સ્તુતિ પ્રાર્થના દ્વારા પેસી જ ગયા. જૈન પરંપરાએ ઉપાસનામાં પ્રતીકરૂપે માનવમૂર્તિને સ્થાન આપ્યું કે જે એના ઉદ્દેશની સાથે સુસંગત છે પણ સાથે જ એની આસપાસ શૃંગાર અને આજ્ઞરની એટની સામગ્રી ભેગી થઈ ગઈ કે જે નિષ્કૃતિના સંસ્કૃતિ સાથે સાવ અસંગત છે સ્ત્રી અને શત્રુને આધ્યાત્મિક સમાનતાને શાપરૂપે જીને ઊગવરાનો તથા સમાજમાં માનભર્યું ધ્યાન અપાવવાનો જૈન સંસ્કૃતિનો જે ઉદ્દેશ હતો તે એવી હદે સુખ થઈ ગયો કે, એ જ્વળ શત્રુને અપનાવવાની ક્રિયા જ બંધ કરી દીધી, એટલું જ નહીં, બ કે એએ બ્રાહ્મણ ધર્મ પ્રમિદ્ધ જાતિની દીવાના પણ બની કરી દીધી ! તે એટની હદે કે જ્યાં બ્રાહ્મણ પરંપરાનું પ્રાધાન્ય હતું ત્યાં એ જ શ્વ કહવાતા લોકો જોઈને પોતાના ધરમથી પણ બચાર દાની મૂક્યા ! અને શરણાતમાં જે જૈન સંસ્કૃતિ જાનિ બે નો વિશિષ્ટ કરવામાં ગૌરવ માનની હતી એએ દક્ષિણ ભારત જેવા પ્રદેશોમાં નવા જાતિભેદનું સંજન પરી દીધું તથા સ્ત્રીઓને પૂર્ણ આધ્યાત્મિક યોગ્યતાને માત્ર અસમથ જાતેર કરી દીધી ! આ સ્પષ્ટ રીતે કહી શકાયું પરંપરાની જ અસર છે મત્ર જ્યોતિષ વગેરે વિદ્યાઓ, જન્મેનો જૈન સંસ્કૃતિના ખેડની સાથે કરો સંબંધ નથી, એ પણ જૈન સંસ્કૃતિમાં આવી ગઈ આટલું જ નહીં, બ કે આધ્યાત્મિક શ્રવન સ્વીકારનારા અનગારોએ સુધ્ધા એ વિદ્યાઓને અપનાવી. ધર્મો પતીત [જનોઈ] વગેરે જે સંસ્કારોનો મૂળમાં જૈન સંસ્કૃતિ સાથે હતો જ સંબંધ ન હતો એ જ મધ્યયુગમાં દક્ષિણ ગિરુમ્તાનમાં જૈન સંસ્કૃતિનું એક અંગ બની ગયા અને એને માટે જાતે પરંપરાની જન્મ, જૈન પરંપરામાં પણ એક પુરોજિતવર્ષ દાવમ થઈ ગયો. મહાસાહિત્ય બચાવર અનુકરણ કરવાવાળા ક્રિયાકર્તા પ્રતિન વગેરે વિધિઓમાં પેસી ગયા આ તેમ જ આવી બીજા અનેક નાની મોટી

(૧) મઘ માંસ વગેરેનો ધાર્મિક અને સામાજિક જીવનમાં નિરોધ આ તેમ જ આનાં જેવા લક્ષણો, જે પ્રવર્તક ધર્મના આચારો અને વિચારોથી જુદા પડતાં હતાં, તે દેશમાં મૂળ ધારી ચૂક્યા હતાં અને દિવસે દિવસે વધુ જોર પકડતાં જતા હતા.

નિર્મથ સંપ્રદાય

ધણેખરે અરો ઉપર જણાવેલ લક્ષણોને ધારણ કરનાર અનેક સંસ્થાઓ અને સંપ્રદાયોમાં એક નિવર્તકધર્મી સંપ્રદાય એવો પ્રાચીન હતો કે જે મહાવીરથી ધર્મી શતાબ્દીઓ પહેલાંથી પોતાની વિચિત્ર દેમે પોતાનો વિકાસ કરતો જતો હતો એ જ સંપ્રદાયમાં પહેલાં નાભિનદન સપ્તદેવ મહુનદન નેમિનાથ ઓ કાશીરાજના પુત્ર પાર્શ્વનાથ ધર્મ ચૂક્યા હતા અથવા તેઓ એ સંપ્રદાયના માન્ય પુરોહો ધર્મ ચૂક્યા હતા સમયે સમયે એ સંપ્રદાયના અનેક નામ પ્રસિદ્ધ થયાં હતા યતિ જિનુ મુનિ, અનગાર, શ્રમણ વગેરે જેવા નામો તો એ સંપ્રદાયને માટે વપરાતા હતા પણ જ્યારે દીર્ઘ તપસવી મહાવીર એ સંપ્રદાયના નેના બન્યા ત્યારે એ સંપ્રદાય નિર્મથ નામથી વિશેષ પ્રસિદ્ધ થયો. જોકે નિવર્તકધર્મોનુયાયી પદોમાં જોયી આધ્યાત્મિક ભૂમિકાએ પટોએન યક્તિને માટે 'જિન' શબ્દ સાધારણ રૂપે વપરાતો હતો છતાં પણ જગદાન મહાવીરના સમયમાં, અને એમના પત્ની કેટનાક વખત સુધી પણ, મહાવીરના અનુયાયી સાધુ કે ગૃહસ્થવર્ગ માટે 'જૈન' (જિનના અનુયાયી) નામનો ઉપયોગ નહોતો થતો આજે 'જૈન' શબ્દથી મહાવીર પેરેલ સંપ્રદાયના ત્યાગી ગૃહસ્થ બંધાય અનુયાયીઓનો જે બોધ થાય છે, એને માટે પહેલાં 'નિગ્મથ' અને સમજોવાસજ વગેરે જેવા શબ્દોનો ઉપયોગ થતો હતો.

અથ સંપ્રદાયોનો જૈન સંસ્કૃતિ પર પ્રભાવ

ઈં વરુણ વગેરે સ્વર્ગીય દેવ દેવીઓની સ્તુતિ ઉપાસનાના સ્થાનમાં જોતોનો આદર્શ નિર્વક મનુષ્યની ઉપાસના છે પણ જૈન આચાર

મઘ-માસ વગેરે સાન વ્યસનોને નાખૂંડ કુચાનો તથા એમને ઓછા કરવાનો જૈન વર્ગે એવો જાણી પ્રયત્ન કર્યો છે કે જેને લીધે તે એ વ્યસનમાં ફોબેલી અનેક જ્ઞાતિઓમાં મુસસ્કાર નાખવા શ્રમિશાળી બનેલ છે જોકે બૌદ્ધ વગેરે બીજા સંપ્રદાયો પણ પોતાની પૂરી તામનથી આ મુસસ્કારને માટે પ્રયત્ન કરતા હતા પણ જૈનોએ પ્રયત્ન આ દિશામાં અત્યાર સુધી ચાલુ છે અને જ્યાં જૈનોનો પ્રભાવ સારો છે ત્યાં આ ચરિત્રના અત્યંત યુગમાં પણ મુસ સમાન અને બીજા માસાદારી લેખ સુધ્યા ખુબ ખુબ માસ દારનો ઉપયોગ કરતા સંપ્રદાય અનુભવે છે લોકમાન્ય નિવડે સાચુ જ કહ્યું ॥ કે શુજરાન વગેરે પ્રાંતોમાં પ્રચલિત અને નિર્માસ યોજનનો જે આશ્રય છે તે જૈન પરંપરાનો જ પ્રભાવ છે

જૈન વિચારસંપત્તિના મેઝ મૌરિક સિદ્ધાંત એ છે કે દરેક વસ્તુનો નિચાર વધારેમાં વધારે પાસા અને વધારેમાં વધારે દૃષ્ટિબિંદુઓથી કરવો અને નિવાદાગ્ધ રિખમાં પોતાના સાર વિરોધી પક્ષના અભિપ્રાય પણ એવી જ સંજ્ઞાનુભૂતિથી સમજવાનો પ્રયત્ન = એ જોટલી સંજ્ઞાનુભૂતિ પોતાના પક્ષ તરફ દોષ અને અતે સમન્વયરૂપે જ હવન-ચવદારો ફેસેનો કરવો આમ તો આ સિદ્ધાંત બધાય વિચારોના હવનમાં એક કે બીજા રૂપે કામ કરતો જ રહે ॥ એના સિવાય અગ્રજીવન ન તો વ્યવસ્થિત બની શકે છે કે ન તો શાંતિ મેળવી શકે છે હતા જૈન નિચારોએ એ સિદ્ધાંતની એવી જાણી ચર્ચા કરી છે અને એના ઉપર એવો જાણી ભાગ દીધો ॥ કે જેને લીધે કદરમાં કદર વિરોધી સંપ્રદાયને પણ કંઈ ને કંઈ પ્રેરણા મળતી જ રહી છે રામાનુજનો વિશિષ્ટાદૈત એ ઉપનિષદની ભૂમિકા ઉપર ડાબો થયેને અોકાંતવાં જ છે

બાળનો એટલા માટે બની ગઈ કે જૈન સંસ્કૃતિને એવા સાધારણ અનુયાયીઓની રક્ષા કરવી હતી કે જેઓ બીજા વિરોધી સંપ્રદાયોમાંથી આવીને એમાં સામેલ થતા હતા, અથવા જેઓ બીજા સંપ્રદાયના આચાર વિચારોથી પોતાની જાતને બચાવી શકતા ન હતા.

હવે આપણે દેકમાં એ પણ જોઈશું કે બીજાઓ ઉપર જૈન સંસ્કૃતિની ખાસ અસર શી પડી?

જૈન સંસ્કૃતિનો બીજાઓ ઉપર પ્રભાવ

આમ તો સિદ્ધાંતરૂપે મનજૂતદયાને બધાય માને છે, પણ પ્રાણીરક્ષા ઉપર જેટલો હાર જૈન સંસ્કૃતિએ આપ્યો છે જેટલી ધગશથી એણે એ માટે કામ કર્યું છે, એનું પરિણામ સમગ્ર ઇતિહાસ યુગના એ આનંદુ કે જ્યાં જ્યાં અને જ્યારે જ્યારે જૈનોનો એક કે બીજા ક્ષેત્ર ઉપર પ્રભાવ પડ્યો ત્યાં ત્યાં સધળા બામજનતા ઉપર પ્રાણીરક્ષાનો પ્રવળ સન્માર પડ્યો તે એટલે સુધી કે ભારતના અનેક ભાગોમાં પોતાને બજેન હંનારા તથા જૈનવિરોધી માનનારા સાધારણ લોકો પણ હૃદયમાંની ખિસા પ્રત્યે અણુગમો સેવના સાચા અહિંસાના આ સામાન્ય સન્મારને લીધે જ વૈષ્ણવ વગેરે અનેક જૈનેતર પર પરાઓના આચાર વિચાર પ્રાચીન રીતિ પર પરાથી સાવ જુદા થઈ ગયા છે તપસ્યાના સબધમાં પણ એમ જ થયું ત્યાગી દોષ કે ગૃહસ્થ, બધાય જૈનો તપસ્યા તરફ ખૂબ વધારે ખૂંકે છે આનો પ્રભાવ પાડેલી સમાજને ઉપર એટલો બધો પડ્યો કે એમણે પણ એક કે બીજો રૂપે અનેક પ્રકારની સાત્ત્વિક તપસ્યાઓ અપનાવી લીધી અને સામાન્ય રીતે સાધ્યાગ્ય જનતા જૈનોની તપસ્યા તરફ આદરભાવ ધરાવતી રહે છે તે એટલે સુધી કે મુસલમાન સમાજ તથા બીજા સમર્થ અધિકારીઓએ તપસ્યાથી આકર્ષાઈને અનેકવાર જૈન સંપ્રદાય પ્રવળ બહુમાન જ નથી કર્યું, જેને એને અનેક સવલતો પણ આપી છે.

માટે ભયાનકે મુદ્દ શરૂ થયું છેવટે દુઃખદ્વાર નિકાન લાવવાનો નિશ્ચય થયો. ભરતનો પ્રયત્ન પ્રજા નિષ્ઠા ગયો. જ્યારે બાહુબલીને વારો આવ્યો અને ભરત કરતા વધારે શક્તિશાળી બાહુબલીને એમ લાગ્યું કે મારા મુદ્દિપ્રકારથી ભરતની અવસ્થા દુર્દશા થશે ત્યારે એણે ભાઈ ઉપર વિજય મેળવવાની પળને પોતાની જાન ઉપર વિજય મેળવવામાં ફેરવી નાખી એણે એમ નિશ્ચય કે રાજ્યને માટે મુદ્દમાં વિજય મેળવવો અને વેર પ્રતિવેરના અને કુટુંબક્રોધના બી વાવવા એના કરતા સાચો વિજય અકાર અને તૃષ્ણા ઉપર વિજય મેળવવામાં જ છે એણે પોતાના બાહુબળનો ઉપયોગ ક્રોધ અને અભિમાન ઉપર જ કર્યો અને અનૈસ્યી રેરનો પ્રતિકાર કરવાનો શ્રવત માખનો બેસાડ્યો પરિણામ એ આવ્યું કે અતે ભરતનો લોક અને ગર્વ પણ ખડિત થઈ ગયો.

એક સમય એવો હતો કે જ્યારે શ્વેત ક્ષત્રિયોમાં જ નની બધાય વગેરેમાં માસ આવતી પ્રથા હતી રાજા ન રાજના ભોજન માટે સામાજિક ઉસવોમાં ધાર્મિક અનુગતોને અવસરે પણ પક્ષીઓનો વધ એવો જ પ્રચલિત અને પ્રતિષ્ઠિત હતો કે જેની આગે નારિયેળ અને ફોગની ભેટ એ યુગમાં ચંદુનદન નેમિકુમારે એ અજળ પગલુ લયુ એમણે પોતાના લગ્ન વખતે ભોજન માટે કતન કરનામાં આનંદ નિર્દોષ પણ પક્ષીઓની વેદનાભરી મૂક વાળીની તસ્તિ મર્દને નિશ્ચય કર્યો કે જેમાં નિર્દોષ પણ પક્ષીઓનો મિનગરની વન થયો હોય એના લગ્નથી સત્તુ ! આવો ગભીર નિશ્ચય કરીને તેઓ, કાઈની રાત કાને ધરો પિતા જનમાંથી ત ન જ પાછા ફરી ગયા. આ દારકાથી સીરા ગિરનાર પર્વત ઉપર જઈને એમણે તપસ્યા આ રી કુમાર અવસ્થામાં જ રાજપુત્રીનો ત્યાગ કરીને આ ધ્યાન તપનો મારગ અપનોડી એમણે એ પાના સમસ્યા પ્રચલિત પણ પક્ષી વધની પ્રથા ઉપર પોતાની જાતના હોખના ઉપથી એનો સખત પ્રાર કર્યો.

જૈન પર પરના આદર્શ

જૈન સંસ્કૃતિના હૃદયને અમજવા માટે આપણે થોડાક એ આલોચનો પરિચય કરવો પડશે, જે પહેલાથી આજ સુધી જૈન પર પરના એકસરખી રીતે માન્ય છે અને પૂજન છે જૈન પર પરની મામે સૌથી પ્રાચીન આદર્શ ઋષભદેવ અને એમના પરિવારનો છે ઋષભદેવે પોતાના જીવનનો સૌથી મોટો ભાગ, પ્રજાપાલનની જવાબદારીની સાથે ખીજ જે જવાબદારીઓ એમના માથે આવી પડી હતી એને શુદ્ધિપૂર્વક અદા કરનારા વિતાવ્યો હતો તેઓએ એ સમયના સાવ અભણ લોકોને લખતા વાચના શીખવ્યું કરો કામ ધંધા નહીં જાણનારા વનવાસીઓને એમને ખેતીવાડી તથા મુતાર, કુભાર વગેરેના જીવનોપયોગી ધંધા શીખવ્યા અદર અદર ફેરી રીતે વર્તવું મંડી રીતે નિમોનુ પાનન કરવું, એ પણ એમણે શીખવ્યું મંડી જ્યારે એમને લાગ્યું કે મોટો પુત્ર ભરત પ્રજાનુ શાસન કરવાની બધી જવાબદારીઓ અંત કરી શકશે, ત્યારે રાજ્યનો ભાર એને સોંપીને તેઓ જાગ્ર આધ્યાત્મિક પ્રયત્નોની જીલ્લાવટ કરવાને માટે ઉગ્ર તપની બનીને ઘેંઘી ચાલી નીકળ્યા

ઋષભદેવની બે પુત્રીઓ બાહી અને સુદરી નામે હતી એ મુગમા બહેન બાઈ વચ્ચે લમની પ્રથા પ્રચલિત હતી સુદરીએ આ પ્રથાનો વિરોધ કર્યો અને પોતાની સૌમ્ય તપસ્યાથી બાઈ ભરત ઉપર એવો પ્રભાવ પાડ્યો કે જેથી ભરતે સુદરીની સાથે લગ્ન કરવાનો વિચાર માડી વાળ્યો એટલું જ નહીં બલકે, એ એનો ભક્ત બની ગયો ઋગ્વેદના ધમ-યમીસૂક્તમાં બાઈ યમે ધમીની લમની માગણીનો અંગીકાર કર્યો, જ્યારે બહેન સુદરીએ બાઈભરતની લમની માગણીને તપસ્યામાં ફેરવી દીધી આના ફળરૂપે બાઈબહેનના લમની પ્રતિષ્ઠિત પ્રથા નાખૂ થઈ અઈ

ઋષભદેવના ભરત અને બાહુબલી નામે પુત્રો વચ્ચે રાજ્યને

જ ન આપનાર અને મોખનાર રાષ્ટ્રના કન્યાશુભા શ્રોતો આપના માટે હમેશા તૈયાર હોય કાર્ષ્ણ્ય સંસ્કૃતિના બાળ્ય અંગોકેવળ અમુદ્યના સમયે જ વિકસે છે અને એવે સમયે જ એ આકર્ષક લાગે છે, પણ સંસ્કૃતિના હૃદયની વાત જુદી છે સમય આશ્રિતો હોય કે અમુદ્યનો, બ ને સમયમા એની અનિવાર્ય જરૂરિયાત તો હમેશા એકસરખી જ હોય છે કાર્ષ્ણ્ય પણ મંદૃતિ ન્યાં સુધી એ ભાવિના ઘડનરમા પોતાનો શ્રોત ન આપે ત્યાં સુધી શ્રવણ પોતાના હનિદાસ કે યોગાયાઓના આધારે ન તો હવિત રહી શકે છે કે ન તો પ્રતિન મેળવી શકે છે

આ દૃષ્ટિએ પણ જૈન સંસ્કૃતિ અંગે વિચાર કરવો સગવડ છે આપને ઉપર જોઈ ગયા છીએ કે આ મંદૃતિ મૂળ પ્રવૃત્તિ અર્થાત્ પુનર્જન્મથી હુતકારે મેળવવાની દૃષ્ટિએ આવિભાવ પામી છે એના આચાર-વિચારનું આખું માળખું એ લક્ષને અનુકૂળ જ બન્યું ॥ પણ આપણે એ પણ જોઈએ છીએ કે આખરે એ સંસ્કૃતિ વ્યક્તિ સુધી જ સીમિત ન રહી એણે એક વિશિષ્ટ સમાજનું રૂપ ધારણ કરી લીધું

નિવૃત્તિ અને પ્રવૃત્તિ

ગમે તે સમાજ હોય એ કેવળ નિવૃત્તિની જુનજુનમણીને આધારે ન તો જીવી શકે છે કે ન તો વાસ્તવિક નિવૃત્તિની સાધના જ કરી શકે છે જો કાર્ષ્ણ્ય રીતે નિવૃત્તિને નવી માનવાવાળા અને શ્રવણ પ્રવૃત્તિ ચક્ષુ જ મંદૃત્ત માનવાવાળા છેવટે એ પ્રવૃત્તિના તોફાન અને વરોળમા જ રક્ષાઈને મરી રાખ્યા હોય તો એ પણ એનું જ સાબુ છે કે પ્રવૃત્તિનો આધાર લીધા વગર નિવૃત્તિ કેવળ હવાઈ કિ ને જ બની જાય છે ઐતિહાસિક અને ઘર્ષણિક સત્ય તો એ છે કે પ્રવૃત્તિ અને નિવૃત્તિ, એ માનવકન્યાશુભા એક જ સિદ્ધાંતની બે બાજુઓ છે ન્યાં સુધી દોરોની નિવૃત્તિની સાથે જ સદ્ગુણો અને કન્યાશુકર પ્રવૃત્તિમા બળ પૂરવામાં ન આવે ત્યાં સુધી કાર્ષ્ણ્ય માણસ દોરો, બૂનો

કે જેથી આખા ગુજરાતમાં, અને ગુજરાતથી પ્રભાવિત થયેલા બીજા પ્રાંતોમાં પણ એ પ્રયા નામશેષ થઈ ગઈ, અને ઠેર ઠેર આજ સુધી ચાલી આવતી પાજરાપોળો જેવી લોકપ્રિય સરઘાઓમાં પરિવર્તિત થઈ ગઈ.

પાર્શ્વનાથના જીવનનો આલ્સ કંઈક લુહો જ હતો એમણે એકવાર દુર્વામાં જેવા સ જ કોંધી તાપમ તથા એના અધ્યાયીઓની ખાકી વહોરનાતું જોઈને પણ એક બળના સાપને નીનાલાકાકામાંથી બચાવી લેવાનો પ્રયત્ન કર્યો આપું પરિણામ એ આપું કે આજે પણ જૈનોના પ્રમાણમાં કોંઈક સાપ સુધ્ધાને મારતા નથી.

દીનનખરી મરાનીરે પણ એક વખત પોતાની અદિસાદૃતિની પૂર્ણ માધનાનો આવો જ પરિચય આપ્યો હતો. જ્યારે તેઓ જંગમમાં ધ્યાનમાં ગયા હતા ત્યારે એક પ્રચલ વિષવરે એમને ડાખ માર્યો એ સમયે તેઓ પોતાના ધ્યાનમાં અચનબ્ધા, એટલું જ નહીં, બે એમણે એ વિષવર ઉપર મેત્રીભાવનાનો પ્રયોગ કર્યો જેથી એ પ્રયોગ "ઘડિલા પ્રતિષ્ઠાયાં તત્તાજીવી વૈરાગ્ય" એ સૂત્રનું જીવંત દર્શાવ બની ગયો. તેઓ જીવનપરંત આંકે પ્રમગ્ધોએ, યજ્ઞસાગાદિ ધાર્મિક કાર્યોમાં થતી દિસાને રોકવાનો પૂર્ણ પ્રયત્ન કરતા જ રહ્યા. આના આદર્શોથી જ જૈન સંસ્કૃતિ પ્રાચુર્યમાં બની રહી છે અને અનેક ખુસીમતોની વચ્ચે પણ એણે પોતાના આલ્સના કંઈક ગમે તેમ કરીને સાચી રાખવાનો પ્રયત્ન કર્યો છે, જે ભારતના ધાર્મિક, સામાજિક અને રાજકીય દલિલમાં જીવંત છે. જ્યારે પણ એવો મુસોગ સાપનો ત્યારે ત્યાંથી તથા રાખ મળી આ વેપારી વચ્ચે ગૃહસ્થોએ જૈન સંસ્કૃતિના અદિસા, સયમ અને તપના આદર્શોનો પોતાની ઢોળે પ્રચાર કર્યો છે.

સંસ્કૃતિનો ઉદ્દેશ

સંસ્કૃતિ માત્રનો ઉદ્દેશ છે માનવતાના કલ્યાણ તરફ આગળ વધવું. આ ઉદ્દેશને એ ત્યારે જ સાધી શકે છે કે જ્યારે એ પોતાને

જ ન આપનાર અને પોષનાર સંપૂર્ણ કલ્યાણકર્તા કાળે આપવા માટે કહેલા તેવાર તે/ય કોઈ પણ સમૂહના જ નહીં એક જ અમુક વ્યક્તિ સમી જ રિતન ઓ અને એ સમી જ એ આશરેક જાને છે, પણ સમૂહના કલ્યાણી વાન જુદી છે સમય આકાશના દોષ કે અમુકવ્યક્તિ જ ને સમયા એની અવિચાર્ય વ્યવસ્થા તે દમસ્કાં અંકસરખી જ દોષ છે કોઈ પણ સમૂહ, ત્યાં સુધી એ જાણના ધ નરમા પોતાને જાણે ન આવે ત્યાં સુધી જેવજ પોતાના રિવાસ કે સંપ્રદાયમાના આધાર ન તે જીવિત ગ્દી થો છે કે ન તે પ્રતિષ્ઠા મેળવી થો છે

આ દૃષ્ટિએ પણ જૈન સમૂહ અંગે વિચાર કરવો સમન છે આપણે ઉપર કોઈ જવા હીએ કે આ સમૂહ મૂળ પ્રાણિ અથવા પુનર્મ મધી પુનર્મરો મેળવવાની દૃષ્ટિ આરિભૌવ પાની છે એના આધાર વિચાર જાણુ માણુ એ લક્ષને અનુકૂળ જ નહીં ॥ પણ આપણે એ પણ જોઈએ છીએ કે આપણે એ સમૂહ અંગે સુધી જ રીતિન ૧ ની જેને એક વિશિષ્ટ ગમાળુ રૂપ ધારણ કરી લીધું

નિરૂત્તિ અને પ્રવૃત્તિ

અમે તે સમાજ દોષ એ જેવજ નિરૂત્તિની બુદ્ધિ ભાષીને આધાર ન તે જીવી થો છે કે ન તે સાર્વત્રિક નિરૂત્તિની સાધના જ કરી થો છે ને કોઈ રીતે નિરૂત્તિ નહીં માનવાવાળા અને કેવળ પ્રાણિ થાનુ જ મદત્ત માનવાવાળા હોય એ પ્રાણિના તોફાન અને વરો જમા જ પ્રાણિને મગી રાકના દોષ તો એ પણ એવું જ માનુ છે કે પ્રાણિનો આધાર લીધા વગર નિરૂત્તિ જેવજ દસર્થ નિ થો જ પની જના છે અનિવાર્ય અને નિરૂત્તિ સત્ત તો એ છે કે પ્રાણિ અને નિરૂત્તિ એ માનવ ત્યાજના એક જ સિદ્ધાંતી ને જાણુઓ છે ત્યાં સુધી દોરોની નિરૂત્તિ સાથે જ સદ્ગુણપ્રેરક અને કલ્યાણકર પ્રવૃત્તિમા જાળ પૂરસાર્થ ન આવે ત્યાં સુધી કોઈ માણુસ દોરો, બુદ્ધો

જૂરાઈ અને અકલ્યાણથી બચી નથી શકતો કોઈ પણ માદિ માણસ અપથ્ય અને કુપથ્યથી નિવૃત્ત થવાથી જીવતો નથી રહી શકતો સાથે જ સાથે એણે જયનું એવન પણ કરવું જ જોઈએ જીવનને માટે શરીરમાંથી બગાળાળા લોહીને કાઢી નાખવું જોઈ જરૂરી છે એટલું જ એની નસોમા નવા લોહીનો સચાર કરવો એ પણ જરૂરી ॥

નિવૃત્તિનક્ષી પ્રવૃત્તિ

નપમદેરથી લઈને આજ ગુપ્તી નિવૃત્તિમાંથી કહેવાતી જૈન સંસ્કૃતિ પણ કોઈને કોઈ રીતે દુનિત રહી છે તે એક માત્ર નિવૃત્તિના બાળ ઉપર નહીં ત્રિતુ કલ્યાણકારી પ્રવૃત્તિને આધારે જે પ્રવર્તકધર્મી આલોકોએ નિવૃત્તિમાર્ગના સુદૃઢ તરોને અપનાવીને એક વ્યાપક, કલ્યાણકારી, એવી સંસ્કૃતિનું નિર્માણ કર્યું કે જે ગીતામાં સજીવન બનીને આજે નરા ઉપયોગી સ્વરૂપમાં ગાંધીજી દ્વારા ફરી પોતાનું સંસ્કરણ કરી રહી ॥ તો નિવૃત્તિનક્ષી જૈન સંસ્કૃતિ પણ કલ્યાણનક્ષી જરૂરી પ્રવૃત્તિનો આધાર લઈને જ અત્યાગ્ની બ નાચેની પરિસ્થિતિમાં દુનિત રહી શકશે જૈન સંસ્કૃતિમાં તરનગા અને આચારના જે મૂળ નિયમો છે અને એ જે આ રીતે આજ લગી પોતાની પૂજા માની રહે ન છે, તેો આધારે એ પ્રવૃત્તિનો એવો મગનકારી યોગ સાધી શકે છે કે જે બધાને માટે કલ્યાણકાર થાય

જૈન ૫ પરામાં પાંચુ ધ્યાન છે ત્યાગીઓનું ઓ બીજું છે ગૃહગ્રેહોનું ત્યાગીઓ પાંચ મનાવત રીતમાં રાત્રી જે આમાં છે તે વધારેમાં વધારે મગ્યુઓમાં પ્રવૃત્તિ કે રાત્રી કે સદ્ગુણયોગ પ્રવૃત્તિો માં શક્તિ પેા મગ્યી પ્રાથમિક શરત માત્ર છે દિવ્યા અસત્ય ચોરી પરિગ્રહ રંગેર પેોથી વાવ્યા વિના સદ્ગુણમાં પ્રવૃત્તિ થઈ જ નથી શકતી ઓ મગ્યુયોગ પ્રવૃત્તિો દુનનમાં સ્થાન આપ્યા વિના હિસા રોગથી બચી જવું એ પણ મર્યાદા અસંભવ છે જે વ્યક્તિમાં સાર્વભૌમ મનાવેને રીતરસની શક્તિ ન હોય ઓ માટે

જૈન ૫ પગમા અલુપ્તોની રચના કરીને ધીમે ધીમે નિવૃત્તિ તરફ આગળ વધવાનો માર્ગ પળ રાખવામા આવ્યો છે આના મુદ્દમોને માટે દિમા વગેરે દોરોથી અમુક અમે જયવાનુ વિધાન કરવામા આવ્યું ■ એનો અર્થ એ જ છે કે પહેલા મુખ્ય દોરોથી જયવાનો અભ્યાસ કરે પણ સાથે જ સાથે એના માટે એ આદેશ પણ છે કે જે જે દોષને એ દૂર કરે તે તે દોષ ॥ વિરોધી સદ્ગુણોને જીવનમા સ્થાન આપનો જય દિસાને દૂર કરની હોય તો જીવનમા પ્રેમ અને આત્મીયતાના સદ્ગુણો પ્રગ્ભ કરવા જોઈએ સત્ય જોયા વગર અને સત્ય જોનારાનું નામ મેળવ્યા વગર અમન્યથી નિવૃત્તિ કેવી રીતે થશે ? પરિશ્વર અને લોકથી જયનુ દોષ તો સતોષ અને ત્યાગ જેવી ગુણધોષ પ્રગ્ભિઓમાં પોનાની જાળો ખપારી કેવી જ પડશે

અ સંસ્કૃતિનો અ કેત

સંસ્કૃતિમાનો સ કેત લોખ અને મોક્ષને ઘટાડવા તથા નિર્મૂળ કરવા તરફ છે ॥ કી કે પ્રગ્ભિન નિર્મૂળ કરવા તરફ જે પ્રગ્ભિ આસન્નિ વગર ન જ થઈ શકે એવી હોય એ જ ત્યાગ્ય છે ॥ ત, કામાચાર અને વ્યભિચાર પરિશ્વર વગેરે જ નિવૃત્તિઓ સમાજના ધારણુ પોષણ અને એનો વિકાસ કરનારી છે તે આસન્નિ દૂરક તેમ જ આસન્નિ વગર પણ થઈ શકે છે એટલા માટે સંસ્કૃતિ કે ના આસન્નિના ત્યાગ તરફ જ સ કેત કરે છે

[દમોચિ ૦ ખ ૦ ૨, ૫૦ ૧૩૨-૧૪૨]

જૈન તત્ત્વજ્ઞાન

વિશ્વના બાળ આને આત્મિક સ્વરૂપ વિશે તથા તેના સામાન્ય તેમ જ વ્યાપક નિયમોના સબધમાં જે તાત્ત્વિક દૃષ્ટિએ વિચારણા એ તત્ત્વજ્ઞાન આની વિચારણા કાર્ષ એ- જ દેશ એક જ જાતિ કે એ- જ પ્રજામાં ઉદ્ભવે છે અને ક્રમશઃ વિકાસ પામે છે, એમ નથી હોતું પણ આ જાનની વિચારણા એ મનુષ્યત્વનું વિશિષ્ટ સ્વરૂપ હોનાથી તે વહેની કે મોટી દરેક દેશમાં રસનાર દરેક જાતિની માનવપ્રજામાં ઓડે ૨ વર્તે અરો ઉદ્ભવે કે, અને તેની વિચારણા જુની જુની પ્રજાઓના પરસ્પર સંસર્ગને બીધે અને કાર્ષ વાર તદ્દન સ્વતંત્રપણે ૫ । વિશેઃ વિચાર પામે છે તેમ જ સામાન્ય જૂમિમાં માથી પસાર થઈ તે અનેક રૂપે દૃશ્ય છે

પહેનેથી આજ સુધીમાં જૂખડ ઉપર મનુષ્યજાતિએ જે તાત્ત્વિક વિચારણાઓ કરી છે તે બધી આજે હયાત નથી, તેમ જ તે બધી વિચારણાઓનો ક્રમિક દત્તિકાસ પણ પૂર્ણપણે આપણી સામે નથી ધતા અત્યારે એ વિશે જે કાર્ષ સામગ્રી આપણી સામે છે અને એ વિશે જે કાર્ષ થોડું ઘણું આપણે જાણીએ છીએ તે ઉપરથી એટલું તો નિર્વિવાદપણે મની શકાય કે તત્ત્વચિંતનની જુદી જુદી અને પરસ્પર વિરોધી દેખાતી અને તેની ધારાઓ હોય છતાં એ બધી વિચારધારાઓનું સામાન્ય સ્વરૂપ એક છે, અને તે એ કે વિશ્વના

બાળ તેમ જ આતરિક સ્વરૂપના સામાન્ય અને બાહ્ય નિયમોનું
સ્વયં રોધી મળ્યું

તત્ત્વજ્ઞાનની ઉત્પત્તિનું મૂળ

જેમ કોઈ એક મનુષ્ય-ચક્રિ પ્રથમથી જ પૂર્ણ નથી હોતી પણ
તે બાલ્ય આદિ જુની જુની અવસ્થાઓમાંથી પસાર થવા સાથે જ
પોતાના અનુભવો વધારી અનુક્રમ પૂર્ણતાની દિશામાં આગળ વધે છે
તેમ મનુષ્યજાતિ વિશે પણ કે મનુષ્યજાતિને પણ બાલ્ય આદિ ક્રમિક
અવસ્થાઓ અવેશારિયો દાખ જ છે તેનું જીવન વ્યક્તિના જીવન
કળા ધાતુ જ લાલુ અને રિયાજ હોઈ તેની બા પ વચેરે અવસ્થા
ઓનો સમય પણ તેનો જ લાભો હોય તે રસાભાસિત છે મનુષ્ય
જાતિ ત્યારે કુ અને ખોટા બારી બો તેને પ્રથમ માત્ર વિશ્વ તરફ
આખ ખોલી ત્યારે તેની મામે અદ્વનુ અને ચમકારી વસ્તુઓ તેમ
જ બનાવો ઉપગ્રિયત થયા એક બાજુ સૂર્ય ચ અને અગણિત
તારામણ અને બીજી બાજુ સમુ પર્વત બો રિયાજ નવીપ્રવાહો
તેમ જ મેયજનનાઓ અને વિદ્યુચ્ચમકારોએ તેનું ધ્યાન ખેંચ્યું
મનુષ્યનું માનસ આ બધા ગ્રહ પાથોના સુખ ચિત્તનમાં પ્રવૃત્ત
થયુ બો તેો એ વિશે અનેક પ્રશ્નો ઉદ્ભવ્યા જેમ મનુષ્યમાનસો
બાજુ વિશ્વના ગૂઢ તેમ જ અતિસૂક્ષ્મ સ્વરૂપ વિશે અને તે સામાન્ય
નિયમો વિશે વિવિધ પ્રશ્નો ઉદ્ભવ્યા તેમ તેને આંતરિક વિશ્વ ॥ ગૂ
અને અતિસૂક્ષ્મ સ્વરૂપ વિશે પણ વિવિધ પ્રશ્નો ઉદ્ભવ્યા આ પ્રશ્નોની
ઉત્પત્તિ તે જ તત્ત્વજ્ઞાનની ઉત્પત્તિનું પ્રથમ પગથિયું એ પ્રશ્નો ગમે
તેના દોર અને મારામે તેમારી બીજા મુખ્ય અને ઉપપ્રશ્નો પણ ગમે
તેટલા જ મધ્ય હોય છતાં એક ર આ બધા પ્રશ્નોને દૃકમા નીચે
પ્રમાણે દર્શાવી સકાય.

તત્ત્વજ્ઞાન પ્રશ્નો

૧. દેખીતી રીતે સતત પરિવર્તન પામતું આ બાજુ વિશ્વ કયારે

ઉત્પન્ન થયું હશે? શેમાથી ઉત્પન્ન થયું હશે? પોતાની મેળે જ ઉત્પન્ન થયું હશે કે કોઈએ ઉત્પન્ન થયું હશે? અને ઉત્પન્ન થયું ન હોય તો શું આ વિશ્વ એમ જ હતું અને છે? જો તેનાં કારણો હોય તો તે પોતે પરિવર્તન વિનાના શાશ્વત જ હોવા જોઈએ કે પરિવર્તન શીન દોરા જોઈએ? વળી એ કારણો કોઈ જુદા જુદા જાતના જ હશે? આખા બાળ વિશ્વનું કારણ માત્ર એકરૂપ જ હશે? આ વિશ્વની વ્યવસ્થિત અને નિયમબદ્ધ જે સચ્ચાત્તા અને રચના દેખાય છે તે સુદ્ધિપૂર્ણ દોરી જોઈએ કે યતનત્ અનાદિસિદ્ધ દોરી જોઈએ? જો સુદ્ધિપૂર્ણ વિશ્વવ્યવસ્થા હોય તો તે કાળી જુદિને આભારી છે? શું એ સુદ્ધિમાન તત્ત્વ પોતે તટસ્થ રહી વિશ્વનું નિયમન કરે છે કે એ પોતે જ વિશ્વરૂપે પરિણમે છે અથવા દેખાય છે?

ઉપરની ગીતે આત્મિક વિશ્વના સબધર્મા પણ પ્રશ્નો થયા કે જે આ બાલ વિશ્વનો ઉપભોગ કરે છે યા જે બાલ વિશ્વ વિગેરે સિચાર કરે છે તે તત્ત્વ શું છે? શું એ અકરૂપે ભાસતું તત્ત્વ બાલ વિશ્વ ॥ જેની જ પ્રકૃતિનું છે કે કોઈ જુદા સ્વભાવનું છે? આ આત્મિક તત્ત્વ અનાદિ છે કે તે પણ કારણે કોઈ અન્ય કારણમાથી ઉત્પન્ન થયું છે? વળી અકરૂપે ભાસતા અનેક તત્ત્વો વસ્તુના જુદા જ છે કે કોઈએક મૂળ તત્ત્વની નિમિત્તિઓ છે? આ બધા સદૃશ તત્ત્વો ખરી રીતે જુદા જ હોય તો તે પરિવર્તનશીન છે કે માત્ર કૃદસ્થ છે? એ તત્ત્વોનો કદી અત આવવાનો કે કાળની દૃષ્ટિએ અત રહિત જ છે? એ જ રીતે આ બધા દેહમયોન્નિત તત્ત્વો ખરી રીતે દેશની દૃષ્ટિએ વ્યાપક છે કે પરિમિત છે?

આ અને આના જેવા બીજા ઘણા પ્રશ્નો તત્ત્વચિંતનના પ્રદેશમાં ઉપરિચિત થયા આ બધા પ્રશ્નોનો કે તેમાના પ્રતિવાકનો ઉત્તર આપણે જુદા જુદા પ્રજાઓના તાત્વિક ચિંતનના ઇતિહાસમાં અનેક રીતે જોઈએ છીએ. ઔક સિચારકોએ જહ્નુ જૂના વખતથી આ પ્રશ્નોને

છજવા માટેના એમનુ ચિત્તન આપે રીતે રિકાત પામ્યુ જે પા તત્ત્વ તત્ત્વગાનમા ખાસ મહત્ત્વનો ભાગ રોકે છે આથીવર્તના રિચાન્કાએ તો ઓક ચિત્તો પદેનાં દગ્ગરો વર્ષે અમાઉથી આ પ્રશ્નોના ઉત્તર મેળવરા વિરિધ પ્રસંગો કરેના જેનો દનિયાસ આખળી સામે રપટ છે ઉત્તરોનુ અ ક્ષિપ્ત વગી કરજી

આર્થ રિચા કામે એક એક પ્રત પત્તે આપેતા જી । જી । ઉત્તરો આ ને રિગે પમુ મનનેલી દાખાઓ અગર છે પણ સામાન્ય રીતે આતમે દેશના જે ઉત્તરોનુ વર્ગીકરણ કરીએ તો આ પ્રમાણે વરા સમાર —

મેમ રિચાન્કાનાં એવા શર થયો કે તે બાજુ વિરને જન્ય માનતો પણ તે રિથ કાઈ મારણુમાથી નદન । જી જન્ય—પરેના નામ તેનુ—ધરાની ના પા તો અને એમ મદ્દતો કે જેમ નુમા માખણુ છપુ રા'નુ દાન છે અને આગેક માન આરિભાવ પામે છે તેમ આ બધુ અધુગ રિથ કાઈ મ મ મારણુમાથી માન આરિભાવ પામે જાય છે અને જે જૂણ મારણ નો મદન વિન અનાદિ છે

ખીજે રિચા પ્રસા એમ માનતો કે આ બાજુ રિથ કાઈ એક કારણથી જ મનુ નથી તેના સ્વબાધથી બિ ન તિ ન એવા અનેક કારણો છે આ એ મગોપમા પધુ રિથ દુરામાં માખણુની પેઠે છપુ રા'નુ ન દત્તું પરતુ જેમ જી । જી । તાકડા તા દુડા મગવાથી એક નરી જ પાની નેગાર થાય છે તેમ તે મિન્ન મિન્ન જાનના મૂળ કારણોના અશ્વેષજ-વિશ્વેષજમાથી આ બાજુ રિથ તદ્દન નવુ જ ઉપન્ન થાય છે પરેના પલિામસાદી અને ખીને કાયવાદી એ જ ને વિનારપ્રવાલો બાજુ રિથના આરિભાવ કે ઉપતિની બામનમા મનમે ધરાનરા હતા આતરિક રિથના અવરૂપની બામનમા સામાન્ય રીતે એકમન હતા જ ને જેમ માનના કે અન નામનુ આતમત્ત્વ અનાદિ છે નથી તે મદ્દતુ પલિામ કે નથી તે કાઈ મારણુમાથી ઉત્પન્ન

થોડું જોમ તે આત્મતત્ત્વ અનાદિ છે તેમ દેશ અને કાળ એ બંને દૃષ્ટિએ તે અનત પણ છે અને તે આત્મતત્ત્વ દેહબેદે લિન્ન ભિન્ન છે વાસ્તવિક રીતે તે એક નથી.

ગ્રીકો વિચારપ્રવાહ એવો પણ હતો કે જે બાહ્ય વિશ્વ અને આત્મિક દુઃખજન બંનેને ઈ એક અખંડ સત્ત્વત્ત્વનું પરિણામ માનતો અને મૃગમા બાહ્ય કે આત્મિક જગતની પ્રકૃતિ કે કારણમા કરી જ બેઠે માનસ ના પાડતો.

જૈન વિચારપ્રવાહનું સ્વરૂપ

ઉપરના ત્રણ વિચારપ્રવાહને અનુક્રમે આપણે અત્તી પ્રકૃતિવાદી પરમાણુવાદી અને પ્રજાવાદી નામથી ઓળખીશું આમાથી પ્રથમના એ વિચારપ્રવાહનો નિષેધ મળતો અને છતાં તેનાથી ભુલે એવો એક એવો વિચારપ્રવાહ પણ સાથે સાથે પ્રવર્તતો હતો એ વિચારપ્રવાહ હતો તે પરમાણુવાદી પણ તે બીજા વિચારપ્રવાહની પેઠે બાહ્ય વિશ્વના કારણમુજબ પ માણુઓને મૃગમાની ભુલે ભુલે જતના માનસની તરફેણ કરતો ન હતો પણ મૃગમા બરા જ પરમાણુઓ એક સમાન પ્રકૃતિના છે એમ માનતો અને પરમાણુના સ્વીકારના છતાં તેમાથી માન વિશ્વ ઊત્પન્ન થાય છે એમ પણ ન માનતા, તે પ્રકૃતિવાદીની પેઠે પરિણામ અને આરિભાવ માનતો હોવાથી એમ કહેતો કે પરમાણુપુજનાથી બાહ્ય વિશ્વ આપોઆપ પરિણમે છે આ રીતે આ એવા વિચારપ્રવાહનું વલણ પરમાણુવાદની ભૂમિકા ઉપર પ્રકૃતિવાદના પરિણામની માન્યતા તરફ હતું.

તેની એક વિશેષતા એ પણ હતી કે તે સમગ્ર બાહ્ય વિશ્વને આરિનાંતરાણુ ન માનતા તેમાથી કેટલાક કોનોને ઉત્પત્તિશીલ પણ માનતો તે એમ કહેતો કે બાહ્ય વિશ્વમા કેટલીય વસ્તુઓ એવી છે કે જે માર્ગ પુરુષના અવલં સિવાય જ પોતાના પરમાણુરૂપ કારણમાથી જ મે છે તેવી વસ્તુઓ તવમાથી તેની પેઠે પોતાના કારણમાથી

માત્ર આરિર્ભાવ પામે છે પણ તદ્દન નથી ઉત્પન્ન નથી થતી જ્યારે બાલ્ય વિશ્વમા ધર્મી વસ્તુઓ એવી પણ છે કે જે પોતાના જ કારણો માંથી ઉત્પન્ન થાય છે પણ પોતાની ઉત્પત્તિમા કોઈ પુરુષના પ્રવલ્નની અપેક્ષા રાખે છે જે વસ્તુઓ પુરુષના પ્રવલ્નની મ થી જ મ ને છે તે વસ્તુઓ પોતાના જ કારણોમાં તનમાં તેજની પેઠે છપેતી નથી હોતી પણ તે તે તદ્દન નથી જ ઉત્પન્ન થાય છે જેમ કોઈ સુનાર જી । જી । સામ્રાજ્યોના કઠકા એકમા કરી તે ઉપરથી એક ધોડો બનાવે ત્યારે તે ધોડો સામ્રાજ્યના કઠકાઓમા છપો નથી દેતો જેમ કે તનમા તેજ હોય છે પણ ધોડો બનાવનાર સુનારની શુદ્ધિમા કે પનારપે હોય છે અને તે સામ્રાજ્યના કઠકા દ્વારા મુનરૂપ ધામજી કરે છે જે સુનાર ધારત તે એ જ સામ્રાજ્યના કઠકામાંથી ધોડો ન બનાવના ગાય ગાત્રી કે બીજી તેરી રસ્તુ બનાવી સકત તનમાંથી તેન કાવવાની બાબત આથી તદ્દન જુદી છે કોઈ મને તેના વિચાર કે જે કે હજી છતા તે તલમાંથી ઘી કે માખણ તો ન જ કાઢી શકે આ રીતે પ્રમુત્ત બોધો વિચારપ્રવાહ પરમાણુવાદી છતા એક બાબુ પરિણામ અને આરિર્ભાવ માનવાની બાબતમાં પ્રતિવાદી વિચારપ્રવાહની સાથે મળેલો ફતો અને બીજી બાબુ કાર્ય તેમ જ ઉત્પત્તિની બાબતમા પરમાણુવાદી બીજી વિચારપ્રવાહને મળેલો ફતો

આ તો બાલ્ય વિશ્વની બાબતમા એવા વિચારપ્રવાહની માન્યતા થઈ પણ આત્મતત્ત્વની બાબતમા તો એવી માન્યતા ઉપરના તરો વિચારપ્રવાહના પ્રવલ્ન જુદી જ હતી તે માનતો કે દેહભેદે આત્મા વિન્ન છે પરંતુ એ બધા જ આત્માઓ દેહદટ્ટિએ આપન નથી તેમ જ માન કુટમ્બ પણ નથી એ એમ માનતો કે જેમ બાલ્ય વિશ્વ પરિવર્તનશીલ છે તેમ આત્માઓ પણ પરિણામી હોઈ સતત પરિવર્તન શીલ છે આત્મતત્ત્વ સત્ય વિસ્તારશીલ પણ છે અને તેથી તે દેહપ્રમાણ છે

આ ચોથો નિયમપ્રવાહ તે જ જૈન તત્ત્વજ્ઞાનનું પ્રાચીન મૂળ છે. ભગવાન મહાવીરથી પહેલાં ધણા સમય અગાઉથી એ નિયમપ્રવાહ આ રો આવતો અને તે પોતાની દબે વિકાસ સાધતો તેમ જ સ્થિર થતો જતો હતો. આજે આ ચોથા નિયમપ્રવાહનું જે સ્પષ્ટ, વિકસિત અને સ્થિર રૂપ આપણને પ્રાચીન કે અર્ધપ્રાચીન ઉપનિષદ જૈન શાસ્ત્રોમાં નજર પડે છે તે મોટે ભાગે ભગવાન મહાવીરના ચિંતનને આભારી છે જૈન મતની મુખ્ય સ્વેનામ્ય અને દિગમ્યર બે શાખાઓ છે બન્નેનું સાદિત્ય જુદું જુદું છે, પરંતુ જૈન તત્ત્વજ્ઞાનનું જે સ્વરૂપ સ્થિર થયેલું છે તે બન્ને શાખાઓમાં જરા પણ ફેરફાર મિલાય એક જ જોવા છે અગી એક નાન ખાસ નોવા જોડી છે અને તે એ કે પૈન્ડે તેમ જ ગૌદ મનના નાનામોળા ધણા ફાટાઓ પડ્યા છે તેમાંની કેટલાક તો એકમીગીથી તદ્દન વિરાધી મતન્ય ધરાવનાર પણ છે એ બધા ફાટાઓ વચ્ચે વિસતતા એ છે કે ત્યારે પૈન્ડે અગી ગૌદ મનના બધા જ ફાટાઓ આચારવિધિયક મતમે ઉપરાત તત્ત્વચિંતનની બામતમામે કેટલાક મતમે ધરાવે છે ત્યારે જૈન મતના તમામ ફાટાઓ માત્ર આચાર મં. ઉપર સમજાયા છે તેમનામાં તત્ત્વચિંતનની બામતમા મર્વ મૌનિક જે દંત્ર સુધી નોવા થેનો નથી માત્ર આર્થ તત્ત્વચિંતનના દનિદાસમાં જ નહિ, પણ માનવીય તત્ત્વચિંતનમાં અમત્ર દતિગમમાં આ એક જ વાજનો એવો છે કે આગળ બધા લાખા વખતનો વિશિષ્ટ દતિદાસ ધરાવના જના જેના તત્ત્વચિંતનો પ્રવાહ મૌનિક રૂે અખકિત જ રહ્યા હોય

પૂર્વીય અને પશ્ચિમીય તત્ત્વજ્ઞાનનાં પ્રકૃતિનું તોનન

તત્ત્વજ્ઞાન પૂર્વીય હોય કે પશ્ચિમીય હોય, પણ બધા જ તત્ત્વ જ્ઞાનના દનિદાસમાં આપણે જોઈએ છીએ કે તત્ત્વજ્ઞાન એ માત્ર જગત, હવ અગી ઇશ્વરના સ્વરૂપચિંતનમાં જ પૂરું નથી થતું પણ એ પોતાના પ્રદેશમાં આરિતનો પ્રશ્ન પણ હાથ ધરે છે એટલે કે વતે

અમે, એક કે બીજી રીતે દરેક તત્ત્વજ્ઞાન પોતાના જીવનસાધનની
 મીમાસા અમને છે અદ્યતન પૂરી થવું અને પરિણીત તત્ત્વજ્ઞાનના
 વિભાગમાં આ વિષય આપણે એક તમામત પળુ જોઈએ છીએ એક
 તત્ત્વચિંતનની આ નાન માર વિષયના સ્વરૂપ વિના પ્રશ્નોમાંથી થાય
 છે આમજી જાના કિરિસાવિરી સરે એમ સબધ જોનાં એમાં
 જીવનસાધનનો પળુ પ્રકર છે ૧૨ ૭ અને ૫૩ી એ પાનાના તત્ત્વ
 ચિંતનની અક સાખ્યામાં જીવનસાધનની મીમાસા આસ આમ અજરવે
 છે કે અચારીત સમઃ મુખી જનુ રોમઃ કેયોદિક અપ્રકાશમ્ ના રો
 તત્ત્વચિંતનને જીવનસાધનના વિષય આપે સમજાવે તે જોઈએ છીએ
 પછી આ તત્ત્વજ્ઞાનના દિનિતિમાં આપણે એક આસ વિમલના
 જોઈએ છીએ જ્યાં તે જા કે આસ તત્ત્વજ્ઞાનની આજ્ઞાન જા જાનો
 જીવનસાધના પ્રત્યક્ષી થઈ જાય તેમ લાગે છે પણ કે આસ
 તત્ત્વજ્ઞાનની રીત જોઈ જાય જોઈ જાય મુખ્ય પ્રાખ્યાઓમાં
 એકસરખી રીતે વિચારિતન જાય ૨૨ ૧૧૫ ચિંતન સક પ્રેરે
 છે આજ્ઞાનઃ મેઝ જનુ દસઃ અનુ રીતી કે જે માં વિચારિતન
 કરી નિર્માણ જનુ જનુ જાય પછી તરી વિરુદ્ધ આપણે અમ જોઈએ
 છીએ કે દરેક માં કે જનુ સા પાઠ્ય જનુ જાગત જીવ નનેઈ રો
 પછે પોતાના વિરિટ્ટિવિચાર દસાલી જો જીવનમે લના પ્રકર
 ૫૭ છે ૧૧ જીવનસાધનની ત્રિકા મારી વિરમ પામે છે તરી
 આપણે દરેક આસ દસનના મધ્યક થમા સક સામર્થ માંગે છે દસ
 અને અતમા તે ૧૨ ૮૨૨૧૧૨ જાગે છે ૧૧ મા જા કાલજને
 રીતે સાખ્ય સહ જમ પનાસ વિસિટ ૧૧ મલરે છે અને લયો
 દસની અરિ ના છે તેમ ન્યાય ત્રીસિક અને વલત દર્શનમાં મનુ
 યાગના મૂળ વિદ્યાતા છે જોઈ દર્શનમાં પળુ એલી વિસિટ યોગ
 પ્રક્રિયાએ આમ સ્થાન રીકડુ છે એ જ રીતે જૈન વ્યવસ્થા પળુ યોગ
 પ્રક્રિયા વિમ પૂર્ણ વિચારે દસાને છે

આ ચોથો વિચારપ્રવાહ તે જ જૈન તત્ત્વજ્ઞાનનું પ્રાચીન મૂળ છે. ભગવાન મહાવીરની પહેલા ધણા મમય અગાઉથી એ વિચારપ્રવાહ ચાલ્યો આસતો. આ તે પોતાની દબે વિશ્વસ સાધતો તેમ જ સ્થિર થતો જતો હતો. આજે આ ચોથા વિચારપ્રવાહ નું જે સ્પષ્ટ, વિકસિત અને સ્થિર રૂપ આપણને પ્રાચીન કે મહાવીરના ઉપનિષદ જૈન શાસ્ત્રોમાં નજરે પડે છે તે મોટે ભાગે ભગવાન મહાવીરના ચિંતનને આભારી છે. જૈન મતની મુખ્ય વેનાઓ અને ગિચરો જે શાખાઓ છે. બે તેનું સાંનિધ્ય જુદું જુદું છે પરંતુ જૈન તત્ત્વજ્ઞાનનું જે સ્વરૂપ સ્થિર થયેલું છે તે બે ને શાખાઓમાં જગા પામી ફેલાયેલું છે. એક જ જોઈએ છે. જોઈએ વાત ખાત્ર તાલવા જેની છે અને તે એ કે પૈદ્ધિ તેમ જ બૌદ્ધ મતના નાનામોટા ધણા કાળોમાં પડ્યા છે. તેમાંથી જેનાકે તેમ એમીજાળથી તદ્દન વિગળી મતનું ધારણાર પણ છે. તે બધા કાળોમાં વચ્ચે વિશેષતા એ છે કે જ્યારે સ્થિતિ આવી બૌદ્ધ મતના બધા જ કાળોમાં આચાર્ય વિવેક મતભેદ ઉપરાંત તત્ત્વચિંતનની બાબતમાં ફેરોડ મતભેદ ધરાવે છે ત્યારે જૈન મતમાં તમામ કાળોમાં માત્ર આચાર્ય મંદ ઉપર સંમતિના છે. તેમનામાં તત્ત્વચિંતનની બાબતમાં ફોર્ડ મૌનિક જ ફક્ત મુનીનોના થેનો નથી. માત્ર આર્ચ તત્ત્વચિંતનના દ્વિતીયાસમાં જ નહિ, પણ માત્રની તત્ત્વચિંતનના સમગ્ર રીતિ રીતમાં આ એ જ વાખનો એવો છે જે આદ્યમાં જના લાગ્યા વખતનો વિશિષ્ટ દ્વિતીયાસ ધારણા હતા જેના તત્ત્વચિંતનના પ્રચાર મૌનિક રૂપે અખડિત જ રહ્યો હોય.

પૂર્વીય અને પશ્ચિમીય તત્ત્વજ્ઞાનના પ્રકૃતિનું તોલન

તત્ત્વજ્ઞાન પૂર્વીય દોર કે પશ્ચિમીય હો. પણ બંને જ તત્ત્વ જ્ઞાનના દ્વિતીયાસમાં આપણે જોઈએ છીએ કે તત્ત્વજ્ઞાન એ માત્ર જગત, જીવ અને ઈશ્વરના સ્વરૂપચિંતનમાં જ પૂર્ણ નથી થતું પણ એ પોતાના પ્રદેશમાં ચારિત્રો પ્રશ્ન પણ દાયકા ધરે છે. એટલે કે વતે

અને એક જ જીવ રીતે દરેક તત્ત્વજ્ઞાન પોતાના જીવનરોધનની
 મીમામા સમાવે છે અત્યંત પૂર્ણ અને પરિપૂર્ણ તત્ત્વજ્ઞાનના
 વિશ્વાસમાં આ રીતે આપણે થોડો તકરાર પણ જોઈએ છીએ એક
 તત્ત્વચિંતનની શરૂઆત માત્ર વિવેક સ્વરૂપ વિગેના પ્રશ્નોમાંથી થાય
 છે આગળ જતાં દિગ્વિસ્તારની સાથે એના સળધ નેતા એમાં
 જીવનરોધનનો પણ પ્રતિબિંબ છે આ પછી એ પરિપૂર્ણ તત્ત્વ
 ચિંતનની એક શાખામાં જીવનરોધનની મીમામા ખાસ ભાગ ભજવે
 છે કે અવાચીન સમય સુધી પણ સમય ધ્યાનિક સપ્તર્ષિ આપણે
 તત્ત્વચિંતનને જીવનરોધનના વિચાર સાથે સંજોગોનું જોઈએ છીએ
 પરંતુ આર્થ તત્ત્વજ્ઞાનના નિદાગમાં આપો એક ખાસ વિગેના
 જોઈએ છીએ અને તે એ જ આ તત્ત્વજ્ઞાનની શરૂઆત જ જાણે
 જીવનરોધનના પ્રશ્નોમાંથી થઈ હોય તેમ જાણે છે કાણ કે આર્ય
 તત્ત્વજ્ઞાનની રેલિ બૌદ્ધ અને જૈન એ ૧૦ મુખ્ય શાખાઓમાં
 એકસરખી રીતે વિશ્વચિંતન સાથે જીવનરોધનનું ચિંતન મહાગાયેનું
 છે આયોર્નનું કોઈ પણ દમ નથી તેથી કે જે માત્ર વિશ્વચિંતન
 પરી સતોર ધારણ કરતું હોય પણ તેની પાસે આપો એમ જોઈએ
 છીએ કે દરેક મુખ્ય કે તેનું શાખારૂપ દશન જગત, જીવ અને ઈશ્વર
 પરતે પાતાના વિવિધ વિચારો દર્શાવી છે જીવનરોધનના પાત્રો
 હોય છે અને જીવનરોધનની પ્રક્રિયા જાણી વિગત પામે છે તેથી
 માપતે દરેક આ દર્શનના મૂળ મથમાં શરૂઆતમાં મોક્ષનો ઉદ્દેશ
 અને અતમા તેના જ ઉપમાત્મક જોઈએ છીએ જા જ મારણો
 નીધે સાખ્ય રાજ જોમ પોતાના વિવિધ યોગ સાથે છે અને તે યોગ
 દશનની અભિન્ય છે તેમ આર્ય વૈજેષિક અને ૧૧ સર્વમાપણ
 યોગના મૂળ નિદાતો છે બૌદ્ધ દશનમાં પણ એની વિવિધ યોગ
 પ્રક્રિયાએ ખાસ સ્થાન પાડ્યું છે એ જ રીતે જૈન સર્વમાપણ યોગ
 પ્રક્રિયા વિગે પૂરા વિચારો દર્શાવે છે

જીવનસોધનના મૌનિક પ્રશ્નોની એકતા

આ રીતે આપણે જોયું કે જૈન દર્શનમાં મુખ્ય બે ભાગ છે એક તત્ત્વચિંતનનો અને બીજો જીવનસોધનનો. અહીં એક વાત ખાસ નોધના જેવી છે અને તે એ કે પૈદ્ધિક દર્શનની કોઈ પણ પરપરા એા કે બૌદ્ધ દર્શનની કોઈ પરપરા હો અને તેને જૈન દર્શનની પરપરા સાથે સંખ્યાનો તો એક વસ્તુ સ્પષ્ટ જણાશે કે આ બધી ૫ પગથોમાં જે બે છે તે બે બાબતમાં છે એક તો જગત જીવ અને ઈશ્વરના સંસ્પર્શિતતા પરત્વે અને બીજો આચારના સ્થૂળ તેમ જ બાહ્ય સિધ્ધિવિધાનો અને ગ્રંથોનું ગ્રંથીકરણ વિશે પણ આર્થ દર્શનની દરેક પરપરામાં જીવનસોધનને લગતા મૌનિક પ્રશ્નો અને તેના ઉત્તરોમાં જરા પણ તફાવત નથી કોઈ ઈશ્વર માને કે નહિ કોઈ પ્રકૃતિવાદી હોય કે કોઈ પરમાણુવાદી કોઈ આત્મનો સ્વીકાર કે આત્માનું એ ત્વ ગ્રાહક કોઈ આત્માને વ્યાપક અને નિત્ય માને કે કોઈ તેની જાનતુ માને એ જ રીતે કોઈ યજ્ઞયાગ દ્વારા લક્ષિત ઉપર ભાર મૂકે કે કોઈ વધારે મુક નિયમોનો અનુભવી ત્યાગ ઉપર ભાર મૂકે. કેક ૫ માં આત્માના પ્રતો એકસરખા છે કુખ છે કે હિંદુ હોય તો તેનું જાનતુ શું? તે કારણનો નાશ શક્ય છે? અને શું હોય તો કોઈ રીતે? જીવતું સાધ્ય શું હોય તેઈમે? આ પ્રશ્નોના ઉત્તરો પણ દરેક પરપરામાં એ જ છે અને શું બે હોય, સંક્ષેપ કે વિગતાર હોય, છતાં રેકનો ઉત્તર એ જ છે કે અરિયા અને તૃષ્ણા એ કુખના કારણો જ તેના નાશ સંભવિત છે વિદ્યાથી અને તૃષ્ણાએ દ્વારા કુખના કાણોનો નાશ થતા જ કુખ આપોઆપ નાશ પામે છે, અને એ જ જીવનનું મુખ્ય સાધ્ય છે આર્થ દર્શનની પરપરા જીવનસોધનના મૌનિક વિચાર વિશે અને તેના નિયમો વિશે એકમત છે તેથી અહીં જૈન દર્શન વિશે કોઈ પણ કલ્પના મુખ્યપણે તેની જીવનસોધનની મીમાંસાનું જ સંક્ષેપમાં કથન કરવું વધારે પ્રાસંગિક છે.

જીવનરોગધનની જૈન પ્રક્રિયા

જૈન દર્શન કહે છે કે આત્મા આભાવિક રીતે શુદ્ધ અને સમ્યક્જ્ઞાનદ્રવ્ય છે એવામાં જે અશુદ્ધિ રિગર થા દુ ખડપતા દેખાય છે તે અજ્ઞાન અને મોહના અનાદિ પ્રસાદને આભરી છે અજ્ઞાનને ઘટાડવા અને તદ્દન નાશ કરવા તેમ મોહનો વિનય કરવા જૈન દર્શન એક બાજુ વિવેકશક્તિ રિક્ષાવવા કહે છે આ બીજી બાજુ તે રાગદ્વેષના સરકામે નાશ કરવા કહે છે જૈન દર્શન આ માટે નવ જાનિમગ્ધેમા નહંતી નાખે છે જ્યારે અજ્ઞાન અને મોહનું પૂર્ણ પ્રાપ્ત્ય દોષ અને તો નીધ આત્મા રાગવિક તત્ત્વ વિચારી ન શકે તેમ જ સત્ય ને ન્યાયી મુખની દિશામાં એક પગ પગનું ભરવાની દૃઢતા મુખ ન કરી શકે ત્યારે એ બનિરા મા મોહાય છે જીવની આ પ્રથમ જાનિમ થઈ આ જાનિમ દેશ ત્યા સુધી પુનર્જન્મનું ચક્ર બધ પ વાનો કદી મક્ષવ જ નથી અને લીકિષ દૃષ્ટિએ મોં તેનો વિગમ દેખાય ના ખરી રીતે એ આ મા અવિકસિત જ દોષ છે

રિવેકશક્તિના પ્રાદુરભવ જ્યારે થાય અને રાગદ્વેષના સમ્પરિણામ બળ થવા માટે ત્યારે બીજી જાનિકા શરૂ થાય છે એને જૈન દર્શન અતરાત્મા કહે છે આ જાનિમ વખતે જો મેદધારણો ઉપોગી એરી બધી દુસ્તરી પ્રગતિ જોડીવતી માલતી દોષ છે આ રિવેક શક્તિના રિગમના પ્રમાણમાં આ રાગદ્વેષની મદતાના પ્રમાણમાં એ પ્રગતિ અનાસમિતિમાં દોષ છે આ બીજી જાનિકામાં પ્રગતિ દોષા જના તેમાં અતરથી નિગતિનું નત્ત દોષ છે

બીજી જાનિમનાં સાધ્યાનંધ ચડતા પગથિયા જ્યારે વડાવી દેવાન ત્યારે આત્મા પગમાત્માની દશાને પ્રાપ્ત થયો કહેવાય છે આ દુન શોધનની છેત્રી જાનિકા અને પૂર્ણ જાનિકા છે જૈન દર્શન કહે છે કે આ જાનિમએ પગેઆ પછી પુનર્જન્મનું ચક્ર હમેશને માટે તદ્દન થબી જાય છે

આપણે ઉપરના સંક્ષિપ્ત વર્ણુ : ઉપરથી જોઈ શકીએ છીએ કે અવિવેક (મિથ્યાદૃષ્ટિ) અને મોહ (તૃષ્ણા) એ બે જ સંસાર છે અથવા સંસારના કારણો છે તેથી જનરુ, વિવેક અને પીતૃગત્ય એ જ મોક્ષ છે અથવા મોક્ષનો માર્ગ છે આ જ જીવનશોધનની સંક્ષિપ્ત જૈન મીમાંસા અનેક જોઈ શકાય છે. ત્રયોમા અનેક રીતે, સંક્ષેપ કે વિસ્તારથી તેમ જુદી જુદી પરિભાષાઓમાં વર્ણવેલી મળે છે અને આ જ જીવનમીમાંસા મહા શ પૈદિક તેમ જ બૌદ્ધ દર્શનોમાં પણ પડે પડે જોઈ પડે છે

૬૪મ વિશેષ સરખામણી

ઉપર તત્ત્વજ્ઞાનની મૌલિક જૈન વિચારસરણી અને આધ્યાત્મિક વિમલક્રમની જૈન વિચારસરણીનો જુદા જુદા નિર્દેશ કર્યો છે એ જ વિચારને વધારે સ્પષ્ટ કરવા જી ભારતીય બીજા દર્શનોના વિચારો સાથે સરખામણી કરવી યોગ્ય છે

(ક) જૈન દર્શન જગતન માયારાદીની પેઠે માન આજ્ઞાસ કે માત્ર કા પનિમ નથી માનતુ પા એ જગતને સત્ માને છે તેમ જનાં જૈન દર્શન સમન અત્-તત્ત્વ મે સાર્વત્રીક પેઠે કેવળ જડ અથાત્ સદગ્ધ જૈનન્યગતિ નથી એ જ રીતે જોઈ શકાય છે. દર્શન સમન સત્-તત્ત્વ એ સામર વેાન પ્રમાણે કેવળ જૈનન્યમાત્ર પણ નથી પરતુ જોગ આખ્ય યોગ ન્યાય પૈમૈદિક પૂર્વમીમાંસા અને બૌદ્ધ દર્શન સત્-તત્ત્વો તદ્દન સ્વતંત્ર તેમ જ પ સ્વયં જિ ન એવા જડ તેમ જ એનંદ્ર એ સાગોમા વહેચી નાખે છે તેમ જૈન દર્શન પણ સત્-તત્ત્વની અનાગિતિ જડ તમા એવન એવી બે પ્રકૃતિ સ્વીકારે છે જે દેશ અને કાળના પ્રવાહમાં સાથે ગ્રહેવા જના મૂળમાં તદ્દન અવન છે જેમ ન્યાય પૈમૈદિક મો યોગદર્શન આદિ એમ સ્વીકારે છે કે આ જગતનુ વિગિટ કામચરૂપ હાને જડ અને એવન એ પાંચે ઉપરથી ધ્યાતુ હોય, જના એ કાર્યની પાછા કોઈ અનાગિતિસદ્ધ સમર્થ એતનશક્તિનો

હાય છે, એ ઈશ્વરીય દાય મિત્રાય આતુ અદ્વનુન કાપં સભાની શકે નહિ, તેમ જૈન દર્શન નથી માનતું એ પ્રાચીન સાખ્ય પૂર્વગ્રીમાસક અને બૌદ્ધ આદિની પેઠે માને છે કે જડ અને નેતન એ એ સમૂત્પન્ન હોવા આપોઆપ કોઈ સીજ વિચિટ યમિના દાય સિવાય જ આવ્યા કરે છે, અને તેથી આ જગતની ઉપત્તિ કે વ્યવસ્થા માટે ઈશ્વર જેવી સ્વતંત્ર અનાદિસિદ્ધ અમિત સ્વીકારવાની એ ના પાડે છે અને જૈન દર્શન ન્યાય વૈશેષિક બૌદ્ધ આદિની પેઠે જ સમૂત્પન્નને અનાદિ-સિદ્ધ અનંત વ્યક્તિરૂપ સ્વીકારે છે અને સાખ્યની પેઠે એક વ્યક્તિરૂપ નથી સ્વીકારતું જ્યાં તે સાખ્યના પ્રકૃતિમાત્રી ૩૪ પરિણામવાળો અનંત પરમાણુ નામક જડ સમૂત્પન્નોમા મ્યાં આવે છે

આ રીતે જૈન માન્યતા પ્રમાણે જગતના પરિવર્તન પ્રસાદ આપમેળે જ આવે છે તેમ જ્યાં જૈન દર્શન એવું તો મ્હટ મ્હું છે કે વિશ્વમાની જ ધટનાઓ કોઈનાં શુદ્ધિ નહીં પ્રપનો આભારી દેખાય છે તે ધટનાઓની પાછળ ઈશ્વરનો નહિ પણ તે ધટનાઓના પરિણામમા ભાગી ૧૨ ધનાર સસારી જીવો દાય છે એવો કે તેની ધટનાઓ જાતે-અજાતે કોઈ ને કોઈ સસારી જીવનાં શુદ્ધિ અને પ્રવલ્લો આભારી હોય ૩ આ જાનનમા પ્રાચીન સાખ્ય અને બૌદ્ધ દર્શન જૈન દર્શન જેવા જ વિચારો ધરાવે છે

વેદાન્ત દર્શન પ્રમાણે જૈન દલન સચેતન તત્ત્વને એક કે અખડ નથી માનતું પણ સાખ્ય યોગ ન્યાય વૈશેષિક તેમ જ બૌદ્ધ આદિની પેઠે એ સચેતન તત્ત્વને અનેક વ્યક્તિરૂપે માને છે તેમ જ્યાં એમની સાથે પણ જૈન દર્શનના થોડા મતભેદ છે, અને તે એ છે કે જૈન દર્શનની માન્યતા પ્રમાણે સચેતન તત્ત્વ બૌદ્ધ માન્યતાની જેમ કેવળ પરિવર્તન પ્રસાદ નથી, તેમ જ સાખ્ય ન્યાય આદિની પેઠે માત્ર કૂટસ્થ પણ નથી, કિન્તુ જૈન દર્શન કહે છે, કે મૂળમાં સચેતન તત્ત્વ મુવ અર્થાત્ અનાદિ અનંત હોવા છતાં એ દેશકાળની અસર ધારણ

કર્મ સિવાય રહી શકતું નથી એટલે જૈન મન પ્રમાણે જીવ પણ જડની પેઠે પરિણામિનિત્ય છે જૈન દર્શન ઈશ્વર જેવી કાઈ વ્યક્તિને તદ્દન સ્વતંત્રપણે તથા જાનતું જાણે એ ઈશ્વરના સમગ્ર ગુણો જીવ માનમાં સ્વીકારે છે, તેથી જૈન દર્શન પ્રમાણે પ્રત્યેક જીવમાં ઈશ્વર પણાની શક્તિ છે—અને તે આવશ્યકથી દુષ્ટાનેની કોઈ પણ જો જીવ ચોખ્ખો દિશામાં પ્રગટ કરે તો એ પોતામાં રહેલી ઈશ્વરીય શક્તિને પૂર્ણપણે વિકસાવી પોતે જ ઈશ્વર બને છે આ રીતે જૈન માન્યતા પ્રમાણે ઈશ્વરતત્ત્વને અનાપદુ સ્થાન ન દોવા છતાં તે ઈશ્વરતત્ત્વની માન્યતા ધરાવે છે અને તેની ઉપાસના પણ સ્વીકારે છે જે જીવવાત્મા કર્મવાસનાઓથી પૂર્ણપણે મુક્ત થયા તે બધા જ સમાનભાવે ઈશ્વર છે તેમજો આદર્શ સામે રાખી પોતામાં રહેલી તેવી જ પૂર્ણ શક્તિ પ્રગટાવતી એ જૈન ઉપાસનાનું ધ્યેય છે જેમ શાકર વેદાંત માને છે કે જીવ પોતે જ બ્રહ્મ છે તેમ જૈન દર્શન કહે છે કે જીવ પોતે જ ઈશ્વર કે પરમાત્મા છે વેદાંત દર્શન પ્રમાણે જાતો મુક્તિમાન અરિષ્ટાથી આદ્ય છે અને અરિષ્ટા દૂર થતા અનુભવમાં આવે છે, તેમ જૈન દર્શન પ્રમાણે શરીર પરમાત્મભાવ આગત ૩ અને તે આદરણ દૂર થતા પૂર્ણપણે અનુભવમાં આવે છે આ બામતમાં ખરી રીતે જૈન અને વેદાંત સંખ્યે યક્ષિતમુત્ત સિવાય કશો જ ભેદ નથી

(૮) જૈન શાસ્ત્રમાં જ સાત તત્ત્વ કહેવાં છે તેમાંથી મૂળ જીવ અને અજીવ એ બે તત્ત્વ વિશે ઉપર સરખામણી કરી હવે બાકી ખરી રીતે પાંચમાંથી ચાર તત્ત્વો જ રહે છે આ ચાર તત્ત્વો જીવન મોધનને લગતા અથવા આધ્યાત્મિક વિકાસક્રમને લગતા છે, જેને ચારિત્રીય તત્ત્વો પણ કહી શકાય બધ, આસવ, સવર અને મોક્ષ એ ચાર તત્ત્વો છે આ તત્ત્વોને બૌદ્ધ શાસ્ત્રોમાં અનુક્રમે દુખ દુખ

૧ નિજ શાસ્ત્રને અપી ગણતરીમાં નથી લાંબું આંસિક કર્મદાય તે નિર્જરા છે અને સવાસે કર્મદાય ત મોક્ષ છે—અ પાદ ૬૬ ૧

દેવ નિર્ગુણમય અને નિર્ગુણ એ આર આર્ષસત્ય તરીકે વર્ણવેલા છે સાખ્ય અને યોગશાસ્ત્રમા એને જ દેવ હંચટેનુ, દાનોપાય અને દાન કદી ચતુષ્પદ તરીકે વર્ણવેન છે ન્યાય અને વૈશેષિક દર્શનમા પણ એ જ વસ્તુ સસાર મિથ્યાજ્ઞાન મન્યજ્ઞાન અને અપરર્મના નામ આપી વર્ણવેન છે વેદાન દર્શનમા સસાર, અરિષ્ટા ક્ષત્ર સાક્ષાત્કાર અને ક્ષણભાવના નામથી એ જ વસ્તુ દર્શાવવામા આવી છે

જૈન દર્શનમા જીવિગતમા અન્નરાતમા ઝો પરમાત્માની ત્રણ સક્ષિપ્ત જુમિગઓનો જરા વિસ્તારી ચો. જુમિગરૂપે પણ વર્ણવેલી છે, જે જૈન ધરધરામા ગુરુચ્ચાનના નામથી વન-ગુની છે યોગશાસ્ત્રિદ જ્ઞેવા વે. ન્નના ક યોમા પણ સાન અજ્ઞાનની ઝો સત ગાનની એમ ચોદ આત્મિક જુમિગઓનુ રર્જન છે સાખ્ય યોગ દર્શનની નિપ્ત મૂક વિનિપ્ત એકામ ઝો નિરુદ્ધ જે પાય ચિન્તમુમિકાઓ પણ એ જ ચો જુમિગઓનુ સક્ષિપ્ત વર્ગીકરણ માન છે બોદ દર્શનમા પણ એ જ આધ્યાત્મિક વિકાસક્રમને પૃથગ્જ્ઞ સોતાપન્ન આદિ તરીકે ૭ જુમિકાઓમા વહેચી વર્ણવેલા છે આ રીતે આપમે જ્યા જ ભારતીય દર્શનોમા સસારથી મોક્ષ મુખીની સ્થિતિ તેનો ક્રમ અને તેના કા જો વિગે તદ્દન એક મત ઝો એક વિચાર રાગીએ છીએ ત્યારે ત્રા ધાય છે કે જ્યારે ત્રા જ દર્શનોના વિચારોમા યોનિક એકતા છે ત્યારે પથ પથ વન્ને કદી ન સંધાય એવો આગ્નો ખમે એ કેમ કેમાન છે

આનો ઉત્તર ૨૫૮ છે રયોની બિન્નતા મુખ્ય જો વસ્તુઓને આભારી છે તત્ત્વજ્ઞાની જુ. ૧૪ અને બાળ આચાર વિચારની જુ. ૧૪ જેનાકે પથો તો એસ જ છે કે જેમના બાળ આચાર વિચારમાં તકાવન દોરા ઉપરાંત તત્ત્વજ્ઞાનની વિચારસરણીમા પણ અમુક જો દોય છે જેમ કે વેદાન્ત, બોદ અને જૈન આ પથો વગી જેનાકે પથો કે તેના કાગ્જો એવા પણ દોય છે કે જેમની તત્ત્વજ્ઞાનવિષયક

વિચારમરણીમા આસ બેઠો હોતો જ નથી તેમજો ભેદ મુખ્યત્વે બાહ્ય આચારને અનુસરી જોતો થયેનો અને પોષાયેનો હોય છે દાખલા તરીકે જૈન દર્શનની શ્વેતાચર દિગ્ગજર અને સ્થાનકવાસી એ ત્રણે જાખાઓ ચલાવી શકાય

આત્માને કોઈ એક માને કે કોઈ અનેક માને, કોઈ ઈશ્વરને માને કે કોઈ ન માને હસ્યા તારિત્વ વિચારધ્યાનો બે સુદ્ધિના તરતમખાવ ઉપર નિર્ભર છે એ એ તરતમખાવ અનિવાર્ય છે એ જ રીતે બાહ્ય આચાર અને નિયમોના ભેદો સુદ્ધિ રુચિ તેમ જ પરિસ્થિતિના ભેદમાંથી જન્મે છે કોઈ કાશી જઈ ગંગાસ્નાન એ વિશ્વનાથના દર્શનમા પવિત્રતા માને કોઈ શુદ્ધગયા અને સારનાથ જઈ સુદ્ધના દર્શનમા કૃતકૃત્યતા માને કોઈ શત્રુજ્યને ભેટી સફળતા માને કોઈ મકા અને જોડસરને જઈ ધન્યતા માને એ જ રીતે કોઈ અગિયારસના તપ-ઉપવાસને અતિપવિત્ર ગણે બીજો કોઈ અષ્ટમી અને ચતુર્થીના મનને મહત્ત્વ આપે કોઈ તપ ઉપર બહુ ભાર ન આપતા દાન ઉપર આપે તો બીજો કોઈ તપ ઉપર ખજુ વધારે ભાર આપે આ રીતે પરપરાગત ભિન્ન ભિન્ન સ્વસ્કારોનું પોષણ અને સ્વિભેદનું માનસિક વાનાવગમ અનિવાર્ય હોવાથી બાહ્યઆચાર અને પ્રવૃત્તિનો ભેદ દી જૂસારાનો નહિ ભેદની હિંમત કે અને પોષક આદતી બધી વસ્તુઓ હતા સત્ય એણે છે કે તે ખરી રીતે અડિત થતું જ નથી તેથી જ આપણે ઉપરની આધ્યાત્મિક વિકાસક્રમને લગતી તુલનામા જોઈએ છીએ કે ગમે તે રીતે, ગમે તે ભાષામા અને ગમે તે રૂપમા હોયનું સત્ય એકસરખું જ બધા અનુભવી તત્ત્વજ્ઞોના અનુભવમા પ્રગટ થયું છે

પ્રસ્તુત વક્તાન્ય પૂરું કરું તે પહેલાં જૈન દર્શનની સર્વમાન્ય બે વિશેષતાઓનો ઉલ્લેખ કરી દઈ અનેકાત અને અડિસા એ બે મુદ્દાઓની ચર્ચા ઉપર જ આખા જૈન સાહિત્યનું મગણું છે જૈન

આચાર અને સત્રોત્રની વિશેષતા આ બે બાબતોથી જ બનાવી શકાય સત્ય ખરી રીતે એ જ હોય છે પણ મનુષ્યની દૃષ્ટિ તેને એ રીતે ગ્રહણ કરી શકતી જ નથી તેથી સત્યના દર્શન માટે મનુષ્યે પોતાની દૃષ્ટિમર્યાદા વિકસાવવી જોઈએ અને તેમાં સત્યના શરીર સહ વિત બધી જ રીતોને ધ્યાન આપવું જોઈએ આ ઉપરાંત અને વિજ્ઞાન ભાવનામાંથી અને મનની વિચારસરણીમાં જ મ યોગે છે એ સરળી કોઈ વા વિવાદમાં જ્ય એજવરા માટે કે વિન પાદની સાક્રમારી રમવા માટે અગર તો શા જાની આટીધૂરી ખેનવા માટે નથી યોગ્યેની પણ એ તો જીવનરોધનના એક ભાગ તરીકે વિવેકશક્તિને વિકાસમાં અને સત્ય જ્ઞાનની દિશામાં આગળ વધવા માટે યોગ્યેની છે તેથી અને મન વિચારસંકલિત ખગે અર્થ એ છે કે સત્યજ્ઞાનને લક્ષમાં રાખી તેના બધા અરો અને ભાગોને એક વિશાળ માનસચતુષ્કોણમાં યોગ્ય રીતે સ્થાન આપવું

જેમ જેમ માણસની વિવેકશક્તિ વધે છે તેમ તેમ તેની દૃષ્ટિમર્યાદા વધવાને લીધે તેને પોતાની અંદર ગહેલી સંકુચિતતાઓ અને વાસનાઓના દનાજની સામે થવું પડે છે જ્યાં સુધી માણસ સંકુચિતતાઓ અને વાસનાઓ સામે ન થાય ત્યાં સુધી તે પોતાના જીવનમાં અને જ્ઞાનના વિચારને વાસ્તવિક સ્થાન આપી જ નથી શકતો તેથી અને જ્ઞાનના વિચારની રક્ષા અને જરૂરના પ્રશ્નમાંથી જ અવિસાનો પ્રશ્ન આવે છે જૈન અદિસા એ માન નુપત્યાપ બેસી રહેવામાં કે ધધોધાપો છોડી દેવામાં કે માત્ર લાભ જોની નિવેદિ મિયતિ સાધવામાં નથી સમાતી પણ એ અદિસા ખગ આત્મિક બળની અપેક્ષા રાખે છે કોઈ પણ વિચાર જોગે થયો, કોઈ વાસનાઓ ડોમિયુ કાવું કે કોઈ સંકુચિતતા મનમાં સરકી ત્યાં જૈન અદિસા એમ કહે છે કે તું એ વિકારો એ વાસનાઓ એ સંકુચિતતાઓથી ન હણા, ન હાર ન દના તું એની સામે ઝઘૂમ અને એ વિશેષી

આધ્યાત્મિક વિકાસક્રમ

મોક્ષ એને આધ્યાત્મિક વિકાસની પૂર્ણતા આવી પૂર્ણતા માઈ એકાએક પ્રાપ્ત થઈ શકી નથી મારણ તેને પ્રાપ્ત કરવામાં અમુક વખત ચતીન રવો પડે છે તેથી જ મોક્ષ મેળવવા માટે આધ્યાત્મિક ઉત્ક્રાંતિનો ક્રમ સ્વીકારવો પડે છે તત્ત્વગિરામુઓના હુ વમા સ્વાભાવિક રીતે જ એવો પ્રશ્ન ઉદ્ભવે છે કે આ આધ્યાત્મિક ઉત્ક્રાંતિનો ક્રમ કેવા પ્રકારનો હોય છે ?

અત્માનાં ત્રણ અવસ્થા

આધ્યાત્મિક ઉત્ક્રાંતિના ક્રમનો વિચાર આવતા જ તેની આધે તેના આરભો અને સમાપ્તિનો વિચાર આવે છે તેનો આરભ એ તેની પૂર્વ સીમા અને તેની સમાપ્તિ એ તેની ઉત્તર સીમા પૂર્વ સીમાથી ઉત્તર સીમા સુધી વિસ્તરેલો ક્ષેત્ર એ જ આધ્યાત્મિક ઉત્ક્રાંતિક્રમની મર્યાદા તેના પહેલાની ગિચ્છિતિ એ આધ્યાત્મિક અ વિકાસ અથવા પ્રાથમિક સસારદગ્ધા અને તેની પછીની ગિચ્છિતિ એ મોક્ષ અથવા આધ્યાત્મિક વિકાસની પૂર્ણતા આ રીતે મળતી દૃષ્ટિએ સંક્ષેપમાં આત્માની અવસ્થા ત્રણ ભાગમાં વહેંચાઈ જાય છે (અ) આધ્યાત્મિક અવિસ (બ) આધ્યાત્મિક વિકાસક્રમ, (ક) મોક્ષ

જ આત્મા ગ્રાહી સુખ અને પૂર્ણ જ્ઞાન માટે તૈયાર છે તેમ જ તે દુઃખ કે અજ્ઞાનને જરૂરે પસંદ કરતો નથી છતાં તે દુઃખ

અને અજ્ઞાનના વમળમાં ગોથા ખાય છે, તેનું શું કારણ ? આ એક
 ગૃહ પ્રશ્ન છે પણ તેનો ઉત્તર તત્ત્વજ્ઞોને સ્ફુરેલો છે તે એ છે કે
 ' સુખ અને જ્ઞાન મેળવવાની સ્વાભાવિક ઇતિથી આત્માનું પૂર્ણાનંદ
 અને પૂર્ણજ્ઞાનમય સ્વરૂપ સામિત થાય છે, કારણ કે તે જ્યાં મુવી
 પૂર્ણાનંદ અને પૂર્ણ જ્ઞાન ન મેળવે ત્યાં મુધી સંતોષ પામી શકતો
 નથી છતાં તેના ઉપર અજ્ઞાન અને રાગદ્વેષના એવા પ્રબળ સંસ્કારો
 છે કે જેને લીધે તે ખરા સુખનું ભાન કરી શકતો નથી, અગર
 કાંઈ ભાન થયું તોપણ તે ખરા સુખની પ્રાપ્તિ માટે પ્રયત્ન કરી
 શકતો નથી " અજ્ઞાન એ એવનાના સ્ફુરણનું રિરોધી તત્ત્વ છે તેની
 જ્યાં મુધી અજ્ઞાનની તીવ્રતા ટાંચ ત્યાં મુધી એવનાનું મ્કુરણ અત્યંત
 મદ હોય છે તેને લીધે ખરા સુખ અને ખરા સુખના સાધનનો
 ભાસ જ થતા પામતો નથી આ કારણથી આત્મા પોતે એક વિષયમાં
 સુખ મળવાની ધારણાથી પ્રયત્ન કરે છે અને તેમાં છેડે નિરાશ
 થવાથી બીજા વિષય તરફ વળે છે બીજા વિષયમાં નિરાશ થતા
 વળી ત્રીજા વિષય તરફ દોડે છે આ રીતે તેની સ્થિતિ વમળમાં
 પડેલ લાકડાના જેવી કે ૪ દોળિયામાં બેસતા તાલખના જેવી થઈ
 જાય છે આવી કષ્ટપરપરા અનુભવતા નાઈવ અજ્ઞાન ઝોધુ થાય છે,
 તોય રાગદ્વેષની તીવ્રતાને લીધે મુખની ખરી દિવામાં પ્રયાણ કરી
 શકાતું નથી અજ્ઞાનની સફળ મહતાથી ધણીવાર એવું ભાન થાય
 છે કે સુખ અને દુઃખના બીજા બાજુ જગતમાં નથી છતાં રાગદ્વેષની
 તીવ્રતાને પરિણામે પુરંપરિચિન વિષયોને જ મુખ અને દુઃખના સાધન
 માની તેમાં હર્ષ-ઓ વિરાદનો અનુભવ થયા કરે છે આ મિથિતિ
 ચોક્કસ લક્ષ્ય વિનાની હોવાથી દિશાનો ચોક્કસ નિર્ણય કયો સિવાય
 વહાણ હાકાગનાર ખનાસીની મિથિતિ જેવી છે આ જ સ્થિતિ આધ્યા-
 ત્મિક અવિકાસકાળની છે

જ અજ્ઞાન અને રાગદ્વેષના ચક્રનું બળ પણ હંમેશાં જેવું ને
 તેવું ન જ રહી શકે, કારણ તે બળ ઝમે તેટલું વધારે હોય તોપણ

છેતરે આત્મિક જાગ સામે તો અજ્ઞ છે લાખો મણુ ધાસ અને લાકડાને બાળવા તેટલા જ અગ્નિની જરૂર નથી હોતી તે માટે તો અગ્નિનો એક કણ પણ બસ છે શુભ પ્રમાણમાં થોડું હોય તો પણ તે લાખોગણા અશુભ કરતા વધારે બળવાન હોય છે જ્યારે આત્મામાં એવનનાનું મકુરણુ સ જ વધે છે અને રાગેય સાથેના આત્માના યુદ્ધમાં જ્યારે રાગદ્વેષની શક્તિ ધો છે ત્યારે આત્માનું વીરું, જે અત્યાર સુધી બેનગી શિયામાં કામ ક તુ તે ખરી શિયામાં વગે છે તે જ વખતે આત્મા પોતાના ધ્યેયનો નિધાર કરી તે મેળવવા દા નિહા કરી લે છે અને તે માટે તે પ્રતિ પ્રસા સામે છે આ વખતે આધ્યાત્મિક વિકાસનો પાસો નખાય છે હવે પત્રી આત્મા પોતાની જ્ઞાન અને શીરશક્તિની મલ્લ લઈ અજ્ઞાન અને રાગદ્વેષ સામે કુસ્તી કરવા અખાભા બેનરી જાય છે મ્હાય તે ક્યારેક દાર ખાય છે પાનુ છેતરે તે રાગના પાંચામે જ રહેત જ્ઞાન અને વીરું શક્તિને લઈ હુગમનાર અજ્ઞાન અને રાગેષને દમાવનો જ જાય છે જેમ જેમ તે દમાવતો જાય છે તેમ તેમ તેનો ઉમાદ રહેતો જાય છે ઉત્સાહવૃદ્ધિ સાથે જ એ અપૂર્વ આનંદની લહેર છે અને જ્ઞાન ની ન રીમાં આનંદશિખ પૂરેત આત્મા અજ્ઞાન તેમ જ રાગ દ્વેષના ચક્રને નારે ને વધારે નિબળ કરતો પોતાની સજ્જ ગિથિ તરફ આગળ વધતો જાય છે આ ગિથિ આધ્યાત્મિક વિકાસક્રમની છે

ક આ ગિથિની ઝેવની મર્યાદા એ જ વિાસની પૂર્ણતા આ પૂર્ણતા પ્રાપ્ત થઈ મેટને સસારથી પર ગિથિ પ્રાપ્ત થઈ તેમાં કેવળ આધ્યાત્મિક આનંદનું જ સામ્રાજ્ય હોય છે આ મોક્ષકાળ ચૌદ ગુણરથાન અને તેની સમન્વિતા

જેન સદિત્યના પ્રાચીન ગ્રંથો જે આગમના નામથી ઓળખાય છે તેમાં સુધ્ધા આધ્યાત્મિક વિકાસના ક્રમ સળધી વિચારે વ્યવસ્થિત રીતે મળી આવે છે તેમાં આત્મિક ગિથિના ચૌદ વિભાગો કરવામાં

આ આ છે, જે ગુણધ્યાનને નામે ઓળખાય છે

ગુણરથાન—ગુણ એટલે આત્મા ત્રી એવળ, સમ્યક્ત્વ, ચારિત્ર, વીર આદિ શક્તિઓ રથાન એટલે તે શક્તિઓની શુદ્ધતાની તરતમ ભારનાગી અર થાઓ આત્મા ત્ર સદૃશ ગુણો વિવિધ આગળેથી સત્ત્વરાત્મા આત્મ છે જેમ જેમ આનંદોની વિરતતા કે ક્ષયત્વ પ્રમાણ જેટલું વિશેષ તેટની ગુણોની શુદ્ધિ વિશેષ અને આનંદોની વિરતતા કે ક્ષયત્વ પ્રમાણ જેટલું ઓછું તેની ગુણોની શુદ્ધિ ઓછી આ રીતે આમિક ગુણોની શુદ્ધિના પ્રાર્થ કે અપકર્ષનાળા અમ પ્યાત પ્રકારો સભર છે પણ સંક્ષેપમા તેને ચૌદ ભાગમા વહેચી નાખેના કે જે ગુણધ્યાન કહેવાય છે ગુણધ્યાનની ક પના મુખ્યત્વે મોહનીય કર્મની વિરતતા ઓ ક્ષતને આધારે કરામા આત્રી છે મોહનીય કર્મની મુખ્યત્વે શક્તિઓ છે પહેલી શક્તિનું કાર્ય આત્માના સમ્યક્ત્વ ગુણને આદ્ય કરવાનું છે, જ્યથી આત્મામા તાત્ત્વિક રચિ કે અત્યંત યના પામતું નથી બીજી શક્તિનું કાર્ય આત્માના આગ્રિગુણને આત્મ કરવાનું છે, જ્યથી આત્મા તાત્ત્વિક રચિ કે સત્ય શન થયા હતા પણ ત નુમાર પ્રગતિ ધરી અરૂપનાબ કરી શકતો નથી સમ્યક્ત્વની પ્રતિબધ એની મોહનીયની પ્રથમ શક્તિ દર્શનમોહનીય અને ચારિત્રની પ્રતિબધ એની મોહનીયની બીજી શક્તિ ચારિત્ર મોહનીય હેરાય કે આ એમા દર્શનમોહનીય પ્રમણ છે મારણ કે જ્યાં સુધી તેની વિરતતા કે ક્ષત ન થાય ત્યાં સુધી ચારિત્રમોહનીય બળ ધતું નથી દર્શનમોહનીયનું બળ ઘટતું એને ચારિત્રમોહનીય કમે કમે નિબળ થઈ છેવટે સવથા હીણ થવાનું જ સમમત કર્મો વરણમા પ્રધાનતમ અને બનવતમ મોહનીય જ કે તેનું મારણ એ છે કે જ્યાં સુધી મોહનીયની શક્તિ તીવ્ર હોય ત્યાં સુધી અન્ય આવરણો તીવ્ર જ હે છે અને તેની શક્તિ ઘટતા જ અન્ય આનંદોનું બળ મદ થતું જાય છે આ જ કારણથી ગુણરથાગોની કરપના મોહનીય કર્મના તરતમભારને આધારે ક વામાં આત્રી છે

તે ગુણગ્યાનો આ પ્રમાણે (૧) મિથ્યાદષ્ટિ (૨) સારવાદન (૩) સમ્યક્મિથ્યાદષ્ટિ (૪) અવિ તમમ્યદષ્ટિ (૫) દેશવિરતિ (વિરતાવિરત) (૬) પ્રમત્તસયન (૭) અપ્રમત્તસયન (૮) અપૂર્વ કરણ (નિવૃત્તિમાદર) (૯) અનિવૃત્તિમાદર (૧૦) સૂક્ષ્મસપ્તાય (૧૧) ઉપચાતમોદ, (૧૨) ક્ષીણમોદ (૧૩) સોગહેવતી (૧૪) અસોગહેવતી

(૧) જે અવગ્યામા દર્શનમોદનીયની પ્રમાણતાને લીધે સમ્યક્ત્વ ગુણ આદૃત થયેનો હોવાથી આત્માની તત્ત્વરચિ જ પ્રગતી શકતી નથી અને જેથી તેની દષ્ટિ મિથ્યા (સત્ય વિરદ્ધ) હોય તે તે અવગ્યા મિથ્યાદષ્ટિ

(૨) અગિયાનમા ગુણગ્યાનથી પતિત થઈ પ્રથમ ગુણગ્યાન ઉપર આવના વચ્ચે જ થોડા વખત મુધી જે અવગ્યા પ્રાપ્ત થાય છે તે અવસ્થા આમ્વાલ્ન આનુ સામ્વાલ્ન નામ એટલા માટે છે કે તેમા પતનો મુખ્ય આત્માને તત્ત્વરચિનો સ્વપ્ન પાતુ આમ્વાલ્ન હોય છે, જેની રીતે મિથ્યાનમા ભોળા બાદ જીવતી થતી અને એક વિન ક્ષણ સ્વાદ હોય તે આ બીજી ગુણગ્યાન પતનો મુખ્ય આત્માને જ હોય છે

(૩) કીચકે કીચના માણસની પેઠે જે અવગ્યામા આત્મા દોનારમાન હોય છે જેને લીધે તે સરચા સત્ય સર્વન કરી શકતો નથી કે સર્વચા મિ થા છિત્તી ચિત્તિમા રહી શકતો નથી અર્થાત્ તેની સરચાગુ જેની ચિત્તિ બની જાય છે તે અવસ્થા સમ્યક્મિથ્યાદષ્ટિ આ ગુણગ્યાનમા દર્શનમો નીસુ વિષ પ્રથમ જેટલુ તીવ્ર રહેતુ નથી, પણ તે હોય છે ખરુ

(૪) જે અવગ્યામા દર્શનમોદનીસુ બળ મ તો મિનકુન રામી જાય છે કે મિન ચર્ષ જાય છે અને કા તો મિનકુલ ક્ષીણ ચર્ષ

જાય છે જેને લીધે આત્મા અસદ્દિગ્ધપણે સત્યર્થન કરી શકે છે આ અવસ્થા ચારિત્રસમ્યક્દષ્ટિ આત્મ અવિરત નામ એટલા માટે છે કે તેમા ચારિત્રમોહનીયની સત્તા સવિગેષ હોનાથી વિરતિ (ત્યાગવ્રતિ) ઉત્પન્ન પામતી નથી

(૫) જે અવસ્થામા સત્ય ધર્મ ઉપરાત અત્મારો પણ ત્યાગવ્રતિનો ઉત્પન્ન થાય છે તે દેશચિત્તિ આત્મા ચારિત્રમોહનીયની સત્તા અસ્થાયી ટોચે અને તેની કમીના પ્રમાણમા ત્યાગવ્રતિ હોય છે

(૬) જે અવસ્થામા ત્યાગવ્રતિ પૂર્ણ રીતે ઉત્પન્ન પામે છે, છતાં વચ્ચે વચ્ચે પ્રમા (અનન) સંભવે છે, તે પ્રમત્તસયન

(૭) જે અવસ્થામા પ્રમાનો જગો સંભવ નથી તે અપ્રમત્તસયન

(૮) જે અવસ્થામા પહેલા કયાં પહોં નહિ અનુભવેન આત્મ શુદ્ધિનો અનુભવ થાય છે એ અપૂર્ણ વીરોદ્ધાસ-આત્મિક સામર્થ્ય-પ્રગટે છે તે અવસ્થા અપૂર્ણકરણ આત્મબીજી નામ નિવૃત્તિમાદર પણ છે

(૯) જે અવસ્થામા ચારિત્રમોહનીય કર્મના શો રહેલ અશોને શમાનનાનું કે દોષી કરનાનું કામ ચાલતું ટોચે છે તે અવસ્થા અનિવૃત્તિમાદર

(૧૦) જે અવસ્થામા મોહનીયનો અસ લોભરૂપે જ ઉત્પન્ન થાય છે અને તે પણ જુદા જુદા પ્રમાણમા તે અવસ્થા સૂક્ષ્મસપરાય

(૧૧) જે અવસ્થામા સૂક્ષ્મ લોભ સુધ્ધા સમી જાય છે તે ઉપશાન્તમોહનીય આ ચુક્રસ્થાનમા દર્શનમોહનીયનો અવસ્થા દાય સંભવે અશો પણ ચારિત્રમોહનીયનો તેનો દાન નથી હોતો માત્ર તેની સર્વોશો ઉપશાન્તિ હોય છે આને લીધે જ મોહનો ફરી ઉદ્ભવ થતા આ ચુક્રસ્થાનથી અવસ્થા પતન થાય અને પ્રથમ ચુક્રસ્થાન સુધી જવું પડે છે

(૧૨) જે અવસ્થામા દર્શનમોહનીય અને ચારિત્રમોહનીયનો સર્વોશો દાન થઈ જાય છે તે દોષીમોહનીય આ સ્થિતિથી પતન સંભવતું

૪૮ નથી

(૧૩) જે અવસ્થામાં મોક્ષના આત્મિક અભાવને કીધે વીતગમ દશા પ્રગટા માથે સર્વજ્ઞપણુ પ્રાપ્ત થાય છે તે અવસ્થા સરોગગુણુ સ્થાન આ ગુણુસ્થાનમાં શારીરિક માનસિક અને વાચિક બાપાર હોય છે એથી આને ૭૧ મુખિ કી સમાય

(૧૪) જે અવસ્થામાં શારીરિક માનસિક વાચિક પ્રવૃત્તિનો પણ અભાવ થઈ જાય છે તે અરોગગુણુ યાન આ ગુણુસ્થાન છે ૭૨ છે તેથી શરી પાન થતા ૪૮ તેની મમ્મસિ થાય છે અને ત્યાર બાદ ગુણુસ્થાનાનીન વિદ્યમુખિ પ્રાપ્ત થાય છે ૧

પ્રથમ ગુણુ યાન એ અવિકાસમગ્ન છે બીજા અને ત્રીજા એ એ ગુણુસ્થાનમાં વિકાસનુ મદગર રહે છે હાર છે, પણ તેમાં પ્રવૃત્તતા અવિકાસની ૪૮ રાંધ છે મોઘાથી વિકાસ ક્રમસ વધતા વધતા તે છેવટે ચૈત્તમાં ગુણુસ્થાને ૪૯ નામે પડે છે અને ત્યાર બાદ મોક્ષ પ્રાપ્ત થાય છે જેન રિવાસગણીનુ પૃથક્કાર એનુ ૪૮ કરી સમાય કે પડે ના ૪૯ ગુણુસ્થાનો એ અવિકાસકાળ છે આ મોઘાથી ચૈત્તમાં સુધીના ગુણુસ્થાના વિકાસ આ તેની જહિના કાળ છે ત્યારબાદ મોક્ષમગ્ન છે

શ્રી હરિભદ્રમુનિએ બીજી રીતે રજાંવેય
વિશ્વસક્રમે

આ પ્રાચીન જેન રિવારને હવિત્સરિએ બીજી રીતે પણ વર્ણવ્યો છે તેઓના વર્ણનમાં એ પ્રકાર છે

આઠ દષ્ટિને પહેલો પ્રકાર

પહેલા પ્રકારમાં અવિશ્વસ અને વિકાસક્રમ બન્નેનો સમાવેશ

૧ જુઓ ક્રમસય બીજની મારી પ્રસ્તાવના તથા વ્યાખ્યા

પ્રેર છે ? અવિભક્ષણને તેઓ ઓધદિના નામથી અને વિકાસ ક્રમનં સદ્ દિના નામથી ઓળખાવે છે સદ્ દિના મિત્રા, તારા, બના, દોષા, નિયમ, નાતા, પ્રજ્ઞા અને પરા એવા આઠ વિભાગ કરે છે આ આઠે વિભાગોમા ઉત્તરોત્તર વિકાસનો ક્રમ વધતો જાય છે

દષ્ટિ એટલે ત્રણ અથવા બોધ જ્ઞાના બે પ્રકાર છે પહેલામા સત્તત્ત્વનો (તાર્તિવ્ય રચિનો) અભ્યાસ હોય છે ત્યારે બીજામા સત્તત્ત્વ દોષ છે પહેલો પ્રકાર ઓધદિ અને બીજો યોગદદિ કરેલાય છે પહેલામા આત્માનુ વનજી સસારપ્રવાદ તરફ અને બીજામા આધ્યાત્મિક વિભક્ષ તર હોય છે તેથી યોગદદિ એ સદ્દદિ કહેવાય છે

જેમ સમેધ રાત્રિ અમેધ રાત્રિ સમેધ રિસ અને અમેધ દિવસમા અનુભવે અનિમદનમ મહતમ મ નર, અને મહ આશુષ યા । હોય છે તેમાય ગ્રામિણ અને ગ્રામ્યુક્ત પુરુષના બેથી, બાળ અને તરુણ પુરુષના બેથી તેમ જ વિકૃત નેત્રાણા અને અવિકૃત નેત્રાણા પુરુષના બે થી આનુ રાત્રિની અપ્પણા કે સ્પષ્ટતા તરતમજાવે હોય છે તેથી રીતે ઓધદિની જ્ઞામા સમાગ્રજાનુ વનજી છતાં આવરણના તરતમજાવે નાન તારતમ્યવાળુ હોય છે આ ઓધદિ ગમે તેની હોય તોયે તે આધ્યાત્મિક વિભક્ષની દષ્ટિએ અસદ્દદિ જ છે ત્યાર બાદ ત્યારથી આધ્યાત્મિક વિકાસનો આરંભ થાય છે પછી જો તેમા બાલજ્ઞાન ઓટ્ટુ હોય જો ત્યારથી સદ્દદિ રાત્ર થાય છે કાનજી કે તે રખતે આત્માનુ વનજી સમારો મુખ ન રહેના મોક્ષોન્મુખ થઈ જાય ■

આ સદ્દદિ (યોગદદિ)ના વિકાસના તારતમ્ય પ્રમાણે આર બેદો છે આ આઠ બેદોમા ઉત્તરોત્તર બોધ અને સરિશેષ જાગૃતિ થાય છે પહેલી મિત્રા નામક દષ્ટિમા બોધ અને વીર્યનુ બળત્વાગ્મિની

પ્રભા જેવું હોય છે બીજી તારા દરિયા હાજીના અમિતી પ્રભા જેવું ત્રીજી જગા દરિયા લાકડાના અમિતી પ્રભા જેવું ચોથી દીપ્ત દરિયા દીવાની પ્રભા જેવું પાંચમી રિયરા દરિયા રત્નની પ્રભા જેવું છઠી કાન્તા દરિયા નક્ષત્રની પ્રભા જેવું સાતમી પ્રભા દરિયાં સુવર્ણની પ્રભા જેવું અને આઠમી પગ દરિયા ચક્રની પ્રભા જેવું હોય છે

તેને આઠમી પગની ના દરિયામાં રહીને તેને આઠમી પ્રભાનું સર્વે ન નથી હોતું હજી જે રી આર દરિયામાં જ તેનું સર્વેન હોય છે આ પ્રભાની આર દરિયામાં સર્વે દરિયા ગાતા ગાત્રુ એ છે કે તે ગિયનિમાં આના પગી આધ્યાત્મિક ઉદ્ધારનો માર્ગ નિર્ધારિત થઈ જાય છે યોગના યમ, નિયમ આમ આજ્ઞાયામ પ્રમાણમાં આજ્ઞા ધ્યાન અને સમાધિ-એ આઠમી પ્રભાને આધારે મહાદરિયા આઠ રિનામાં સમગ્રવાના ૧ જેવી દરિયા યે રી ગિયરના બીજીમાં નિયમની ક્રમ અનુક્રમે આઠમીમાં મમ પિતી થિ ના મુખ્યપત્રે હોય છે

પગની મિના આદિ આઠ દરિયામાં આધ્યાત્મિક વિગમ હોય છે ખરેખર જ તેના કાર્તિક અજ્ઞાન અને મોહનું પ્રભા રહી છે ન્યારે ગિય આદિ પાછી આર દરિયામાં જ્ઞાન અને મિ નાનું પ્રાપ્ત્ય હોતું જાય છે

યોગના પાંચ ભાગ રૂપ બાંધે પ્રભાર

બીજા પ્રકારનાં વળનમાં તે આચાર્ય માત્ર આધ્યાત્મિક વિકાસના ક્રમનું જ યોગરૂપે વળન મુકું છે તે પદોનાની ગિયનિ વર્ણવી નથી

યોગ એટલે જેનાથી મેલ પ્રાપ્ત કરી સકાય તેવો ધર્મ આપણે અનાદિ કાળયુગમાં નવા સુધી આત્માની પ્રગતિ સ્વરૂપ-પગલુમુખ્ય

કરેન છે ? અવિકામકાળને તેઓ ઓષદ્દષ્ટિના નામથી અને વિભસ ક્રમને સદ્દષ્ટિના નામથી ઓળખાવે છે સદ્દષ્ટિના મિત્રા, તારા, બના, દીપ્રા, મિથરા કા તા, પ્રખા અને પરા એવા આઠ વિભાગ કરે છે આ આઠે વિભાગોના ઉત્તરાત્તર વિભસો ક્રમ વધેના જાય છે

દષ્ટિ એને મન અથવા બોધ આનાને પ્રકાર છે પહેલામા સત્ત્વદાત્રી (તાત્ત્વ રચિતા) અભાર હોય છે ન્યારે બીજામા સત્ત્વજ્ઞ દાય છે પહેલા પ્રકાર ઓષદ્દષ્ટિ અને બીજાને ચોગદ્દષ્ટિ કરેલાય છે પહેલામા આત્માનુ વચસ સસારપ્રસાદ તરફ અને બીજામા આધ્યાત્મિક વિભસ તરફ દોર છે તેથી ચોગદ્દષ્ટિ એ સદ્દષ્ટિ કહી શકાય છે

જેમ સમેધ રાત્રિ અમેધ રાત્રિ અમેધ દિવસ અને અમેધ દિવસમા અનુભવે અનિમદ્દતમ મદ્દતમ મ તર, અને મદ્દ આશુર જ્ઞાન દાય છે તેમાન પ્રાપ્તિ અને પ્રમુખ્ત પુખ્તતા બેથી, બાળ અને તગજુ પુત્રના બેથી તેમ જ વિદ્યુત ને ત્રાણા અને અવિદ્યુત ને ત્રાણા પુત્રના બેથી આજુર પાનની અપ્પજ્જતા કે રપજ્જતા તરતમભાવે દોર છે તેથી રીતે ઓષદ્દષ્ટિની દક્ષામા સસારપ્રસાદનુ વચસુ છતાં આત્મજ્ઞના તરતમભાવે જ્ઞાન તારતમ્યરાશી દાય છે આ ઓષદ્દષ્ટિ ગમે તેવી હોય તેણે તે આધ્યાત્મિક વિકાસની દૃષ્ટિએ અસદ્દષ્ટિ જ છે ત્યારબાદ ન્યારથી આધ્યાત્મિક વિભસો આરભ થાય છે પડી બને તેમા બાલ્યજ્ઞાન ઓછુ હોય છતાં ત્યારથી સદ્દષ્ટિ શરૂ થાય છે, કાળજી કે તે રખતે આત્માનુ વચસુ સસારે મુખ ન રહેતા મોક્ષો મુખ થઈ જાય છે

આ સદ્દષ્ટિ (ચોગદ્દષ્ટિ)ના, વિભાગના તારતમ્ય પ્રમાણે આઠ બેદો છે આ આઠ બેદોમા ઉપરોક્તર બોધ અને સર્વિરોધ જાગૃતિ થાય છે પહેલી મિત્રા નામક દષ્ટિમા બોધ અને વીર્યનું બળતૃણામિત્રી

પ્રભા જેવું હોય છે બીજી તારા દષ્ટિમા જાણના અમિતી પ્રભા જેવું ત્રીજી બના દષ્ટિમા સાક્ષાના અમિતી પ્રભા જેવું ચોથી દીપ્રા દષ્ટિમા દીવાની પ્રભા જેવું પાચમી સ્થિરા દષ્ટિમા રત્નની પ્રભા જેવું છઠી કાન્તા દષ્ટિમા નક્ષત્રની પ્રભા જેવું સાતમી પ્રભા દષ્ટિમા સૂર્યની પ્રભા જેવું અને આઠમી પરા દષ્ટિમા ચંદ્રની પ્રભા જેવું હોય છે

જો આમાની પહેલી ચા દષ્ટિઓમા સ્પષ્ટપણે નેર આ મ સ્વરૂપનું સવેન નથી હોતું ફક્ત છે ની ચાર દષ્ટિઓમા જ તેનું સવેન હોય છે છતા પ્રથમની ચા દષ્ટિઓને સદૃષ્ટિમા ગણવાનું કારણ એ છે કે તે સ્થિતિમા આના પછી આધ્યાત્મિક ઉત્ક્રાંતિનો માર્ગ નિશ્ચિત થઈ જાય છે યોગના યમ નિયમ આત્મન પ્રાણાયામ, પ્રત્યાહાર ધારાના ધ્યાન અને સમાધિ-એ આઠ અંગો આધારે સદૃષ્ટિના આઠ વિભાગો સમજવાના છે પહેલી દષ્ટિમા યમની ચિયરતા બીજીમા નિયમની એમ અનુક્રમે આઠમીમા મમાવિતી સ્થિતિના મુખ્યપણે હોય છે

પહેલી મિના આ ચા દષ્ટિઓમા આધ્યાત્મિક વિમલ હોય છે ખરે પચ તેમા કાઈક અચ્છાન અને મોહનું પ્રાપ્ત્ય હો છે ન્યારે ચિયગ આદિ પાઠની ચા દષ્ટિઓમા જ્ઞાન અને નિર્મોહતાનું પ્રાપ્ત્ય હોતું જાય છે

યોગના પાચ ભાગ રૂપ બીજી પ્રમાર

બીજા પ્રારના^૧ વચ્ચુનમા તે આઠમી માર આધ્યાત્મિક વિમલતા ક્રમનુ જ યોગરૂપે વચ્ચુન કર્યું છે તે પહેલાની સ્થિતિ વર્ણવી નથી

યોગ એટલે જોનાથી મોક્ષ પ્રાપ્ત કરી સમય તેજા ધર્મવ્યાપાર અનાદિ કાળચક્રમા જ્યાં સુધી આત્માની પ્રકૃતિ સ્વરૂપ-પદાર્થમુખ્ય

દોષ લક્ષ્યબદ્ધ હોય છે ત્યાં સુધીની તેની બધી ક્રિયા શુભાશય વિનાની દોષાથી યોગદોષિમા આપતી નથી ન્યારથી તેની પ્રવૃત્તિ બલ્વાર્ધ સ્વરૂપે મુખ્ય થાય છે ત્યારથી જ તેની ક્રિયામા શુભાશયનુ તત્ત્વ દા મન થાય છે અને તેથી તેનો શુભાશયનાનો વ્યાપાર ધર્મ વ્યાપાર હોવા છે અને તે પરિણામે મોક્ષજનક દોષ યોગ નામને પાત્ર બને છે આ રીતે આત્માના અનાદિ સંસારમળના બે ભાગ થઈ જાય છે એ- અધાર્મિક અને બીજો ધાર્મિક અધાર્મિક કાળમા ધર્મની પ્રવૃત્તિ દોષ તોપણ તે ધર્મ ખાતર નથી દોષી કેરળ લોકપ્રિય (યોગરજન) ખાતર હોય છે તેથી તેની પ્રવૃત્તિ ધર્મ ગણિમા ગણના યોગ્ય નથી ધર્મ ખાતર ધર્મની પ્રવૃત્તિ ધાર્મિક મળમા જ શરૂ થાય છે તેથી તે પ્રવૃત્તિ યોગ કહેવાય છે ૧

યોગના તેઓએ અધ્યાત્મ ભાવના, ધ્યાન, સમતા અને દત્તિ મક્ષય એવા પાંચ ભાગો કરેલા છે

(૧) ન્યારે ધ્યાન ધ્યાન ત્યામ સાથે શાસ્ત્રીય તત્ત્વચિંતન દોષ છે અને મનો કચ્છાઈ ભાવનાઓ વિશેષ સિદ્ધ થઈ જાય છે ત્યારે તે ચિંતિત અધ્યાત્મ કદાચન છે

(૨) ન્યારે મન સમાધિપૂર્વક મનન અભ્યાસ કરવાથી અધ્યાત્મ પડે મનિરોધ પુટ થાય છે ત્યારે તે ભાવના છે ભાવનાથી અશુભ અભ્યાસ દોષ છે મુખ્ય અભ્યાસની અગ્રકૂળતા વધે છે અને મુદ્દર ચિંતની વૃદ્ધિ થાય છે

(૩) ન્યારે ચિત્ત ફક્ત શુભ વિષયને જ આનંદીતે રહેલું હોય છે, અને તેથી તે સ્થિર દોષક જેવું પ્રકાશમાન દોષ સૂત્રમ બોધ વાળું બની જાય છે ત્યારે તે ધ્યાન કહેવાય છે ધ્યાનથી દરેક કામમા ચિત્ત આત્માધીન થઈ જાય છે ભાવ નિર્મલ થાય છે અને બધેનો નિરોધ થાય છે

(૪) અજ્ઞાનને લીધે હૃદ-અનિષ્ટરૂપે કે પારેની વસ્તુઓમાંથી જ્યારે વિવેકને લીધે હૃદ-અનિષ્ટફળાની ભાવના નાંટ થાય ■ ત્યારે તેવી મિથિ સમતા કહેવાય છે

(૫) વાસનાના સખમથી ઉત્પન્ન થનારી વૃત્તિઓનો નિર્મૂળ નિરોધ કરવો તે વૃત્તિસંહાર^૧

આ બંને પ્રકારના વર્તનો એ પ્રાચીન જૈન ગુણધ્યાનના વિચારોનું નવીન પદ્ધતિએ સચુંન માત્ર છે

[દશમિ. ભા. ૨ પૃ. ૧૦૧૧-૧૦૧૪ ૧૦૧૭-૧ ૨૧]

અહિસા

અહિસાનો સિદ્ધાન્ત આપ' પર પરામા ધર્મો પ્રાચીન છે અને એનો આ ૨ પત્ર જરાં આપ શાખાઓમાં એકસરખો થતો રહ્યો છે. આમ જા નિશ્ચયના સિદ્ધાન્ત અંતે જુગી જુગી ધાર્મિક પરપરા એના સિદ્ધાન્તો સાથે સાથે એ સિદ્ધાન્ત સંબંધી વિચાર તથા અવગતિ ૫૧. અનેકમુખી સિદ્ધાન્ત થયેલો જોવાય છે. અહિસા સંબંધી વિચારના મુખ્ય મેં કરના પ્રાચીન મળ્યાં જ, આપ' પર પરામા વર્તના થતાં હોય એમ લાગે છે એક જગત્ મુખ્યત્વે શ્રમજી હતાના આધારે રહેતું થયું ત્યાર જીજી કરજી આદિજી પરપરા-અનુવિધ આશ્રમ-ના હિંસાવિચારો આધારે પ્રસન્ન થયું. અહિસાના તાર્કિક વિચારની દ્રષ્ટિએ આ જ ને કરજીઓ વચ્ચે કોઈ મતભેદ હોવામાંથી આવતો પરંતુ આવધારિત જાણુ કે હિંસામાં એના ઉત્તરની દ્રષ્ટિએ કેવળ એ જ નો કરજીઓમાં જ ની જા' પ્રયેક શ્રમ. તમ જ આદ્ય જગતની નાનીગેદી અત્યંત શાખાઓમાં પરંતુ અનેક પ્રમાણ મતભેદ કે અદ્યતનના વિરોધ જોવામાં આવે છે એનું મુખ્ય મરજી હિંસાદિગો એ છે શ્રમ. ૫ પગની હિંસાદિ મુખ્યત્વે વ્યક્તિગત નો આધ્યાત્મિક હિંસાદિ જાણુ પરંપરાની હિંસાદિ મુખ્યત્વે સામાજિક કે જોડાઈ આવે છે પદેતીમાં જોડાઈ એવું જોવામાં આવે છે કે જ્યાં નથી એ આધ્યાત્મિકતાનો વિચાર ન હોય જ્યાં જેનો આધ્યાત્મિકતા સાથે વિરોધ હોવામાં લાગે

ત્યા પેરી દષ્ટિ લેખસઅદ તરુ ઉત્તીન રહેવાની કે એનો વિરોધ કરવાની જ્યારે ખીજ દષ્ટિમા લોકસઅદ એવા મોગ પ્રાપ્ત પર કરવામા આવ્યો છે કે જેથી એમા આધ્યાત્મિકતા અને લીનિમ્તાની વચ્ચે સઘર્ષ જનમતો નથી

આગમોમા અહિંસાનુ નિરૂપણ

અમણુ પર પરાની અહિંસા સળધી વિચારસ વળીએ એક પ્રવાહ પોતાની વિસિષ્ટ હમે વળેતો હતો જે કાળક્રમે આગળ જતા, દીર્ઘતપસ્વી ભગવાન મનાનીગના જીવનમા ઉત્તર કે અહિંચક્ર થયો એ અહિંચક્રના રૂપર રચન આપાળે આચારાચ સુત્રમાત્ર વડે પ્રાચીન આગમોમા થાય છે અહિંસાધર્મની પ્રતિજ્ઞા તો આત્મીયમ્વની દષ્ટિ માથી જ થઈ છે પણ ઉપયુક્ત આગમોમા એનું નિરૂપણ અને વિશ્લેષન આ ગીતે થયું છે —

(૧) દુષ્ટ અને લાનુ કામણુ દોનાથી દિમામાન વર્ત્ય છે આ છે અહિંસાના સિદ્ધાંતની ઉપપત્તિ-યુક્તિ

(૨) દિસાનો અર્થ જોઈએ પ્રાનાથ કે દુષ્ટ આપણુ એવો થાય છે તોપણ હિંસાનુત્ય ગેષનો આધાર કેવળ પ્રમાદ અથાત્ રાગ-રોષ વગેરે જ છે જે પ્રમા કે આસન્નિત ન હોય તો કેવળ પ્રાણનાથ એ દિસાની પ્રતિમા આવી નહીં હ તો આ છે અહિંસાનુ વિશ્લેષન

(૩) વધ્ય ડોના ૪૬ એમની સજ્જા તથા એમની છાંદ વગેરે સપત્તિના તારતમ્ય ઉપર દિસાના હોનુ તારતમ્ય અનનિત નથી, પરંતુ એ દિમકના પગિણામ કે એની શક્તિના તીવ્રતા મદના, જાપાણુ અનજાપાણુ કે જળપ્રયોગના મોજ વધુજાણુ ઉપર આધાર રાખે છે આ થયું તાત્પર્ય

ઉપર જણાવેન જો જામનો ભગવાન મનાનીરના વિચાર અને આચારમાથી ફરિત થઈને આગમોમા ગૂઝાઈ ગઈ છે પ્રાઈ એક

વ્યક્તિ કે વ્યક્તિઓનો સમૂહ ગમે તેવા આધ્યાત્મિક કેમ ન હોય, પણ ત્યારે જો સવમબક્ષી જીવન-પારખના પ્રત્યો પાણુ વિચાર કરે છે ત્યારે એમાંથી ઉપર્યુક્તા વિશ્લેષણ તથા ક્રાંટિકમ આપોઆપ ફાનિત થઈ જાત છે આ દરિએ વિચાર કરતા કહેવું પડે કે પત્રીના જૈન વાડ મયમા અદિસા સબધી જે વિશેષ જીદાપોદ થયો છે એનો મૂળ આધાર તો પ્રાચીન જૈન આગમોમા પડેનાથી જ હતો.

ત્યારે આપણે સમગ્ર જૈન વાડમયમા મળી આપતા અદિસા સબધી જીદાપોદ ઉપર દરિપાત કરીએ છીએ ત્યારે આપણને સ્પષ્ટ રૂપે દેખાત છે કે જૈન વાડમયનો અદિસા સબધી જીદાપોદ મુખ્યત્વે ચાર બગો ઉપર આધાર રાખે છે પહેલુ એ કે એ મુખ્યત્વે સાધુ-વનનો—એને કે નવમગી અદિસાનો મૂળ અદિસાનો—જ વિચાર કરે છે બીજુ એ કે એ આદ્યક્ષપ પરામા મિદિત માનવામા આત્મી અો પ્રતિદિત ભેખવામા આવતી યસીન વગેરે અો પ્રકારની નિસાઓનો વિરોધ કરે છે ત્રીજુ એ કે એ બીજી અમલ પર પરાઓના ત્યાગી જીવન કરતાય જૈન અમલુના ત્યાગી જીવનને નિનરિત રાખવાનો આત્મક સેવે છે ચોથુ એ કે એ જૈન પરપાના અસતત ફિરમઓમા જોભા થતા પારસ્પરિક વિરોધના પ્રતોના નિગ રખુનો પણ પ્રયત્ન કરે છે.

નવકોદી-મૂળ અદિસાના પાનનનો આત્મક પણ રાખવો અને સમય કે સદગુણના વિકાસની દરિએ જીવનનિરોદન સમર્થન પાપુ કરવું—આ મિગેનામાંથી દિસાના દ્રવ્યદિસા ભાવદિસા વગેરે બેદોનો જીદાપોદ જાઓ, અને છેવટે એક માન નિગવ સિદ્ધાત એ જ સ્થાપિત થયો કે આખરે પ્રમા જ હિસા છે અપ્રમત જીવન-વવદાર દેખીતી રીતે બને દિઆત્મક લાગે, છતા ખરી રીતે એ અદિસક જ છે આ અતિમ નિર્ણયને લાગેવળગે ત્યા મુધી શ્વેતાગર-નિગબર વગેરે કાર્થ પણ જૈન ફિરકાનો એમા જગરા સરખોય મતભેદ નથી બધાય

દિશાઓની વિચારસરણી પરિભ્રાષા અને દલીલો એકસરખી છે
વૈદિક હિંમતનો વિરોધ

તેંકિ પરપરામાં વાત અનિયમિત શાદ વગેરે અનેક નિમિત્તોથી કરવામાં આવતી જે નિસાને ધાર્મિક જાતી પ્રતિષ્ઠિત લેખવામાં આવે છે એટલે સાખ્ય બૌદ્ધ અને જૈન પરપરાઓએ એકસરખો વિરોધ કર્યો છે આમ છતાં આગળ જતાં આ વિરોધમાં મુખ્ય બામ બૌદ્ધ અને જૈન જ પગલો જ ચાલુ રહ્યો છે જૈન વાક્યમર્યાના અનિસાને લગતા ઉદાપોદમાં આ વિરોધની ઘેરી છાપ અને પ્રતિક્રિયા પણ દેખાય છે જૈન આત્મિકતામાં કમને ન પગલે વૈદિક નિસાનું ખૂન જોવામાં આવે છે આની સાથે જ વૈદિક યોગી જૈનોની સામે એ આશંકા જૂઠી છે કે જે ધાર્મિક વિસા પણ અમત્ય છે, તે તમે જૈનો પોતાની સમાજરચનામાં મહિંસા ચળાવતું દેવપૂજન કરી વગેરે ધાર્મિક માતા સમાવેશ અનિમાદ રહેતી રીતે કઈ શકશો તમે વગેરે આ શબ્દો અમાધાન પણ જૈન આત્મિકતા અદિસા સળખી જિનાપોષમાં રિંગા થી મળી આવે છે

જૈનો અને બૌદ્ધો વચ્ચેના વિરોધનું કારણ

પ્રમાણ-માનવિ-રોષ-જ મુખ્યત્વે નિસા છે અને એ દોષમાંથી જ મેલ જ પ્રાપ્ત નાશા નિમા છે આ વિચાર જૈન અને બૌદ્ધ પરપરાં એકસરખો માન્ય છે આમ જતાં આપણે જોઈએ કે પ્રાચીન સમયથી જૈન અને બૌદ્ધ પરપરાંની વચ્ચે અદિસા મનથી પારસ્પરિક ખામડા ધણુ થયું છે મૂલકૃતિમાં જૈન પ્રાચીન આગમમાં પણ અદિમા સળખી બૌદ્ધ મનનનું ખડન છે એ જ રીતે મહિંસા મનિકાય જેવા ધિક્ક અથવા પણ જૈનસમત અનિસાનું ઉપાસ યુગ ખડન મળી આવે છે ઉત્તરવર્તી-પત્રી રચાવેલા-નિર્ધુક્ત વગેરે જૈન અથવા તથા અનિધર્મકેલ વગેરે બૌદ્ધ અથવા પણ એ જ જૂનું ખ નમન નવા રૂપમાં જોવામાં આવે છે જ્યારે જૈન અને

બૌદ્ધ બા. પરપરાઓ વૈદિક કિસાનો એમ્સરઓ વિરોધ કરે છે અને જ્યારે બનેલી અદિસાની વ્યાખ્યામાં માર્ક તાર્કિક મતને નથી તો પછી મર્યાદામાં જ જન્મે વચ્ચે અદરોઅર બા નમડન શા માટે મર્યાદા અને શા માટે ચાનતુ મળુ ? આ એક પ્રશ્ન છે જ્યાં આપણે બા. ૫ પરપરાઓનું સાદિત્ય ધ્યાનપૂર્વક રાખીએ છીએ ત્યારે જાનો જરામ આપણને મળી જાય છે ખડનમડનના અને મર્યાદામાં મુખ્ય રાણુ તો એ જ છે કે જૈન પરપરાએ નરિકાગી અદિસાની મુખ્ય વ્યાખ્યાનો અમન કરવાં માટે જાણ પ્રતિઓનું જે વિષય નિમત્રણ કર્યું એ જૌડ પરપરાએ ૧ કર્યું હતું. લગતી જાણ પ્રતિઓનું અતિનિમત્રણ અને મધ્યમ માર્ગમાંથી જન્મેન તિથિનતા એ જે વચ્ચના પ્રમદ જેમાંથી જ જૈન અને બૌદ્ધ પરપરાઓ અદરોઅર ખડનમડનમાં પરી મર્યાદા જૈન સાન્નિત્યમાં અદિસાને લગતા જાણોદ્ધમાં આ ખડનમડનો પણ સારા એવો દિઓ છે. જ્યારે આપણે બા. ૫ પરપરાઓના ખડનમડનનું તદ્દરથ રીતે અપોખન કરીએ છીએ ત્યારે નિસમયપણે કહેવું પડે છે કે મોટેભાગે બા. ૫ એમ્પીજનો ખોટી રીતે સમજ્યા છે જાનો એક દાખનો મનિજમનિમયનું ઉપાનિમુત અને બીજો દાખનો સૂત્રતાગ (૧ ૧ ૨ ૨૪-૨૨ ૨ ૧ ૧૬-૨૮) છે

અદિમાની કોટીની હિના

જેમ જેમ જૈ. સાધુમઘનો ચિન્તાર થનો ગયો અને બિન્ન બિન્ન દેશ તથા વાળમાં નરી નરી પરિમિતિઓ મળે તથા નવા નવા પ્રશ્નો પે. થતા ગયા તેમ તેમ જૈન તરફવિત્તિએ અદિસાની વ્યાખ્યા અને એના વિન્યેષલમાંથી એક અપટ નવો નિયામ પ્રગટ થયો તે એ કે જો અપ્રમત જાણે કાર્ત્તવ્યની વિ. નના-વિસા ચર્ચ જન્ય કે કરી પડે તો એ કે જાણ અવિસા દીની કે અંતે તેથી એ નિમર જ નરી

૫૨ ગુણ (નિઝરા) સ્થિત પણ છે ત્યાં વિચાર પ્રમાણે સાધુ પૂર્ણ અહિંસાનો અભિમાન કરી રીવાજ પછી પણ તે પોતાના સચન જીવનની પરિસ્થિતિ માટે હિંસા રૂપ નેખાની વિવિધ પ્રમાણની પ્રતિક્રિયા આપે તો પછી એ સમર્થનિષ્ઠા પ્રમાણે જીવન આગળ રહે છે જોન પાંખા પ્રમાણે આ જ નિશ્ચય અહિંસા છે જે ત્યાગીઓ વચ્ચે વગેરે રાખવાના માર વિરોધી હતા તેઓ જ્યાં મર્યાદિત પ્રમાણમાં વચ્ચે રહે છે ઉપદ્રવો (સાધનો) રાખવાવાળા સાધુ પ્રેરેલા નિશાને નામે નિરંતર કરવા લાગ્યા ત્યારે સ્વયં ગમેતું સમર્થન નારા ત્યાગીઓએ એ જ નિશ્ચય સિદ્ધાંતો આશરે બઈ જીવાન આપેલા કે ફક્ત સમમના ધાગણુ અને નિવાનને માટે જ રીસની જેમ મનાવિત ઉપક્રમ વગેરે રાખવા એ અહિંસાના બાધ નથી જોન સાધુને રહેલી બાકી જીવનની એ બીજાના આશરને માટે જીવનેલી ચયા દ્વારા પણ અહિંસાને લક્ષતા બેદાપોદમાં સારા એવા વિમસ થયો હોય એમ દેખાય છે જે બોધનિયુક્તિ વોરેમાં ૨૫૮ રીતે જોવા મળે છે

કારણ- કારણ- અહિંસાની ચર્ચા શુદ્ધ તરીકે થઈ ગઈ હોય એમ જણાય છે એ અભિમાન પ્રકારે છે કે જે તમારે વચ્ચે રાખવું જ હોય તો તેને કા ના વચગતુ આપુ જ દા માટે ન ગમતુ ? કમ કે એને કાઢના જે સૂચન આપ્યો હોય એ જરૂર જીવનમાં બનશે આ પ્રશ્નો જનામ પગ એવા જ નથી આપવામાં આ રો છે જનામ આપવામાં મહે છે જે વચ્ચે કાઢના ફેરારેન સૂચન અલગ્યોને લીધે જીવનમાં થયો હોય તો તમે અમને વચ્ચે કાઢતા અગ્રવા માટે જે કઈ ના પામે ત્રાસ કરો છો એનાથી પણ જીવન ધાન થાય છે ને ? વારે અમનુ એ ગમે તેમ હોય પણ જિનમ્મ ગણિની ૨૫૮ વા પીમા જોન પરપરાને સમન એવી અહિંસાનુ પૂર્ણ અગ્રવા આપ્યો મળે છે તેમ છે જે જીવન સજીવ હોય કે નિર્જીવ એમાં માર્ગ જીવનમાં જીવી જતો હોય ? માર્ગ અગ્રવાનક જ જોવામાં આરનો હોય પણ અગ્રવા માનથી હિંસા કે અહિંસાનો

નિર્ણય નથી થઈ શકતો. સાચેમાય હિસા પ્રમાદ—અયતના—અસયમમા જ છે, પત્રી અને કાઈ જુનનો ધાત ન પણ થનો હોય એ જ રીતે જો અપ્રમાદ કે યતના—સયમ સુરક્ષિત હોય તો જીવધાત જોવામા આવે છતાં પણ ખરી રીતે અહિસા જ છે.

જૈન જિહ્વાપોહની કૃમિ- જૂમિમઓ.

ઉપરના નિયમ ઉપરથી અહિસાને લગતા જૈન જિહ્વાપોહની નીચે જણાવેલી કૃમિક જૂમિમઓ ફિત થાય છે —

(૧) પ્રાણનો નાત વિસા ૩૫ હોવાથી એને રોકવો, એ જ અહિસા છે.

(૨) જીવનધાતુની સમસ્યામાથી ફિત થાય છે કે જીવન—ખાસ કરીને સયમી જીવન—માટે અનિવાર્ય લેખાતી પ્રવૃત્તિઓ આગળા હાય જીવધાત થઈ પણ જાય છતાં જો પ્રમાદ ન હોય તો એ જીવધાત હિસાદ્ધ ન બનતા અહિસા જ છે.

(૩) જો સંપૂર્ણ રીતે અહિસક રહેવું હોય તો ખરી રીતે અને સૌથી પહોંચા, ચિત્તમા રહેવું કનેશ (પ્રમાદ) નો જ ત્યાગ કરવો જોઈએ એ થયો તો સમજવું કે અહિસા સિદ્ધ થઈ ખાલ પ્રવૃત્તિઓ સાથે અહિસાને કાર્ત અનિવાર્ય સબધ નથી એનો નિરાત સબધ માનત્રિક પ્રવૃત્તિઓની સાથે છે.

(૪) વ્યક્તિગત કે સામૂહિક જીવનમાં એવાં પણ અપરાધગ્રાનો આવે છે કે જ્યારે હિસા કેવળ અહિસા જ નથી રહેતી જાનવી એ ગુણવર્ધક પણ બની જાય છે આના અપવાદરૂપ સ્થાનોમા, જો કહેવાતી હિસાની ડીને એવું આચરણ કરનામા ન આવે તો જાનતાનો દોષ લાગે છે.

જૈનો અને મીમામ્સકો વચ્ચે વચ્ચે આગ્ય

જૈન અહિસાના ઉત્સર્ગ અપરાધની આ ચર્ચા જરામર અક્ષરે

અક્ષર મીમાસા અને સ્મૃતિમાની અહિંસા સબધી હિમર્ગ અપવાતની વિચારસરણી સાથે મળતી આવે છે એમ કૈર હોય તો એ જ છે કે જ્યાં જોન વિચારમરણી માધુ કે પૂર્વત્યાગીના જીવનને ધ્યાનમાં રાખીને પ્રતિગ્નિ થઈ છે ત્યાં મીમાસક અને ગાંધીની વિચાર મરણી શરૂ થઈ અને ત્યાગી બધાવના જીવનને કેન્દ્રમાં રાખીને પ્રચલિત થઈ છે બંને વચ્ચેનું સામ્ય આ રીતે છે —

જૈન

વૈદિક

૧	સર્વે વર્ણા ન હતાઃ ।	૧	મા દ્વિગત્ સર્વભૂતાનિ ।
૨	સાધુજીવનની અશ્વમ્વનાનો પ્રશ્ન	૨	ચારે આશ્રમોના બંધાર પ્રકારના અધિપરીઓના જીવનની તથા એને લગતા કર્તવ્યોની અશ્વ ક્રમનાનો પ્રશ્ન
૩	શાસ્ત્રવિનિ પ્રતિષેધોમા દ્વિસા દોષનો અભાવ અર્થોત્તરિદ્ધ આચરણમાં જ નિસા	૩	શાસ્ત્રવિનિ પ્રતિષેધોમા નિસા દોષનો અભાવ અર્થાત્ નિરિદ્ધ આચાર જ નિસા છે

અહીં એ ધ્યાનમાં રાખવું કે જૈન તત્ત્વજ્ઞ શાસ્ત્ર 'સમ્યક જૈન શાસ્ત્ર'ને—ખાસ કરી સાધુજીવનના વિધિનિયમોનું પ્રતિષ્ઠાન કરતા શાસ્ત્રને—જે વે કે જગતે વૈદિક તત્ત્વચિંતક 'શાસ્ત્ર' સમ્યક જૈન બંધારણોને છે કે જેમાં અક્રિત મત મૈત્રુનિક સામાજિક ધાર્મિક અને રાજનીતિ રોગ બંધાર કર્યાંબધું વિધાન હોય

૪	છેડે અહિંસાનો મર્મ જિવનની આનાના-જૈનશાસ્ત્રના-અર્થાત્ અનુસરણમાં જ છે	૪	છેડે અહિંસાનું તાત્પર્ય વે તથા સ્મૃતિઓની આપાના પાનનમાં જ છે

અહિસાની ભાવનાનો નિમિષ

નેમિકુમાર મુણી

ભગવાન પાર્શ્વનાથની પટેલા નિર્મય પરપરામાં ચક્રકુમાર
ભિનાથ થઈ ગયા એમની અવ્યવસ્થિતિમાં જીવનધ્યાઓમાં જે
ધર્મનાનો ઉ નેમ મળે તે એનો નિર્મય પરપરાની અવિસર ભાવનાનો
એ મીમાસતલ કરી દાગાવ એમ જ ભમે સગપણ વગેરે સામાજિક
ઉત્સવો-સમારોમાં જમવા જમાવનાનો ઓ મોજ મળી કરવાનો
ગિવાજ તો મત્યારે પણ પ્રચલિત છે પણ એ સમયમાં આરા
સમારોમાં અનેક પ્રમાણના પશુઓનો વધ કરીને એમના માસથી
જમવાનો આપક જનાવનાની પ્રથા પ્રચલિત હતી—ખાસ કરીને
ક્ષત્રિયોમાં તો એ પ્રથા નિોક રૂ જ હતી આ પ્રથા પ્રમાણે ભગ
નિમિત્તે ઉજવાનાર ઉત્સવમાં રથ કરવાને માટે એકત્ર કરવામાં
આવેના ૬૧૧ વગેરે જુદી જુદી જાતના પશુઓના આત્મનાં સાલગીને
નેમિકુમાર જગમર લાગને ટા ખે જ બુણા થઈ ગયા અને જે
ભગના આરા પશુઓના રથ રીઠામાં ખાસ ખરાવરાના કારને
પ્રતિષ્ઠિત માનવામાં આવતું હતું તેના પોતાના જગનો નિવાર જ
એમણે માઠી વાળ્યા નેમિકુમારના આ કુણામાંથી જ મેલ છઠ્ઠ
અર્ધાનાનો એ રખતના સમાજ ઉપર એનો પ્રભાવ પાંચો ઓ ક્રમે
ક્રમે એ પ્રભાવ એવા રવનો રતા કે ધીમે ધીમે ઓક જાનિઓએ
સામાજિક મત્તા ભોમાં માસ ખાવા ખરાવરાનાની પ્રથાને તિનાજનિ
આપી દીધી ઘણે ભાગે આ જ એની પાની ઘટના છે કે જે સામા
જિક વ્યવસ્થામાં અહિસાનો પાથો ન ખાવાની સૂચક છે નેમિકુમાર
યાવશિરોમણિ દેવકીનદન શ્રીકૃષ્ણના નાનાભાઈ-પિતૃભાઈ દતા
એમ ભાગે છે કે એ કારણે દારમ અને મયુગના યાદવો ઉપર સારો
પ્રભાવ પડ્યો હતો

પાશ્વનાથનો દિવ્યઅવિદ્યોષ

દનિદામમળમા બગસાન પાર્શ્વનાથનું સ્થાન આપે છે એમનું
જીવન એ છે કે એમને અતિ સારી ભાવનાને વિનિમિત્ત કરવા મળે
એક જુદું જ પદનું જુદું પદ્યમિ જેવી નામમ { -તમેગુણથી
પ્રેરિત } નપમ્યાગેમા મમ્મગ્ધુગ પ્રાતીએનો વિગર મ્યાં રમ્મ જ
અમિ પ્રમગરવની પ્રમ્મ દત્તી તરીકે કષારેક પ્રારેક જગતભાની સાથે
બીજા દેવો પ] બગી જળા દત્તા બશાગજ અમ્મએનના પુત્ર
પાર્શ્વનાથે આવી િ સાજ્જનક નપમ્યાના મોઝ વિશેષ કા અમે ધમ
દેવમા અવિદ્યેકો નીચ થનારી દિવ્યના ન્યામ ત ક રાકમન કેમ થો
બગસાન મદારીકે મદેતી અતિ આની પ્રાતસા

પાશ્વનાથે પુત્ર મદેતી અતિ નારી ભાવના નિમ્મ થન થ જાનપુત્ર
મદારી તે રા આમા મગા જેમનું વગસા રમેરે જેવા ધમના જુ ।
જુ । દારોમા થતી િ આનો નથાત જુદી રમ્મ અજાન વિશેષ
કર્મ અમે ધમસરના મિ આતિ અસા રિતિ । કરી કે તે મદેતી નો
અતિ રા જ ના નીચ ધમોતે જાા । મદેતી મિ ભગસાન મદારી િ
ઉમ્મ અતિ માસરમાનું જીવનવાસ નથા એ ભા તપસ્યાએ મે વખતના
અમેક પ્રમારમાગો આજો મન દારિવાને અદિસા િ ભાવના તરફ
આધ્યાત્મ પિલામે જગતમા સામાજિક તથા ધાર્મિક ઉસરોમાં
અતિ આની ભાવનાએ પોતાા પામે નાખી દોરો કે જેના ઉપર
નિમ્મ થ પગ પગની બનિયતી પેગીઆની કારગિનિ મદન રિતો થશે
અતિ આના અન્ય પ્રચારમે

અરોમ્ના પૌત્ર મપ્રનિએ પોતાના મિત્રમદના અદિસક
સરમાના વાગમાને આપ જુગ્મીની નિઆમા વિશેષ મમ્મદ કર્મ
સપ્રનિએ કેમ પોતાને આધીન રાત્યપ્રદેશોમા જ નગી બકે
પોતાના રાજ્યની રીમતી બદાર પણ જ્યા અતિ સક જીવન મદારનું
નામગિયાન પગ ન દત્ત, ત્યા અતિ સારી ભાવનાનો પ્રચાર કર્યો

અહિંસા ભાનનાં એ ઝરણાને પૂરતું રૂપ આપવામાં જરૂર અનેકોનો ભાગ છે પણ નિર્ઘય અનમારોતુ તો એના સિવાય બીજી કોઈ ધ્યેય જ ન હતું તેઓ ભારતમાં પૂર્વ પશ્ચિમ, ઉત્તર દક્ષિણ, ન્યા ન્યા ગયા ત્યા ત્યા એમણે અહિંસાની ભાવનાનો જ ફેલાવો કર્યો અને જનતાને દિસામુલક અનેક વ્યસનોના ત્યાગનો ઉપદેશ આપવામાં જ નિર્ઘય ધર્મની કૃતકૃત્યતા અનુભવી જેવી રીતે ગકરાચાર્યે ભારતના ચારે ખૂણાઓમાં મહેની સ્થાપના કરીને બ્રહ્મદૈત્યો વિજયસ્તભ શાખો, એ જ રીતે મહાવીરના અનુયાયી અનમાર નિર્ઘયોએ ભારત જેવા વિશાળ દેશના ચારે ખૂણાઓમાં અહિંસા અદ્વૈતની ભાવનાના વિજયસ્તભો શાખ્યા-એમ કહેવામાં આવે તો એમાં અતિશયોક્તિ નહીં લેખાય લોકમાન્ય નિરંક આ નાતને એવી રીતે કહી હતી કે ગુજરાતની અહિંસા ભાવના એ જોતોતુ જ અર્પણ છે અને દત્તિકાસ આપણને કહે છે કે વૈષ્ણવ વગેરે અનેક વૈદિક પરપગઓની અહિંસામૂલક ધર્મજ્ઞિમાં નિર્ઘસ પ્રદાવના થોડાકલા પ્રભાવે જરૂર ભાગ ભજવ્યો છે એ વૈદિક સપ્રદાયોના પ્રયેક જનન-ચરનારની હચુર પ્રનાથી કોઈ પણ રિચારક એ સદેનાઈથી જાણી શકે છે કે એના ઉપર નિર્ઘયોની અહિંસા-ભાવનાનો રંગ જરૂર લાગેલો છે આજે ભારતમાં દિસા મુલક યજ્ઞનાગાદિ ધર્મવિધિનો સમર્થક પણ પોતાના યજ્ઞમાનોને પશુ વડની પ્રેરણા કરવાની દિમન નથી કરી શકેલો

આચાર્ય હેમચંદ્રે ગુર્જરપતિ પરમ માહેશ્વર સિદ્ધરાજ મુધ્ધારો ધણે બેશે અહિંસાની ભાવનાથી પ્રભાવિત કર્યો તતા આનુ મળ અનેક દિશાઓમાં સારુ આ-ચુ અનેક દેવ દેવીઓની સામે ખામ ખાસ પર્વોમાં થતી હિંસા બધ યઈ ગઈ ગઈ આની હિંસાને અન્કાવવાના એક વ્યાપક આદોનનનો પાયો નખાઈ ગયો સિદ્ધરાજના ઉત્તમ ધિકારી ગુર્જરપતિ કુમારપાળ તો પરમાર્ત જ હતો એ યથાર્થ રૂપે પરમાર્ત એટલા માટે મણુવા કે એમણે અહિંસાની ભાવનાને જેવી અને જેટલી પરિપુષ્ટ કરી, અને જેવો એનો ફેલાવો કર્યો,

એ દનિદાસમા અનેક છે કુમારપાળની 'અમારિ-ધોષલા' એટલી લોખંપ્રિય બની કે એની પછીના અનેક નિર્મથો અને એમના અનેક ગૃહસ્થ સિંહ અમારિ ધોષલાને પોતાના છવનનુ ધોર બનાવીને જ કામ કરવા લાગ્યા આચાર્ય હેમચંદ્રની પટેના ઇનાય નિર્મથોએ માસ ખાનારી જાતિઓને અદિમાની દીક્ષા આપી હતી અને નિર્મથ સધમા એસનાન પોરવાળ વગેરે વર્ગોની સ્થાપના કરી હતી. શક વગેરે પ દેશી જાતિઓ પણ અપિ આના ચોપથી મચી રાખી ન હતી। હીરનિખમ્પસુરિએ અમર જેવા ભારતમત્રા પામેની ભિક્ષામાં એવુ જ માચુ કે એ, હમેશાંને માટે ની તો છેવટે ખાસ ખાસ નિધિઓ માટે અમારિ ધોષલા કરે અમરના મે પમને પમને જાગીર વગેરે એના વસાને આ પા જેઆ જ મથી જ માસબક્ષી હતા એવા મુગનસત્રાટો દ્વારા અહિસાનો આત્મો દેનાવો દરાવવો એ આજે પણ સારું નથી

આજે પણ આપને જોઈએ છીએ કે જૈન સમાજ જ એવો છે કે જે બની શકે ત્યાં સુધી જુ। જુ। ક્ષેત્રોમા થતી પશુ પક્ષી વગેરેની ખિસાને અન્કાનસાને સતત પ્રત્ય કરતો ગઈ છે આ રિસાળ દેશમા જુગી જુગી જાતના સન્કારો ધરાવતી અનેક જાતિઓ પામે પાસે રહે છે અનેક જાતિઓ જ મથી જ માસબક્ષી છે આમ છતાં જ્યાં જુઓ ત્યાં અહિસા તરફ તો લોકરુચિ દેખાય જ છે મધ્યયુગમા એવા અનેક સતો અનેક કારો થઈ ગયા કે જેઓએ કેવળ અહિસા અને દયાનો જ ઉપદેશ આપ્યો જો જે ભારતના આત્મામા અહિસાનાં મૂળ કાના જોડા ગયેના છે એની સાક્ષી પૂરે છે

મનુષ્યમા આધીજીએ ભારતમા નવજીવનના પ્રાણુ ધનકના કરવાનો સકપ કર્યો તો એ કેવળ અહિમાની જુમિ। ઉપર જ જે એમને અહિસાની ભાવનાનુ આલુ તૈયાર ક્ષેત્ર ન મળ્યું હોત તો તેઓ ભાગે જ આત્મા સફળ થયા હોત

અહિંસા અને અમાત્રિ

માનવપ્રતિમા દિમા અંો અદિસાના બન્ને તરફો મમાયેના છે. દિદુન્તાનમા તેના મૂળ વનનીઓની અને પાછળથી તેમના મિત્રોના તરીકે જાણીતા આગેની જાણીતવાડી વખતે અને જાનના બરિ નો નેમ જ યજમાની બાર તથા હતી અને એમા માન પશુઓ ૨ પખીઓ જ નહિ પણ મન ૧ સુધ્વાં બરિ અપાતો ધાર્મિક મણીનો િસાંો આ પ્રકાર જોની દ્વ મુધી વ્યાપેનો હતો ૨ તેના પ્રા ધાતની ખીછ બાલુએ એ િમા ॥ વિરોધ ગર થો હતો અને અદિસાની બાવનારાળા પથો તો બગવાન મારીર અને છુડ પહેના પલુ સ્થપાઈ ગયા હતા એમ જ્ના અદિમાતસ્તના અનન્ય પોષક તરીકે અંો અિસાની આજની ચાનુ મોરી તરીકે તો જે મે માન ઐતિહાસિક પુરો મોળી મામે કે તે બગવાન મારીર અને છુડ જ છે એમના સમયમા અંો એમના પછી િદુન્તાનમા અિસાને જે પોપલા મળ્યુ ૨ે તેા જેટ જેટની ગીને અંો જેટ જેટની િશામા પ્રવાગ થો છે તેમ જ અિમાતસ્ત પર જે શાઓર અંો મુદ્દમ મિચારો થતા છે એની નેડ િન્માન ॥ મારના મઈ પલુ દેશના હિંસામા મળી મ તેમ નરી દુનિયાના ખીત્ત દો ॥ અને ખીછ જાનિઓ Cપર અસાધારણ ત્રણ પાનાર, તેમને છતનાર અને કાયમને માટ તેમના મારીરે વેનાર ઈં તસ્ત દિદુન્તાનમા Cદભન્યુ રાય તો તે દ્વતરા વર્ષથી આજ મુધી સળંગ ઓઠેરા અંો ચાન્યુ આવેનુ અને મિમસ પામેનુ અિસાતસ્ત જ છે

અરોક ન મતિ અને ખારવે ન

અદિસાના પ્રવાગ જૈન મને રીક્ક સવો વ્યવચિત ગ્રથપાયા પછી તેનુ પ્રચારમાય ચોમેર ખુબ જોયતો ચાનતા લાગ્યુ એના પુરાવાઓ આજે પણ જીવતા છે માન સમ્રાત અગોખની ધમનિપિ ઓમા જે દરમાનો છે તે આપણને સ્પષ્ટ જણાવે છે કે અરોકે ઉત્સવો

અને સમારબોમા વિસા ન કરવાની આજ્ઞા કરી હતી અથવા એક રીતે બોધ કર્યો એમ ન કરવાની પોતાની ક્ષમ્જ તેજે લગાવી હતી જ્યોતે વિશ્વામુખા થઈ કમ્પરી ધાગળુ મ્પી ૧૭૬૩ થી ૧૭૮૦ના વચ્ચે અગામી ધર્મ જ્ઞાતાઓના પ્રભાવ દરેક પથના લોકો ઉપર કેવો પડ્યો તે એની ક્ષમ્જા વી ધાગુ નથી ગજમ્પીર કરમાનો દ્વારા અગિઆના પ્રયાગ સા આ માર્ગ અગામી અગામી નથી તેના પોત જાગીના જૈન મપ્રતિ ગજમ્પીરે માનુ ભારે અનુમળુ કપુરુ હતુ અને પોતાના પિતાના ની અગિ આની ભારનાને એજે પોતાની મે અને પાતાની રીતે બનુ જ સાચી હતી સાગમ્પીર ગજમ્પીરો અને મોગ મોગ મધિમા આ મગિઆના પ્રયાગ તરફ ઝૂકેલા જૈન તે ઉપરથી એ સાત જાગી મ ન જ અગ તે ૧ કે અધિઆપ્રયાગક સધોએ પોતાના માર્ગમા કેવી જ મધી પ્રતિ જૈન હતી કે જેની અમર મ ૧૧ મમાગે મુધી થઈ હતી અને મીથ સાત મે કે તોમને અગિ માતન્વ ૨૩ ૬ ૩ હતુ મથવા તેમનામા દાખલ થનુ હતુ કે જને લીધ તજ્ઞા આવા અગિ સાચી જૈન ૧૧ કરના ૧ ૧૭૭૦ માન આપના મનિ ૧૧૭૮ આ ન મપ્રાજ આ નન પન એ માટે અનુમ મ્પુ હોય તેમ તેની મ મિની ઉપરથી લાગે છે

વચ્ચે વ એ મનિ ૧૧૭૮ માન મુળે માન (અનુનિમાથી ઉતરમા આરના ગયા મેમ ૧૧૭૮ માન ૨૪ મ્પી છે જ્ઞા એક રીતે જ્ઞેના વિદુઆન આ ૧ તેની મ ૧૨ એ જ ને મદિઆપ્રયાગક સધોના કામે વધારે સ મળ મેજાની ૨ દિણ અને ઉત્તર વિદુઆનના મધ્ય દાનીન જૈન અને જૈન ગજમ્પીર તેમ જ ગજમ્પીરુમા આ એમમ ૧૨ાનુ પાનુ માર્ગ મગિઆના પ્રયાગનુ જ રજુ હોય તેમ માનનાને ધણા કા જો છે

કુમારપાળ અને અમર

પતિ વિદુઆનના પ્રભાવશાળી ગજમ્પીરો પરમ માહત

કુમારપાળની અદિસા તો એટલી બધી જાણીતી છે કે ઘણાને આજે તે અતિથાનારાણી યાગે છે મેઘવસમાટ અમરનુ મન હરણ કરનાર ત્યાગી જૈન ભિક્ષુ રીતવિજ્યસુરિના અને ત્યાર પછીના તેમના અનુગામી શિષ્યોના ખાત્યાહો પામેથી અદિસા પરત્વે મેઘવેના કરમાનો ભ્રમેશો માટે પ્રતિદાસમા અમર હે તેવા છે આ ઉપરાંત દાકરડાઓ, જમીન રો, ભાગવગરાળા અમનદારે અને ગામના આગેવાન પટેનો તરફની પશુ દિસા ન કરવાના મગેના વચનો જો આપજો મેળની રાખો અને મળી આવે તો આ દેશમા અદિસાપ્રચાર સથે અદિસાનુ ચાતાનરણુ ઠિલુ કરવા જેનો પુરુષાર્થ કર્યો છે એની કઈક કે પના આવે અહિ નાના પ્રચારનો એ પુરાવો પાજરાપોજો.

અદિસાપ્રચારના એ સચોટ પુરાવા તરીકે આપણે ત્યા પાજરા પોળની મર્યાદા આવી આવે છે આ પરપરા કરારથી અને કોની દ્વારા અસ્તિત્વમા આવી એ ચોક્કસ કહેવું શક્ય છે જતા ગુજરાતમા એના પ્રચાર અને એની પ્રતિષ્ઠા જોના એમ માનવાનુ મન થઈ જાય છે કે પાજરાપોળની સરથાને આપ ક રામા કદાચ કુમારપાળનો અગે તેના ધર્મગુરુ આચાર્ય હેમચંદ્રનો મુખ્ય દાય હોય આખારે કચ્છ દાહિયાવાડ અને ગુજરાતનુ તેમ જ રજપૂતાનાના અમુક ભાગનુ માર્ગ એવુ જાણીતું શહેર સારી આમાદીયજો કસમો નહિ મગ કે જ્યા પાજરાપોળ ન હોય ધણે સ્થળે તો નાના ગામ જોમા પશુ પ્રાથ મિત્ર નિસાજો(પ્રાધમરી મૂન)ની પેઠે પાજરાપોળની સાખાઓ છે આ બધી પાજરાપોજો મુખ્યપણે પશુઓને અને અશત પંખીઓને પશુ બચાવરાનુ અને તેમની સારસજાળ રાખરાનુ કામ કરે છે આપણી પામે અત્યારે ચોક્કસ આકા નથી પણ મારી રચૂળ અટખળ એની છે કે દરરોજ એ પાજરાપોજો પાજળ જૈનો પચાસ લાખથી ઝોડો ખર્ચ નથી કરતા અને એ પાજરાપોજોના આશ્રમમાં કાઈ નહિ તો નાનામોટા લાખેક જીવો સારસજાળ પામતા હો

ગૃહસ્થાત બહારના લાગણી જમા જમા ગોઠાણાઓ ચાલે છે ત્યાં બધે મુખ્ય ભાગે ફક્ત માયાની જ રક્ષા કરવામા આવે છે ગોઠાણાઓ પશુ દેશમા પુખ્ત છે અને તેમા દમ્ભરો આવે રક્ષણ પામે છે પાંગરાયોગની સત્યા દો કે ગોઠાણાની સત્યા દો પશુ એ બધી પશુરક્ષણની પ્રવૃત્તિ અહિસાપ્રચારક સધના પુરુષાર્થને જ આભારી છે, એમ કોઈ પણ વિચારક ક્યા વિના ભાગે જ રહી શકે આ ઉપરાંત કીર્તિમાની પ્રથા જળચરને આટની જાળીઓ ખવડાવવાની પ્રથા ચિકારો અને દેનીના ભોગે બધ કરાવવાની પ્રથા—એ બધુ અહિસાની ભારનાનુ જ પરિણામ છે

માણસજાતની મેવા માટેની પ્રવૃત્તિ

અન્યાર સુધી માખો પશુ પખી અને બીજા શ્વગ્નુઓ વિશે જ વિચાર કરો છે હવે આપને મનુષ્યજાતિ તરફ પશુ રાણીએ દેશમા દાનપ્રથા એની ધોધમધ ચાલની કે તેમા ઈર્ષ માણસ જુએ રહેના ભાગે જ પામતુ પ્રથમ અને આપના લાભા દુ ગોર્મા જમકાશ જેવા સખી ગ્રહધોએ મેવાના અન્નભાગે અને ખાનનામો ખુશ મૂકવાના સ્થિતિ પુનરાઓ છે જે દેશમા પશુપખી અને બીજા મુન શ્વે માટે કરોડો રૂપિયા ખર્ચના હોય તે દેશમા માણસજાત માટે લાગણી આગી દોષ અગર તો તે માટે કોઈ ન થતુ હોય એમ કે પશુ એ વિચારશક્તિની બનારની વાન છે આપણા દેશનુ આતિથ્ય ભાગીનુ છે અને આતિથ્ય એ માનવજાતને લાગીને જ છે દેશમા વાળો ત્યાગી અને વધારો ઈર્ષ મયા અને આજેય છે તે એક આતિથ્ય કે મનુષ્ય તરફની લેખની મતિનો પુરાવો કે અપમે અનાધી અને બીજા માટે અને નેતુ વધારેમા વધારે કરી છૂટાનુ છાદ્મ બીદ અને જૈન ગ્રંથેના સાઓમા હરમાન છે જે ન મનીન લોખુચિનો પડે છે મનુષ્યજાતિની મેવાની દિગે દિગે વધની જાતી જરૂરિયાતને લીધે અને પડોશીધર્મની અગત્ય સરંધી પ્રથમ

દેશનો લીધે, ધણીસર ધણા ભાઈઓ આપેશ અને ઉતારણમાં અદિસાના પ્રેમી લોકોને એમ કહી દે છે કે એમની અનિ સા કીની મોગી અને બહુ તો પગપણી મુઠી વાગેલી છે, આ રામનનો અને દેશભાઈઓ તે બહુ મોઢી સ્વપ્ને છે પણ આ વિધાન બરાબર નથી એની સામિતી માટે નીચેની દબાવત બસ મળવાની નેઈએ —

(૧) જૂના અને મધ્ય કાળો બાનુમે મળી માત્ર છે નાં સો નય નાનામોટા અને બચકર કુષ્કાગે તેમ જ બીજી કુદરતી આશ્તો ભઈ તે વખતો દતિનાસ તપાસીએ કે તેમા અનકદૃષ્ટી પીના માવો માટે કેકેટુ અદિસાપોષ સહ તરફથી કરવામા આનુ છે! જુના પૈસા ખચચમા આ વા છે! કેટુ મન વહચમા આનુ છે! દરાબર નો કપડા માટે પણ કાનું કરવામા આનુ છે! હા ન છપ્પિસો કુષ્કાળ સો કે જેની મિત્રો મળી રાકચ છે

(૨) કુ મોગા અને બીજી કુદરતી આશ્તો ન દોષ તેને વખતે પગુ નાના ગામડા સુધ્ધામાં જે ઠાઈ બુખે મરતુ જાણુમા આવે તો તેને માટે મનાજન કે ઠાઈ એકાદ ગૃહ્ય કઈ અને કેવી રીતે મલ પકાવાડે છે એની મિત્ર જાણુવી

(૩) અધા રીડ જેટના ફીર, બારા નો સાધુસતોનો રગ મોઢેભાગે જાતમહેનત વિના જ બીજા સાધાગ્ય મહેનતુવગ જેટના જ મુખ નો આરામની દમેશા નબતો આવ્યા છે અને નમે વાય છે તે અમારિતુ નિષેધાત્મક અને લાવાત્મક રૂપ અહિ ના અને દયા

અનિસા કે ગમાગિના મે રૂપો છે (૧) નિષેધા મ (નકાર) (૨) તેનાથી જ કનિત થતું લાવાત્મક (નકાર) મઈન દંત ૧૩ રી કે ઠાઈ પોતાના કુખના તેની અનિ ૧મે લાગીદાર ન કરવા એ નિષેધા મ અહિસા છે બીજાના રૂખમા ભાગી ૧૨ થતુ અગર તો પોતાની સુખસગવડનો લાભ બીજાને આપવો એ લાવાત્મક અદિમા કે એ જ લાવાત્મક અહિસા દયા અગર તો સેવા તરીકે

રાષ્ટ્ર વધારે સ્વસ્થ અને વધારે આનંદ એથી જાનકુ જેટલેટલુ વધારે સ્વાર્થીપણું તેટલેટલે તે સમાજ વધારે પામર અને વધારે જિનભિન્ન આ રીતે આપણે સમાજને અને રાષ્ટ્રોના દલિલાસ ઉપરથી જે એક નિશ્ચિત પરિણામ તારી શકીએ છીએ તે એ છે કે અહિંસા અને દના એ બે ને જોના આધ્યાત્મિક દિન કરનારા તરવો છે તેવા જ તે સમાજ અને રાષ્ટ્રના ધારક અને પોષક તરવો પણ છે

એ બે ને તરવોની જગતના કલ્યાણાર્થે એકસરખી જરૂરિયાત હોના છતાં અહિંસા કરના દયા જીવનમા લાનરી કાર્થક સહેન છે અતદર્શન વિના અહિંસા જીવનમા ઉતારી શકાતી નથી, પણ દયા તો અતદર્શન વિનાના આપણા જેવા સાધારણ લોભિના જીવનમા પણ જોતરી શકે છે

અહિંસા નગરાત્મક હોનાથી જીન કાર્થને નાસ આપનાના કાર્યથી મુક્ત થનામા જ એ આરી જન છે અને એમા બહુ જ બારીબધી વિચાર ન પણ થયો હોય છતાં એનું અનુભવશુ વિધિ પૂર્વક શક્ય છે જનારે દયાળી બામતમા એમ નથી એ જાનાત્મક હોવાથી અને એના આચરણનો આધાર સયોગો તેમજ પરિશ્ચિતિ ઉપર રહેનો લાવાથી એને પાળવામા વિચાર કરવો પડે છે બહુ જ સાધાન રહેવું પડે છે અને દેશકાળની સ્થિતિનું બહુ જ જાન રાખવું પડે છે

[દશગ્રંથ ભાગ ૧, ૫ ૪૫૧ ૪૫૬]

સચારો અને અહિંસા

વિસાનો અર્થ છે પ્રમાણ કે રાગદેશ કે આસક્તિ એનો ત્યાગ જ અહિંસા છે પ્રાચીન માળથી આની આવલી આત્મધાનની પ્રથા એનો જૈન ગ્રંથોએ નિરેધ કર્યો છે પરંતુ ઉપરથી જપાપાત કરવો પાળીમા ડૂળી જવું એર બાવુ વોરે મરવાની પ્રથાઓ પહેના પણ

હતી અને અત્યારે પણ છે—જો પત્રી એ મરણ ધર્મને નામે હોય કે સાસારિક ઇર્ષ્યા હોય એવી રીતે પણ વગેરેનો વધ ધર્મ રૂપે પ્રચલિત હતો એવી જ રીતે આત્મવધ પણ પ્રચલિત હતો, અને કયાંક કયાંક તો અત્યારે પણ એ પ્રચલિત છે—ખાસ કરીને ચિત્રની કે શબ્દની સમુખ

એક તરફ આવી પ્રયાઓનો નિરોધ કરવો અને બીજી તરફ પ્રાણીન અનશન કે મથાગનુ રિધાન કરવું આ વિરોધ જરૂર વિમાસનમાં નાખી દે એવો છે પણ મૂળભાવ સમજતા એમાં ઇર્ષ્યા વિરોધ નથી રહેતો જૈનધર્મ જે પ્રાણનાશનો નિરોધ કર્યો છે તે પ્રમાણે આસક્તિ પૂર્વક કગતા પ્રાણનાશનો જ ઇર્ષ્યા દર્શનિકો કે પાગની સંપત્તિની દુષ્પ્રાપ્તિ મમિનીની કામનાથી અને બીજા અબ્યુત્પત્તિ વાળાથી ધર્મ સુદ્ધિએ ઓકે પ્રમાણ ના આત્મવધ કરતા રહ્યા છે જૈનધર્મ કહે છે કે એ આત્મવધ વિરોધી છે પણ એ એનું મેલક તત્ત્વ ઇર્ષ્યા કે ઇર્ષ્યા પ્રગટનો આમક્રાંત્રાવ છે પ્રાણાન અનશન ઓ સધારો પણ જો એ જ ભારથી કે ભરવા લોકથી મેગર્ષને કરનામાં આવે તો એ પાલિસા જ છે એને જગતની જૈનધર્મ આગા નથી આપનો જે પ્રાણાન અનશનનું રિધાન કરનામાં આવ્યું છે એ તો છે સમાધિનરણ

અત્યારે દેહ અને આધ્યાત્મિક સંસ્કૃત્ય—સમય એમાંથી એકની જ પત્તણી કગવાનો રિષમ મમન આવી પડે ત્યારે એ વ્યક્તિ જો સાચેસાચ ધર્મને પ્રાપ્તિ લેખતી રહે તો તે જે જ્ઞાની પરવા નથી કરે એ તો જગત પોતાના દેહનો ભોગ આપીને પણ પોતાની વિશુદ્ધ આધ્યાત્મિક ત્રિધિને જગતથી લેતો—જેની રીતે ઇર્ષ્યા સાચી સતી પોતાના સતીત્વને જગતથી બીજાને ઇર્ષ્યા રહેતો । જોના પોતાના દેહનો નાશ કરીને પણ એને જગતથી લે છે પણ એવી અન્યાયામાં પણ એ વ્યક્તિ ન ઇર્ષ્યાના ઉપર શુભે થયે કે ન ઇર્ષ્યા રીતે ભવબીન થો, અથવા ન ઇર્ષ્યા સમય જોઈને પ્રસન્ન થશે એનું

ધ્યાન તો કેવળ પોતાના સયન ઇવનો બચાવવા તરફ અને સમ
ભાવની ન્યા કંઈ તરક જ રહ્યો ન્યા સુધી દેહ અને સયમ મે
બંનેની મમા રીતે રક્ષા થઈ શકે ત્યા સુધી બંનેની રક્ષા કરવી
તેજીએ પામી એકની જ પમદની કરવાનો સવાન બોલે થાય ત્યારે
માપણા જેવા જે રક્ષા પસંદ કરે અને આધ્યાત્મિક સયમની
ઉપેક્ષા કરી ન્યારે સમાધિમરણનો અધિારી એથી બિનકુ જ કરો
દિવ્ય અને આધ્યાત્મિક એ બંનેનું જન તો છે, પણ જે જેનો
મરિમરી લાય છે તે કમોગીના રખતે એને જ પસંદ કરે અને
જાની જ આધ્યાત્મિક હનનવાળા અમિતે માટે પ્રાણાત અનશનની
અનુના છે પામર, ભયભીત કે નાનવુઓને માટે નહીં આથી સમજી
શકે તે પ્રાણાત અનશન દે રૂપી વળે નાશ કરીને પામ, દિવ્ય
હવનરૂપ પોતાના આત્માને પક્ષતો બચારી ને છે એના માટે એ,
તાન્ત્રિક દૃષ્ટિએ, સાચા અર્થમાં અનિસંકલ છે

દેહનો નાશ એ જાતમધાત દધારે - દીકામગેને જનામ

જે લેખ ૧ મારા મથાળે આ મરાતરૂપે વર્ણવે છે તેઓ
મારા ને પામી શકાય એનો વિચાર નથી રતા પગ ને પાઈ
અતિ ઉચ્ચ ઉદ્દેશના પ્રેરણને મળ્યા પછી ગરબે ગરબે રમત
મધુર મૈત્રીમાવપૂર્ણ અને પ્રમત મિત્રે બાપુ-ગાંધીજી જેવું,
પ્રાણાત અનશન કરી પગી મે જ રેખકા એ મળી પ્રાસા
કરના, એ - મારમ આ મરાત નહીં કરેલાના કાણુ આવી
અમિતો ઉદ્દેશ અને હનનક્રમ એ રેખાંતી નજર મામે છે ન્યારે
જૈન પરપરામાં મથારા રસવાળા બને શુભ આચારથી પ્રેરારેના
મન હોય જા એમો ઉદ્દેશ અને હનનક્રમ મેમને મે રીતે
સુનિર્મિત નથી પરતુ શાસ્ત્રનું વિચાર તો એ જ દૃષ્ટિએ છે અને
એમો અભિસા સાથે પૂરેપૂરે સુમેળ પામી છે આ સમજવા માટે
એક દાખનો લઈએ જોઈ વ્યક્તિ પોતાના આજ્ઞા ધરને મળતું

જોઈને પ્રાન્ત ધરા છતાં એને ગણતુ બચ્ચારી ન પડે તો એ શુ
ક મેર ડેરો તો એ બી ન જણુ બગતુ મૂખને પોતાની જાનને બચ્ચારી
બેવાળે આખ્યામિઃ જીવનતા દ્યુતી આવી જ રિચિતિ હોય છે
એ નિય હોનો નાન ની કં સાચ એણે નિરોધ કર્યો
હોતુ હોની ક્ષાને મર્ત્યદશ માન છે પણ તે મયમો માટે
હોય બીજો મર્ત્ય મો ન હોય એવી સાચાર પંચિચિતિ આવી પડે તો
જ હોય જાણેવી કરતો સાચે દે નો નાસ સમ્પ્રાપ્તિ પણ છે અને
અહિસા પણ નથી તો એ જ્ઞાનમ પણ અને હિસા

ભરત્ર કુ કાગ એજ જવા નીતિ મમરમા દે જાગે માટે
સયમથી પતિત થયો અવમ્ આને નિતિપોષ જુ નિપજનનારા
શોળે લીધે પાતાની જાન નો બી નજો નિરધક છે । ગનિયની
હોય બો એમ કરતા છતાં સરન મદ્યુજની ક્ષા થયો ૧૭૨
ન દોષ ત્યારે ૨૫ મયમ અને સમજારી દિગ્ધે સધા પુરિસા ।
કરમા આશું છે જોમ એમ ૧૧ મ માધ્યામિ જીવનને જ
બચ્ચારાતુ દોષ છે સાટે ૧૧ીજ રાજે પ્રાજાત આજની રાત
કર છે અને મલ રાગા ૧૧૨ એનું સમર્પન રે ૨ તાજે મેરી પાગ
આ દિગ્ધિમિતુ જ મુખ્ય છે

હિસા નથી પણ આધ્યાત્મિક વીરતા

આમા હિસાની હિ મધ મ ખી પણ થી આ રિધા તો
મે અમિત માટે ૭૩ જ કરા માધ્યામિ ૭૨ની ઉમે વાગ
૮૧ જાનને માગ રીમારતી મજનિતઓ ૧૧ પાનમા નિગત ૧૧૨
આના જીવન માધ્યારી ૧૩ આક રાજના થતા રંગ છે મેડ
તો એ ૭ જો નિતિ પતો ગ્રીમ ૨૫ હોય જે ૧૧જો રિચિતિ
થો છે ગિતિથી કન એ તો જ રહ છે બો મર્ત્ય પણ રીતે
કોઈની રોવા નથી મેસો એમ માગ જીવનની અતિમ ધર્મઆમા મર્ત્યની
મેસા થયો પ્રસંગ ન આવે એના માગ એ જરૂરી થઈ પડે છે ૨

એ સારથી ઓ સચકત અવસ્થામાં જ ધ્યાન અને તપસ્યા દ્વારા એવી તૈયારી કરી લે કે જેથી એ જ ન તો મરણથી નુકસાન પડે કે ન કાર્મિક સેવા લેવી પડે એ પોતાની બધી જવાબદારીઓને અદા કર્યા પછી બાર વર્ષ સુધી એકનો ધ્યાન તપ કરીને પોતાના જીવનનો ઉત્સર્ગ ન્યાય કરે છે પણ આ કૃત્ય-આચાર તો કેવળ જિનકૃત્યોને માટે જ છે બાળના રિધાન જુ। જુદા અધિકારીઓને માટે છે આ બધાનો સાર એ છે કે જે જીકારની સત્પ્રતિજ્ઞાઓનો ભગ થવાનો વખત આવે, અને એ ભગને જે મન કરી શકે ન હોય, એને માટે પ્રતિજ્ઞાભંગ કરતા પ્રાણાત્મ પાન કરવાપૂર્વક મરણનો સ્વીકાર કરવો એ જ કૃત્યાણુમરી છે આમાં તો આધ્યાત્મિક વીરતા છે એ કઈ સ્થૂળ જનનાં યોગ્યતા આધ્યાત્મિક યુગોથી અનિન કઈ મૃત્યુથી ભાગી છૂટવાની કાવરતા નથી કે સ્થૂળ જીવનની નિરાશાથી કટાક્ષિત મોતના મોખા ઓરાર્થ જવાની આત્મધાન નામે ઓળખાતી બાનિશના પણ યથી આની વ્યક્તિ મૃત્યુથી જોડતી નિર્ભય હોય છે એની જ એને માટે તૈયાર પણ હોય છે એ જીવનપ્રિય હોય છે જીવનમોહી નહીં સંલેખના એ કઈ મરણને આમ નથી આપનાની વિરિ નથી પણ પોતાની મેગે આવી પહોંચનાર મરણને માટે નિર્ભય બનવાની તૈયારી માત્ર જ છે એની પછી સચારાનો અસર પાડ આની શકે છે આ રીતે આ આજો વિચાર અદિ સા અને એમાંથી પ્રગળતા સદ્ગુણો તરફની તન્મયતામાંથી જ જ મો છે, જે આજે પણ અનેક રૂપે સિદ્ધ જોનાને માન્ય છે

જૈનધર્મના આત્મવધ

જો સર્વ પી રાધાકૃષ્ણને જે એમ વખ્યું છે કે જૈનધર્મ સ્વસાઈ (sacade)-આત્મવધને નથી માનતો, એ બરાબર નથી ખુબ જુદા સમયમાં વિશ્વુ છન્ન ઓ વિશ્વુ વલ્લરીએ અસાધ્ય રોગને લીધે આત્મવધ કર્યો હતો, અને તથાગતે એને માન્ય રાખ્યો

તેનો બંને મિત્ર અમન દના એમના આ નામના ફેર જે છે કે
 તેઓ ઉપવાસ વગેરેથી ધીમે ધીમે અત્યુગ્રી તૈયારી નથી કરતા પરંતુ
 સમયથી એમ ધાએ પનાનો નાચ કરે છે જેને દાઝીરી કહી
 સમાધાન નેન ૩૩૦ આવા સમયધને સમનિ નથી આપતા બી
 પદે રાખ્યામા મન જુનિકા સપૂર્ણપણે એક જ છે એ તો તે કેવળ
 સમાધિવન મન મુમર્ષિ - આપના સ કષ્ટિ નિવરેયો
 છે સમમા એો માટે મમાધિમરણ્ય' એ પનિમળ્ય' શર
 છે, જે રોગ છે ઉપર જાનુવેન જીવ અને રાગીની કથા અનુક્રમે
 મિત્રમનિધાન અને સયુગ્મનિધાનમાં છે

કેદનાક સુખો

નમન ફેરે કે સાં નકન પછી એ અને અનુસાદ લેખએ -

મરણહિયા મૂકા છમા છવ '૪ ન મરણજિત્તા ।

અહ મરણજિત્તિરિયા જા આદિજિત્તિરિયા ॥

—જેવી રીતે મૂમ ૧૦ નમન આરુ એ આ મરિગપ્તનાને માર
 નથી થતું તરી રીતે સમપિમ જૂની દિવા મગજુ નિમિત્તે ની, કિંતુ
 એના પ્રતિ ૧૨ માટે છે

આવિય નામિદમ્બજા મરણ નામિ દરદર ।

—એ । ન તે જીવની અભિનાયા છે કે ૧ એ મ જૂનો માટે
 પ્રાથના ફેર છે

આવા મન મવાગે દવદ વિદ્વજીસમ ।

—માગિત્તિ રહેતો વિશુદ્ધ આત્મા પોતે જ સચારો છે

(દશીયી ૦ ખ ૨, ૫૦ ૫૩૩-૫૩૬)

તપ અને પરિપક્વ

બૌદ્ધ પિટકોમાં અંક રથાં 'ભિગઠ'ની સાથે 'તપસ્યા', 'સીપ વસી' જેવા વિગતો જોવામાં આવે છે. આ પ્રમાણે કેટલાં બૌદ્ધ સૂત્રોમાં રાત્રીની વોર થાનોમાં તપસ્યા કરતા નિર્મલોનું વર્ણન મળે છે, આ જુદા તથાગત જુદા મંત્રી નિમ્ન થોની તપસ્યાની સમાનોચ ॥ પણ મળે છે. આ જ રીતે જ્યાં જુદાં ચોતાનું પૂર્વજન પોતા ॥ સિંચો જુ ત્યાં પણ એમણે પોતા ॥ સાધનામળમાં મંત્રીની એની તપસ્યાઓનું વર્ણન મળે છે કે જે તે તેજ નિર્મલ પંપરાની જ મંત્રી સમાય આને જાત્યારે ઉપનય જો ॥ આગમોમાં વર્ણનાથેની નિમ્ન થ તપસ્યા સાથે અદા સ મળતી આવે છે હવે આપણે એ જોઈશું કે બૌદ્ધ પિટકોમાં મારતું નિર્મલ તપસ્યાનું વર્ણન કેટલું અસી અતિશાસિક છે ?

તપસ્યાપ્રધાન નિર્મલપર પસ

જુ જ્ઞાતપુત્ર મળતીરનું જન જ ઉમ તપસ્યાનું મૂળ સ્વરૂપ છે, જે આચારાગત પહેલાં જુનરકેધમાં જના મળે કે એ ઉપરાંત આગ મોના બધાં પ્રાચીન સ્તરોમાં જ્યાં કાલ કાઈએ પ્રવજના લીધાનું વર્ણન આવે છે ત્યાં વડઆતમાં જ આપણે જોઈએ છીએ કે એ

૧ મહિજમનિકાય સુ ૫૬ અને ૧૪

૨ એજન સુ ૨૬ અંક કોસબીકૂન બુધચરિત (ગુજરાતી)

દીક્ષિત નિમ્ન થ તપયાનુ^૧ આચ ખ કરે છે એક રીતે મદારીરના સાધુસધની મમત્ર ચર્ચા જ તપોમય જ્ઞાન મળે છે અનુતરોવચાદ્ય રંગે આગમોમા એવા અનેક મુનિઓનુ વચ્ચુન છે કે જેઓએ ઉકળ તપ કરીને પોતાના હૈને કેવલ કા પિન્દર જેવા બનાવી દીધા હતા કે વગી અન્યાય સુ સીની જૈન પરપગનુ સામ્ય અને આદુઓ તેમ જ ગ્રન્થોનો આચાર જોવાથી પણ આપણે એમ કહી શકીએ કે મદારીરના સાસનમા તપનો અદિમા વધારે છે જો એમના ઉત્તર તપનો પ્રભાવ મધ ઉપર એવો પડે છે કે જૈનત્વ એ તપો બીજી પધ્ધતિ બની ગયું છે મદારીરના સિદ્ધ સ્થાનોમા અગ્ર મમત્ર કાશી પ્રાશય મુખ્ય છે જે રાજાની વચ્ચે સ્થાનોમા તપમ્બા કરનાર નિમ્ન યો સબધી ઉત્તમ બૌદ્ધ પ્રથોમા મળે છે એ ગજાટની વચ્ચે આને તો મદારીરના સાધનામગનાં અને ધર્મોપદેશસમના મુખ્ય ધામે રતા અને મદારીરનો નિમ્ન થ મધ મુખ્ય રે એ આગોમા મળે તો આ રીતે બૌદ્ધ પિન્દર અને આગમોની મેળવણીને આધાર આપને નીચે મુજબ નિ ૧ નાદરી શખે છીએ -

(૧) ખુ મદારીર જો એમો નિર્મલસધ તપોમય જ્ઞાન ઉપ રિનો ભાગ આપનો હતો

(૨) અગ્ર મમધના રાજાટની રાદે અને કાશી પ્રાશયના આચરતી રોરે શટેરોમા તપમ્બા કરનારા નિર્મલો મોટી સખ્યામા વિચરતા હતા અને ન્દેતા હતા

મદારીર પહેલા પળુ તપરચાની પ્રધાનતા

ઉપરના જ્ઞાનને આધાર મદારીરની સમક્રાંતીન જો ઉત્તરકાંતીન નિમ્ન થ પરપગ તપમ્બાપ્રધાન વૃત્તિ ધરાવતી હતી એમા તો કરી શકા જ નથી રહેતી પણ હવે વિચારવાનુ એ છે કે મદારીરની પદેશ

૧ મગવતી ૯૩ ૨-૧ ૯૬

૨ એજન ૨-૧

પણુ નિર્ઘય પરપરા તપસ્યાપ્રધાન હતી કે નહીં ?

આ પ્રશ્નનો જવાબ આપણને 'હા' મા જ મળી રહે છે, કેમ કે ભગવાન મહાવીરે પાર્શ્વોપત્યિક નિર્ઘય પરપરામા જ દીક્ષા લીધી હતી અને દીપાની ચરૂઆતથી જ તેઓ તપસ્યા તગ્દ્ર દબ્યા હતા આ ઉપરથી આપણે એ જાણી શકીએ છીએ કે પાર્શ્વોપત્યિક પરપરાનું તપ તરફ કેવું વળણ હતું ભગવાન પાર્શ્વનાથનું જે જીવન જૈન ઋથોમા મળે છે એને જોતાથી પણ આપણે એમ જ મની શકીએ છીએ કે પાર્શ્વનાથની નિર્ઘય પ પરપરા તપસ્યાપ્રધાન હતી ભગવાન મહાવીરે પોતાના જીવન દ્વારા જો પરપરામા ગુરિ આં રિગમનુ તરન લને ઘખન કર્યું હોય, પણ એમણે પહેલાથી આની આસની પાર્શ્વોપત્યિક નિર્ઘય પરપરામા તપોમાર્ગને નયેસરથી ઘખન નથી કર્યો આની સામિતી આપણને ખીજી રીતે પણ મળી રહે છે

જ્યાં જુદે પોતાના શિષો પાસે પોતાના પૂર્વજીવનનું વર્ણન કરતાં અનેક પ્રાર્થના તપસ્યાઓની નિર્ઘયતા^૧ કહી જતાની હતી ત્યાં એમણે નિર્ઘય તપસ્યાનો પણ ઉ નેખ કર્યો હતો જુદે માતપુત્ર મહાવીરની પહેલા જ જન્મ ધારણ કર્યો હતો અને મૃત્યાગ કરીને તપસની માર્ગનો સ્વીકાર કર્યો હતો એ સમયમા પ્રચલિત ખીજી ખીજી પદોની જેમ જુદે નિર્ઘય પદનો પણ થોડા વખત માટે સ્વીકાર કર્યો હતો અને પોતાના સમયમા પ્રચલિત નિર્ઘય તપસ્યાનું આચરણ પણ મધુ હતું તેથી જુદે જ્યારે પોતે પહેલા કરેની તપસ્યાનું વર્ણન કરે છે ત્યારે એમા દમદ નિર્ઘય તપસ્યાનું સ્વરૂપ પણ આવી જાય છે જે અત્યારે જૈન ઋથો અને જૈન પરપરા સિવાય ખીજે કશય જોવામા નથી આવતું મહાવીર પહેલા જે નિર્ઘય તપસ્યાનું જુદે આચરણ કર્યું હતું એ તપસ્યા પાર્શ્વોપત્યિક નિર્ઘય પરપરા સિવાય ખીજી કોઈ નિર્ઘય પરપરાની ટોવાનો સંભવ નથી કારણ કે મહાવીર તો હજી જ આ જ ન હતા,

અને બુદ્ધના જન્મશ્રાવણા કપિરક્તપ્રાપ્તિ થઈને તે એમના સાધનાશ્રાવણા
 ૧૮૮૫, ૨૫, કાથી વગેરેમાં પાશ્વર્યનિર્મલ પદપાત્ર નિર્વિવાદ
 અભિનવ નો પ્રાધાન્ય હતુ જે મ્હાને જુદે મોટી પદ્ધતિ પદ્ધતિ
 પ્રાપ્તિ કરું એ સાધનાય પદ્ધતિમાં જ એમ જાણ છે અને એ કાથી તો
 પાશ્વર્યનાથી જ મ મિ તથા નપોદ્ધિ દી. સાધના અને બુદ્ધની
 સાથે જે બીજા પાત્ર મિ જુદો દત્તા નેમ્તા બુદ્ધો ત્યામ કરીને તારનાય
 -દમિપત્તના જ રતી । નપદ્ધ કરના જના એ પાત્ર મિ જુદો નિમ ॥
 પ પદ્ધતિ જ અનુભવી દ્વાય નો નસર્ધ નો અમમે નેમ દ્વાય પદ્ધ
 જુદે નિમ યત્નપદ્ધતિ ॥ તરે થી । તપન માટે પદ્ધ આચરણ કયુ
 હતુ એમાં કોઈ શક ॥ મ્હાન નરા અને અતપદ્ધ પાશ્વર્યનિર્મલ
 પર પદ્ધતિ જ કોઈ કે આથી આપણે અમ માની શબ્દ દીએ કે
 નાનપુત્ર ॥ ૧૧૨ પદ્ધ ॥ જમ નિમ ય પદ્ધ ॥ સ્વરૂપ તપમ્હાપ્રધાન
 જ હતુ

ઉપરની વના ઉપરથી નિમ ય તપદ્ધતિ તપમ્હા ને એ બિનિ ॥ મિક
 દિરિને એ ૧ ૫ સાર થઈ શકે જે કે એ જમા એકુ સપનાયના
 વખતથી તે નિમ ય પદ્ધ ॥ તપદ્ધ ॥ દત્તી ના ॥ એના તર તપના
 વનપુત્ર મનારિ રથારે વય ના ॥ દત્તો ના ॥ નાપદ્ધ સામે
 બિનિ ॥ મિક દિરિને એ પ્રતો ઉપમિત ચાર છે એક તો એ કે
 શુદ્ધ વાર વાર નિમ યત્નપદ્ધતિ ॥ ૧ ન કરું છે એ જેને અસાધ્ય છે
 અને મેના ખન ॥ આધાર શ છે ॥ અને બીજે પ્રત એ કે મદ્યારી
 પદ્ધ ॥ પ્રચલિત નિર્મલ યત્નપદ્ધતિ વિરતના સાધનાનો કોઈ પ્રવન
 કરી દત્તો કે ના ॥ અને મો દત્તો તો મો ॥

બુદ્ધ કથિત ખનનો ખુલાસો

નિર્મલ યત્નપદ્ધતિ ખન કરવાની પાછળ બુદ્ધની દિરિ મુખ્યત્વે
 એરી જ દત્તી કે તપ એ કાકનેશ છે જેવળ દેદ મન છે એનાથી
 દુખ સદન કરણો અભાસ તો આમજ રથે છે પદ્ધ એનાથી કોઈ

આધ્યાત્મિક સુખ કે ચિત્તશુદ્ધિ પ્રાપ્ત નથી થતા. ^૧ બુદ્ધની આ દૃષ્ટિની આપણે નિર્ઐશ પરપરાની દૃષ્ટિ સાથે સરખામીની રીતે તો કહેવું પડે કે નિર્ઐશ પરપરાની દૃષ્ટિ આ મહાસીગ્ની દૃષ્ટિ વચ્ચે માર્ગ તારિવું બેઠું નથી કારણ કે બુદ્ધ મહાવીર અને એમનો ઉપદેશ માનના વાણી સમગ્ર નિર્ઐશ પ પરાનુ સાન્નિત્ય એ બંને એકીઅવાળે એમ જ કહેવું છે. ^૨ દેહમન કે કાયબ્દેશ ગમે તેવું ઉગ્ર કેમ ન હોય પણ જો એનો ઉપયોગ આધ્યાત્મિક શુદ્ધિ અને ચિત્તક્રેશના નિવારણ માટે ન થાય તો એ દેહમન અને કાયક્રેશ નમમા છે. આનો અર્થ તો એમ જ થયો કે નિર્ઐશ પરપરા પણ દેહમન આ કાયબ્દેશને ત્યારે જ સાચક માટે છે કે જ્યાં જ્યાં એનો સબ્દ આધ્યાત્મિક શુદ્ધિ સાથે હોય તો પછી સહેજે મરાવ થાય છે કે જુલે એવું બનું કેમ કહ્યું? આનો ખુલાસો બુદ્ધના જીવનના વનજી તેમ જ એમના ઉપદેશમાર્ગી મળી રહ્યો છે. બુદ્ધનો અભાવ વિશેષ પરિવ્રતનની નહીં. આ વિશેષ તરફની હતો જ્યારે અમનો સ્વભાવ ઉગ્ર દેહમનથી સંબંધિત. થયો ત્યારે એમણે એને એક અન્ત-ઉડો કીતે એનો ત્યાગ કર્યો. આ પાનનાર્ગ, નૈતિક જીવન તથા પ્રગતિ ઉપર જ વિશેષ ભાર આપ્યો એમને એ માટે જ આધ્યાત્મિક સુખ પ્રાપ્ત થયું. આ એમનો એ તત્ત્વના આધાર પોતાનો નવો સધ આપ્યો.

નવો સધ આપનારને માટે એ જરૂરી ઘડિપડે છે કે એ આચાર વિચાર સબધી પોતાના નવા વનજી વધારેમા વધારે જોખાણ બનાવના માટે પ્રવળ ને અને પૂર્વજાનીન તેમ જ સમકાનીન અન્ય સમ્રાજોનાં મત યોની આપરી સમાનોચના કર આમ ક્યો વગર માર્ગ ન તો પોતાના નવા સધમા અનુસારીઓને ભેગા કરી શકે છે કે ન તો ભેગા થયેલા અનુસારીઓને ટકાવી શકે છે. બુદ્ધના નવા સધની હરીફ અનેક પરપરાઓ મોજૂદ હતા કે જેના ઉપર નિર્ઐશ

૧ મજ્ઞિમ્મનિકાય સુ. ૨૬ અ. ૭ કોસળીકૃત બુદ્ધચરિત (ગુજરાતી)

૨ દશવૈકલિક ૯ ૪૪ ભગવતી ૩-૧

પર પાતુ વચસ્વ જેવું તેવું ન હતું સામાન્ય જનના અનુદર્શિ-નરી નગરે દેખાતું માનનારી-દોનારી એ બાજુ ઉપ તપ અને રેદ મનને મારજો તપસ્વીઓ પ્રત્યે સંલેખાઈથી આશ્ચર્ય છે આ એ સનાતન અનુભવ છે એ તો પાશ્વોપતિક નિર્મથ પર પરાના અનુભવોઓ તપસ્વાનો સરકાઝ ગણ્યુધીમાથી મળેનો હતો અને જીજ્ઞ મજાવીગના અને એમના નિર્મથ સધના ઉપ તપગરણને ચીરે સાધાર । જનતા સજ્જ રીતે જ નિર્મથા તરફ ઝૂંપી હતી એ તપસ્વિ પ્રત્યે જુ ની રિધિતના લેઈને એમો નમ પૂરી મેમની હતી કે જ્યારે જ્યાંય થમો તપ ઉપર ભાર આપે છે ત્યારે આપ તપો કેમ નથી માનના ? ત્યાર જુદને પોતાના પક્ષનો જવાબ પણ કરવો હતો અને સાધાર । જનતા એ અધિમારીવગ તેમ જ રાજ્ય મદા જગ્યોને પોતાના મત-ઓ તરફ આશ્ચવા પણ હતા તેથી તપની આશ્ચી અમાનોયના-દીકા કરવાનું એમના માટે અનિવાર્ય થઈ પડ્યું એમણે કહ્યું પણ એમ જ તેઓ તપની દાગમા સમજા ત્યારે જ થઈ શકના હતા કે જ્યારે તેઓ એમ સામિત છે કે તપ એ તો માન મત જ છે

એ સમયમા અને તપસ્વીમાર્ગ એકા પા હતા કે જે રેણ જુદી જુદી જાતના બાજુ કોનોમા જ ન સ્તી પુણાનિ માનના હતા જ્યાં મુધી એ બાજુ નપોમાર્ગોની નિર્ધકતાન સારવગો છે ત્યાં મુધી તો જુદે કંઈ તપસ્વાનુ ખ ન માન્ય છે પણ જ્યારે આખ્યાતિ મુદ્દિની સાથે સમજારેન તપસ્વાઓના ખનીય સસાર આવે છે ત્યાર એ ખડન ન્યાયયુક્ત નથી લગતુ આમ છતાં જુદે તો નિર્મથ-તપસ્વાઓનો એક ધાર હડેનોક વિરોધ કો છે તો એનો અર્થ એવો જ સમજવો કે જુદે નિર્મથ પર સનાત દર્શિનિડુને પૂરપૂરુ ધ્યાનમા લીધા વચર કેવળ એના બાજુ તપ તરફ જ ધ્યાન આપ્યું-એ જીજ્ઞ પરપરાઓના ખડની સાથે સાથે નિર્મથ પરપરાના

તપને પણ એ ન્યુ નિર્ગ્રંથ પર પરાનું તાત્વિક દૃષ્ટિનિદુ ગમે તે હોય, પણ મનુષ્યસ્વભાવનું અનુભવ કરતાં, તથા જૈન ગ્રંથોમાં આરતા ષ્ટનાક રણોનો આધારે, આપણે એમ પણ કહી શકીએ કે બધાય નિર્ગ્રંથ તપસીઓ કંઈ એના ન હતા કે જેઓ પોતાના તપ કે દેહભનનો કેરણ આધ્યાત્મિક શુદ્ધિમાં જ ચરિતાર્થ કરતા હોય આની ચિત્તિમાં જો છુદ્દ તથા એમના સિંધોએ નિર્ગ્રંથ તપસ્યાનું ખડન કર્યું હોય તો તે અમુક અરો સાચુ પણ મૂકી શકાય એમ છે

ભગવાન મહાવીરે આજીવી નિરોધતા

બીજા પ્રશ્નનો જવાબ આપીને જૈન આગમોમાંથી જ મળી રહે છે છુદ્દની જેમ મહાવીર પગ નાળ દે મનો જીવનનું ધ્યેય ગણતા ન હતા કારણ કે આવા અનેક પ્રકારના દેહભન કરાવા એને તાપસ કે મિથ્યા તપ કમનારા કલ્યા છે ૨ તપમાંની જામનામાં પણ પાર્શ્વનાથની દૃષ્ટિ માન દેહદમન કે કાયકરેશપ્રધાન નથી પણ આધ્યાત્મિક શુદ્ધિના લક્ષણોની હતી પણ એમાં તો મુદ્દન શક નથી કે નિર્ગ્રંથ પર પરા પણ, દાખલા પ્રમાણે એ ચાર્દને અને માનર સ્વભાવની નિબળતાનો ભોગ બનીને અત્યારની મનનીગની ચંચલાની જેમ, મુખ્યત્વે દેહ મન તમ્ક ની મર્ષ હતી અને આધ્યાત્મિક ધ્યેય એક બાજુ રહી ગયું હતું ભગવાન મહાવીરે જે કંઈ કર્યું તે એવું જ કે પરપરાથી આત્મા આરતા એ મૂળ તપનો સબધ આધ્યાત્મિક શુદ્ધિ સાથે અનિવાર્યપણે જોડી દીધો અને કહી દીધું કે બધી જાતના કાયકરેશ ઉપાસ વગેરેથી શરીર અને ઇન્દ્રિયનું દમન એ ભને તપ હોય, પણ એ જાણ તપ છે આબ્યતર તપ નહીં ૩ આબ્યતર અને આધ્યાત્મિક તપ તો બીજું જ છે અને આત્મશુદ્ધિ

૧ ઉત્તરાધ્યયન અ. ૧૭

૨ ભગવતી ૩ ૧ ૧૧ ૬

૩ ઉત્તરાધ્યયન અ. ૩૦

સાથે એને અનિવાર્ય સંબંધ છે અને એ ધ્યાન, જ્ઞાન વગેરે રૂપ
 ■ મનનીરે પાશ્વોપચિન્ન નિમ્ન ય પગપગમા ચ ત્વા આવના બાજુ
 તપનો સ્વીકાર તો કયા પણ જોયા ને તેણે રૂપમાં એનો સ્વીકાર ન
 કર્યો, બે કે રૂઢતેક અરો પોતાના જીવન દ્વારા એમાં ઉત્તરના લાગીને
 પણ એ દેહમનના સંબંધ આશ્ચર્ય તપની સાથે જોડી દીધા અને
 સાક્ષાર કદી દીડુ કે તપની પૂર્ણતા તો આધ્યાત્મિક શુદ્ધિની પ્રાપ્તિથી
 જ રૂઢ શો છે પોતાના આશ્ચર્ય પૂર્ણ પોતાના કથનને પુરુષાર કરીને
 મદારીને જ્યાં એક તરફ નિર્મલ પગપગમા પડે ત્યાં પ્રચલિત શુદ્ધ
 દેહમનમાં સુધારો કરી ત્યાં જીવન તરફ જીવન અમલ પર પગપગમા
 પ્રચલિત જુદી જુદી જનતાના દેહ મળેને પણ અપૂર્ણ તપ કે મિથ્યા
 તપ તરીકે ઓળખાયા ત્યાં અમલ મોટા મોટા કે તપોમાગમાં મનનીરે
 વિશિષ્ટ અપરા કે આ તે એ કે કેવળ શરીર અને દેહના દમનમાં
 સમાવિષ્ટતા તપ શબ્દના અર્થો અમલે આધ્યાત્મિક શુદ્ધિના બરાબર
 ઉપારો સુધી સિમ્તન કરી એના મારે જ ને। આ મોના ઠેક ઠેક
 આશ્ચર્ય તપ આ જાણ એમ બેને પ્રમાણના તાલે નિર્દેશ સાચોસાચ
 મળે છે

જુદને તપની પૂર્વપર પડે ત્યાં કરીને ધ્યાન સમાધિની
 પરખા ઉપર જ વધારે જાગ આપવો જોતો જ્યારે મારીને તપની
 પૂર્વપર પડે ત્યાં કયા સિદ્ધાંત પણ, એની સાથે આધ્યાત્મિક
 શુદ્ધિનો સંબંધ જોડીને ધ્યાન મહાધિના માર્ગ ઉપર જાગ આપવો
 જોતો બેનેની પ્રવૃત્તિ અને પ્રવૃત્તિ વચ્ચે આ જ મુખ્ય અંતર છે
 મદારીને આ એમના સિદ્ધાંત તપની જીવનનો જે પ્રભાવ
 સમાધાની જનતા ઉપર પડે તો જો એથી વિવિધ રીતે જુદને પોતાના
 બિંદુ સંધમાં અનેક કે કે નિયમે દાખલ કરવા પડ્યા જે બોદ પ્રથ
 વિનય-પિટકને જોવાથી જાણી શકાય છે તેમ જના જુદે કપારે જાણ

તપો ॥ પણ નથી લીધો જ ક ત્યારે ત્યાર અમર મર્યાદા ત્યાર એમણે
એનો ઉપાસ જ કર્યો અથ જીવંતી આ લેનીને ઉત્તકાતીન બધાય
મોદ નેખાએ અપનાની પાણીએ આગે આપણે એ જોઈએ છીએ
કે જીવે મરે છે મનનો વિરોધ મોદ સઘમા આગે સુકુમારતામા
ફેરવાઈ ગયો છે ત્યારે મારીનું માથ તપસાનું જીવન જૈન
પરપરામા કેવળ એ મનમા પરિણત થઈ ગયું આ બની દોષ
સામુદાયિક નૃત્નિ ॥ સ્વાભાવિક દોષ કે નવી કે મૂળ પુરુષોના
આચારના દોષ

[દશોચિંત ૫૦ ૨ ૫૦ ૬૦-૬૧]

ભગવાન મનસીર તપની ગોધ કાઈ નથી કરી ન હતી તપ
તો એમનો જીવ અને સમાજના સા આમારી જ સાપ જીવે એમની
ગોધ જે રોય તો તે એની જ કે એમજ તપને—મોરમા કોર
તપો—૧ મનને બન ઠાવેસને આથ તા લી તેમા આનરદષ્ટિ
ઉમેગી મેને ૨ બાવ તપ ૩ અતર્મજ બનાવ્યું પ્રસિદ્ધ વિખત
તાઈ સમતન ની વાપામા ૪ મે તો ભગવાન મનસીરે કોરતમ
તપ પછી માથાનું ૫ તુત ગા ઉદ્દેશથી ૬ તે દ્વાન જીવનમા વધારે
કોમિય કરી સમાજ વસાર ૭ ૮ ૯ ૧૦ ૧૧ ૧૨ ૧૩ ૧૪ ૧૫ ૧૬ ૧૭ ૧૮ ૧૯ ૨૦
૨૧ ૨૨ ૨૩ ૨૪ ૨૫ ૨૬ ૨૭ ૨૮ ૨૯ ૩૦ ૩૧ ૩૨ ૩૩ ૩૪ ૩૫ ૩૬ ૩૭ ૩૮ ૩૯ ૪૦
૪૧ ૪૨ ૪૩ ૪૪ ૪૫ ૪૬ ૪૭ ૪૮ ૪૯ ૫૦ ૫૧ ૫૨ ૫૩ ૫૪ ૫૫ ૫૬ ૫૭ ૫૮ ૫૯ ૬૦
૬૧ ૬૨ ૬૩ ૬૪ ૬૫ ૬૬ ૬૭ ૬૮ ૬૯ ૭૦ ૭૧ ૭૨ ૭૩ ૭૪ ૭૫ ૭૬ ૭૭ ૭૮ ૭૯ ૮૦
૮૧ ૮૨ ૮૩ ૮૪ ૮૫ ૮૬ ૮૭ ૮૮ ૮૯ ૯૦ ૯૧ ૯૨ ૯૩ ૯૪ ૯૫ ૯૬ ૯૭ ૯૮ ૯૯ ૧૦૦

તપને ચિહ્ન

ભગવાન મનસીરના જીવનક્રમમાંથી જે અનેક પરિપત્ર ફળરૂપે

આપણે વારમો મન્યો છે તેમા તપ પણ એ- નનુ છે ભગવાન
પછીના આજ મુધીના ૨૫૦૦ વર્ષમા જૈન અને જોડેનો તપનો અને
તેના પ્રકારોનો જુવનો વિખસ કરા છે તેનો જીજ્ઞાસા મધ્ય પ્રવર્તે
ભાગે જ કરો. એ એ ૪૫૦૦ વર્ષના સાહિત્યમાથી કેવળ તપ અને
તેના વિધાઓ લગતું સાહિત્ય જુદુ તા રવામા આવે તો એ- ખામે
મન્યાસરોચ્ય ભાગ જ થાય જૈન તપ માત્ર ત્રયોમા જ નથી રહ્યું
એ તો ચતુર્વિધ સત્તમા જુવના આ- રહેતા વિવિધ તપના પ્રકારોનો
એક પ મેમાન કે માટે રજ તપ આચ રામા જૈનો એકા ગણાય
છે બીજી પાઈ પા. જાગનમા જૈનો ૫૫૫ બીજા મગ્ગ પાળા મહં
પત્રુ જો તપની પરીક્ષા—આમ ત્રી ઉપરાસ આચારિની પરીક્ષા—
જેમા આવે તો માખા દેશમા આ- ૫૫૫ માખી દુનિસમા પોને
નબર આરનાર જૈન પુરુશ નહિ તો ડેરે જી રો નીકળવાની જ
એવી મારી ખાતરી કે તરો લગતા ઉસરો ઉત્તમગાઓ આ-
તેરા જ બીજા ઉત્તરે પ્રકારે આજ ૫૫૫ એના બના બાનોના છે
કે જે કુટુંબે—આમ રીને જે બાદે—તર મરી તેલુ નાડુ મોડુ
ઉત્તમાન ન હુ- હાન તેને એક રીને પોતાની જાપ લાગે છે મુગન
સમાટ નકમનુ આ રીજ ગનાર એ- મેર તપચિની જૈન બહેન
જ હતી

પરિષદ

તપને તો જૈન નાના તે પત્ર જાહે છે પ તુ પરિષદની
બાલમા તેમ નથી અજૈન મા- પરિષદ ૫ = જા નરા જેવો
છે પરતુ ચો- અર્થ નો પરી ઘર જાડી નિડુ પોનાને પોનાના
ધોયી સિદ્ધિ મા- જે જે મ તુ પક તે પરિષદ જૈન આગમોમા
આના પરિષદો ગણાવરામા આ- છે તે કક્ષા સિદ્ધાન્તને ઉદ્દેશીને
જ બાર પ્રકારનુ તપ લ્યોરામા આ- છે તે તો મુખ્ય કે ત્યાગી
બધો જ ઉદ્દેશીને બ્યારે બાનીસ પરિષદો ગણાવરામા આ- છે

તે ત્યાગી જીવનને ઉદ્દેશીને જ તપ અને પરિવ્રજ એ બે ભુલા દેખાય છે એના બેદો પણ ભુલ છે, છતાં એકબીજાથી દૂર ન પાડી શકાય એના એ બે કણુગા છે

વ્રતનિયમ ઓ ચારિત્ર એ બંને એક જ વસ્તુ નથી એ જ રીતે જ્ઞાન એ પણ બંનેથી ભુલી વસ્તુ છે આમ છતાં વ્રતનિયમ, ચારિત્ર અને જ્ઞાન એ ત્રણનો યોગ એક વ્યક્તિના જીવનમાં શક્ય છે, અને જો એ યોગ હોય તો જીવનનો વધારે ને વધારે વિકાસ સંભવે છે એટલું જ નહિ પણ એના યોગરાજા આ માત્રો જ વધારે વ્યાપક પ્રમાણ બીજા ઉપર પડે છે અથવા તો એમ કહે કે એવો જ માણસ બીજાઓને દોરી શકે છે આ જ કારણથી ભગવાને તપ અને પરિવ્રજામાં એ ત્રણ તત્ત્વો સમાવ્યા છે તેમણે જોયું કે મનુષ્યનો જીવનપથ લાંબો છે તેનું ધ્યેય અતિ દૂર છે તે ધ્યેય જોડતું દૂર છે તેનું જ સૂક્ષ્મ છે ઓ તે ધીરે પડાયતા વચ્ચે મોટી મુશ્કેલીઓ જામી થાય છે એ માર્ગમાં અવગતિ અને બહારના બંને દુશ્મનો હુમલો કરે છે, એના પૃથ્વી વિજય એકના વ્રતનિયમથી, એકના ચારિત્રથી કે એના જ્ઞાનથી શક્ય નથી આ તત્ત્વ ભગવાને પોતાના જીવનમાં અનુભવ્યા બાદ જ એમણે તપ અને પરિવ્રજાની એવી ગોઠવણી કરી કે તેમાં વ્રતનિયમ ચારિત્ર અને જ્ઞાન એ ત્રણનો સમાવેશ થઈ જાય એ સમાવેશ એમણે પોતાના જીવનમાં શક્ય કરી બતાવ્યો

જન તપમાં ક્રિયાધો અને જ્ઞાનધોઓ સુમેળ

મળમાં તો તપ અને પરિવ્રજ એ ત્યાગી તેમ જ લિપ્તજીવન માંથી જ ઉપન થયેલા છે—જોકે એનો પ્રચાર ઓ પ્રભાવ તો એક અવગતિ મુદ્દમ્ય સુધી પણ પહોંચેલો છે આર્યવર્તના ત્યાગજીવનનો ઉદ્દેશ આધ્યાત્મિક શાંતિ જ હતો આધ્યાત્મિક શાંતિ એને કેરોશની ઓ વિકારોની શાંતિ આર્ય ઋષિઓને મન કેરોશનો વિજય એ જ

મગ્ન વિગ્ન દત્તો તેથી જ તો મ્હર્ષિ પત્નિ તપનુ પ્રોત્સાહ
બતાવતા કહે છે કે 'તપ ક્રમેશને નમ્યા પા વા અને મમાયિના
સસ્મરો પુત્ર કરવા માટે છે' તપો પત્નિ કિયારોગ કહે ॥ મરણ
કે એ તપમા મનનિભોને જ ગળે ॥ તેથી પત્નિનો કિયારોગથી
જુદો જ્ઞાનરોગ સ્વીકારવો પડ્યો છે પરંતુ જૈન તપમાં તો કિયારોગ
અને નાનરોગ બંને આવી જાય છે અને એ પત્નિ મહાશયમા રાખી
જેઈએ કે બાજુ તપ જે કિયારોગ જ છે તે આશ્વત્થ તપ એટલે
જ્ઞાનરોગની પુટિ માટે જ છે તે જ જ્ઞાનરોગની પુટિ દ્વારા જ
શુદ્ધતા અનિમ સાધ્યમા ઉપરોગી છે અનુત્તરપને નહિ

[દમ્ભિકાં ૧૦૦ ૧, ૫ ૪૪૧-૪૪૪]

જૈન દષ્ટિએ અભ્યર્થવિચાર

જૈન દષ્ટિએ અભ્યર્થવિચાર

માત્ર તત્ત્વજ્ઞાન કે માત્ર આચાર મા જૈન દષ્ટિ પૂર્ણ થતી નથી. જે તત્ત્વજ્ઞાન અને આચાર ઉભયની મર્મોઃ સ્વીકારે છે કોઈ જગત્ સન્નુતો (પત્રી તે જ હાર કે ચેનન) -નેની જડી બાલુઆનો-રાત્રિ વિ-મમન્દર કે વો એ અને તત્ત્વ જૈન તત્ત્વજ્ઞાનનો મુળ પાયો છે અને । । પેના નાનામોગ ૨૭ પ્રમોથી અનિત રહેવાનું નિશ્ચિત એ સમગ્ર જૈન આચારો મુળ સારો છે અને । નવાલુ કેન્દ્ર મધ્ય અનામા કે અો નિગ્ધિ પડુ મધ્ય થતામારી જ જ મે છે, તેથી અનેમન્તવા અ । નિગ્ધિ એ જન્ને એમ્પીગ્નના પૂર અને પોત- કે મે જ ને તત્ત્વ જોડને અને સમગ્રજ અને જીવનમા તોતે તેને અને જૈનવમનુ જ્ઞાન અને પાતન થયુ કહેવાય.

જૈનવમનુ રહેલુ નિગ્ધિ તત્ત્વ કે નિગ્ધિ મેન નિગ્ધિની વિશાની બીજા માત્રુ પ્રગ્તિનો અથ જાહેના પ્રમગામા જ પનાવલુ જીવનમા ગૃહ્યાશ્રમ એ રાહોના અગોના વિગ્ધાનુ કેન્દ્ર કે તેરી જે ધર્મમા ગૃહ્યાશ્રમનુ વિધાન - સામા આપુ છે તે પ્રગ્તિવર્મ અને જે વર્મમા ગૃહ્યાશ્રમનુ ના પડુ નાન ત્યાગનુ વિનાન છે તે નિગ્ધિવર્મ જૈનધર્મ એ નિગ્ધિવર્મ દોવા જા તેના પાતન કરના ।ઓમા જે ગૃહ્યાશ્રમનો વિભાગ દેખાય છે તે નિગ્ધિત્ત્વી અપૂર્ણતાને

ધારે સરીગે નિરતિ મેજવરા અસમર્થ વ્યક્તિઓ જેટજેટલા અશીમા નિરતિ સેરે તેમનેના અગ્રમા તેઓ જૈન જી જે અગ્રમા નિરતિ મેરી ન શકે તે અગ્રમા પેતાની પરિસ્થિતિ પ્રમાણે રિવેક દિયી તેઓ પ્રતિતિ ટોફની ને પામ એ પ્રતિતિનું રિધાન જે. શાન્ત નયી કલુ તેલુ વિધાન તો અગ્ર નિરતિ છે તેથી જૈનધર્મને વિધાનની દૃષ્ટિએ એકાગ્રમી કહી શકાર તે એકાગ્રમ એને શ્વદ્યર્થ અને સન્ધ્યત્ત આગ્રમના એમીગ્રમજ્ઞ ત્યાગી આગ્રમ

આ જ મગમુથી જૈનાચારના પ્રાબુનુત ન જાતા અવિસાધિ પાય મનાતો પણ વિમ્બુ(નિરતિ)રૂપ છે મુદ્ધશ્વના અણુત્રનો પણ વિમ્બુરૂપ છે ફેર એનો કે એકમા તરાગે નિરતિ છે એ જીજ્ઞાસા અપારો નિરતિ છે તે નિરતિનું મુખ્ય ફેર અગ્રિમા છે િસાથી સરીગે નિરતિ યરામા જીજ્ઞાસા મનાતો આરી જ્ઞાર છે દિસાના પ્રાણુધાન રૂપ અથ ક તા જૈન શાસ્ત્રના તેનો અર્થ બદ્ધ જ સુદ્ધ અને વ્યાપક ૪ જીજ્ઞાસાઈ ૯૪ દુભાષ કે િ પા મયિન પતિમાયથી પેતાના આત્માની શુદ્ધતા તપ્પાર તો ન પણ િસા આવી દિસામાં દરે જ્ઞાનની સુદ્ધ કે અનુ પાપગતિ આરી જ્ઞાર છે અસન્ધમાયન અસાન (ચોઈ) અણ્ણ (મૈથુન મથરા કામાચાર) કે પતિ —એ બધાની પાળી લા તો અસાન અને નો લોભ કોર કુટૂ ન કે બસા મયિન તિતિઓ પ્રેમ દેવર છે જ તેથી અસન્ધાપિ બધી પ્રતિતિમા િસામક જ છે એરી િસાથી નિરતિ યનુ એ જ અગ્રિસાનુ પાન ન અ નેરા પાનનમા સન્ધે જીજ્ઞાસા નિરતિયામી ધર્મ આરી જ્ઞાર છે જૈનધર્મ પ્રમાણે આગ્રીના બધા રિધિનિધા મેઠા અગ્રિસા માત્ર પોર અગ્રો જ છે

જૈનના અને પુરુષાર્થ એ આત્માના મુખ્ય બળો છે તે બળોનો દુરપયોગ અટકાવવામા આવે તો જ તેમને સદુપયોગની િશામા વળી શકાય આ મગમુથી જૈનધર્મ પ્રથમ તો દોષવિમ્બલુ (નિરિદ્ધત્યાગ)

રૂપ શીનનું વિધાન કરે છે પણ એનના અને પુરુષાર્થ એના નથી કે તે માત્ર અમુક દિશામાં ન જવાડપ નિવૃત્તિ માત્રથી નિષ્ક્રિય થઈ પડ્યા નહીં તે તો પોતાના વિમલસની બૂમ ભાગવા ગતિની દિશા શોધ્યા જ કરે છે આ કારણથી જૈનધર્મે નિવૃત્તિની સાથે જ શુદ્ધ પ્રવૃત્તિ (વિદિનઆચરણરૂપ ચારિત્ર)ના વિધાનો પણ ગોઠવ્યા છે તેને કશું છે કે મનિન વૃત્તિની આત્માનો ધાત ન થતા દેવો અને તેના રક્ષણમા જ (સ્વદયામા જ) શુદ્ધિ અને પુરુષાર્થનો ઉપરોગ કરવો પ્રવૃત્તિના એ વિધાનમાંથી જ સમ્યક્ષાણુ ધ્વજ્યર્થ સતોમ આદિ વિધિભાગો જ મે છે આખ્યા રિવેચન ઉપથી એ જણાશે કે જૈન દૃષ્ટિ પ્રમાણે કામાચારથી નિવૃત્તિ મેળવરીએ અનિસાનો માત્ર એક અર્થ છે અને તે અશત્રુ પાનન થતા જ તેમાંથી ધ્વજ્યર્થો વિધિભાગ નીકળી આવે છે કામાચારથી નિવૃત્તિ એ બીજા છે અને ધ્વજ્યર્થ એ તેનું પરિણામ છે

ભગવાન મહારીરનો ઉદ્દેશ ઉપર કહેના નિવૃત્તિર્થો પ્રચાર છે તેથી તેમના ઉદ્દેશમા જાનિતિર્માણુ સમાજસમૂહન આશ્રમ-ચવરચા આદિો ધ્યાન નથી લોક-ચવહારની ચાતુ બુમિકામાંથી મમે તે અધિભારી પોતાની શક્તિ પ્રમાણે નિવૃત્તિ લે અને પ્રગરે, તેમ જ તે દારા મોક્ષ સાધે એ એક જ ઉદ્દેશથી ભગવાન મહારીર ॥ વિધિનિર્ધારે છે તેથી તેમા મૂલરચાશ્રમનો કે વચસસ્થાનો વિધિ ન જ હોય એ ન્યાયાત્મિક છે સમગ્રગ્રામનું વિધાન ॥ દોસથી તેને લગતી જાનનોના વિધાનો પણ જૈનાગમોમા નથી

કેટલા સુખાએ

જૈન સરચા એ મુખ્યપણે ત્યાગીઓની સરચા દોસથી અને તેમા ઓગરતા પ્રમાણમા ત્યાગ લેનાર વ્યક્તિ માનુ મુખ્ય સ્થાન હોવાથી ધ્વજ્યર્થને વગતી પુણ્ય માદિતી મળી આવે છે આ રથને ધ્વજ્યર્થને લગતા કે નાક મુદ્દાઓ તારવી તે ઉપર જૈન શાસ્ત્રોના આધારે કાર્ષક

સખ્યા ધાર્યું છે તે મુદ્દાઓ આ પ્રમાણે

- (૧) અદ્યયનની જાણ્યા (૨) અદ્યયનમાં અધિકારી ઓપુરો
- (૩) અદ્યયનમાં જુદાજુદા દંડિ (૪) અદ્યયનનું ધોર અને તેના ઉપારો (૫) અદ્યયનમાં જરૂરની વિરિધતા અને તેની જાણિ
- (૬) અદ્યયનના અનિચારો (૭) અદ્યયનની નિરપણતા

૧ જાણ્યા

જૈન જ્ઞાનમાં અદ્યયન શી નીમે જાણ્યામાં મળે છે પહેલી જાણ્યામાં વિશ્વજી અને મનુષ્ય છે એ જાણ્યા પ્રમાણે અદ્યયન એવું હરનમ્રથી મનમાં મનમાં આ સમયમાં માન પાપમતિઓ ઉતરે એકાદ મનમાં જ—જૈન પતિવિરામી કરાવે તો માનવ નિરોધતા જ—અમાનમાં નથી થત પત્ર નહીં સંપૂર્ણ સમયમાં શ્રદ્ધા, જ્ઞાન ક્ષમાદિ સામયિક અવસ્થામાં વિષમતા સુધા અમાવેશ થઈ જાય છે તેની પાછી જાણ્યા પ્રમાણે અદ્યયન એ ન કામકાંધાદિ રોક અમ શક્તિ। અનમાં જ જાણી અમારી શ્રદ્ધા રાજના નિર્ભયતા આદિ અવસ્થામાં ૧૪ માની જો—૧ અનમાં અનગરી તેમજ તે મળે થયું તે

જાણ્યામાં નીચેના અદ્યયન શ્રદ્ધા ૧૭ અથ જાણીતો છે અને જે ઉપર વજ્રુતન સંપૂર્ણ અવધા માન એક અથ જ છે તે અર્થ અદ્યયન શ્રદ્ધાની બીજી જાણ્યામાં જૈન શાસ્ત્રાએ પસંદ કરીકા ૧ છે તે જાણ્યા પ્રમાણે અનઅન એવું મૈયુનરિરમત્ત અર્થોત્ત કામઅગતો અમાસારના—અવધનો જાણ્યામાં જાણીત અથમાં અદ્યયન શ્રદ્ધા એવો જાણ્યા પ્રમિદ્ધ થઈ જાય છે કે અદ્યયન અથ અનગરી પહેરાથી દરેક જાણ્યા તેનો અથ સામાન્ય રીતે એવો જ સમજે છે કે મૈયુ। સેવનની રૂઝ રેતુ તે અદ્યયન અને હરનના બીજા અશોભા ગમે તેનો અસંયમ દેખા જાય માન અમસગથી હોય જનાર દાય તે

અધ્યારી આ બીજે અર્થ જ મન-નિષેધ સ્વીકારવામાં ખાસ લેવાય છે અને તેથી જ્યારે કેઈ ગૃહસ્થાગ કરી ભિક્ષુ થાય અગર ધરમા સ્ત્રી મનાંતિ ત્યાગ સ્વીકારે, ત્યારે અધ્યયનનો નિયમ અહિંસાના નિયમથી જુદો પાડી જ લેવામાં આવે છે.^૧

૨ અધિધારી અને વિશિષ્ટ સ્ત્રીપુરુષો

■ સ્ત્રી કે પુરુષ જનિતો જરારે બે રાખ્યા સિવાય બંનેને એકસ બી રીતે મહાત્મ્ય માટે અધિકારી માનવામાં આવા છે તે માટે ઉભર નેશ કાલ વગેરે કરો જ પ્રતિનિધ મુકવામાં આવ્યો નથી આ માટે અતિએમાં જુદો જ મન બનાવેનો છે તેમાં આ જાતના સમાન અધિધારી અધિધાર જરેનો છે અધ્યયન માટે જોઈતું આત્મમા સ્ત્રી બો પુરુષ બંને એકસરખી રીતે પ્રગટ કરી શકે છે એ માનવામાં જૈન શાસ્ત્ર અને બૌદ્ધ શાસ્ત્રનો મત એક છે આ જ કારણથી નિશુદ્ધ અધ્યયનને પાનન કરનારી અને સ્ત્રીઓમાંથી સોળ સ્ત્રીઓ મનાસની તરીકે એકેએક જૈન ધરમા જાણીતી છે અને પ્રાતઃપાઠમાં બાબાનટલ દરેક જૈન જુનાક વિશિષ્ટ સપુરુષોના નામોની સાથે એ મનાસનીઓના નામોનો પણ પાઠ કરે છે, અને તેઓના સ્મરણો પરમમગ્ન માટે છે

જા જુનાક અધ્યારીઓ અને અધ્યારીસ્ત્રીઓ અધ્યયન-જીવનમાં રાધિય થયાના દાખલા છે તેમ તેથીરે વધાર આકર્ષક દાખલાઓ મહાત્મ્યમાં અદ્ભુત ચિરતા બનાવનાર સ્ત્રીપુરુષોના છે એવાઓમાં માત્ર ત્યાગી વ્યક્તિઓ જ નહિ, પણ ગૃહસ્થાશ્રમમાં જોડી વ્યક્તિઓ પણ આવે છે નિમિસાગ એસિક રાગનો પુત્ર ભિક્ષુ નહિયેણ માન કામરાગને વશ થઈ અધ્યયનથી નુત થઈ બાર વર્ષ ફરી બો જીવન સ્વીકારે છે આ જ બુદ્ધિ નામક મુનિએ પણ

૧ અહિં સા તથા અધ્યયનના પાલનની પ્રતિષ્ઠા મઠિ જુઓ પાશ્વિકસૂત્ર પૃ. ૮ તથા ૨

તેમ જ પ્રેમ આ ક્રુમાર નામનો રાજપુત અધ્યાત્મજીવનથી યિયિ-
યઈ ચોલીમ વાં સુધી ફરી ગૃહ્યાશ્રમ તરફ વળે છે અને છેવટે
એકવાર ચિનિ ચોલા આ ત્રણે મુનિઓ પાસે ભેટ આપી
અધ્યાત્મના સ્થિર થાય છે આથી જિવંતુ ભગવાન મદદની ના પાડે
સિંચ શ્રી મુખર્ષી ગુરુ પમેથી વલમાન જૈનાચ્છેને જીવનાં તરીકે
પ્રસિદ્ધ થયેન શ્રી જજૂ નામક વૈષ્ણવક્રમાર પગપુત્રને દિગ્મે જ
પાનાની આડ આંખોને તેઓનું અત્યંત આશ્ચર્ય છતાં, છેડીને
તારુણ્યમા જ સર્વથા અધ્યયન શ્રીકારે છે અને એ અદ્ભુત અને
અખ- પ્રતિષ્ઠા વડે આજે નરપરિણીત બ્રાહ્મણોને પોતાનો માર્ગ
આવડા પ્રેરે છે કોણ નામક વેસ્થાના પ્રભાત નાવખલો અમે
મૂર્છા નોત્તન છતાં તેનજ તેને જ ધીર એમનતવાસ છતાં ન ભ્રમી
સક્રાંતના પુત્ર મુનમ પોતાના અધ્યાત્મને જરો આર આવડા
દીધી નરિ અને તેને પ્રભાવે એ પ્રણાને પાળી અધ્યાત્મિક બનારી

જૈનોના પરમપુણ્ય તીથ કરોમા સ્થાન પામેન મનિ એ જાને
આ જના તેઓએ મેમા અરધ્યામા પોતાની ઉપ આમજા થઈ
પગપુત્ર આવેના છે રાજકુમારોને મામિક ઉપદેશ આપી વિરમ
બનાવ્યા અને છેવટે અધ્યાત્મ લેવરારી પોતાના અનુયાયી બનારી
જુ ૧૦ માટે આંતરિની ચામના સામિત કરોની રાજ જૈનોમા ખૂબ
જાણીતી છે

બારીસમા તીથ કરો નેમિનાથે ચેરીમા ફેરા ફર્ષ પડેના
જ ત્યોરી અને પડી સાધરી ચેરી રાજકુમારી ગજમનીમે મિ
નાગની કુકાના એમનતમા પોતાના સૌન્દર્યને જોઈ અધ્યાત્મથી ચિનિ
થતા સાધુ અને પૂર્વોત્તમના દિગ્ધ થોમિનો અધ્યાત્મમા સ્થિર થવા
જે મામિક ઉપદેશ આપ્યો છે અને તે વડે રથનેમિને પાળ સ્થિર
શ્રી દમેશને માટે આંતરિ ઉપર મુકાના ચમળના અને અનનાતના
આરોપો દૂર શ્રી ધીર સાધમા જે વિચિત્ર નામના મેળરી છે તે

સામગ્રતા અને નાચતા આજે પણ બ્રહ્મચર્યના ઉમેશ્વારોને અદ્ભુત ધૈર્ય અપે છે

બ્રહ્મચારી શ્રાવિત થયા પછી ક્રોધા વેસ્થાએ પોતાને ત્યાં આવેનાં અને ચચગ્રમનના થયેનાં શ્રી સ્થૂનબદ્ધના એક ગુઠભાઈ ને જ શિખામણ આપી સ્થિર થાંની વાન નોંધાઈ કે, તે પડતા પુરુષને એક ભારે કામ આપે તેવી અને સ્ત્રીજાતિનું મૌં વ વધારે તેવી છે

પણ આ બધાઓમાં સૌથી વડે તેવો દાખનો વિગ્ન શેક અને વિગ્નના રોગ પીતો છે એ બન્ને દંપતી પરબ્યા ત્યારેથી જ એકશતનશારી જતા પોતપોતાની શુદ્ધ અને દૃઢ પદ્ધતિ બ્રહ્મચર્ય પાળવાની પ્રથમ નીતિ જુદીજુદી પ્રતિષ્ઠા નમાજે એમાં પ્રસન્નતાપૂર્વક આખી જિંદગી અડગ રહ્યા અને હમેશાં માટે સ્મરણીય બની ગયા એ પત્નીની ત્યાગ પ્રથમ દંપતી અને પાછળથી ત્રિભુક્તનમાં આવેલ બૌદ્ધ મિત્ર મહાકાશ્યપ અને ત્રિભુક્ત ભદ્રાકપિનાની? અનૌકિક દળને યાદ કરાવે છે આરા અનેક આખ્યાનો જૈન સાહિત્યમાં નોંધાયેલા છે એમાં બ્રહ્મચર્યથી અનિત થતા પુરુષને જી દાગ ગિર હરાવાતા જેવા બોજરની દાખનાઓ છે તેવા બોજરની દાખનાઓ અનિત થતી સ્ત્રીને પુરુષ દ્વારા સ્થિર કરાયા નથી અથવા તદ્દન વિરમ છે

૩ બ્રહ્મચર્યના બુદ્ધાપજ્ઞાનો ઇતિહાસ

જૈન પરપરામાં ચાર અને પાંચ યામોના (મહાનતોના) અનેક ઉ નેમો મળે છે સૂત્રોમાં આવેલાં ચલુનો^૨ ઉપરથી સમજાવ છે કે ભગવાન પાર્શ્વનાથની પરપરામાં ચાર યામો (મહાનતો) નો પ્રચાર હતો, અને શ્રોમકાલીર ભગવાને તેમાં એક યામ (મહાનત) વધારી પચસામિક

૧ જુઓ બાર્દ સમનો પરિચય પૃં ૧૬૦ તથા ૨૭૪

૨ સ્થાનાગચૂર પૃં ૨૦૧

ધર્મનો ઉપદેશ કરો. આત્માગતમુક્તિમા ધર્મના ત્રણ વાગ્યો પશુ કહેતા છે એની વ્યાખ્યા જોતા એમ ચાલે છે કે ત્રણ વાગ્યો પરપગ પશુ જૈનસમત દેવ. આગે અર્થ એમ થયો કે કોઈ જમાનામાં જૈન પરપગમાં (૧) દિસાગ ત્યાગ, (૨) અત્યનો ત્યાગ અને (૩) પરિશ્રમનો ત્યાગ એમ ત્રણ વાગ્યો દેતા પગી એમાં ચોથો ત્યાગ ઉમેગઈ નમુના ચાર વાગ્ય થયાં છે ને મહાચારનો ત્યાગનો વાગ્ય વધારી જમરાન મનાવી વાગ્યના પાચ વાગ્ય વધા આ રીતે ભારાન મદારી ના સમતથી જન અમલ જ રીમુન ઉપેશારેનુ અન્યરૂં દુલપજ જૈન ૧ પગમાં વગીનુ ૮ જ સમ ૧ મુ કે ચાર વાગ્યો દેતા તે અમરે પણ પાત્ર ના પાચાં જનુ દનુ દન એ અમયના વિચક્ષણુ ના સરખા મુમત્યા ગૌર અ. કામાચારને પરિશ્રમ અમલ નના અને પશિ ૧ ત્યાગ ના જ તે જ નેનો ૫. ત્યાગ આગેઆપ યઈનના પાર્શ્વનાની પરપગ સુધી તો કામાચારનો ત્યાગ પરિશ્રમના ત્યાગમાં ૮ અ રોજતા અ. યથી એનુ જુકુ રિધાન નવિ થોનુ ૫. આમ મહા ૧ ના ત્યાગના જુ. રિધાનને અભાવે અમલુ સન ૧૫મા અત્યરનુ રાધિન્ય મા ૬ અને ૩ ના તો એવા અનિ/ રાનાર મુમા ૫ ના પાકુ ના ૧ યથી જ જમરાન મનાવીરે પરિશ્ર ત્યાગમા અમામ પામતા મહાચારત્યાગ ૫. એકે ખાસ મદાનત તરીકે જુગે ઉમેરા

૪ પ્રજ્ઞાચર્યનુ પ્થય અને તેના ઉપાયો

જૈનધર્મમાં અન્ય તમામ નાનિસોની પડે જ્ઞાનચર્યનુ સાધ્ય પશુ માત્ર મોક્ષ છે જગતની દષ્ટિએ મ રહી ગણાતી મમે તે જ્ઞાનન અજ્ઞાનથી ગિદ્ધ યઈ સકતી હાય પશુ જો તેનાથી મોક્ષ સાધરામા ન આવે તો જૈન દષ્ટિ પ્રમાણે એ જ્ઞાનચર્ય લોકાત્તર (આધ્યાત્મિક) નથી જૈન દષ્ટિ પ્રમાણે મોક્ષમા ઉપરોક્તી થતી વસ્તુ જ માયુ મ રવ

ધારે કે શરીરસ્વાસ્થ્ય, સમાજજન આદિ ઉદ્દેશો ખરા મોક્ષસાધક આદર્શ ધ્વજચર્ચાથી રચન સિદ્ધ થઈ જાય છે

ધર્મચર્ચા સંપૂર્ણપણે સિદ્ધ થવા બે માર્ગો નક્કી કરવામાં આવ્યા છે. પહેલો ક્રિયામાર્ગ અને બીજો જ્ઞાનમાર્ગ. ક્રિયામાર્ગ, વિશેષી કામસમ્પાદને ઉત્તેજિત થતો અટકાવી તેના મધ્યે વિકારવિરોધી ધર્મચર્ચા દરનમા પ્રવેશવા નથી દેતો. અર્થાત્ તેની નિષેધશાસ્ત્ર સિદ્ધ કરે છે પણ તેનાથી કામમસ્કાર નિમૂળ થતો નથી. જ્ઞાનમાર્ગ એ કામમસ્કારને નિમૂળ જી ધર્મચર્ચાને મરચા અને મરચા વ્યાખ્યાનિક જેવું મરી મૂકે છે. અર્થાત્ તેની નિષેધશાસ્ત્ર સિદ્ધ કરે છે જૈન પંચાંગમાં કહીએ તો ક્રિયામાર્ગથી ધર્મચર્ચા ઔપગનિકભાવે સિદ્ધ થાય છે અને જ્ઞાનમાર્ગથી ક્ષાંતિભાવે સિદ્ધ થાય છે. ક્રિયામાર્ગનું કાર્ત્ત્વ જ્ઞાનમાર્ગની મજાની ભૂમિમાં તોરાર મગાડુ હાવાથી તે માર્ગ વરતુન અપૂર્ણ હતા પણ બહુ ઉપયોગી મનાયો. અને દરેક સાધક માટે પ્રથમ આવશ્યક દોવાથી તેના ઉપર જૈન શાસ્ત્રમાં બહુ જ ભાર મૂકવામાં આવ્યો. એ ક્રિયામાર્ગમાં બાલ નિરોગી સમાવેશ થાય છે એ નિયમોનું પ્રમુખ ગુણ છે. ગુણિત એટલે જ્ઞાન સાધન, અર્થાત્ વાક એવી ગુણિતો નર ગણનામાં આવી છે એક વધુ નિયમ એ ગુણિતોમાં ઉમેરી એમને જ મહત્ત્વ ૥ ૧ સમાધિધાન તરીકે વર્ણવવામાં આવ્યા છે.

ક્રિયામાર્ગમાં આવતા દરેક સમાધિ યાનોનું વર્ણન ઉત્તગાધ્યયન સૂત્રના સોળમાં અધ્યયનમાં બહુ માર્મિક રીતે કરવામાં આવ્યું છે તેનો સાગ આ પ્રમાણે છે.

(૧) નિયતે માનુસી ઓના, બકરી ઘેટી રંગે પગુના અને નપુસન્ના સસર્ગવાળા રાવન, આસન અને રહેણા વગેરેનો ઉપયોગ ન કરવો.

(૨) એકના એની ઓઝોની સાથે સલામતુ ન કરવું માન ઓઝોનો ક્યારાતો વગેરે ન કહેવા અને ઓઝા ન કરવી, એટલે કે

સ્ત્રીના જનિ કુળ, ૩૫ અને વેશ વગેરેનું વળુ । કે રિવેલ ન કરવું

(૩) સ્ત્રીઓ ડી સ્વાધે ગેઝ આસો ન બેમનુ જે અલો ત્રી બોલેશ રોપ ત્યા તેના હાથા પડી જતુ બ મડી મુખી ન બેમનુ

(૪) સ્ત્રીઓના અપાર નયન નાસિમ વગેરે દન્દિરાડુ તા તેઓના અંગેષામનુ અવગાઠ । ન કરવું અને ત રિગેનુ ચિતન-અમરમુ જતુ વગરવુ

(૫) સ્ત્રીઓના નિપ્રસન્નતા અન્યથા સમ્બે નિષ । ડાસ દે, જીનતા ખનિએ દાન્યતા કિમિ સારે કાના સમ્બે અરે રિ દ સમમે કુદનતા સ દે પ । પાળા વ્દાન કે બાતની આકાશ રીતે પતુ ન સામગરા

(૬) પૂર્વ બનુજનેની આવરેલી કે સામગી નિહી । મમ ડી । વગેરે ન સભ તા

(૭) ધાતુ । તપાગના । પોટિઁ ખાનપાન । નેરા

(૮) સાદુ ખાનપાન પતુ પ્રમાણથી અધિક ન લેવું

(૯) સખગાર ન નાચો એમ કે કામગમો ઉદ્ધર્માને સ્નાન વિરેપન ધૂપ આપ વિનૂપણ કે રેસ વગેરેની રચના ન કરવી

(૧૦) જે સ ગે રા રમા ગમિ અરે અપગ કામચુખને જ પોપનાતા દોર નેઓને રાવા

આ ઉપરાંત કામાદીપ દામ્ય ન કરવું, બીજા મિત્રો ન રાખતા ન જોવા અમનચારીતા સ । ન કરવો વગેરે જ ચારીત્ય ન કરવા જેવી બીજી અનેક જ્ઞાનની ક્રિયાઓ આ દસ રથાનોમા ગમાઈ જતા છે

અન્યાર કહે છે કે પૂર્વજન નિષિદ્ધ પ્રવૃત્તિમા પ્રીકાર્થ જતુ પ્રગનિ કરનાર જ્ઞાનચારી પોતાનું જ્ઞાન્યાર્થ તો ખો । જ, તકુપરાત એને કામચાન્ય માનચિઁ કે સારીરિઁ રોગે જતુ થવાના સભવ છે

૫ અદ્યત્વના સ્વરૂપની વિવિધતા અને તેની વ્યાપ્તિ

ઉપર આપેલી બીજી આખ્યા પ્રમાણે કામસગના ત્યાગરૂપ અદ્યત્વનો જે ભાવ સાધારણ પોકા સમજે છે તે કરતા ઘણો સૂક્ષ્મ અને આપના ભાવ જૈન શાસ્ત્રોમાં લેવાનો છે જ્યારે કોઈ ચક્રિત જૈનધર્મની મનિદીપ્તિ એ છે ત્યારે તે વ્યક્તિ વડે લેવાની પાત્ર પ્રતિનાઓમાં એવી પ્રતિગાદીએ એના ભાવના યત્નચર્ચા કરીકાર માં વામાં આવે છે એ પ્રતિના આ પ્રમાણે છે હં પૂજ્ય શુરો ! હું સર્વ મધુનો પરિત્યાગ રૂ ધુ અર્થાત ધૈવી માનુષી કે તૈર્થથી (પન્થુપનો સમઘી) ઈષ્ટિયા બનના મધુનને હું મનરી, વાં પિથી અને રીરથી હવનપત્ર ત નદિ સેનુ તેમ જ મનથી વચનથી અને રારી રી નધુ પ્રમાણે બીજા પામે હવનપત્ર ત નેવરાનીશ નદિ અને બીજા કોઈ મધુન મેરતો છો તો તમા એ જ નધુ પ્રારે હવન પર્થત અનુમતિ પણ નહિ આપુ

જેને મુનિદીક્ષામાં ધ્યાન પામેન ઉપર વ વિવિધ નવ પ્રમાણે અદ્યત્વ ન બીજી આખ્યા પ્રમાણેના યત્નચર્ચા અતિમ અને સપૂર્ણ સ્વરૂપ છે છતાં તેના એક જ પ્રમાણે અદ્યત્વની દરેક પાસે પળાવ રાતો રૂરાગ્રહ કે મિત્રા આશા જૈન આચાર્યોએ નથી રાખ્યા કાર્ણ રામિતિ ધર્મસનાર વ્યક્તિ દોષ તો અદ્યત્વનો સ પૂર્ણ આદર્શ સચવાય અને અ પશ્ચિમ અને અશક્તિભાગી હોય તો પૂર્ણ આદર્શ નામે દબ ચાલના ન પામે એના અષ્ટ ઉદ્દેશથી, શક્તિ અને ભાવનાની ઓઝીરતાં યોગ્યતા ધ્યાનમાં રાખી જૈન આચાર્યોએ અસપૂર્ણ અદ્યત્વ ચર્ચ પછી ઉપદેશ્ય છે જેમ સપૂર્ણતામાં બે ને અસપૂર્ણ તરી તેમ અસપૂર્ણતામાં અબેલો મલક જ નથી તથી અપૂર્ણ અદ્યત્વના આ એક પ્રમાણે થઈ જન અો તેને વીધે તેના વ્રતનિષ્ઠાની પ્રતિગાદી પાત્ર જુદી જુદી હોય તે સ્વાભાવિક છે આવા અસપૂર્ણ અદ્યત્વના યોગ્યરૂપમાં પ્રમાણે જૈન શાસ્ત્રોમાં કંપાએના છે અને અધિકારી

તેમાથી પોતાની શક્તિ પ્રમાણે નિયમ સ્વીકારે છે મુનિદીક્ષાના સપૂજ્ય બ્રહ્મચર્યની પ્રતિજ્ઞા લેતા બ્રહ્મચર્ય અને છતાં તેની પ્રતિજ્ઞાના આદર્શને પસંદ કરી તે દિશામાં પ્રગતિ કરવા ઇચ્છનાર ઉભે ચાર ગૃહસ્થો પોતપોતાની શક્તિ અને રચિ પ્રમાણે એ ઓગણપચાસ પ્રાગમાથી કોઈ ને કોઈ જ્ઞાનના અનુચિતો નિયમ લઈ શકે તેની વિવિધ પ્રતિજ્ઞાઓ જૈન શાસ્ત્રો પૂરી પાડે છે આ ગીતે વાસ્તવિક અને આ શા અનુચિતોમાં ભેદ ન રેવા છતાં બ્યારાઈ જ્ઞાનની દૃષ્ટિએ તેના સ્વરૂપની વિવિધતા જૈન શાસ્ત્રોમાં બહુ વિસ્તારપૂર્વક વર્ણવવામાં આવી છે

સદબ્રહ્મચર્ય તે નવે પ્રમાણુ બ્રહ્મચર્ય અને દેગબ્રહ્મચર્ય તે આશિક બ્રહ્મચર્ય તેનું સ્વરૂપ આ પ્રમાણે છે મન, વચન અને શરીર એ ત્રણેક દ્વારા મેનનું મેરનાનું આ મેરનની અનુમતિ આપી એ નવે પ્રાગમાથી સર્વબ્રહ્મચારી પ્રમાણરૂપે ત્યાગ હોય છે સાનુ કે સાધરી તો સસારનો ત્યાગ કરના જ એ નવે પ્રાગમાથી પૂર્ણ બ્રહ્મચર્યનો નિયમ ને છે અને ગૃહસ્થ પણ તેનો અધિગરી થઈ શકે છે પૂર્ણ બ્રહ્મચર્યની એ નવે પ્રાગમા ઉપરાંત એ ત્રણેક પ્રાગમાને દ્રવ્ય ક્ષેત્ર કાગ અને ભાવની મર્યાદા પણ છે એ દરેક મર્યાદા ક્રમશઃ આ પ્રમાણે છે કોઈ પણ સજ્જન કે નિષ્કલ આકૃતિઓ સાથે નવે પ્રાગમાથી કામાચારનો નિષેધ એ દ્રવ્યમય છે ઉપરનો લોક નીચેનો લોક આ નિરઠો લોક એ ત્રણેમાં નવે પ્રાગમા કામાચારનો ત્યાગ એ ક્ષેત્રમર્યાદા વિષે રાત્રીએ કે એ સમયના કોઈ લાગમા એ જ નવે પ્રાગમાથી કામાચારનો નિયમ એ કાળમર્યાદા અને ગગન કે દેવથી એને માથા લેવા દેશ કે અદ્યારના બાવથી કામાચારનો નવે પ્રાગમાથી ત્યાગ એ ભાવમર્યાદા આશિક બ્રહ્મચર્યનો અધિકારી ગૃહસ્થ જ હોય છે એને પોતાના કુટુંબ ઉપરાંત સામાજિક જવાબદારી હોય છે અને પશુપક્ષીના ધાનની પાત્ર ચિતા હોય એટલે એને વિરાહ કરના-કરાવવાના પ્રસંગો અને પશુ પક્ષીને મર્યાદાન કરાવવાના પ્રસંગો આના જ કરે છે આ કારણથી ગૃહસ્થ

એ નવે પ્રાણીનું અલ્પચર્યા બહુ વિવેચ રીતે પાળા શકે છે આગળ જે નવ કોટીઓ બનાવી છે તેમાંની મન, વચન અને શરીરથી અનુભવિત આપણાની ત્રણ કોટીઓ એને નથી હોતી અર્થાત્ એનું ઉત્તમ અલ્પચર્યા બાળની જ્યે કોટીએ નીધેનું હોય છે આસિક અલ્પચર્યા લેવાની આ છે પદ્ધતિઓ છે

(૧) ત્રિવિધે ત્રિવિધે (૨) ત્રિવિધે દ્વિવિધે (૩) ત્રિવિધે એકવિધે તથા (૪) એકવિધે ત્રિવિધે (૫) એકવિધે ત્રિવિધે, (૬) એકવિધે એકવિધે આમાના માર્ગ એક પ્રકારને ગૃહ માં પોતાની શક્તિ પ્રમાણે અલ્પચર્યા માટે આકારે છે ત્રિવિધે એને ઘરનું અને મગરનું એ અપેક્ષાએ અને ત્રિવિધે મેટને મન વચન આ શરીરથી અર્થાત્ મનથી કરવા-કરવાનાનો ત્યાગ વચનથી કરવા-કરવાનાનો ત્યાગ અને શરીરથી કરવા-કરવાનાનો ત્યાગ એ પ્રથમ પદ્ધતિ છે આ જ રીતે બધી પદ્ધતિઓ લેવાની છે

૬ અલ્પચર્યાના અભિપ્રાય:

માર્ગ પશુ પ્રતિનાને લગતા ચાર દૃષ્ટિઓ લાગે છે તેમાં બૌદ્ધિક નિષ્ઠિથી દુષ્પિતપશુ; તારતમ્ય માનવામાં આવે છે એ ચારે પ્રતિનાના ધ્યાનમાં તે છે જ પ; અવળા તે પ્રતિનાના દૃષ્ટિ ધ્યાનમાં જ ધ્યાન માને છે એ ચારના નામ આ અવરૂપ આ પ્રમાણે છે

(૧) પ્રતિનાનો અતિક્રમ કરવો એટલે પ્રતિનાના લગતો માનસિક સંસ્પર્શ કરવો

(૨) પ્રતિનાનો વ્યવહાર કરવો એટલે એ સક પની મદાયક મામૂલીના સંયોગની યોજના કરવી આ બંને દૃષ્ટિરૂપ હોવા છતાં ગૃહમાં એ બંનેને દૃષ્ટિ મળે છે અર્થાત્ મનુષ્યની અપૂર્ણ ભૂમિમાં આ તેની આસપાસનું વાતાવરણ જેના એ બંને દોરો ચલાવી લેવાય ખરા

(૩) પણ જે પ્રગતિને નીધે ચરણરમા પણ નીધેની પ્રતિજ્ઞાનો આશિક ભગ મનાય અર્થાત્ જે પ્રગતિ વડે મનુષ્યનુ વર્તન વ્યવહારમા સ્થિત મનાય તે પ્રગતિને ત્યાગ્ય માનવામા આવી છે એની પ્રગતિનુ જ નામ અતિચાર ના હોય છે અને એ ત્રીજે દોર ગણાય છે

(૪) અનાચાર એને પ્રતિજ્ઞાનો સરચા નાશ એ મનાયો. ૩

શાસ્ત્રકાર કહે છે કે મૃદસ્થના શીનના પાચ અનિચાર ઇ (૧) દંતરપરિગૃહીનાગમન (૨) અપરિગૃહીનાગમન (૩) અનગૃહીય, (૪) પરિવાદમ્બલ (૫) મમભોગોમા નીત્ર અભિરામ

આ પાંચે પ્રકારની પ્રગતિ સ્વતંત્રસતિની મૃદસ્થના શીનને રૂપનુ રૂપ છે કોઈ પણ મૃદસ્થ રસ રસનોષને પૂરેપૂરે રસા રસ દંતો એ પાચમાની એક પણ પ્રગતિને કી પણ નહિ આચરે

૭ જ્ઞાનચર્યાની નિરખવાદતા

અદિસા ક્ય અસ્તેય એરે મદાનતો સાપવા છે પરંતુ માન એક જ્ઞાનચર્યા જ નિરખવા છે અદિસા નન સાપવા છે એને સર્વ પ્રકારે અદિસાનો પાનક મોઈ ખાસ વિગિત લાભના ઉદ્દેશથી દિસાની પ્રગતિમા જતરે ખતા તેના નતનો ભગ નહી મનાનો કેનાકે તો પ્રસંગો જ એવા છે કે જેને રહીને એ અદિસમ દિસા ન જ મરે યા દિસામા નહત ન જ થાય તો તેને રિરાધક પણ માનેનો છે ૧ રિરાધક એને જૈન જ્ઞાનાનો નોપક આવી જ મિથિ સત્યમન અને અમનેસાં ત્રનમા પણ ધગનસાની છે પણ જ્ઞાનચર્યામા તો આવો એક પણ મપસા નહી જેત્રેજે જાનનુ જ્ઞાનચર્યા મીમાર્ષુ તેમ તેો વિના અપવાદે તેતુ ને તેતુ જ આચરવાનુ છે

ખીજના આધ્યાત્મિક તિતની દર્શિલચમા રાખીને અદિસામિનો અપસા કરનારો તમ્બ યા વીનગમ મી સુકે છે જ્ઞાનચર્યાના અપ

વાત્મા એવો સભવ જ નથી એવો પ્રમગ તો રાગ, મોહ કે દેષો જ આધીન છે વળી, એવો કામાચારનો પ્રસંગ કોઈના આધ્યાત્મિક ક્ષિતિને માટે પણ સહાયી નથી શકતો આરા જ કાગળથી અગ્રચર્યાના પાનનનું નિરપવાદ રિધાન કરવામા આવ્યું છે અને એ માટે દરેક જાનના ઉપાયો પણ બનાવનામા આવ્યા છે અગ્રચર્યાનો ભગ કરનારાને પ્રાયશ્ચિત્ત તો આકરા છે જ, તેમા પણ જે જેટલે જીવે દરજ્જેથી અગ્રચર્યાની વિરાધના કરે છે તેને તેના દુઃખનું પ્રમાણે તીવ્ર તીવ્રતર, તીવ્રતમ પ્રાયશ્ચિત્ત કહેના છે જેમકે, કોઈ સાધારણ મુનક સાડુ અગાન અને મોહને વશ થઈ અગ્રચર્યાની વિરાધના કરે તો તેનું પ્રાયશ્ચિત્ત એના મુનક અધિકાર પ્રમાણે યોજેનું છે અને મીનાર્ય (સિક્ષાતનો પારગામી અને સર્વમાન્ય) આચાર્ય આની જૂન કરે તો તેનું પ્રાયશ્ચિત્ત પેના હુનક સાધુ કરતા અોકગણુ રધારે કહેલું છે લોહામા પણ આ જ ન્યાય પ્રચલિત છે કોઈ તદ્દા સામાન્ય માણુસ આની જૂન કરે તો સમાજ એ વિશે યગભગ બે રકાર જેવો રહે છે પણ કોઈ કુનીન અો આદર્શ ગ્રાહીનો માણુસ આ પ્રસંગને અગે સાધારણુ પણ જૂન કરે તો સમાજ તેને કદાપિ ક્ષાખી લેતો નથી^૧

[દશગ્રંથ ૦ ભા ૦ ૧, પૃ ૦ ૫૦૭ ૫૧૫ ૫૧૭-૫૨૧, ૫૨૪ ૫૨૭, ૫૩૩, ૫૩૪]

આવશ્યક ક્રિયા

વૈદિક સમાજમા સંધ્યાનુ, પાસીઓમા 'જોર દેહ અવસ્થા' નુ યજ્ઞીઓ અને ક્રિશ્ચિયનોમા 'પ્રાર્થના'નુ અને મુસલમાનોમા 'નમાઝ'નુ જેવું મહત્ત્વ છે એવું જ મહત્ત્વ જોઈ સમાજમા 'આવશ્યક'નું છે

સાધુઓને તો સવાર સાંજ બે વખતે 'આવશ્યક' અનિવાર્ય રીતે કરવું જ પડે છે કેમ કે શાસ્ત્રની એવી આજ્ઞા છે કે પહેલાં અને છેલ્લા તીર્થ કરેના સાધુઓ આવશ્યક નિયમપૂર્વક કરે તેથી જો તેઓ એ આજ્ઞાનું પાનન ન કરે તો એમને સાધુપ ના અધિકારી જ ન લેખી શકાય

શ્રાવણમા આવશ્ય નો પ્રશ્ન વૈષ્ણવ — જૈનિયો જે એટલે જોઓ બાવનાશીન અને નિયમ પાળનારાઓ હોય છે તેઓ એ અવશ્ય કરે છે અને બીજા શ્રાવણમા આત્મી પ્રવૃત્તિ જૈનિયો છે આમ છતાં એનું તો જોરામા આવે છે કે જોઓ મેજા આવશ્યક 'ન કરતા હોય તેઓ પણ પશ્ચાત્તિ ચાર મહિને કે છેવટે વરો તો બનતા મુની એ જરૂર કરે છે

સ્વેતાબર સપ્તમમા આવશ્યક ક્રિયા 'નો એવો જાધા આદર છે કે જે વ્યક્તિ બીજા ઠાઠ સમયે ધર્મરચાનમા ન જતી હોય એ, તેમ જ નાનાં મોટા બાલક-બાલિકાઓ પણ મોટે ભાગે સાવચરિક

પરના દિવસે આવસ્યક ક્રિયા' મના માટે ધર્મશાસ્ત્રોમાં બેગા થઈ જાય છે અને એ ક્રિયાને કરવામાં જ્યાં પોતાનાં અહોભાગ્ય માને છે આના ઉપરથી એવું તો અષ્ટ રૂપે જાણી રાકાય છે કે મૈત્રેનામર સપ્રાપ્તમાં આવસ્યક ક્રિયા'નું મહત્ત્વ મેટું જાણુ છે! આ કારણને લીધે જ મના પોતાની સતતિને ધાર્મિક શિક્ષણ અપાવતી વખતે સૌથી પહેલાં 'આવસ્યક ક્રિયા'નો અભ્યાસ કરાવે છે.

'આવસ્યક ક્રિયા' એવું શું? આમાંથી વગેરે પ્રયોગ 'આવસ્યક' નું અર્થ શું છે? એમના બે કમનું અર્થન દેવી રીતે થઈ શકે? આવસ્યક ક્રિયા'ને આધ્યાત્મિક કેમ નેખામાં આવે છે? વગેરે પ્રશ્નોનો વિચાર કરવો જરૂરી છે.

'આવસ્યક ક્રિયા'ની પ્રાચીન વિધિ કયા મત્ત્વમાં રહી છે?

પરંતુ આ સવાલોનો વિચાર કરીએ તો પહેલાં અહીં એક વાત જાણી લેવી જરૂરી છે કે 'આવસ્યક ક્રિયા'ની જે વિધિ ચૂલ્હિના સમન કરતા પગ જણુ પ્રાચીન છે અને જો હોતોજા શ્રીદરિશ્વરિ જેવા પ્રતિગિત આચાર્ય પોતાની આવસ્યકૃતિ (૫ ૮૦)માં કહે છે, એ વિધિ ધર્મેષ્વર અમે કોઈ પણ જાતના ફેરફાર વગર જેમની તેમ, જેવી વેનામર મૃતિપૂજા સપ્રાપ્તમાં ચાલી આવે છે એવી સ્થાનમાં વાસી સપ્રાપ્તમાં નથી. આ વાત તપામજી, અતરંગજી વગેરે મંત્રોની સામાયારી જેનાથી સ્પષ્ટ જણાઈ આવે છે. સ્થાનકાસી સપ્રાપ્તની સામાયારીમાં જેવી રીતે આવસ્યક ક્રિયામાં જોનાતા કેટલાય પ્રાચીન સૂત્રોમાં—જેવા કે પુશ્પરવરદીવદ્? સિદ્ધાંત છુદાણ મરરિદત્તમે ધર્માણ આયસ્યકિનજાએ અબ્બુદિરોડ વગેરે સૂત્રોમાં—કાપકૂપ જવામાં જાની છે, એવી જ રીતે એમાં પ્રાચીન વિધિની પણ કાપકૂપ કરોની જેનામાં આવે છે. આથી જનક તપામજી, અતરંગજી વગેરેની સામાયારીમાં 'આવસ્યક'ના પ્રાચીન સૂત્રો તથા એની પ્રાચીન વિધિમાં કોઈ ફેરફાર ક્યોનું જોવામાં નથી આવતું અથાત્ 'સામાયિક

આવશ્યક થી સમજાવે-એવું તે કે પ્રતિષ્ઠાશુભી ગણનાથી રાગ કરીને-
'પ્રતિષ્ઠાશુભી-પરમ અ.નુ.' મુખીના જે આવશ્યકના સૂત્રાને તથા વચમાં
વિચિત્ર હાથે કમ કરે એ તે અ.નુ. જે જેના ઉપરથી થી વિચિત્ર
અ.નુ. કરા છે

આવશ્યક ક્રિયા એટલે શું ?

જે ક્રિયા અવશ્યક પ્રકાર જરી થાય એ તે આવશ્યક કહે-
વામાં આવે છે આવશ્યક ક્રિયા કરાવે માટે આવશ્યક નથી એ
અવિચાર જે જુના જુની નથી આવશ્યક ક્રિયા નુ અવશ્યક જાણ
વનાં પડેલાં એ જાણવા જરૂર છે એ તે આવશ્યક ક્રિયા અવિચારીઓના
'આવશ્યક કમ' ના વિચાર થાય છે

આશ્યન્ય ગીતે શરીર પાસે જાતી-જાતના ન વિચારે છે (૧) અર્થ
દરિ અને (૨) અન્યદરિ જાતના અન્યદરિ છે—એમની દરિ આ મા
ન કે કોઈની છે અથવા જાતના કે જાત જુનાન પ્રકાર કરવાનો વિચાર
નથા પ્રકાર કરી રાખે છે—એમના જ આવશ્યક અર્થ નથી અર્થ
વિચાર કરવાનો છે આ કમન ઉપરથી એ નિર્ધાર થાય છે કે જેઓ
જાત જાતુઓના પાતાની જાત જાત નથી મના—જાતની દરિને કાઈ
પદ જાત જાતુ સોદાં લાગારી તે સમજું—એમનું અવશ્યક કમ
એ જ કાઈ કોઈ કે જાત જાતનું એમના આત્મા સુધી મુખનો
અનુભવ કરી શકે જાતને મના દિ જાતના આત્માનાં સામ્ય તથા
એવનાં નામ કે વારે હાથે જાત જાત તારે જાત જાતો ■ જાત જાતો
અનુભવ કરી શકે છે જાત જાત ક્રિયાના લક્ષ્યજન વગેરે જાતના
વિચારના પ્રકાર થાય એ ક્રિયાના જાતેઓ આવશ્યક કમ સમજે
તે એવે જાત જાતના અવશ્યક ની જાતના જાતની જાત જાતની
કે જે ક્રિયા જાતનાં મુખને પ્રકાર કરવા માટે અવશ્યક પ્રકાર જાતની થાય
એ જાત 'અવશ્યક'

આનું 'અવશ્યક' નામ જો ક્રિયા જાતના પરિણામરૂપ—અથવા

ઉપયોગપૂર્વક કરવામા આવતી ક્રિયા—છે આ જ કર્મ આત્માને મુલુસ પત કરનારુ હોવાથી એ ‘આવાસક’ પણ કહેવાય ૩ વૈદિક દર્શનમા ‘આવશ્યક’ ગણવામા આવતા કર્મો માટે ‘નિત્યકર્મ’ શબ્દ પ્રસિદ્ધ છે જૈન દર્શનમા ‘અસ્ય કર્તવ્ય’, દ્રુવ, નિમ્બક, વિશોધિ અધ્યવનપદકવર્ગ, ન્યાય, આરાધના, માર્ગ વગેરે અનેક શબ્દો એવા છે કે જે ‘આવશ્યક’ શબ્દના સમાનાર્થક-પર્યાય છે ૧

■ આવશ્યકનુ સ્વરૂપ

મધુળ દષ્ટિએ ‘આવશ્યક ક્રિયા’ના છ ભેદ કરવામા આ-યા છે (૧) સામાયિક, (૨) ચતુર્વિ સનિસ્તવ (૩) વદન, (૪) પ્રતિક્રમણ (૫) કારોત્સર્ગ અને (૬) પ્રત્યાખ્યાન

(૧) સામાયિક—રાગ અને દ્વેષને તામે નાશ થતા સમભાવ-મધ્યસ્થ ભાવમા-વહેલુ અર્થાત્ જરાની માથે આત્મતુલ્ય વ્યવહાર કરવો, એ સામાયિક કહેવાય છે ૨ એના (૧) સમ્યક્ત્વસામાયિક, (૨) શ્રુતસામાયિક અને (૩) ચારિત્રસામાયિક એ ત્રણ ભેદ છે કારણુ કે સમ્યક્ત્વથી શ્રુતથી કે ચારિત્રથી જ સમભાવમા હી શકાય છે અગ્નિમારીના બેઠે ચાગ્નિસામાયિકના પગુ બે બે- છે (૧) દેશચારિત્ર અને (૨) સર્વચારિત્ર દેશચારિત્ર-સામાયિક ગૃન્થોને અને સર્વચારિત્ર-સામાયિક સાધુઓને હોય છે ૩ સમતા, સમ્યક્ત્વ, શાન્તિ, સુનિર્મિત રંગેર શબ્દો સામાયિકના પર્યાય છે ૪

(૨) ચતુર્વિ નિતિસ્તવ—જે-જો સર્વરૂપસ પત આદર્શરૂપ છે, તે ચોરીમ તીર્થ કરોની સ્તુતિરૂપ છે આના (૧) દ્રવ્ય (૨) ભાવ એ બે બે છે ફ્રન રંગેર ચારિત્રક વસ્તુઓ ૫ ૧ તીર્થ કરોની પૂજા કરવી,

૧ આવશ્યકવૃત્તિ પૃ. ૫૭

૨ આવશ્યકનિર્ણયિત ગ્રા. ૧૦૩૨

૩ આવશ્યકનિર્ણયિત ગ્રા. ૭૮૬

૪ જૈનન ગ્રા. ૭૭૩

એ દ્રવ્ય સ્તવ' છે અને એમના વાસ્તવિક ગુણોનુ મીર્ન કરવું, એ 'ભાવસ્તવ' છે^૧. અધિકારીવિશેષ ગૃસ્થને માટે દ્રવ્યસ્તવ' કેવું સાબકારક છે તે આવશ્યક નિર્ણયિનિ (૧ ૪૬૨-૪૬૮) માં જણાવ્યું છે

(૩) વદન—પૂર્વોક્ત ૧ જુહમાન સ્થાવરી મન, વચન, કારાની પ્રગતિ, એ વદન છે સાસ્ત્રોમા વ નના ચિનિકર્મ કૃતિકર્મ પૂનકર્મ વોરે ખ્યારો જાગીના છે^૨ વદનના ચચાર્થ સ્વરૂપને જાણુરા માટે વચ પેલા હોવા જોઈએ? એ કેવના પ્રકારના છે? અવધ ટાણુ કોણુ છે? અવધને વદન કરરામા મો દોષ છે? વદન કરતી વેળાએ કયા મો દોષો દૂર કરવા જોઈએ? વગેરે ચામના જાણુરા જોરી છે

ચચાત્રિ અને ભાવચાત્રિ એ જ ને પ્રકારના ચાત્રિવારી મુનિઓ ૪૬ છે કે વ ની પાત્ર મુનિઓ (૧) આચાર્ય (૨) ઉપાધ્યાર, (૩) પ્રવર્ત (૪) મ્થવિર ચો (૫) ત્વાધિ-એટને કે પોનારી અરિઃ સમ્પન્ન નિર્વાણુબલુકત મુનિ એમ પાચ પ્રકારના છે^૩ જેઓમા દ્રવ્યનિગ કે ભાવનિગ એમાનુ એક પા ન હાય તે અવધ છે કોણુ વર્તીર અપો કોણુ અવદતીર એ સબધના સિદ્ધાન્તી ચતુર્મંગી જા પીની છે રાગી શદ્દ દોષ પચુ ઉપરની ઝપ જરાગર ન હાય તો એરા સિદ્ધાન્તે ટાઈ નેતુ નથી એ જ રીતે જેઓ ભાવનિગ તો ધરાવે છે પચુ દ્રવ્યનિગ વગરના છે તે પ્રોચ્છુદ વગેરેને વદન કરરામા નથી આરતું જે મિમ્મ ઉપર ઝપ તો જરાગર જોરી તેાય પણ ચારી અશુદ્ધ દોષ તો એ સિદ્ધાન્તો પચુ મ્લીકાર થતો નથી એ પ્રમાણે દ્રવ્યનિગધારી હોવા જના જેઓ ભાવનિગ વગરના હોય તે

૧ આવશ્યક વૃત્તિ પૂઠ ૪૬૨

૨ આવશ્યક નિયુક્તિ ગા ૧૧૦૩

૩ આવશ્યક નિયુક્તિ ગા ૧૧૦૬

૪ મેજન ગા ૧૧૬૫

પાશ્વરથ-પાશ્વરથ વગેરે પાંચ પ્રકારના કુમારુઓ અવધનીય છે જે સિક્કામાં ચાદી અને હાથ બને બાજર ન દોષ્ય જેને યજ્ઞ પ્રાપ્તિલેનું નથી એ પ્રમાણે જેઓ દ્રવ્ય અને આવ બંને નિગેથી ગદિત છે તેઓ વધનીય નથી. વધનો મોત્ય તો ફક્ત તેઓ જ છે જેઓ શુદ્ધ ચાદી અને શુદ્ધ હાથવાળા સિક્કાની જેમ ન્ય અને બાર બને પ્રકારે વિગતો ધારક હોય ?

જે વ ન દરમિયાને મોત્ય ન હોય અને વધન દરમિયાની રદન કરવાને ન તો કર્મની નિજા રાધ છે ન તો બીજી મોત્ય એક અસયમ રહે છે જોવાની અજોષ ॥ કર્મથી કર્મબધ થાય છે અવધો રદન દરમિયાની રેરગી રદા કરવાને જ દોષ લાગે છે એવું નથી કિંતુ ૩ મી પુરુષ પામે પોતાનું રદન અવધારૂપ અસયમની રદિયો કાળે મરણીય આત્માનો પશુ અધ્યાત્મ થાય છે ૩ વ ન બીજો દોષથી વિન રાત્રી જેઈએ અનાદન' વગેરે મરીસ દોષ આવશ્યકનિયુક્તિની ૧૨૦૭-૧૦૧૧ ગાથાઓમાં વર્ણવ્યા છે.

(૪) પ્રતિક્રમણ—પ્રમા ને કાળે શુભ યોગથી નીચે પડીને અગમ યોગ પ્રાપ્ત કરી રીધા પછી ફરીવાર શુભ યોગો પ્રાપ્ત થવો એવું નામ પ્રતિક્રમણ' છે તેમજ અશુભ યોગો ત્યાગ કરીને ઉત્તરેશ્વર શુભ યોગમાં પ્રવૃત્ત થવું એ પણ પ્રતિક્રમણ' છે ૪ પ્રતિવરણ પરિદરણ કમળ નિવૃત્તિ, નિવા ગદા અને શોધિ—આ બધા પ્રતિક્રમણ'ના પરીણ છે ૫ આ શબ્દોના જ્ઞાપ્ય સમજાવવા માટે દરેક શબ્દની વ્યાખ્યા કરતાં એક એક દષ્ટાંત આપેલ છે જે બહુ મનો

૧ આવશ્યકનિયુક્તિ ગા. ૧૧૩૮

૨ એજન ગા. ૧૧૦૮

૩ એજન ગા. ૧૧૧૦

૪ આવશ્યકસૂત્ર પૃ. ૫૧૩

૫ આવશ્યકનિયુક્તિ ગા. ૧૨૩૩

૨૦૪૬ છે ૧ 'પ્રતિક્રમણનો અર્થ' છે પણ ફરુ એ અધિકારીના નામને
પણી પાછી મૂળ ગિયનિને પ્રાપ્ત કરી લેવી એ 'પ્રતિક્રમણ' છે

પ્રતિક્રમણના (૧) દૈવિક (૨) રાત્રિક (૩) પાલિક (૪)
આતુર્ભાસિક અને (૫) સાવ સરિક-એ પાચ બે બન્ને પ્રાચીન અને
શાસ્ત્રસમન છે મારણ કે એનો ઉ નેખ શ્રી બ્રહ્માદુર્ગામીએ પળુ
કરો છે ૨ મળએકે ત્રણ પ્રમાણ પ્રતિક્રમણ પલુ કળુ છે (૧)
બુદ્ધિમાન લાગેન ગોળની આનોયના રી (૨) સવર કરીને રત્ત
માનકાળના દોષોથી બચવું અને (૩) પચ્ચક્રમાલ કરીને બનિય
કાળના દોષોને શકવા એ પલુ પ્રતિક્રમણ છે ૩

ઉત્તરોત્ત આત્માના વધુ ને વધુ સુદ્ધ સ્વરૂપમા રહેવાની ભાવ
નાવાળા અધિારીઓએ એ પણ જાણવું જોઈએ કે પ્રતિક્રમણ કેનું
મનુ કરવું જોઈએ ?

(૧) મિથ્યાત્વ (૨) અવિરતિ (૩) કાલ્ય અને (૪) અપ્ર
શન્ત યોગ એ ચાલતું પ્રતિક્રમણ મનુ જોઈએ અર્થાત્ મિથ્યાત્વનો
ત્યાગ કરીને સમ્યક્ત્વ મેળવવું જોઈએ અવિરતિનો ત્યાગ રીને રિરતિનો
રી ૧૨ રરવો જોઈએ કષાયોને દૂર કરીને ક્ષમા વગેરે ગુણો પ્રાપ્ત
કરવા જોઈએ અને સસાગની જદિ રરનાર મન-વચન-માની
પ્રગતિને તબ્બે આ મન્વરૂપની પ્રાપ્તિ કરી જોઈએ

સામાન્ય રીતે પ્રતિક્રમણ (૧) નય અને (૨) ભાવ, એવા બે
પ્રકારનું છે ભાવપ્રતિક્રમણ જ ઉપાય છે દ્રવ્ય પ્રતિક્રમણ નહીં
દ્રવ્યપ્રતિક્રમણ એ છે જે દેખાવો માટે કરવામા આવે છે દોષોનું
પ્રતિક્રમણ કર્યા પછી પણ ફરી એ દોષનું વારવાર મેવન કરવું એ
દ્રવ્યપ્રતિક્રમણ છે આથી આત્મા સુદ્ધ થવાને બદલે ધૂટાને બીધે
દોષોનું વધારે પોષણ થાય છે આવા દ્રવ્યપ્રતિક્રમણ માટે કાકરા મારી

મારીને કુભારના વાસણોને વાર-વાર ફેડી નાખીને ક્ષમા માગનાર કુત્સક સાધુનું દૃષ્ટાંત જાણીતું છે

(૫) કાયોત્સર્ગ—ધર્મ કે શુદ્ધ ધ્યાનને માટે એકાગ્ર થઈને શરીર ઉપરની મમતાનો ત્યાગ કરવો તે ‘કાયોત્સર્ગ’—કાઉસગ્ર કાયોત્સર્ગ બરાબર કરી શકાય તે માટે એના દોષોનો ત્યાગ કરવો જોઈએ એ ઘોટક વગેરે દોષો સંક્ષેપમાં ઓગણીસ છે ૧

કાઉસગ્રથી દેહની અને બુદ્ધિની જગત દૂર થાય છે અર્થાત્ વાત વગેરે ધાતુઓની વિષમતા દૂર થાય છે અને બુદ્ધિની મલ્તા દૂર થવાથી વિચારશક્તિનો વિભાસ થાય છે કાયોત્સર્ગથી મુખ્ય બુદ્ધિનિ ક્ષામા—એટલે કે અનુકૂળ ઓ પ્રતિકૂળ બન્ને પ્રકારના ચોરોગોમાં—સમભાવ ખરાબી શક્તિ પ્રગટે છે જ્ઞાનના ઓ ધ્યાનનો અભ્યાસ કાયોત્સર્ગથી પરિપુષ્ટ થાય છે અતિચારનું ચિનન પણ કાઉમગ્રમાં સાગી રીતે થઈ શકે છે આ રીતે જોના કાઉમગ્ર મે બહુ મહત્વની ક્રિયા છે કાઉમગ્ર દરમ્યાન લેવાના શ્વાસોશ્વાસનું કાનમાન એક શ્વોના એક વરણના ઉચ્ચારણના કાનમાન જેટલું કરવામાં આવે છે

(૬) પ્રત્યાખ્યાન—ત્યાગ કે નાને ‘પ્રત્યાખ્યાન’—પચ્ચક્ષાણુ એટલે છે જે જાનની વસ્તુઓનો ત્યાગ કરવાનો હાથ છે (૧) દ્રવ્ય અને (૨) જ્ઞાન અને વસ્તુ વગેરે બાહ્ય વસ્તુઓ પચ્ચક્ષ છે અને અજ્ઞાન, અસયમ વગેરે ધૈર્યવિરુદ્ધ-પુદ્ગલગત્ય આત્મપરિણામ ભારરૂપ છે અન્ન વસ્તુ વગેરે બાહ્ય વસ્તુઓનો ત્યાગ અજ્ઞાન અસયમ આદિનો ત્યાગ કરીને ભાવત્યાગપૂર્વક અને ભાવત્યાગના દ્રેયથી જ થવો જોઈએ જે દ્રવ્યત્યાગ ભાવત્યાગપૂર્વક તથા ભાવત્યાગને માટે નથી કરવામાં આવતો તેથી આત્માને મુણ્ડની પ્રાપ્તિ નથી થતી

જે પચ્ચક્ષાણુ (૧) શ્રદ્ધા (૨) જ્ઞાન (૩) વદન (૪) અનુરૂપ પાનન (૫) અનુ પ સંભાષણ અને (૬) જ્ઞાન—આ છ શુદ્ધિઓ સાથે

કરવામાં આવે તે મુદ્દ પચ્ચક્ષ્યાણુ છે

પ્રત્યાખ્યાનનું બીજું નામ 'શુભધાગ્નુ' છે, તે એના માટે કે એથી અનેક શુભ પ્રાપ્ત થાય છે. પ્રત્યાખ્યાનથી આસરનો નિર્ગમ એમને કે સવર થાય છે સવરથી તૃણાનો નાશ તૃણાના નાશથી અનુપમ મમભાવ પ્રગટે છે અને એના સમભાવથી અનુભવે મોક્ષની પ્રાપ્તિ થાય છે.

કમળી સ્વાભાવિકતા અને ઉપચરિત

તેઓ અનદદિ ધરાવે છે એમના જ્ઞાનનું મુખ્ય રોપ મમ જ્ઞાન-સામાનિક પ્રાપ્ત કરવાનું હોય છે તેથી અનેક પ્રકૃતિમાં સમ જનનુ દશન થાય છે. અનદદિસત્તા ત્યાગે ક્ષેપી સમભાવની પૂર્ણતાને ક્ષિપરે-આશ થઈ જાય છે. રૂપે તેઓ એમના વારતચિત્તની મુનિ કરતા થાય છે. આ રીતે તેઓ મમભાવમાં હોના સપુષ્પોતો વદન-નમસ્કાર કરવાનું નથી પૂરતા અનદદિ ધરાવનારાઓના જ્ઞાનમાં એવી મુનિ-અવમનના હોય છે કે કષારેક તેઓ પૂર સાસનાને થી. કે ખાન સમા. પશ્ચિમે સમભાવથી ન્યૂન થઈ જાય તોફાનુ એ અવમનનો વીધ અનિકમન કરીને તેઓ પોતાની પાતાની ચિનિત. ફરી પ્રાપ્ત કરી ને છે અને કષારેક કષારેક તો પદેતાની ચિનિતથી આમન પશુ વધી જાય છે.

ખાન એ જ આધ્યાત્મિક જીવનના વિકાસની ચાલી છે તેથી અત્તર દિના ધાવનારા વાર સાગ ખાન-મહિમન કરે છે ખાન દ્વારા ચિન હિદ્દી મરીને તેઓ આત્મવશપણ સરિગપ નિમજન થઈ જાય છે એમને જડ વસ્તુઓના ભોગનો ત્યાગ-પચ્ચક્ષ્યાણુ પશુ એમને માટે સર્વ ક્રિયા બની જાય છે.

આ રીતે એ સ્પષ્ટરૂપે સમજી સમય છે કે આધ્યાત્મિક પુરુષોના ઉચ્ચ તથા સ્વાભાવિક જીવનનું પૃથક્કરણ એ જ 'આવશ્યક-ક્રિયા'ના કમળો આધાર છે.

‘આવશ્યક ક્રિયા’ની આધ્યાત્મિકતા

જે ક્રિયા આત્માના વિકાસને અનુવક્ષીને કરવામા આવે એ જ આધ્યાત્મિક ક્રિયા છે. આત્માના વિકાસનો ઉદ્દેશ એના સમ્યક્ત્વ, એવન આરિય સ્વેર ગુણોની ક્રમે ક્રમે શુદ્ધિ કરવાનો છે. આ ક્રમે/ગીએ કસના એ નિર્ગિતપણે મિદ્ધ થાય છે કે ‘સામાયિક’ વગેરે જો આવશ્યક આધ્યાત્મિક છે કારણ કે સામાયિકનું ફળ પાપજનક પ્રવૃત્તિની નિવૃત્તિ છે કે જે કમની નિર્ગરા દ્વારા આત્માના વિકાસનું નિમિત્ત બને છે. અનુચિં શતિસ્તનનો ઉદ્દેશ ગુણાનુરાગની વૃદ્ધિ કરીને ગુણોની પ્રાપ્તિ કરવી એ છે એ પણ કર્મની નિર્ગરા દ્વારા આત્માના વિકાસનું સાધન બને છે. વલ્લક્રિયાથી વિનયની પ્રાપ્તિ થાય છે માનવો નામ થાય છે, ગુરુજનોની પૂજા-ભક્તિ થાય છે તીથ કરેલી આરાધના પાત્ર થાય છે અને યુનિવર્સની આરાધના થાય છે, જે આત્માના કમિક વિમલ દ્વારા મોક્ષના નિમિત્ત બને છે. વલ્લ કરનારાઓને નમનાને બીજે શાસ્ત્રશ્રવણો લાભ મળે છે. શાસ્ત્રશ્રવણથી અનુક્રમે જ્ઞાન વિજ્ઞાન પ્રત્યાખ્યાન, સુધર્મ અનાસર, તપ કર્મનાશ અધ્યા-અરોગ [—અન અન કાયા ની પ્રવૃત્તિઓ અભાવ] અને મોક્ષ-એ ફળ મળે છે. એટલા માટે વલ્લક્રિયા આત્માના વિકાસનું અસહિય નિમિત્ત છે. ખરી રીતે આત્મા પૂર્ણ શુદ્ધ અને પૂર્ણ બળવાન છે પણ જુની જુદી વાસનાઓના અનાદિ પ્રસાદમા પડવાને બીજે એ દોષોના અનેક પડો નીચે દુર્માર્ગ મળે છે તેથી જ્યારે એ જોયે અડવાને પ્રયત્ન કરે છે ત્યારે એનાથી અનાદિકાળના અમ્યાસ માંદો જૂનો ચર્ષ જલ્દી સ્વાભાવિક ■ જ્યાં સુધી એ જૂનો ની શુદ્ધિ ન કરે ત્યાં સુધી હૃદયમિદ્ધ ચર્ષ જ ન શકે એના માટે અને તે પગને થયેલી ભૂતોને સહારીને પ્રતિક્રમણ હા. ફરી એવી જૂનો ન કરવાનો એ નિર્ણય કરી લે છે. આ રીતે પ્રતિક્રમણ ક્રિયાનો ઉદ્દેશ પડેનાના દોષોને દૂર કરવાનો અને ફરી એવા દોષો ન ચર્ષ જાય એ માટે આત્માને

સાવધાન કરી દેવાનો છે જેથી આત્મા દોષમુક્ત થઈને ધીમે ધીમે પોતાના શુદ્ધ સ્વરૂપમાં અસ્થિત થઈ જાય. આટલા માટે પ્રતિક્રમણની ક્રિયા આધ્યાત્મિક છે કાઉસબથી વિન એકાગ્ર થાય છે અને આત્મા પોતાના સ્વરૂપનો વિચાર કરવાનો અવસર મળે છે, જેથી આત્મા ભયમુક્ત બનીને પોતાના મુકેનમાં મુકેન સાધ્યને પ્રાપ્ત કરી શકે છે. આ કાગળે જ કાઉસબની ક્રિયા પણ આધ્યાત્મિક ક્રિયા છે દુનિયામાં જે કંઈ છે એ બધું ન તો ભોમરી શકાર છે કે ન તો ભોગવવાને યોગ્ય છે અને નાસ્તવિષ માણે તો પાગ વગરના ભોગે ભોગવીએ તોપણ મળી શકી નથી. તેથી અન્યાખ્યાન ક્રિયા દ્વારા મુમુક્ષુઓ પોતાની જાતને નિર્ધારક ભોગોથી ઉગારી ને છે અને એમ કરીને ચિત્રમાનીન આત્મશાંતિ મેળવે છે તેથી અન્યાખ્યાનની ક્રિયા પણ આધ્યાત્મિક જ છે.

પ્રતિક્રમણ શબ્દનો ૨^{મો} અર્થ

‘પ્રતિક્રમણ’ શબ્દની વ્યુત્પત્તિ પ્રતિ + ક્રમણ = પ્રતિક્રમણ એ પ્રમાણે છે આ વ્યુત્પત્તિ પ્રમાણે એનો અર્થ પાછા ફરવું એવો જ થાય છે પણ રૂઢિને લીધે પ્રતિક્રમણ શબ્દનો એવો અર્થ થઈ ગયો છે તેમ જ જે આવશ્યકતા મળે છે તેમ જ બની જાય છે. જે આવશ્યકતા મુજબ તરીકે એ શબ્દની નિશ્ચિતિ એવી બધી થઈ ગઈ છે કે આજકાલ આવશ્યક શબ્દનો પ્રયોગ કરવાને બદલે સૌ માર્ગ પરે ‘આવશ્યક’ને માટે પ્રતિક્રમણ શબ્દનો ઉપયોગ કરે છે આ રીતે વ્યવહારમાં અને અવાચીન ગ્રંથોમાં પ્રતિક્રમણ શબ્દ ‘આવશ્યક’ શબ્દનો પર્ચાડ બની ગયો છે. પ્રાચીન ગ્રંથોમાં સામાન્ય ‘આવશ્યક’ના અર્થમાં પ્રતિક્રમણ શબ્દનો પ્રયોગ કરવાને બદલે નથી આવ્યો. પ્રતિક્રમણશબ્દનો ‘પ્રતિક્રમણવિધિ’ ‘ધર્મસમ્પદ’ વગેરે અવાચીન ગ્રંથોમાં પ્રતિક્રમણ શબ્દ સામાન્ય આવશ્યકના અર્થમાં વપરાયો છે અને સાધારણ જૈન જનનામાં સામાન્ય આવશ્યકના અર્થમાં પ્રતિક્રમણ શબ્દનો એવા પ્રયોગ થયો હોય એમ દેખાય છે.

જીવ અને પય પરમેષી

પરમેષીનો અથ

પ્રશ્ન પયમેની અને મહં છે ?

ઉત્તર જે જીવો પયમ અર્થાત્ ઉત્કૃષ્ટ ગુણપદ્ધતિ-સમભારમા 'ધિન્' એટલે અસ્થિત છે તેઓ જ પરમેષી કહેવાય છે

પ્રશ્ન પરમેષી અને એમનાથી જીવો વચ્ચે શો ફેર છે ?

ઉત્તર ફેર આધ્યાત્મિક વિભક્તિના દેશના અને ન હોવાના છે જેઓએ આધ્યાત્મિક વિભક્તિ સાધ્યો છે અને નિર્ભળ આત્મશક્તિ મેળવી છે તે પરમેષી ગણાય છે અને જેઓની આત્મશક્તિમા મેન છે તે એમનાથી જીવો છે

પ્રશ્ન જેઓ અત્યારે પરમેષી નથી, શું તેઓ પશુ સાધનો દ્વારા આત્માને નિર્ભળ કરીને એવા થઈ શકે છે ?

ઉત્તર જરૂર

પ્રશ્ન તો પછી જેઓ પરમેષી નથી અને જેઓ પરમેષી બન્યા છે એ બન્ને વચ્ચે શક્તિની અપેક્ષાએ શો ફેરક સમજાવો ?

ઉત્તર કંઈ નહીં ફેરક ફક્ત શક્તિઓના પ્રગટ થવા અને નહીં થવાનો છે એકમા આત્મશક્તિઓનું નિશુદ્ધ સ્વરૂપ પ્રગટ થયું છે, બીજામાં એ પ્રગટ થયું નથી

જીવ સંબંધી કેટલીક વિચારણા

જીવન સામાન્ય લક્ષણ

પ્રશ્ન એ મૂળભૂત બધા જીવો સમાન જ છે, તો એ બધાનું સામાન્ય સ્વરૂપ (લક્ષણ) શું છે?

ઉત્તર રૂપ રસ ગંધ સ્પર્શ વગેરે પૌદ્ગલિક મુદ્દાઓ અભાવ અને ચેતનાનું અગ્નિત્વ એ બધા જીવોનું સામાન્ય લક્ષણ છે.

પ્રશ્ન આ સ્વરૂપ તો અતીન્દ્રિય છે તો પંડી ચેતનાથી જીવની ઓળખ કેવી રીતે થઈ શકે?

ઉત્તર નિરાદૃષ્ટિએ જીવ અતીન્દ્રિય છે તેથી એનું લક્ષણ અતીન્દ્રિય જ હોવું જોઈએ.

પ્રશ્ન જીવ તો આખ વગેરે દૃશ્યથી જાણી શકાય છે તો પંડી એ અતીન્દ્રિય કેવી રીતે?

ઉત્તર શુદ્ધ રૂપ અર્થાત્ અજ્ઞાની અવેશાએ જીવ અતીન્દ્રિય છે અશુદ્ધ રૂપ અર્થાત્ વિભાવ-પૌદ્ગલિક ભાર-ની અવેશાએ એ દૃશ્ય મળ્યું છે અમૂર્તપણું રૂપ રસ વગેરે ૧૧ અભાવ અને ચેતનાસમિતિ એ જીવનો સમાન હ અને બધા આખર સુખ દુખ, ગમ, દેષ વગેરે જીવના વિભાવ અર્થાત્ મનજન્ય પદાર્થ છે અજ્ઞાવ પુરુષનું નિરપેક્ષ હોવાનું તથા અતીન્દ્રિય એ વિભાવ પુરુષના આપેલ પેદાશથી દૃશ્યમત્ત છે તથા આત્મવિકલ લક્ષણોની અવેશાએ જીવને અતીન્દ્રિય માન્યો જોઈએ.

પ્રશ્ન એ વિચારણા સમયે જીવ સાથે છે તો એને આધારે પશુ જીવનું લક્ષણ શું જોઈએ ને?

ઉત્તર શુદ્ધ જીવ પશુ એ લક્ષણ બધાં જ જીવોને લાગુ પડે, કમ મસારી જીવોને જ નહીં પણ જે જીવ કે જેમનામાં સુખ દુખ ગમ દેષ વગેરે ભાવો હોય તે કર્મોના કૃતી અને કર્મ

ફળના બોના તેમ જ દેહધારી દ્વાય તે છત છે

પ્રશ્ન આ બે લક્ષણો વચ્ચે અપેક્ષા તફાવત શો ?

ઉત્તર પહેલું લક્ષણ સ્વભાવને સ્પર્શે છે તેથી એને નિશ્ચય નયની અપેક્ષાએ તેમ જ પૂર્ણ અને સ્થાયી સમગ્ર્યુ ભોઈએ બીજું લક્ષણ વિભારો અર્થનારુ છે, તેથી એને વ્યવહારનયની અપેક્ષાએ તેમ જ અપૂર્ણ અને અધ્યાયી સમગ્ર્યુ ભોઈએ સાગર એ કે પહેલું લક્ષણ નિશ્ચયદષ્ટિ પ્રમાણે છે, તેથી એ ત્રણ કાળમા લાગુ પડે એવું છે અને બીજું લક્ષણ ચરનારદષ્ટિ મુજબ છે તેથી એ ત્રણ કાળમા લાગુ પડે એવું નથી અર્થાત્ એ સસારી જીવોને લાગુ પડે છે અને મોક્ષના જીવોને લાગુ નથી પાતુ

પ્રશ્ન ઉપર મુજબ બે દષ્ટિને આધાર જૈન દર્શનમા જેમ જીવના બે જાતના લક્ષણ રૂપમા આપ્યા છે એવા જ બે લક્ષણ શુ જૈનેતર દર્શનમા પાડે છે ?

ઉત્તર સાખ્ય યોગ વેદાંત વગેરે દર્શનમા આત્માને ચેતન રૂપ કે સન્નિવિદ્યારૂપ કહેતા છે તે નિગમનયની દષ્ટિએ અજ્ઞાન, વેરોષિઃ વગેરે દર્શનમા મુખ્ય દુષ્ટિ દ્રવ્ય, રૂપ વગેરે આત્માના લક્ષણો આપ્યા છે તે ચરનારનયની દષ્ટિએ

પ્રશ્ન જીવ અને આત્મા' એ બન્ને સમ્બંધો અર્થ શો ?

ઉત્તર હા જૈન શાસ્ત્રમા તો સસારી અંજ અસસારી બંધાય ચેતનોને માટે જીવ અને આત્મા', એ બન્ને સમ્બંધો પ્રયોગ કરવામા આપ્યા છે પણ વેદાંત વગેરે શાસ્ત્રમા જીવોનો અર્થ સસારી અસ્થાનો જ ચેતન થાય છે, મુખ્ય ચેતન નહીં અને બન્ને માટે સામાય વચ્ચે આપ્યા છે

જીવના સ્વરૂપનું અનિર્વચનીયપદ

પ્રશ્ન આજે તો જીવનું સ્વરૂપ વ્યક્ત, પશુ કે માનવ

વિદ્વાનોનું કહેવું છે કે આત્માનું સ્વરૂપ અનિર્વચનીય અર્થાત્ સમ્બોધી વર્ણવી ન શકાય એવું છે તો આમા સાચું શું છે ?

ઉત્તર એમનું કહેવું પણ સાચું છે કારણ કે સમ્બોધી ભારદ્વાજે
તો મર્યાદિત બાદ જ વ્યક્ત કરી શકાય છે જે જીવનું વાસ્તવિક
સ્વરૂપ પૂર્ણપણે જાણવું હોય તો એ અમર્યાદિત દેશને કારણે
સમ્બોધી માર્ગ રીતે દર્શાવી શકાય નહીં એના માટે આ અપેક્ષાએ
જીવનું સ્વરૂપ અનિર્વચનીય છે આ વાત જેમ બીજા શંકાકામી
નિર્વિષય સમ્બોધી નથી સમ્બોધી દેશમા આવી છે એ જ
રીતે જેનું સમ્બોધી 'સરા તથ્ય નિવૃત્તત્ત્વં તથા તથ્ય ન વિજ્ઞા' (આચારાંગમુત્ર પ ૬)—એવું કે ત્યાંથી સમ્બોધી પાડા કરે છે અને
તેમો એમા માર્ગ શક્યતા નથી—વોરે કહેવામા આવ્યું છે આ અનિ
ર્વચનીયપણાનું કથન પરમ નિર્ગુણના કે પરમ શુદ્ધ દ્વારાર્થિક નયની
દૃષ્ટિએ સમજવું જોઈએ અમર્યાદને જીવ કે એવનાનું લક્ષણ
કહેવામા આવ્યું છે તે નિર્ગુણનાની દૃષ્ટિએ કે શુદ્ધ પરાધાર્મિક નયની
દૃષ્ટિએ

જીવ અવ્યયનિર્લ છે કે ભૌતિક મિશ્રણોનું પરિણામ ?

પ્રશ્ન એવું સાબળવામા અને સાચામા આવ્યું છે કે જીવ
એ રાસાયણિક વસ્તુ છે અર્થાત્ ભૌતિક મિશ્રણોનું પરિણામ છે
એ માર્ગ સ્વનસિદ્ધ વસ્તુ નથી એ કલ્પન પણ થાય છે અને નાશ
પણ પામે છે આમા આવ્યું શું ?

ઉત્તર આ કથન અનિર્ગુણ્ય છે મર્યાદા ન જ્ઞાન મુખ,
દુઃખ દર્શ, તોમ વોરે જે રૂઝિઓ મનની સાથે સમઘ ધારે છે
તે મધુજા કે મુન્નમ ભૌતિક વસ્તુઓના આનંદનથી થાય છે ભૌતિક
વસ્તુઓ મે રૂઝિઓને પેા પ્રવામા કેરળ સાધન એટલે કે નિમિત્ત
કારણ છે ઉપાનિષદનું નહીં એવું ઉપાનિષદકારણ તો જીવ, જ છે,
ઓ તે છે આત્મતત્ત્વ તેથી ભૌતિક વસ્તુઓને આવી રૂઝિઓનું ઉપા

દાનકારણુ માનવુ એ જ્ઞાતિ છે જો એમ ન માનવામાં આવે તો અનેક દોષ જિભા થાય છે જેમ કે સુખદુઃખ, રાગરકપણુ લાંબુ દૂરુ આયુષ્ય, સત્કાર તિરસ્કાર, જ્ઞાનઅજ્ઞાન વગેરે અનેક પરસ્પર વિરોધી લાવો એક જ મા-આપના બે સતાનોમા જોવામા આવે છે એ, જો જીવને સ્વતંત્રત્વ ન માનીએ તો, કોઈ રીતે અસદ્ગુણપણે પુરવાર ન થઈ શકે

પ્રશ્ન જીવના અસ્તિત્વની ખામતમા આપણે કેના ઉપર વિશ્વાસ કરવો જોઈએ ?

ઉત્તર અત્યંત એકાગ્રતાપૂર્વક, લાંબા વખત લગી આત્માનુ જ મનન કરવાવાળા નિસ્વાર્થ સુષિઓ ॥ વચન ઉપર તથા આપણા પોતાના અનુભવ ઉપર અને ચિંતને શુદ્ધ કરીને એકાગ્રતાપૂર્વક ચિંતન અને મનન કરવાથી આવો અનુભવ મળી શકે છે

પથ પરમેષી

પથ પરમેષીના પ્રકાર

પ્રશ્ન શુ બના પરમેની એ જ પ્રકારના છે ? એમની વચ્ચે અતર શુ છે ?

ઉત્તર ના બનાર એ પ્રકારના નથી હોતા મધુન દૃષ્ટિએ એમના પાંચ પ્રકાર છે (૧) અરિહત, (૨) સિદ્ધ (૩) આચાર્ય, (૪) ઉપાધ્યાય અને (૫) સાધુ આ પાંચ વચ્ચેનો ફરક જાણુરા માટે મધુજી રૂપે એમના બે વિભાગ કરવા જોઈએ પોરના વિભાગમા પહેલા બે એ જીવિત વિભાગમા બાકીના ત્રણ પરમેનીનો સમાવેશ થાય છે કામજી ૨ અગ્નિહત અને સિદ્ધ એ બેએ તો જ્ઞાનદર્શન ચારિત્રીય વગેરેનો શુદ્ધ રૂપમા પૂરેપૂરો વિશ્વાસ કયો હોય છે પણ આચાર્ય વગેરે નજે આ સક્રિયોને પૂર્ણ રૂપે પ્રગટ કરી નથી દેતી પરંતુ એને પ્રગટ કરના માટે તેઓ પ્રયત્નરહીત હોય છે ક્રમ અરિહત અને સિદ્ધ એ બે જ પૂર્ણ અવસ્થાને પામેના છે એમને પૂજક

અવસ્થા નથી હોતી એવા માટે એ દેવતત્વ મનાય છે આથી જીવુ આચાર્ય વગેરે જણ પૂજ્ય અને પૂજક એ બન્ને અવસ્થા ધરાવે છે તેઓ પોતાથી જનસ્તી કાઢીવાળાના પૂજ્ય અને ચક્રિયાતી કાઢીવાળાના પૂજક છે તેથી જ શુરતત્વ મનાય છે

અરિહત અને સિદ્ધની વચ્ચેનો ફેર

પ્રશ્ન અરિહત અને સિદ્ધની વચ્ચે ફેર શો છે ?

ઉત્તર સિદ્ધ સરીર રહિત એટલે બધાય પૌદ્ગલિક પરીણથી દૂર હોય છે પણ અરિહત એવા નથી હોતા એમને સરીર હોય છે તેથી મોક્ષ અજ્ઞાન વગેરેનો નાશ થઈ જવા છતાં તેઓ માનવુ ફરુ મોલુ, વિચારુ વગેરે શારીરિક વાચિ તથા માનસિક ક્રિયાઓ કરતા રહે છે સારાસ એ છે કે જ્ઞાન ચારિત્ર વગેરે શક્તિઓ ના વિકાસની પૂર્ણતા અરિહત અને સિદ્ધ બન્નેમાં એકસરખી હોય છે પણ સિદ્ધ યોગ(મન-વચન કાયાની ક્રિયા)થી મુક્તિ હોય છે અને અરિહત યોગથી સદ્ગતિ હોય છે જેઓ પહેલા અરિહત બને છે તેઓ જ સરીરના ત્યાગ પછી મિદ્ધ કલ્પાય છે

આચાર્ય વગેરે વચ્ચેનો ફેર

પ્રશ્ન આચાર્ય વગેરે જણ વચ્ચે શો ફેર છે ?

ઉત્તર આ જ પ્રમાણે [અરિહત અને સિદ્ધની જેમ જ] આચાર્ય ઉપાધ્યાય અને સાધુઓમાં સાધુના શુભ સામાન્ય રીતે એકસરખા હોવા છતાં સાધુ કરતા ઉપાધ્યાય અને આચાર્યમાં રિશેષતા હોય છે તે એ કે ઉપાધ્યાયપદને માટે મુત્ર તથા અર્ધનું વારતવિક જ્ઞાન સજ્જારવાની શક્તિ સ્વનમધુગતા અને સચા કરવાની શક્તિ વગેરે ફેટના ખાસ શુભ મેળવવા જરૂરી કે પણ સદુપ ને માટે આ શુભની કાઈ ખાસ જરૂર નથી હોતી એ જ રીતે આચાર્ય પ ને માટે શાસ્ત્રનુ સચાનન કરવાની શક્તિ મળના દિતાન્તિની

જ્યામડી ખુબ મજીરતા અને દેશમાનુ નિગેષ જ્ઞાન વગેરે ગુણો જોઈએ સાધુપને માટે આ ગુણો પ્રાપ્ત કરવાની ખાસ જરૂર નથી મળેલી સાધુપને માટે તો મતાનીય ગુણ જરૂરી છે એ તો આચાર્ય અને ઉપાધ્યાયમા પણ હોય કે પણ એ ઉપરાંત ઉપાધ્યાયમા પચીસ ઓ આચાર્યમા છત્રીમ ગુણ હોવા જોઈએ અર્થાત્ સાધુપદ કરતા ઉપાધ્યાયનું મહત્ત્વ વધારે છે, અને ઉપાધ્યાયપદ કરતા આચાર્યપદનું મહત્ત્વ વધારે છે

અરિદ્ધ તર્ક અનોકિકપણ

પ્રશ્ન જોમ અરિદ્ધ તર્કી શા ? વગેરે આભ્યંતર શક્તિઓ અનોકિક ટોન છે એમ એમની બાજુ અવસ્થા પણ શુ આપણાથી વિશેષનાનાળી થઈ જાય છે ?

ઉત્તર આભ્યંતર શક્તિઓ સંપૂર્ણ થઈ જવાનો દારજો અરિદ્ધ તર્કનો પ્રમાણ એટલે તો અનોકિક થઈ જાય છે કે સામાન્ય માણસને તો એના ઉપર વિશ્વાસ પણ ન મેળે અરિદ્ધ તર્કનો સમગ્ર વ્યવહાર લોકાત્તર હોય છે મનુષ્ય પણ ખરી રંગેરે જુની જુદી જાનના જીવો અરિદ્ધ તર્કના ઉપદેશને પોતપોતાની ભાષામા સમજી જાય છે સાપ નોળિયો, ઉંચે મિનાડી, માથાપ વગેરે જ મના વેરી પ્રાણીઓ પણ સમવસરપુમા પોતાની વૈરગતિને જૂનીને બાતબાવ ધારણુ કરે છે અરિદ્ધ તર્કના વચનમા જે પાત્રીય ગુણ હોય છે તે જીવજોના વચનમા નથી ટોતા જ્યા અરિદ્ધ તર્ક મિસજો છે ત્યા માનવી રંગેરની તો વાત શુ કરવી કરોડો દેવો પણ હાજર થાય છે હાય જોગીને ખડા રહે છે ભક્તિ કરે છે અને અસોમટક વગેરે આઠ પ્રાતિદ્યયોની રચના કરે છે આ બધુ અરિદ્ધ તર્કના પરમયોગની વિભૂતિ છે

પ્રશ્ન આણ કેની રીતે માની શકાય ?

ઉત્તર આપણને જે વાતો અસંભવ જેવી લાગે તે પરમ યોગીઓને માટે સામાન્ય છે એક જગતી જીવને ચક્રવર્તીની ઋદ્ધિનો

જ્યાં સ ખો પ જ ખ્યાલ નથી આવી શકે એ આપણી અને યોગી
 ખોની યોગના વચ્ચે એક અંતર છે આપણે વિરાટના મુદામ,
 સાન્યના પૂનગા અને અધિ નામ કેન્દ્ર છીએ. આથી જોડુ યોગી
 એને મન વિષયો આપણુ કાઈ નીચ નથી સાચ તો એમને
 સ્પર્શ પ જ નથી શકી તેઓ તો ધિયતાના મુખે જોવા દેાય છે
 આપણે યોગ સમય માટે પણ મનોસંયમ ચિત્ર નથી ગમી શકના
 કારણ કે જુ વેળુ સામગ્રીને આસપાસ તૈયાર થઈ જઈ ને છીએ
 નહીં વસ્તુ ખોસાઈ જના જાણે આપણા પ્રજુ નીકળી જવા માટે
 છે આધ્યાત્મિકતાને લીધે બીજાની વાત તો શુ કરી બાઈ અને આપણે
 પ જ આપણે કુમળા બાની લઈએ છીએ ' પરમરાશી આ બધા દોષોથી
 મુક્ત હોય છે જ્યારે એમની આનંદ દયા આ ની જોડી દાય છે
 ત્યારે એમની ઉપ જાણા યા મુજબની સામગ્રી રચિત થાય એમ
 મની નવાઈ નથી. સામાન્ય યોગનમાધિ કરના મન માએનો અને
 દિવ્ય આત્મિકતા સામાન્ય માએનો પ જ તેનો નિમા-પ્રભાવ
 જોવામા આવે છે એનો વિચાર કે વાંચી અર્થ ત જોવા પમરોગીની
 મેઘાતર વિમુક્તિ માટે સ હ નથી રહેતો

અવધાર અને નિશ્ચયદષ્ટિએ પાનેનુ સ્વરૂપ

પ્રશ્ન - અવધાર (બાહ્ય) અને નિશ્ચય (આંતરિક) એ બંને
 દષ્ટિએ અરિદત અને મિદનુ સ્વરૂપ કેવું હોય ?

ઉત્તર - આ બંને દષ્ટિએ સિદ્ધતા અવધારમાં દેખા દેર નથી
 એમને માટે જે નિશ્ચય છે એ જ વ્યવસ્થા છે મરણ કે મિદ
 અવધારમા નિશ્ચય અને અવધારની એમના થઈ જાય છે પ જ અરિ
 દતની બાબતમા આવુ નથી અર્થ તો શરીર હોય કે તેથી એમ
 વ્યવધારિત અવધાર તો બાહ્ય વિમુક્તિઓ સાથે સબધ ધરાવે છે અને
 નિશ્ચય અવધારો સબધ આત્મિક શક્તિઓના વિભાસ સાથે હોય છે,
 તેથી નિશ્ચય દષ્ટિએ અરિદત અને સિદ્ધનુ સ્વરૂપ એકસરખુ માનવુ

જોઈએ

પ્રશ્ન નિગમ અને વ્યવહારદષ્ટિએ આચાર્ય, ઉપાધ્યાય તથા સાધુનું સ્વરૂપ કેવું હોય છે ?

ઉત્તર નિઘ્યદષ્ટિએ ત્રણેનું સ્વરૂપ એક જતું હોય ■ ત્રણેમા મોક્ષમાર્ગના આરાધનની તત્પરતા અને બાહ્ય આબ્યતર નિર્મલપણ વગેરે નિગમદષ્ટિનું અને પારમાર્થિક સ્વરૂપ સમગ્ર હોય છે પણ ત્રણેના વ્યાવહારિક સ્વરૂપમાં થોડાપણો ફેર હોય છે આચાર્યની વ્યાવહારિક યોગ્યતા સૌથી વધારે હોય છે કેમ કે એમને ગચ્છ ઉપર શાસન ચલાવવાની અને જૈન શાસનનો મદિમા સાચી રાખવાની જવાબદારી ઉઠાવવી પડે છે ઉપાધ્યાયને આચાર્યપદની લાયકાત મેળવવા માટે કઈક વિશેષ શુભો મેળવવા પડે છે જે સામાન્ય સાધુઓમાં નથી હોય

નમસ્કારનો હેતુ અને એના પ્રકાર

પ્રશ્ન પરમેશ્વરને નમસ્કાર શા માટે કરવામાં આવે છે ? નમસ્કારના પ્રકાર કેટલા ?

ઉત્તર શુભપ્રાપ્તિને માટે તેઓ શુભવાન છે અને હુણવાનો નમસ્કાર કરવાથી શુભની પ્રાપ્તિ જરૂર થાય છે, કારણ કે જેણે ધોર તોય એવો જ બ્રહ્મા બની જાય છે વિસરાત મોગ અને ચોરીની ભારના ભાવવાળો માનવી ક્યારેય પ્રમાણિ (શાહુકાર) બની નથી શકતો એ જ રીતે વિદ્યા અને વિદ્યાનની ભાવના ભાવવાળો જરૂર કઈક ને કઈક વિદ્યા હાસન કરી જ લે છે મોટાઓ પાસે આપણી લાજના અને એમની મોટાઈ પ્રગટ થાય એવું વર્તન કરવું એનું નામ જ નમસ્કાર છે આ નમસ્કાર દ્વિત અને અદ્વિત એમ બે પ્રકારનો હોય છે વિશેષ પ્રકારની સ્થિતિ પ્રાપ્ત ન થઈ હોય અને નમસ્કાર કરવાના મનમાં એવો ભાવ હોય કે હું ઉપાસક છું અને અમુક વ્યક્તિ મારી ઉપાસ્ય છે, એને દ્વિત-નમસ્કાર કહે છે

મ દેવતા રિષ્પેનો નાશ થઈ જવાથી ચિત્તની એવી બધી ચિયરતા થઈ જાય છે કે જેમા આત્મા પોતાની જાનને જ ઉપાધ્ય માને છે અને કેવળ પોતાના રૂપનુ જ ધ્યાન કરે છે એ છે અદૈત-નમસ્કાર. આ બે નમસ્કારમા અદૈત-નમસ્કાર શ્રેષ્ઠ છે, કારણ કે દૈત-નમસ્કાર તે અદૈત-નમસ્કાર નુ માત્ર સાધન છે

પ્રશ્ન માનસીના અતરંગ આવ-અગ્નિ-ના દેવતા એ છે ?

ઉત્તર બે એ. એક મિદ્ધ અગ્નિ અને બીજી યોગી-અગ્નિ સિદ્ધોના અનન્ય ગુણોની ભાવના ભારતી એ સિદ્ધ-અગ્નિ છે અને યોગીઓ (મુનિઓ) ના ગુણોની ભાવના ભારતી એ યોગી અગ્નિ છે

પ્રશ્ન અદિત તને પદ્મ ના અને મિદ્ધ વોરેને પદ્મી નમસ્કાર કરવાનુ નિયમ હું છે ?

ઉત્તર વસ્તુનુ નિષ્પાદન કરવાના બે કમ દાખ છે એક પૂર્વાનુપૂર્વી અને બીજો પશ્ચાત્તુપૂર્વા એટલે પદ્મી નાના હથેળ એ પૂર્વાનુપૂર્વી છે અને નાના પદ્મી માન્ય હથેળ એ પશ્ચાત્તુપૂર્વી છે પાન્ય પદ્મીગોમા મિદ્ધ મૌથી મોગ છે અને સાધુ મૌથી નાના છે કાગ કે સિદ્ધઅથવા દૈત વશમિના વિશમકી રમ મીમા છે અને સાધુઅથવા એવી આધ્યાત્મિક સતી સતી નમિકા એવી માટે એવી પૂર્વાનુપૂર્વી કમથી નમસ્કાર કરવામા આવ્યો છે તો કમ કમની દૈતિએ સિદ્ધ અદિત ના નહીં હતા પશુ કૃતકૃત્યનાની દૈતિએ બી સરખા જ , અને જ્વરનાની દૈતિએ તો અદિત મિદ્ધ કતા શ્રેષ્ઠ છે, કાગ કે સિદ્ધોના પશ્ચાત્તુપૂર્વાને જાણવાનાગા તો અદિત જ એવી માટે જ્યારે દૈતિએ અદિતોને શ્રેષ્ઠ માનીને એમને પાન્ય નમ કરે કરવામા આવ્યો છે

દેવ ગુરુ, ધર્મ તત્ત્વો

જૈન ૫ ધર્મોમાં તાત્ત્વિક ધર્મ તથા તત્ત્વોમાં સમાયેલો મનાય છે. દેવ ગુરુ અને ધર્મ આત્માની પૂરેપૂરી નિર્ભય અવસ્થા એ દેવ તત્ત્વ એવી નિર્દોષતા પ્રાપ્ત કરવાની સાચી આધ્યાત્મિક સાધના એ ગુરુતત્ત્વ અને બધી જાતનો પ્રિવેકા યથાર્થ સયમ તે ધર્મતત્ત્વ આ તથા તત્ત્વોને જૈનત્વનો આત્મા કહેવો જોઈએ એ તત્ત્વોને સાચવનાર મો પોષનાર ભાવનાને એનું શરીર ઠરેનું જોઈએ દેવતત્ત્વને યથુન ૩૫ આપનાર મહિ, એમાંની મુનિ એની પુત્ર-આરતી એ સરથા નભાવનાના સાધનો, તેની વ્યવસ્થાપક પેનીઓ તીર્થંધ્યાનો એ બધું દેવતત્ત્વની પોષક ભાવનારૂપ શરીરના વસ્ત્ર અને અનકારો જેવું છે એ જ રીતે મમ્મ પ્રાનપાન રહેવા આહિના નિયમો અને બીજા વિધિવિધાનો એ ગુરુતત્ત્વના શરીરના વસ્ત્ર કે અનકારો જે અમુક ચીજ ન ખાતી અમુક જ ખાતી, અમુક પ્રમાણમાં ખાતી અમુક વખતે ન જ ખાતું અમુક ઝાનમાં અમુક જ થાય અમુકના પ્રત્યે અમુક રીતે જ વગતાય હતાં વિધિનિયેધના નિયમો એ સયમ તત્ત્વના શરીરના કપડા કે ઘડેલા છે

[દશધિ ભાગ ૧, પૃ ૫૧]

કર્મતત્ત્વ

કર્મવાદીનો મિત્તાન્ત એવો હ કે જીવન એ માત્ર વર્તમાન જ મમા જ પૂરું નથી થતું એ તો પદ્ધતિ પક્ષ હતું અને આમ જ પશુ માનવાનું મોઈ પશુ સા કે ન મુ મ્થુન કે સુક્ષ્મ શારીરિક કે માનસિક એવું પશિષ્ણામ જીવનમા નથી ઉ જાતું કે જેનું બીજા તે વ્યક્તિએ વર્તમાન કે પૂર્વ જ મમા વાન્યુ । ૧૧૧

કર્મવાદની દોષ દર્શિ

એવું એ પક્ષ મ્થુન કે સુક્ષ્મ માનસિક વાચિક કે કારિક કર્મ નથી જ એ આ કે પદ જ મમા પશિષ્ણામ હિ પન્ત કરી સિરાય વિનર પામે કર્મવાદની દર્શિ દોષ એવું આ મા હ કે ન રમે કાગતે મ્થર્મ છે ત્યારે આવાકની દર્શિ દોષ નથી કેમ કે તે માત્ર વર્તમાનને મ્થા છે કર્મવા ની આ દોષ દર્શિ સાથે તેની વૈયક્તિક કોટુમિક, સામાજિક કે વિશ્વીર જ્વાનતારીઓ અો નૈતિક બધતોમા, આવાકની બ પ દર્શિમાથી ક્રિતિ થતી જ્વાનતારીઓ અો નૈતિક બધતો કરતા મોટા ફેર પગી જ્વા છે જે આ ફેર જરાનર સમજવામા આવે અને તેનો અસ પક્ષ જીવનમા જીનરે તો તો કર્મવાદીઓનો આવાક પ્રત્યે આરોપ સાચો જણાવ અને આવા ના ધમધ્યે કરતા કર્મવાદીનું ધમધ્યે ઉન્નત અો અલ છે એમ જીવન-મર્યાદથી બનારી થમા

શાસ્ત્રોના અનાદિષબ્દોની મા યતા

જૈન સાહિત્યમાં અત્યારે શ્વેતાશ્રેણી અને દ્વિજશ્રેણી જે કર્મ શાસ્ત્ર મોજૂદ છે એમાંના પ્રાચીન મનાતા કર્મવિષયક ગ્રંથોનો સાક્ષાત્ સબંધ બંને પરપરાઓ આશ્રયણીય પૂર્વ સાથે બતાવે છે બંને પરપરાઓ આશ્રયણીય પૂર્વને દષ્ટિવાદ નામના બારમા અગમાના ચૌદ પૂર્વોમાંથી બીજી પૂર્વ માને છે, અને બંને પરપરાઓ એક સગળી રીતે માને છે જે બરા અગા અને ચૌદ પૂર્વ, એ બધું ભગવાન મહારીરની સર્વજ્ઞતા પિતૃ સાક્ષાત્ કૃણ છે આ ચિત્રકારીન સામ્રાજિક માન્યતા પ્રમાણે અત્યારે વિદ્યમાન કર્મવિષયક સમગ્ર સાહિત્ય, શબ્દરૂપે નથી તે હવે બાવરૂપે તે ભગવાન મહારીરના સાક્ષાત્ ઉપદેશોના જ પરપરાથી મળેતો સાર છે આ જ રીતે એની પાસે સામ્રાજિક માન્યતા છે કે ખરી રીતે બધા શાસ્ત્રો બાવરૂપે કેરો ભગવાન મહારીરથી જ પૂરકારીન નથી બલકે પૂર્વ પૂર્વ થયેન બીજા બીજા તીર્થંકરોથી જ પહેલાના અમરના એકને કે એક રીતે અનાદિ છે અગતાઓ પ્રનાદરૂપે અનાદિ દેવા બના સમયે સમયે થતા નરા નરા તીર્થંકરો દ્વારા પૂર પૂર્વના અગતાઓ ૧૫ નવું રૂપ ધારણ કરના હો છે આ માન્યતાને પ્રગટ કરતાં મનિકાવસન આચાર્ય દમચ પ્રમાણુભીમામામા, નૈવારિક જરાત ભદ્રનું અનુકરણ કરીને, ભારે ખૂબીથી કહ્યું છે કે—“અનાદય એવેના વિદ્યા ઇક્ષેપવિસ્તરવિવક્ષયા નવનવાગમનિ તળકનુદ્યથોચ્ચતે । દિદ્યાધોવી ત કદાચિદ્દતી ર્ગ અગર્” —અનાદિકારીન એની આ જ વિદ્યાઓ સક્ષેપમાં કે સિત્તારથી વિવેક કરવાની દૃષ્ટાંતે લીરે નવું નવું અરૂપ પામે છે, અને એ સિત્તરણ કરના ની રૂપિ તરીકે આગળના છે મુ તે નથી માન્ય કે દુનિયા તે મદામગથી આવી ને આવી જ વારી આરે છે ।

ઉપર જણાવેલી સામ્રાજિક માન્યતા એની છે કે જેને સામ્રાજિક લેખો અત્યાર મુખી અક્ષરશ માગી માની રવા છે અને જેની રીતે

મીમાંસીકો વેદોના અનાદિપણની માન્યતાનું સમથન કરે છે એ રીતે જ એનું સમથન પણ કરે છે. શાઓને ઘમતી ઉપર મૂકવેલી માન્યતા પ્રત્યે સાપ્રત્યક્ષ ધોષોનો ભારે આર હોવા છતાં અહીં કર્મશાસ્ત્ર અને એના મુખ્ય વિષય કર્મનિર્ણયના સબધમાં એક બીજી દૃષ્ટિએ વિચાર કરવાનો છે એ દૃષ્ટિ છે એનિ અંતિ.

કર્મતત્ત્વની જરૂર શા માટે ?

જેવો પ્રથમ તો કર્મતત્ત્વને માનવ કે નહીં અને માણસ તો આ આધારે એ દેવો એક પણ અરો ઈશ્વર કે જે મમ અને એના કાર્યનું કષ્ટ અર્થે સિદ્ધાન્ત બીજા કોઈ કુ, કાર્યને માન્ય ન હતો એવી સુમત્તા મુજબ આ તો એ જ કુ, કાર્ય હતો તેથી એને એનું કોઈ કર્મનિર્ણયની માગવાની જરૂર ન હતી કે જો આગ જોગ જ માનવ કે પ તેને અપાવના, તેમ જ જો પણ આશંકા પાડતો નામે પ્રત્યાન થયો. પણ નાથે કાર્ય જ એ અનિ શાસ્ત્રીન હુમા પગ પેલા વિનયો દતા કે જ્યાં કહેતા હતા ન મન. પછી જ માનવ પણ છે એનું જો તો ને જો આ કાર્યના પોષ-જન ઉપમાન બીજાનું પણ એમ અને અનિ કોષ છે આશા તો પુનર્જન મારી જો પણ નોંધવાની જોવાના દતા જેમની માન્યતા એવી હતી કે જે કર્મ ન હોય તો જ મન માનવ તેમ જ આ તો પ કાર્યના મનથળથ બેગી જ નથી શકતો એમ જો પુનર્જન મની માન્યતાને આધારે કર્મ નિર્ણયનો બીજા પ્રવેશ જરૂરી છે આ મનસાગરો જ પોતાની જાનને પરનોંધવાની તથા આગ્નિક કર્મના દતા.

ધમ, અર્થ હામને જ માનનાર અવત કથર્મવાદી પક્ષ

૧ કર્મવાદીઓના મુખ્ય મે ૫૧ છે એમ તો એમ કહેવો હતો કે કર્મનું ફળ જ માનવ અને પરનોંધ જરૂર છે. પણ એક જ મ તથા એક પરનોંધને માટે કર્મ ૫૧ ને હજુ જોઈએ આ પક્ષ પરનોંધવાદી દોવાથી તથા એક દોષ જેને અર્થ કહેવામાં આવે છે, એ મેળવવાના

સાધનરૂપે ધર્મનું અભિપ્રાયન કરાવવાનો હોવાથી એ ધર્મ, અર્થ અને કામ એ ત્રણ જ પુરુષાર્થો માનવો દેવો એની દૃષ્ટિમાં મોક્ષનું લુ । પુરુષાર્થરૂપે કોઈ ધ્યાન ન હતું ન્યા ન્યા પ્રવર્તક ધર્મો ઉત્તેજ મો ॥ એ મધ્ય આ ત્રણ-પુરુષાર્થમાંથી પામતા મતનના જ મુદ્દક છે દે મા એ પદનું મતન એનું છે કે ધર્મ એટલે કે શુભ કર્મનું કમ સ્વર્ગ અને અધર્મ એટલે અશુભ કર્મનું કળ નરક રીરે છે ધર્મ-અધર્મ જ પુન્ય પાપ ન્યા અદૃષ્ટ દેવાર છે અને એની માગત જ જન્મ-જન્માન નું નકે ચાયા કર કે ના એનો ઉઠે થયો શક નથી શકે મેનું જ ઉકે જો મા । લોખ અંતે વધારે સુખ મેળવવા હોય તો ધર્મનું જ પાનન કરું આ મન પ્રમાણે અધર્મ કે પાપ તો દેય છે પણ ધર્મ કે પુણ્ય હવ નથી આ પદ સામાજિક વ્યવસ્થાનો સમર્થક હતો તેથી જ એ સમાજમાં માન્ય એવા સિદ્ધાંતેમ જ નિર્મિત આવ્યો જોથી ધર્મની ઉત્પત્તિ થવાનું અને નિઘ-દેવતા આચરણોથી અધર્મની ઉત્પત્તિ થવાનું જાણીને વેદ પ્રકારની સામાજિક ગુણવત્તા તરફ ધ્યાન આપવો તો એ જ પદા આદ્યજીમામ, મીમાસા અને મનુસમીતી નામે પ્રસિદ્ધ થયો

મોક્ષપુરુષાર્થ નિષ્પત્તિકર્મધર્મવાદી પક્ષ

કમવાળાઓનો બીજો પક્ષ ઉપર જણાવેલ પક્ષથી સાર રિરુદ્ધ દૃષ્ટિ ધરાવતો હતો એ માનવો હતો કે પુનર્જન્મનું કારણ કમ છે, એમાં શકા નથી સિદ્ધાંત મત તેમ જ નિર્મિત કાયેલું આચરણ કરવાથી ધર્મ થાય છે, અને એથી સ્વર્ગ પણ મળે છે પણ એ ધર્મ પણ અધર્મની જોડે જ, સરંચા હેય છે એની માન્યતા પ્રમાણે એક જોથી મનન પુરુષાર્થ પણ છે, જે મોક્ષ કહેવાય છે એનું કહેવું છે કે કેવળ મોક્ષ જ જીવનનું ખોય છે, જો મોક્ષને માટે બધાય કર્મ—ભને પછી એ પુણ્યરૂપ હોય કે પાપરૂપ—તેય છે કર્મનો નાશ શક્ય નથી એવું પણ નથી પ્રત્યક્ષ એ પણ ચર્ચા શકે છે ન્યા ન્યા

નિવર્તક કર્મનો ઉ નેષ આવે છે ત્યાં જયે એ આ મનને દશાવે છે એની માન્યતા પ્રમાણે જ્યારે કર્મની નિવૃત્તિ ગમ્ય અને દષ્ટ છે ત્યારે એને કર્મની ઉત્પત્તિનું મૂળ મળ્યું પડે ના પક્ષની માન્યતાથી વિરુદ્ધ જ જણાવવું પડ્યું એણે કહ્યું કે કર્મ અને અધર્મનું મૂળ કાળજી પ્રચલિત સામાજિક નિધિ નિરોધ નહીં પણ અજ્ઞાન અને રાગ દેવ છે આજ જ ગમે તેવું સિદ્ધસમન અને નિહિત કર્મ ન દેવ, પણ જો એ અજ્ઞાન તેમ જ રાગદ્વેષજન્ય દેવ તો એથી અધર્મની જ ઉપત્તિ થાય છે એના મને પુણ્ય અને પાપના બેદરવાગ મૂળ દૃષ્ટિવાળાઓને માટે છે તાત્ત્વિક રીતે તો પુણ્ય અને પાપ જ તે અજ્ઞાન તેમ જ રાગદ્વેષજન્ય દેવતાને લીધે અધર્મ તેમ જ દેવ જ છે આ નિવર્તક કર્મવાળી પણ સામાજિક નહીં પણ વ્યક્તિવિશિષ્ટ હશે

જ્યારે એ પક્ષે કર્મનો નાશ અને મોક્ષ પુણ્યથી મીઠાની રીધા ત્યારે એને કર્મનો ઉચ્છેદ કરનારા અને મોક્ષને અસાધનારા કા જોનો પશુ વિચાર જરૂર પડ્યો આ વિચાર જાના માર્ગે એને કર્મને કુલ કા નાશ જે કા જો નહીં કરા એ જ એ રીતે નિવર્તક કર્મ છે પ્રવર્તક કર્મ અને નિવર્તક કર્મની વિશા એ બીજાથી સાદા વિરુદ્ધ છે એનું ખૂબ સામાજિક વ્યવસ્થાનું સ્થાપન છે જ્યારે બીજાનું ખૂબ પોતાના આત્મનિક-સંપૂર્ણ મુખની પ્રાપ્તિ છે તેથી એ કેવળ આત્મગામી નિવર્તક કર્મ જ શ્રમણ પરિત્રાજ નાપડી અને યોગમાર્ગ વગેરે નામે પ્રસિદ્ધ છે કર્મની પ્રગતિ અજ્ઞાન તેમ જ રાગ દ્વેષજન્ય દેવતાને લીધે એની સંપૂર્ણ નિવૃત્તિનો ઉપાદા અજ્ઞાનનું વિરોધી સમ્યજ્ઞાન અને રાગ દેવનો વિરોધી-અદેવતા નાશ રૂપ-અધર્મ જ નહીં થતા બાકીના તપ ધ્યાન ભક્તિ વગેરે બધા ઉપારો ઉપર સચરેત નાન અને સચમના જ સાધનરૂપ લેખવામાં આવ્યા છે

કર્મતત્ત્વ સંબંધી વિચાર અને એનો નાતાવર્ગ

નિવર્તક કર્મવાદીઓને મોક્ષના સ્વરૂપ તથા એના આધારોની

નથી અને સાખ્યના યન મુગ્ધ કર્મ પ્રતિભો ધર્મ દોરાથી ખરી રીતે એ જાણી શુદ્ધ નથી પણ જૈન ચિંતકની આત્મતા મુગ્ધ કમનસ્ય એવન અને જાણનો રૂપે જ ખનિત થાય છે, જેને તેઓ ભાર આપે દ્રવ્યધર્મ પણ કહે છે

આ બધી ઈર્મ સમધી પ્રક્રિયા એટલી પ્રાચીન તો જરૂર છે કે જ્યારે કર્મતત્ત્વના ચિંતક રચ્યે પરસ્પર વિચાર વિનિમય વધારેમા વધાર થતો હતો એ સમય કેટલો પ્રાચીન છે એ નિર્ણય રૂપે તો કહી શકાય એમ નથી પણ જૈન દર્શનમા લામા સમયથી કર્મશાસ્ત્રનું જે ધ્યાન છે એ શાસ્ત્રના વિચારોનું જે જોડાણ, કડીમદ્ધપણ અને સુદૃઢતા સુસ્થ ભાવોનું અસાધારણ નિરૂપણ છે એને ધ્યાનમા લેતા એમ આત્મા વિના નથી ચાલતું કે જૈન દર્શનની વિશિષ્ટ કર્મવિદ્યા ભગવાન પાર્શ્વનાથ પોતા જરૂર સુચિર થઈ ચૂકી હતી આ જાતના જાણકાર ઈર્મશાસ્ત્રવેત્તા કહેવાયા અને એ જ વિદ્યા આત્મા થાંત્રી પૂર્વ તથા કમપ્રસાદ પૂર્વને નામે વિરુદ્ધ થઈ ઐતિહાસિક દૃષ્ટિએ પૂર્વ શબ્દો અર્થ ભગવાન મદ્દારીર પહેલાથી ચાલ્યા આવતા શાસ્ત્રવિગમ થાય કે નિશ્ચયપણે આ પૂર્વ ખરી રીતે ભગવાન પાર્શ્વનાથ પહેલાથી જ એમ કે જીજ્ઞે રૂપે પ્રચલિત હતા એક તરફ જૈન ચિંતકોએ કમતત્ત્વના ચિંતન પ્રત્યે ખૂબ ધ્યાન આપ્યું, જ્યારે બીજા તરફ સાખ્યયોગે ધ્યાનમાર્ગ પ્રત્યે સંવિશેષ ધ્યાન આપ્યું આગળ જતા જ્યારે તથાગત શુદ્ધ થતા ત્યારે એમણે પણ ધ્યાન ઉપર જ નિર્ધારે ભાર આપ્યો પણ બધાએ મારસામા મગેલ કર્મચિંતનને સાચી રાખ્યું એવા માટે જ સુક્ષ્મતાની અને નિમ્તા રની દૃષ્ટિએ જૈન ઈર્મશાસ્ત્ર પોતાનું અસાધારણ સ્થાન ધરાવવા છતાં સાખ્યયોગ, બૌદ્ધ વગેરે દર્શનોના કમચિંતનોની સાથે એનું ધટ્ટખરું સાખ્ય છે અને મૂળમા એકતા પણ છે જે કમશાસ્ત્રના અભ્યારીઓએ જાણ્યા જેવાં છે

જૈન તથા અન્ય દર્શનોની ઈશ્વરના સૃષ્ટિતૃત્વ સંબંધી માન્યતા

કર્મવાત્તુ માનતુ એમ ડે કે મુખ્યદુષ્ટ, મપત્તિરિપતિ, બેચ
નીચ વગેરે અનેક પ્રકારની અવસ્થાઓ જોવામા આવે છે એમા
કાગ અનાન પુરુષાર્થ વગેરે કા જોની જન્મ કર્મ ફળ એક દા જુ
છે પરતુ કર્મ પ્રમાણ જૈન દર્શન, અન્ય દર્શનોની જેમ ઉપર જણાવી
એવી અવસ્થાઓના કે સૃષ્ટિની ઉપત્તિના મ જુ પે ઈષ્ટ ને નથી
માનતુ જીવન દર્શનો તો સૃષ્ટિની કારણ ઉપત્તિ થઈ એમ માને
જ અને તેથી એ દર્શનોમા ઈષ્ટ ને કાર્ષી રીતે સૃષ્ટિની ઉપત્તિની
સાથે ઈષ્ટ નો સંબંધ જોગ દેવામા આવે છે ન્યાય દર્શન મહે છે
કે સાગ ખરામ મોતુ ફળ ઈષ્ટ ની પ્રેરણાથી જ મને ૮^૧ ધૈર્ય
દર્શનમા ઈશ્વરને સૃષ્ટિ કલો માની ૧ એતુ ૨૨૨ વચુ-નુ ૩૨ યોગ
દર્શનમા ઈશ્વરને અધિગતા માનીને ન દા ૧ પ્રકૃતિનુ પરિણામ-જ
જગતનો ફેલાયો-માને ન છે ૨ અને ૮ મગ્યારે પમ પોતાના જાનમુનના
ભાવ્યમાં ઉપનિષદના આધાર, ઠેર ઠેર જનન સૃષ્ટિ ઉપાદાનમાજુ
મિદ્ધ કયું છે ૪

પરતુ છવો ૬જ બોમવાત્તુ માટે જૈન દર્શન ઈશ્વરને કર્મ ૧૦
ત્રે ક નથી માનતુ, કાણુ કે કર્મવાત્તુ માનતુ છે કે જોવી રીતે છવ
કર્મ કરવામા સ્વતંત્ર છે એ જ રીતે એના ફળો બોમવામા પામુ
સ્વતંત્ર છે એ જ રીતે જૈન દર્શન ઈશ્વરને સૃષ્ટિનો અધિગતા પગ
નથી માનતુ કેમ કે એની માન્યતા મુજબ સૃષ્ટિ અનાદિઅનંત હોવાથી
એ કપાઈ ન ઉત્પન્ન નથી થઈ તથા એ પોતે જ પરિણમનરીત
હોવાથી એને ઈશ્વરના અધિદાનની અપેક્ષા નથી રહેતી

૧ ગૌડમસૂત્ર અ. ૪, આ. ૧ સુ. ૧

૨ પ્રશસ્તવાદ-ભાષ્ય પુ. ૪૮

૩ સમાધિપા સુ. ૨૪ના ભાષ્ય અને ટીકા

૪ બદાસૂત્ર ૨-૧-૨૬નુ ભાષ્ય બદાસૂત્ર અ. ૨-૩-૬

ઈશ્વર સૃષ્ટિનો કર્તા અને કર્મકલાતા કેમ નહીં ?

આ જગત કપારેય નવું નથી બન્યું એવું અસ્તિત્વ તો સદા-કાળથી જ છે દા, એમાં પરિવર્તન થતા રહે છે અનેક પરિવર્તન એવા થાય છે કે જે થસામા મનુષ્ય વગેરે પ્રાણીવર્ગના પ્રયત્નની જરૂર નેવામા આવે છે તેમ જ એસા પરિવર્તન ફળુ થાય છે કે જેમા કાઈના પ્રયત્નની અપેક્ષા નથી રહેતી એ જડ તત્ત્વો ॥ જનનમનના ચગોગોથી-ગરમી વેગ દિવા વગેરે શક્તિઓથી-ચતા રહે છે દાખલા તરીકે માટી પથ્થર વગેરે વસ્તુઓ એકત્ર થઈ જતાથી નાના મોટા રેકરા કે પુત્રા બની જાય છે આમનેમથી પા પીના પ્રવાહો બેગા થઈ જતાથી એ નદીરૂપે વહેવા લાગે છે વરાળ પાણીરૂપે વસે છે અને હરી પાછુ પાણી વરાળ બની જાય છે વગેરે વગેરે એના માટે ઈશ્વરને સૃષ્ટિનો કર્તા માનવાની કાઈ જરૂર નથી

પ્રાણી જેવું કમ કરે છે એવું જ ફળ એને કર્મ દ્વારા મળે ॥ કમ જડ છે અને પ્રાણી પોતે કરેલા ખરાબ કર્મનું ફળ મળે એમ નથી ઇ-હતો એ સાચું છે પણ એ ખ્યાનમા રાખવું તેઈએ કે જીવ-ચેતનના સસમથી કમમા એરી શક્તિ પેલ થઈ જાય છે કે જેથી એ પોતાના સાગ ખરામ નિપાકો નિયમ મમરે જીવ વિશે પ્રગટ કરી દે છે કર્મવાદ એમ નથી માનતો કે જ. કર્મ ચેતનના મપક વગર જ ફળ આપવામાં સમર્થ છે એ તો એવું જ કહે છે કે ફળ આપરા માટે ઈશ્વરરૂપ ચેતનની શ્રેષ્ઠતા માનવાની કાઈ જરૂર નથી કારણ કે બરામ જીવ ચેતન છે તેઓ જેવું કર્મ કરે છે એરી જ એમની ભુદ્ધિ થઈ જાય છે કે જેથી કર્મના ફળની ઇચ્છા ન હોવા છતાં તેઓ એવું જ કામ કરી બેમે કે કે જેથી એમન પોતાના કર્મ પ્રમાણે ફળ મળી જાય છે કમ કહું મેં વાત છે અો એના ફળો ન દેવું એ બીજી વાત છે કેમકે દેવ નહીં હોવાથી કેમકે કર્મનું ફળ મળવું અટકી જાય, એવું યી બનવું સામગ્રા એવ

ધર્મ ગયા પછી કાર્ય પોતાની મેળે જ થતા માટે છે. ધર્મના તરીકે એક માણસ તાકામા ઊભો છે, ગરમ ગરમ વસ્તુ ખાય છે, અને ક્ષેત્રે ૬૬૭ તરસ ન લાગે તો શુ કોઈ રીતે એની તરસ રોખાઈ શકે છે? ઈશ્વરત્વવાદીઓનું કહેવું છે કે ઈશ્વરની ક્ષમતાથી પ્રેરણા પામીને કર્મ પોતપોતાનું ફળ પ્રાપ્તિઓમા પ્રગટાવે છે આ વિશે કર્મવાદીઓ કહે છે કે કર્મ કે તી વખતે એના આત્માના પરિણામ પ્રમાણે જીવમા એના સરખાર રોપાઈ જાય છે કે જેથી પ્રેરણાને કર્તા-જીવ કર્મના ફળને આપમેળે જ ભોગવે છે અને કર્મ એના ઉપર પોતાનું ફળ પોતે જ પ્રગટાવે છે.

જીવ અને ઈશ્વર વચ્ચે ભેદ અભેદ

ઈશ્વર એવન છે અને જીવ પણ એવન તો પછી એમની વચ્ચે અતર જ રહી શકે? હા એવું અતર દોષી શું કે જીવની બધી શક્તિઓ આવરણોથી ઘેરાયેલી છે અને ઈશ્વરની ઘેરાયેલી નથી પણ ત્યારે જીવ પોતાના આવરણોને દૂર કરી નાખે છે ત્યાર એની બધી શક્તિઓ પૂર્ણરૂપે પ્રકાશી જાડે છે. પછી જીવ અને ઈશ્વર વચ્ચે વિષમતા કેવી? વિષમતાનું કારણ જે આધ્યાત્મિક કર્મ છે એ દૂર થઈ જતા છતાં પણ જે વિષમતા થાય રહે તો પછી સુક્તિનો જ રો અર્થ? વિષમતાનું રાજ્ય સસાર સુધી જ મર્યાદિત છે આગળ નહીં તેથી કર્મવાદ મુજબ એમ માનવામા કોઈ વાલો નથી કે બનાવ મુક્ત જીવ ઈશ્વર જ છે કેવળ શ્રદ્ધાને આધારે એમ કહેવું કે ઈશ્વર એ જ દાવો જોઈએ એ બરાબર નથી.

પોતાના વિધનનું કારણ જીવ પોતે જ

આ લો કે પરતો સાથે સબધ ધરાવતા ઈર્ષ કામ માટે ત્યારે મનુષ્ય પ્રવૃત્તિ કરે ત્યારે એ તો સજવતું જ નથી કે એને ઈર્ષ પણ જાતના વિધનનો સામનો કરવો ન પડે મનુષ્યને એટલો વિશ્વાસ હોવો જ જોઈએ કે જાને હું જાણી શકું કે ન જાણી શકું પણ

મારા વિધનુ આનરિક અને મળ ૫૫૫ મારી અદર ન હોવું
તેઈએ જે આન્યતર જુમિદા ઉપર વિનરૂપી વિધનુ બેઠે એવું
બીજા પા એ જ જુમિદા વાવેતુ તેવું બેઈએ પાન, પાણી વગેરે
બાલ્ય નિમિત્તની જેમ એ વિધનરૂપી વિધનુને ઉગાડવામા કદાચ કોઈ
અન્ય વ્યક્તિ નિમિત્ત જની રૂપ પા એ વ્યક્તિ વિધનુ બીજા નરી-
એટલે વિધાસ માનનીના જુદિનેમો ગિયર કરી દે છે જેવી એ મુઠ્ઠીનુ
મળ હાલુ પોતાની જાનમા નિજાણે મેને માટે એ ન તો બીજા
મર્ધા ઉપર દોષારોપણ મર છે કે ન પોતે ગભગમ છે

મના સિદ્ધાંત અંગે જે મેક્ષમૂનરનો અભિપ્રાય

મના સિદ્ધાંતની રેલા રાવના જે વિચારો જે મેક્ષમૂનરે
બાળ્યા છે તે જાણના જવા છે તમારે હે છે —

‘ એ તો નિશ્ચિત છે ’ મના સિદ્ધાંતો પ્રનાવ માનનુવન
ઉપર જે પાંચો છે જે માનની એ જાણે કે સર્વમાનુવનમા
કોઈ જાતનો અપનાધ નથી પણ પાન મારે જે કોઈ દુષ્ટ વેલુ પડે
છે એ મારા પૂર્વજમા મનુ જ રૂળ છે તો એ જાણુ તેવું ચૂક
રનાર માનનીની જેમ, શાનપણે એ સકળો સદન કરી લેશે અને
માથે માથે જે એ માનની એવું રા જાણતો હોય કે મનહીનતાથી
જાણુ દેવ ચૂ તે કરી ડકા છે તથા એથી જ લવિ અને માટે ધર્મની
મૂળી મેળી કરી ગણાય છે તો એને બનાઈને માર્ગે આનનાની પ્રેરણા
આપોઆપ જ મળી જરાની સારુ કે ખરામ, મર્ધ પાણુ જાતનુ કર્મ
ના નથી પામતુ ધર્મસાઅનો આ સિદ્ધાંત અને ભૌતિશ્ચાન્યનો
જન સરમગસબધી સિદ્ધાંત, એ જ ને એકસરખા છે જ ને સિદ્ધા
તોનો સાર એવો જ છે કે કોઈનો પા નારા નથી થતો મર્ધ પાન
ધર્મશિક્ષણના અસ્તિત્વ વિશે ગમે તેટલી શકા કેમ ન દોય, પણ
એવું તો સુનિશ્ચિત છે કે ક્રમનો સિદ્ધાંત સૌથી વધારે સ્થાનોમા
રસીકરવામા આ-વો છે એનાથી લાખો માનનીઓના કષ્ટો ઓઝ

ધ્યા કે એ એ જ સિદ્ધાંતો લીધે મનમિતે વતમાન સમ સદન
મ્વાની સમિતે રા. કે મનુ નથા ભરિયનુ જીવન સુખાસનુ ઉત્તેજન
મ્વાનુ ચુ કે '

અસાત્ત્વ એ અધ્યાત્મસાત્ત્વનો અસ છે

અધ્યાત્મસાત્ત્વો ઉદ્ધ. આ મા. સનતા વિષે મનમી વિચાર
કરો, જે ઈ તરી મેં આ મના પાઠ્યાધિક મ્વાનુ નિમ્વાનુ
કે ના પોષા એ. આપ વિ. મ્વાનુ પદ તપાસુ કે, મ્વાન
મે અસ છે કે આ માની આ દુષ્ક્રમન અસ થાના / એવો અમાર
કેમ થી? એના માટે અધ્યાત્મસાત્ત્વો માટે એ જ સી ? કે એ
પદના આત્માના દરમાન મ્વાનુ સમયન કેરી મીને થાવ છે જે
મનામી પદી જ આનમી રા આ / મમ અધ્યાત્મ કયું ?
એ આત્માની દુષ્ક્રમના. અધી અધ્યાત્મના મમ / પ. ના અમનાથી
આત્માના છુ. કમાને મુચિત કે, આ રા. મ કમલાત્મ એ
અધ્યાત્મ થો / એ અસ છે

ત્યારે મેમ માનુમ પડ છે કે ઉત્તેજન રા. રૂપ મારિ કે
નારિ છે તો આપોઆપ જિનામા થા. આરે / આત્માનુ માનુ
ન્યપ થા છે? કર્મસાત્ત્વ કાંનુ છે કે આ મા પે / પરમાત્મા છે
જીવ એ જ ઉચિત કે આ માનુ પરમાત્માના મળી જનુ મેં. અથ
એ કે કે મ્વાની / મેં ન પાતાના ર મા મ્વાનો ના કરીને આ માનુ
પ મા મ્વાન અપી નુ. હા પરમાત્માના અસ છે મેં. અથ
કર્મસાત્ત્વની દિ. એ એ કે જીવમા મેં. ની પાનકા પ્રથમ થેરી છે
તે સપ્ત પુ અ. અ. (/ કરે.) એનાથી ચક્રિમો એ. અસ
માન છે કેમનુ આર. દર થઈ જતા એના પુ. રૂપે પ્રથમ થાવ
છે એને જ ઉચિતપાત્ર કે ઉચિત જાતિ સમજીને એ. એ

ધન સરી વોરે બાલ્ય વિમૂલિઓમા આત્મબુદ્ધિ કરી અર્થાન
જામા દુપાનુ માની નેનુ, એ બાલ્ય દષ્ટિ છે આ અમેલો જન, એ

તો બહિરાત્મભાવ છે, એમ સામિત કરીને એનો ત્યાગ કરવાનો ઉપદેશ આપવાનું કામ કર્મશાસ્ત્ર કરે છે જેમના સરકારો કેવળ બહિરાત્મ ભાવમય થઈ ગયા હોય એમને કર્મશાસ્ત્રનો ઉપદેશ બને પસંદ ન પડે પરંતુ એથી એની યથાર્થતામા કશો જ ફેર નથી પડતો.

કર્મશાસ્ત્ર શરીર અને આત્માના અભેદના શ્રમને દૂર કરીને એના બેંચાનને (રિવેકખ્યાતિને) પ્રગટ કરે છે એ સમયથી જ અતર્દષ્ટિ જીવડે છે અતર્દષ્ટિ દ્વારા પોતામા રહેલ પરમાત્મભાવનાં દર્શન થાય છે પરમાત્મમાનને જોઈને એને પૂર્ણરૂપે અનુભવમા ઉતારવો, એનું જ નામ જીવનું શિવ (ધ્વજ) થયું છે આ ધ્વજભાવને પ્રગટ કરાવવાનું કામ, કઈકે જુદી જ ઢંગે, કર્મશાસ્ત્રે સ્વીકારી લીધું છે કાલજી કે એ જીવને થયેલ જીવન/ડંગના અભેદ શ્રમભાથી બેંચાન તરફ દોરી જઈને પછી સ્વાભાવિક અભેદધ્યાનની ઉચ્ચ ભૂમિકા તરફ ખેંચી જાય છે બન્ન એનું કાર્યક્ષેત્ર આટલું જ છે સાથે સાથે યોગશાસ્ત્રના મુખ્ય પ્રતિપાદ્ય અશનું વર્ણન પણ એમા મળી જાય છે તેથી એ સ્પષ્ટ છે કે કર્મશાસ્ત્ર અનેક શાસ્ત્રીય વિચારોની ખાણ છે એ જ એનું મહત્ત્વ છે ઘણા માણસોને કર્મપ્રકૃતિઓની ગણુનરી, સખ્યાની બદ્ધતા વગેરે લીધે એના પ્રભે રુચિ નથી થતી પરંતુ એમા કર્મશાસ્ત્રનો રો દોષ ? ગણિત, પદાર્થવિજ્ઞાન વગેરે ગૃહ અને રસપૂર્ણ વિષયોમા સ્થૂનભાઈ લેકોની દૃષ્ટિ નથી ખૂપતી અને એમને રસ નથી આવતો એમા એ રિસોનો મા દોષ ? દોષ તો છે સમજાવવાઓની બુદ્ધિનો કોઈ પણ રિપયના અભ્યાસીને એમા રસ ત્યાર જ આવે છે, ત્યારે એ એના તળિયા સુધી જોતરી જાય.

‘કર્મ’ શબ્દનો અર્થ અને એના કેટલાક પર્યાય

જૈન શાસ્ત્રમા ‘કર્મ’ શબ્દથી એ અર્થ સમજાવામા આવે છે ‘પહેનો છે રાગ દ્વેષાત્મક પરિણામ જેને કપાય (ભાવકર્મ) કહે છે અને બીજો છે કાર્મણુભવિના પુદ્ગલરિષેઠ, જે કપાયને લીધે

આત્માને મોડેના હોય છે અને દ્રવ્યકર્મ કહેવાય છે

જેન જ્ઞાનમાં જે અર્થ માટે 'કર્મ' શબ્દનો પ્રયોગ કરવામાં આવે છે એ અર્થને માટે જયરા અને લગ્નના અર્થને માટે જૈનેશ્વર દર્શનોમાં આ શબ્દો મળે છે. માત્ર અવિદ્યા પ્રકૃતિ અપૂર્વ, રાસના, આરાધ્ય, ધર્માધર્મ અદૃષ્ટ સંસ્કાર દેવ ભાગ્ય વગેરે

'માયા', અવિદ્યા', પ્રકૃતિ આ ત્રણ શબ્દો વેત્તમાં મળે છે એનો અર્થ લગભગ જે જ્ઞાનના ભાવકર્મ જેવો થાય છે. અપૂર્વ' શબ્દ મીમાંસા દર્શનમાં મળે છે. રાસના શબ્દ બૌદ્ધ દર્શનમાં પ્રસિદ્ધ છે. પરંતુ યોગ દર્શનમાં પણ એનો પ્રયોગ કરવામાં આવ્યો છે. 'ધર્માધર્મ' અદૃષ્ટ અને સંસ્કાર આ ત્રણ શબ્દોનો પ્રયોગ અન્ય દર્શનોમાં પણ મળે છે પણ રિશોરે શ્રી ૧ ન્યાય તથા વૈશેષિક દર્શનમાં 'દેવ', 'ભાગ્ય' પુનઃ-પાપ' વગેરે કહેવાય શબ્દો એના છે કે જે બધા જ દર્શનોમાં સામાન્ય નવા છે. જેટલા મંત્રો આત્મવાળી છે અને પુનર્જન્મને માને છે એમને પુનર્જન્મની સિદ્ધિને માટે એના સમર્થનને માટે-કર્મ માનવું જ પડે છે.

કર્મનું સ્વરૂપ

મિથ્યાત્વ, કાયા વગેરે કારણોથી પ્રેરાઈને જીવને પ્રગતિ કરે છે તે 'કર્મ' કહેવાય છે. કર્મનું આ લક્ષણ છે. ઉપર સૂચવેલ ભાવકર્મ તથા 'વ્યકર્મ' બે તેને લાગુ પડે છે કેમ કે ભાવકર્મ આત્મા કે જીવનો વૈશાલિક પરિણામ છે તેથી જીવ જ એનો ઉપાત્તનરૂપ કર્તા છે અને દ્રવ્યકર્મ જે કાર્મણ્યનિના મુક્તિ પુદ્ગલોનો નિકાર છે એનો કર્તા પણ નિમિત્તરૂપે જીવ જ. ભાવકર્મમાં 'વ્યકર્મ' નિમિત્ત છે અને દ્રવ્યકર્મમાં ભાવકર્મ નિમિત્ત છે. આ રીતે આ બંનેનો આપસ આપસમાં ખીજ અને અકુરના જેવો કાર્યકારણ સબંધ છે.

પાપ પુણ્યની કસોટી

સામાન્ય લોકો કહે છે કે દાન પૂજન મેના વગેરે ક્રિયાઓ કરાથી ગુણ મેનો (પુણ્યો) બધા થાય છે, અને કાઈને કુખ દેવે ૧૨૫૫ વિદ્યુદ્ધ મમ કલુ રમેથી અગુણ કરમો (પાપો) બધા થાય છે પણ આ કઈ પુણ્ય પાપનો નિપુણ ડરવાની મુખ્ય કમોગી નથી એમ પરોપારી લક્ષ્મણ જ્યારે કાઈનું આપરેશન કહે છે ત્યારે એ લોકો કહે તો જરૂર થાય છે દિલચિતક મા ગાપ મણુસમણુ ઠો ગો એની ૧૨૫૫ વિદ્યુદ્ધ લક્ષ્યાનનો પ્રસન્ન કર છે ત્યારે એ બાળ ને કુખ જરૂર જરૂર લાગે છે પણ મેના માનથી ન તો એ દાનર અનચિત્ત જમ મનાગ નેખાય છે કે ન એ દિલચિત મામાપ જ દેવો પાન ગણાય છે આથી જનકુ, જ્યારે કાઈ મામાપ ભોળા લોકો હમરાના ગદાવી ૨ બીજા ગાઈ ૧૧૧ હંગલથી લાન, પૂજન વગેરે ક્રિયામા કરે છે ત્યારે એ પુણ્યો બ ને પાપનો બધા વર છે તેથી પુ નમ ૧ કે પાપમખની સાચી એમી કેવળ ઉપગની ક્રિયા નથી ખા એની સાચી કસોટી કતાનો ટકારો જ છે પુણ્ય પાપની આ કમોગી મોં નામાન્ય રીતે મા ન જ કાલપુ કે આ મિદ્ધાન સર્વમાન્ય છે કે- ચાલસી માવના યસ્વ સિદ્ધિમક્તી તાલસી ।

માનવી નિર્નેપતા-કર્મ કથારે ન બધાય?

સામાન્ય લોકો એમ માની ન છે કે અમુ નમ ન કરાથી આપણો પુણ્ય પાપો લેખ નકી લાગે તેની તેઓ એ મામને તો લગ દે છે પણ મોટેનાં એમની માનમિ ક્રિયા નથી ક્ષત્રી તેથી તેઓ પુ ય પાપથી અનિપ્ત રહેવાથી દરજ્જા ધરાવવા છતાં પણ એનાની પોતાની જાતને મુખા થી કરી શમ્ના

એટલા માટે એ વિચારનું જોઈએ કે સાચી નિર્નેપતા કાને કહેવાય? માનસિક ક્ષોભ અર્થાત્ કથાયને લેખ (બધા) કહે છે ને કથાય ન નાય તો ઉપ જપ્તાવેની ગાઈ ક્રિયા આત્માને બધાનમા

રાખી શકતી નથી. આથી હોનડુ જે કપાયનો વે. અદર વિગ્રમાન
હોય તો CP ઉપરથી અર પ્રવલ્ન કરવા આ પશુ કોઈ વ્યક્તિ
પોતાની જાતને બંધનથી બચાવી નથી રાકતી કરાસુખ વીનરાગ
બધી જગ્યાએ જળમા કમળની જેમ નિનેષ રહે છે પણ કપાયવાન
આ મા યોગનો દેખાવ કરીને પશુ પોતાની તન જેટલી પશુ શુદ્ધિ
નથી ત્રી રાખે એના માટે જ એમ મહેસામાં આવે છે કે
આસક્તિનો ત્યાગ કરીને જે કામ કે વામાં આવે હ તે બધું નથી
થતું મનનમ કે સાચી નિનેષના માનસિ જ્ઞાણના ત્યાગમાં કે
આ જ ઉપેક્ષા કર્મશાસ્ત્રમાં મળે છે અને બીજા પશુ એ જ વાત
મહેસામાં આવી છે —

મત દય મનુષ્યાણા કારણ ચત્રમોગયો ।

યથાય વિષયાડગમિ મોક્ષે નિર્વિવય સ્મૃત્મ્ ॥ મન્યુપનિષ

કર્મનું અનાદિ સહ

રિચારહીન માણસના મનમાં પ્રવેશે છે કે કર્મ માં છે કે
મનમાં ? આના જવાબમાં જૈન જ્ઞાને કહ્યું છે કે કર્મ વ્યક્તિની
(એક એક મનમાં) અપેનાએ સાંધે છે અને ત્યાં ની અંદોળાએ
અનાંધે છે પણ કર્મનો પ્રવાહ ક્યાંય શરૂ થયો એ કોઈ ની રાખતું
નથી ભવિષ્યની સામે જુલ-જાળતું બાળ અનત છે અને અનતનું
પર્યાન અનાંધે કે અનત શરૂ સિવાય બીજી કોઈ રીતે થઈ શકતું
નથી એટલા માટે કર્મના પ્રવાહને અનાંધે કહવા મિસર બીજો ઇ
આદેશ નથી કર્મપ્રસારના અનાદિધણાને અને મુક્તિ હોવાના અસાગમાં
પાછા નથી ફરવાપણાને બધા પ્રતિષ્ઠિત દર્શનો માને છે

કર્મજ થતું કારણ

જૈન દર્શનમાં મિથ્યાત્વ, અવિરતિ, કપાય અને યોગ એ ચારને
કર્મના ત્રણ કારણો મહેસા છે આનો સંદેશ પાછળના બે (કપાય અને

યોગ) કારણેમા કરેનો મળે છે વધારે દુઃખમા કોનું હોય તો એમ કહી શકીએ કે દષાવ જ કર્મબંધનું કારણ છે આમ તો કરાચોના નિકારના અનેક પ્રકાર છે પણ આધ્યાત્મિક વિદ્યાને એ બંધનું દૂકર્મ વર્ગીકરણ કરીને એના રાગ અને દ્વેષ એવા બે જ પ્રકાર કર્યા છે અસાન, મિથ્યાજ્ઞાન વગેરે જે કર્મનાં કારણો કહેવાય છે એ પણ રાગ દ્વેષના સબંધને લીધે જ રાગ ૧૧ કે દ્વેષની માત્રા વધી કે જ્ઞાન નિર્પરીત રૂપે બદલાવા લાગ્યું જ સમજો તેથી શબ્દનો ભેદ ટોવા જતા કર્મબંધના કારણો બગે જીવન આગ્નિક દર્શનો સાથે જૈન દર્શનને ઘાઈ મનબે નથી વૈધાનિક તથા વૈરાગિક દર્શનમા મિથ્યાજ્ઞાનને યોગ દર્શનમા પ્રકૃતિ પુરુષના અભેદજ્ઞાનને અને વૈરાગ્ય વગેરેમા અનિષ્ટાને તથા જૈન દર્શનમા મિથ્યાત્વને કર્મનું કારણ કહ્યું છે પણ એ વાત ખ્યાનમાં રાખી કે ગમે તેને કર્મનું કારણ કેમ ન માનવામા આવે પણ જે એમાં કર્મની બંધનતા (કર્મબેષ પેદા કરવાની શક્તિ) હતી તો તે રાગ દ્વેષના સબંધને લીધે જ રાગ દ્વેષનો ધગડો કે અભાર થતા જ અસાનપણું (મિથ્યાત્વ) ઓછું થવા લાગે છે કે નાશ પામે છે મહાભારતના શાંતિપર્વમાંના ‘વ્યસના વ્યવૃત્ત જનુ’ એ કથનમા પણ કર્મ શબ્દનો અર્થ રાગ દ્વેષ જ છે

કર્મથી મુક્ત થવાના ઉપાયો

જૈન શાસ્ત્રોમા પરમ પુરુષાર્થ-મોક્ષ મેળવવાના ત્રણ સાધન બતાવ્યા છે (૧) સમ્યક્દર્શન (૨) સમ્યક્જ્ઞાન અને (૩) સમ્યક્ચારિત્ર કયાક કયાક જ્ઞાન અને ક્રિયા, એ બેને જ મોક્ષના સાધન કહ્યા છે આવા રથગોમા દર્શનને જ્ઞાનસ્વરૂપ-જ્ઞાનવિશેષ-માનીને એને જુદું નથી ગણ્યું તો પણ સવાન એ થાય છે કે વૈદિક દર્શનોમાં કર્મ, જ્ઞાન, યોગ, અને ભક્તિ, એ ચારેને મોક્ષનું સાધન માને છે તો પછી જૈન દર્શનમા ત્રણ કે બે જ સાધન કેમ કહ્યા ? આવો ખુલાસો એ છે કે જૈન દર્શનમાં જે સમ્યક્ચારિત્રને સમ્યક્ક્રિયા કહે છે, એમાં કર્મ

અને યોગ જ ને આર્થેનો સમાવેશ થઈ જાય છે કારણ કે સમ્યક આરિત્રમાં મોનિમ દિવિગ્ધ મિત્રશુદ્ધિ સમગ્ર જ અને એ માં નેરામાં આપના ઉપાયોનો સમાવેશ થઈ જાય છે મોનિમદ, દિવિગ્ધ વગેરે સત્તિ ૧૧ જ કર્મમાત્ર છે અને ચિત્તશુદ્ધિ તેમ જ એના માટે કરવામાં આવતી સમગ્રની એ જ યોગમાત્ર છે આ રીતે કર્મ માત્ર અને યોગમાત્રનું મિશ્રણ એ જ સમ્યગ્ચારિત્ર છે સમ્યગ્ચારિત્ર એ જ જ્ઞાતિમાત્ર છે મ જ કે જ્ઞાતિમાત્ર શ્રદ્ધાનો નાશ મુખ્ય રીત છે, અને સમ્યગ્ચારિત્ર નું શ્રદ્ધારૂપ જ છે સમ્યગ્ચારિત્ર જ જ્ઞાનમાત્ર છે આ રીતે જ્ઞાન દશ મા કર્મનાં મેલના નામ આપેલ છે સમ્યગ્ચારિત્રના બધા સાધનોનો અમુચ્ચાર /

આદિમાત્ર એવાજ અસ્તિત્વ અને પુનઃ મ

કર્મ અંગે ઉપર જ થઈ કદાચમા ન્યાયુ છે એની સગતિ ત્યારે જ થઈ શકે છે કે ત્યારે આત્માન જ રી જુડુ તત્ત્વ માનસમા ન્યાયે ન્યામાનુ રાજ ન અસ્તિત્વ જે પ્રમાણેથી જ ની શકાય છે એમ એક પુનઃ મ પક્ષ છે એટલું જ ની જતે વનમાન શરીર પડી આત્માનુ અસ્તિત્વ માનવામા ન આવે તો કેસાર પ્રમાણે નિકાલ નથી થઈ શકે

ધર્મા મજામો એવા જોવામા આવે છે કે તેઓ આ જ મમા પ્રામાણિક જીવન વિનાવે છે પરંતુ મદે છે દરિ અને એવા પક્ષ મજામો જોવામા આવે છે કે જેઓ ન્યાય નીતિ અને ધર્મનું નામ આજીવન વિગ્રહ જાય છે પરંતુ રીત છે જમી રીતે સુખી એવા અને મજામો મળી શકે છે કે જો પોતે દોષ કરે છે અને એ દોષો અપગમીનુ ફળ જોવાવે છે ખીજા પુન એક કરે છે અને બદીવાન બનીને ફારીને માથે મો છે ખીજે ચોરી એક કરે છે અને પકડ્યો જાય છે ખીજે આ ઉપરથી એ વિચાર કરવો જોઈએ કે જેમને પોતાના સાગ કે અગળ કૃત્યનો જતો આ જ મમા નથી મળતો

એમનું કૃત્ય શું એમ જ નિર્ણય જવાનું ? આની બધી વાતોને ધ્યાનમાં લેતા એમ માન્યા વગર સતોષ નહીં થતો કે એવન એ ૨૫૧૪ તત્ત્વ છે આ એ જાણના અભાવતા જે કઈ સાડુ ખોડે કર્મ કરે છે, એવું કાં એને બોગરુ જ પડે ? અને એવા માટે એને પુનર્જન્મના ચક્રવાત દરુ પડે છે છુદ્ડ ભગવાને પણ પુનર્જન્મ માનેન છે પાકા નિગીથરસાદી જમન પડિત નિતો ઈર્ષ્યકે પ્રતા વેન પતર્જન્મો માને છે પુનર્જન્મો આ ગ્રીષ્મ આત્માના ક્ષત ન અગ્નિતત્ત્વને માનવાનો પ્રમથ પુગવો છે

કર્મતરન અંગે જૈન દર્શનની વિશેષતા

જૈન દર્શનમાં દરેક કર્મની બધમાન સત્ આ ઈયમાન એ નજ અવધ્યારો માની છે એો અનુક્રમે બધ સત્તા અને ઉપ કહે કે જૈનર દર્શામાં પણ ઈર્ષની આ અવધ્યારોનું વર્ણન છે એમાં બધમા । ' કર્મને ' ક્રિયાણુ ' સત ' કર્મને ' સચિત ' અને ઉદીયમાનો પ્રારબ્ધ ' કહેવ છે પણ જૈન સામ્યોમાં યાનારત્તીન વગેરે કર્મના ૮ મુળભેદો તથા ૧૪૮ પ્રમેયો વગીક જા બધુ છે અને એ દાગ સસારી આત્માની અનુભવસિદ્ધ મિન્તમિન્ત અવસ્થા ઓનો જેવો પુનાઓ ઈરવામાં આ યો છે તવો ઈર્ષ પણ જૈનેતર ઈર્ષનમાં નવી પાનજ । ઈર્ષનમાં કર્મના જાતિ આયુ ' અને ભોગ ' એના ના પ્રકારના વિષા દર્શાવ્યા છે પરતુ જૈન દર્શનમાં કરવામાં આવેન કર્મ સબધી રિચાગણાની આગળ એ વર્ણન નામનું જ નો છે

આત્માની સવે કર્મો બધ વો ચાય છે ? મેના કારણો શા શા છે ? ક્યા કારણે કર્મમાં ઈરી સકિત પેલ ચર્ષ જર છે ? વધુમાં ઈધુ અને ઓઠામાં ઓઠા ઈલા વખત મુધી કર્મ આત્માને વળગી ગે છે ' આત્માને લાગેતુ એવું પણ કર્મ ઈના વખત સુરી વિષાક-દ્વિગ આપવામાં અસમથ છે ? વિષાકના નિમિત્ત અમરમાં પાન ફેરફાર

યઈ શરૂ નહીં ? એક ક્રમ બીજા કર્મમાં ક્યારે ફેરવાઈ જાય ? એમની બધ સમયની તીવ્ર કે મદ શક્તિમાં કેવી રીતે ફેરવાય યઈ શરૂ ? પાળાયેલી વિષા - રૂણ આપનારુ કર્મ પહેલા જ યાગે અને ફેરી રીતે બોમની લઈ સમાય છે ? કર્મ ગમે તેવું બગરાન એમ ન હોય પણ આ માના ગુદ પશિયુભોથી એ વિષા ને ખેંચી રીતે રાકી શકાય ? કેવાગે ? મારે ? આત્મા એ તે પ્રવળ કરે તોપણ કર્મ પોતાનો વિષા અથવા વા વગર એમ નથી છુટતું ? આત્મા કેવી રીતે કર્મનો નાં અને બોક્તા છે ? આમ હોવા છતાં પણ વળતુ આત્મામાં કર્મનું નૃત્ય અને બોમનૃત્ય ફેરી ફેરી રીતે નથી ? સમ્પ્રેસ પ પરિણામ પોતાની આકર્ષણશક્તિથી આ મા ઉપર એ પ્રકારની મદ્રમ જતું આવ્યા ને ? રી રીતે નાખી દે છે ? આ મા વીર્ય શક્તિને પ્રાગવીને આ મુદ્રમ જતા આવજ નને ? રી રીતે કગારી ? છે ? સ્વભાવે શુદ્ધ આત્મા પણ કર્મના પ્રભાવે ? રી રીતે મનિન નેવો દેખાય છે ? અને બાળ હજારો આવ લુ હોવા છતાં પણ આ મા પોતાના ગુદ સ્વ પથી મનિન ફેરી રીતે નથી થતો ? એ પોતાની ઉદ્ધાનિને મમરે પોના બાધેના ઉપ મોને ફેરી રીતે દુર રી ? છે ? એ પોતામાં રના પરમાત્મભાવના રાન રના મારે ભ્યારે ઉપુ થાય છે તે વખતે એની અને એમા અતગતરૂપ થતા કર્મોની રાને કેવુ બદ જામે છે ? છેવટે વીરનાન આત્મા ખેંચી જાનના પશિ બામોથી બગરાન કરનાને મમ્મેર કરીતે પોતાના પ્રગતિ માર્ગને નિરુદ્ધ બતાવે છે ? આત્મમરિતમા મિરાજતા પરમાત્મદેવનો આકાશમાર કગારવામા સમાય થતા પરિણામ જેને અપૂર્વક જા' તથા 'અનિરૂપિતિ'રૂપ કહે છે એમનું સ્વરૂપ શુ છે ? હવે પોતાના ગુદ પશિયુભોની પરપરાપી વીજળીક ચત્રથી કમડપી પ હોના ખેંચી રીતે દુરુદ્ધ કરી નાખે છે ? વળી ક્યારે મારે થો ? વખત મારે ભ્યારે ગરેના કર્મ જ ફેરી પાછા જિથનો ખાઈને પ્રગતિલીન આત્માને ખેંચી રીતે તીવ્ર પમ્પા દે છે ? બધ અને ઉત્તમની દષ્ટિએ કયા કયા

કર્મ એકબીજાના વિરોધી છે? કયા કર્મનો બધે કઈ અવસ્થામાં અવસ્થાભાગી અને કઈ અવસ્થામાં અનિયત છે? કયા કર્મનો રિપાક કઈ સ્થિતિ સુધી નિયત અને કઈ સ્થિતિમાં અનિયત છે? આ મા સાથે જોડાયેલ અતીન્દ્રિય કર્મજન કેવા પ્રકારની આકર્ષણશક્તિથી પુલ્ગલોને આકર્ષી કરે છે અને એ દ્વારા કેવી રીતે શરીર મન સૂક્ષ્મ શરીર વગેરેની રચના કરી કરે છે?—વગેરે વગેરે કર્મ સાથે સબધ ધરાવતા સખ્યાબધ પ્રશ્નોના સુક્તિયુગ્મ, સિન્નુત અને વિરાદ પ્રુતારો જૈન કર્મસાહિત્ય મિત્રાય બીજા કોઈ પણ દર્શનના સાહિત્યથી નથી અર્થ શક્તો કર્મતત્ત્વ સબધી જૈન દર્શનની આ જ વિશેષતા છે.

[દબીચિ. ૭. ૧, ૫. ૨૦૫-૨૧૧, ૨૨૩-૨૨૬, ૨. ૫-૨૩૮]

અનેકાતવાદ

અનેકાત એ જૈન સંપ્રદાયનો મુખ્ય મિદ્ધાત છે જે તત્ત્વશાસ્ત્ર અને ધર્મના બે ને પ્રદેશમાં સમાનપણે માન્ય થયેલા છે અનેકાત અને આત્મા એ બે સમ્બંધ અન્યારે સામાન્ય રીતે એક જ અર્થમાં વપરાય છે માત્ર જૈનો જ નહિ પણ જૈનેતર સમજનાર લોકો જૈન દર્શન ને જૈન સંપ્રદાયને અને તત્ત્વશાસ્ત્ર કે અનેકાતમંત્રાદિ તરીકે ઓળખે-ઓળખાવે છે હમેશાથી જૈન લોકો પોતાની અનેકાત સંબંધી માન્યતાને એ-અભિમાનની વસ્તુ લેખતા આવ્યા છે અને એની ભક્તિ હોવા તેમ જ સુદૃઢતાનું સ્થાપન કરતા આવ્યા છે અત્રી આપણે જોવાનું એ કે અનેકાત એ વસ્તુ શું છે ?

અનેકાતની સામાન્ય અમલગી

અનેકાત એ એ જાતની વિચારપદ્ધતિ છે તે બધી વિદ્યાઓથી, બધી બાલુથી ખુબુ એનું એક માનસચક્ષુ છે જ્ઞાનના વિચારના અને આચરણના કાર્ષ્ણ્ય પછા વિષયને તે માત્ર એક જ તરીકે અધૂરી બાલુથી જોવા ના પાડે છે અને શ્રેષ્ઠ દોષ તેટલી વધારેમા વધારે બાલુએથી, વધારેમા વધારે વિચારથી અને વધારેમા વધારે માર્મિક રીતે તે સર્વ કાર્ષ્ણ્ય વિચારના આચરણનો પક્ષપાત ધરાવે છે આ તેનો પક્ષપાત પણ માત્ર સત્યના પાયા ઉપર જ બધાયેનો છે અને કાનનું ઉદિતપણ અમર હવન એટલે તેની પાઝળ, આગળ કે અંદર સર્વ સત્યનું-યથાયતાનું વહેલ અનેકાત એ માત્ર કંપના ની

પા. સત્યસિદ્ધ થયેલી કલ્પના હોઈ તે તત્ત્વગાન છે અને વિવેકી આચરણનો વિરત હોઈ તે ધર્મ પણ છે અનેકાતનુ દર્શિતપણ એના છે કે તે જોમ બીજા વિચોનો બધી બાબતથી તટસ્થપો નેના, વિચારવા અપનાવના પ્રેર છે તેમ એ પોનાના અરૂપ બો નિત પા. વિરો પણ ખુ સા મનથી વિચાર હ વા કરાવે છે નેટનુ વિચારનુ સુ નાપણ ન્પટપટ અને તટસ્થપાતુ તેનુ જ અનેકાતનુ અમ ૨ જીવન

[દશ્મચિં. બા. ૧, પૃ. ૮૭૩]

૧૫૫ પા. વિરિષ્ટ દર્શન હોય ॥ ધર્મ પથ હોય એના આના રૂપ —એના મળ પ્રસર્તક પુરુષની—એ ખાસ દર્શિ હોય છે જોમ કે રાક ॥ ચાર્ધની પોનાના મનનિ પણમા અદૈતદર્શિ' અને ભગવાન સુદની પોતા ॥ ધર્મ પથ પ્રસર્તનમા 'મધ્યમપ્રતિપદર્શિ' એ ખાસ દર્શિઓ છે જૈન ૮૧ ॥ ભારતીય રાનામા એ રિસિદ્ધ નિન ઈ સારે આવે રિગિદ્ધ વર્મ પથ પણ છે તેથી મેના પ્રસર્ત બો પ્રચાર મુખ્ય પુરુષોની એક ખામ દર્શિ એ ॥ મૂળમાં હોરી જ નેડિએ અને એ છે પણ ખરી આ નિટ જ અને તત્ત્વા ઈ જૈન તત્ત્વવિચાર હોય ૨ આચાર—વ્યસદાર હોય, ગમે તે હોર એ મધુય અને તદર્શિનો માનાર મો નામા આવે છે અથવા મેમ હી રામય ૨ અને પ્રાગના વિચાર બો ગાચારોમાથી જૈન વિચાર અને જૈન આચાર શુ છે ૧ મે ત્વા હોઈ નકે ૨—એ નકે ૨ નાની અને એની આચારબી કરાની એ—મા ૧ સોદી પણ બો તદર્શિ જ છે

[દશ્મચિં. બા. ૨ પૃ. ૧૪૬]

અ ય દશ નોમા દેખાતી અનેમાત હિટ

આપને બના જાડિએ છીએ ૨ સુદ પોતાને રિભજ્યનાદી કહે છે ૧ જૈ. આગમોમા મનારીરને પણ રિભજ્યનાદી મળા છે ૨ વિમ

ત્યસાનો અર્થ છે પૃથક્ જ શ્રી સુઝાસુવનુ નિષ્પન્ન ૩ વુ અને
અનેનો યોગ સમ રર શ્રેયો વિન ત્યસ નુ જ બોલુ નામ બોમન
છે યા જુ કે વિન ત્યસ મા એમત દરિમિદુનો ત્યાગ દેવ કે
મોદ પ પગમા 'વિન ત્યસ' ને યાગે મધ્યમમા' સમ રધારે
૦ છે અતો (છે) નો ત્યા ૩૦૪ ત્યા બો મના અતપમા
જુ ૧ જુ ૧ વિચારમા જા જા દરિમિદુ દાર્ઠ સહે છે તેથી જ
આ રો ત્યા ૩૧૫ યોગ અને મીમ મઝ જેવા દાતામા ૫ ૧ વિન
ત્યસાં નથા અનેમન ર દના ઉપયોગથી ૧૧૫ થોડુ નેષ્ટમે
ક્રીમે અપા દુન ત્યા રના પ્રસિદ્ધ બાવપર ના ત્યા ૧ ૨-૧-૧૫
૧૬ ના બાવમા જ નિષ્પાન મુ કે ને અનેમનનુ રાજ દાત
છે અને યથા નન વિમાનવચન મમ ૦ નિ તે એમને વિન ત્ય
વા ૧૦ જ પ થો પાત્યા કે આપો સાખ્ય નિની તત્ત્વચિતનની
અમમ નિકિસને ખ્યાનદૂરે એષ્ટિ ના ત્યાગ કે એનુ નિષ્પા
અનેમનદરિમિદુ મઝમા આનુ છે ૧૦ ૧ નનના ૩-૧૩ સુવના
નામ તથા નરે ૧૧૬૧ વિરજ્યુન ખ્યાનદૂરેક સાચા સાખ્યમામ
દાનની આશન દિ ૧ જામર ૦ મઝ સહે છે કુમારિન પમ
મોમરાનિકમ તમ જ બોજ સાતા ૧૧ તત્ત્વનવધ્યામા એમન
દરિમિદુ ઉપમા ૧૦ ૧ માત્ર ઉપનિષદે ૧૧ જાસા લઈને
અનાદેન, સિદ્ધિદેન ત્યાન મદ્દા ત રમે આ ૦ ૧ ધારિત
થરા છે, તે ખરી રીને અમાનસિવા મગાના જુ ૧ જુ ૧ પ્રમા
કે તત્ત્વચિતનની માત્ર બાજમે મમ આપમે માનસમુદાના ૧ ૧
જુ ૧ આચાર-વ્યસારો ઉપર ખ્યાન મા ૧૧૧૧ તો એમા સમ આપ ને
અને નિદરિ દેખામે ખરી રીને જીવન ૧ સ્વરૂપ જ એવુ છે ૦
જે એમન દરિમિદુ દુરેપુરુ અભિવ્યક્ત નથી થઈ મમનુ માનર
મવર ૫૫ એવો છે ૦ જે અનેમતદરિમિદુ અનિમ અવનખન
સી ૧ વગર નથી થ તે ૧થી

[દબોધિ ખ૦ ૨ પૃ ૫૦૦-૫૦૧]

અનેકાતદષ્ટિનો આધાર મત્ય

ત્યારે સમગ્ર જૈન વિચાર અને આચારોમાં પાયો અનેકાતદષ્ટિ જ છે ત્યારે પહેલાં એ જોવું જોઈએ કે અનેકાતદષ્ટિ કયા તત્ત્વોને આધારે ઊભી કરવામાં આવી છે? વિચાર કરતાં તેમ જ અનેકાતદષ્ટિના સાદિત્વનું અવલોકન કરતાં જણાય છે કે અંગતદષ્ટિ સત્યના આધારે ઊભી છે તેને બધાયે મનાયુરો સત્યો જ માહે છે એ સત્યની જ શોધ તેમ જ સત્યના જ નિરૂપણમાં પોતાનું શ્રવન વિતાવે છે, છતાં પણ સત્યના નિરૂપણની પદ્ધતિ અને શ્રમની શોધ બધાની એકસરખી નથી હોતી શુદ્ધદેવ જે સૌથીથી મન્ય નિરૂપણ કરે છે કે સકલગત્યાર્થ ઉપનિષદોને આધારે, જે સત્યનું પ્રમાણ કરે છે એનાથી ભગવાન મનાસીરની સમ્યક્ ધર્મ રેતી જુદી છે ભગવાન મનાસીરની સત્યપ્રમાણન મૈત્રીનું જ બાંધુ નામ અનેકાતના છે એના મૂળમાં એ તત્ત્વ છે પૂર્વતા અને પર્યર્થતા જે પૂર્ણ હોય અને પૂર્ણ હોના છતાં પર્યર્થ એ પ્રતીત થાય એ જ સત્ય કહેવામાં આવે છે

કોઈ પણ વસ્તુનું સંપૂર્ણરૂપે જિજ્ઞાસામગ્નિ પર્યર્થ દર્શન થવું મુશ્કેલ છે અને કોઈને એ ચર્ચ પણ જાય તોફાન એવું એ જ રૂપે શબ્દોમાં પર્યર્થ વર્ણન કરવું એ સત્યદષ્ટિ અને સમવાદીને માટે પણ મુશ્કેલ છે કોઈ જે મુશ્કેલ કામને કેટલાક અસર કરનારામાં નીકળી પણ આવે તોફાન દેમ દાજ પશ્ચિમિનિ, ભાસા સૌથી વહેરના અનિવાર્ય બેદો લીધે એ બનાના નર્ણનમાં કઈકેને કઈકે વિવાદ કે બે દેખાઈ આવે એ અનિવાર્ય છે આ તો ચર્ચ એ પૂર્ણદર્શી અને સત્યવાદી ગણ્યાગાડ્યા મનુષ્યોની વાત કે જેમને આપણે કે રંગ કેત્ત ॥ કે અનુમાને આધારે સમગ્ર કે માની શકીએ છીએ આપણે અનુભવ તો સામાન્ય માણસો સુખી મર્યાદિત છે અને એ કહે છે કે સાધારણ માણસોમાં પણ ધન્યાખ્યગ પર્યર્થવાદી હોવા છતાં પણ અપૂર્ણદર્શી

ટોચ છે આવી સ્થિતિમા વ્યર્થવાદીપણું હોવા છતાં પણ પોતાનું દર્શન અપૂર્ણ હોવાને લીધે અને એને પ્રગટ કરવાની સામગ્રી પામી અપૂર્ણ ટોચાને કારણે સત્યપ્રિય માણુએની સમગ્રજીભા પણુ ચારેક ક્યારેક ફરક પડી જાય. ■ અને સરખો એમનામા પરસ્પરમા સવિશેષ સધર્ષ પેદા કરી દે છે આ રીતે પૂર્ણ શી અને અપૂર્ણ શી બવાય સત્યવાદીઓ મારફત ડેવટે બેઠે અને વિરોધની સામગ્રી આપોઆપ રજૂ થઈ જાય છે અથવા બીજા લોકો એમના નામે આવી સામગ્રી પેા કરી લે છે

ભગવાન મહાવીર શોધેલી અને માતદષ્ટિ અને એની શરતો

આવી વસ્તુસ્થિતિ જોઈને ભગવાન મહાવીરે વિચાર્યું કે એવો જો રમ્મો કાળી શકાય કે જેથી વસ્તુનું પૂર્ણ અને અપૂર્ણ સત્યજ્ઞાન કરવાનાળાની સાથે અન્યાય ન થાય બીજાનું દર્શન અપૂર્ણ તેમજ પોતાના દર્શનનું વિરોધી ટોચા છતાં જો સત્ય ટોચ અને એજ પ્રમાણે પોતાનું સત્ય અપૂર્ણ તેમજ બીજાના દર્શનનું વિરોધી હોય, છતાં જો એ સત્ય હોય તો એ બંનેનો ન્યાય મળે એનો પણ જો હયાત છે ? — આવી જ ચિંતનપ્રધાન તપસ્યાએ ભગવાન મહાવીરને અને માતદષ્ટિ સુગ્રી, અને એમનો સત્યની શોધનો સંપ્ત સકળ થયો એમણે પોતાને સાપડેલી એ અને માતદષ્ટિની ચાવીથી અનિયત તેમજ સામ્પ્રદાયિકતાની વ્યાપકતા અને પારમાર્થિક સમજ્યાઓના નાળાને ઉપાડી નાખ્યું અને સમાધાન મેળવ્યું ત્યારે એમણે જીવનમા ઉપરોગી વિચાર અને આચારનું ધર્મ શ્રુતી વખતે એ અનેકાતદષ્ટિને નીચે પ્રમાણેની મુખ્ય શરતોથી પ્રકાશિત કરી અને પોતાના જીવન દ્વારા એનું અનુસરણ કરાવ્યું એ જ શરતોએ ઉપરોક્ત આપ્યો એ શરતો આ પ્રમાણે છે —

(૧) ગમ અને વેપારથી પેા થતા સમ્કારોને વશ ન થવું અથવા તેજસવી મધ્યસ્થભાવ ધામણુ કરવો

(૨) જ્યાં લગી મધ્યસ્થભાવનો પૂર્ણ વિભક્ષ ન થાય ત્યાં લગી

એ ધ્યેય તરફ ધ્યાન ગાખીને કેવળ સત્યની જિજ્ઞાસા રાખી

(૨) ગમે તેના વિરોધી દેખાતા પત્ની ગભરાવુ ની અને પોતાના પક્ષની જેમ એ પક્ષની પણ આદરપૂર્વક વિચારણા કરવી અને પોતાના પક્ષ તરફ પણ વિરોધી પક્ષની જેમ આખરી સમાનોત્ક દૃષ્ટિ ગાખી

(૪) પોતાના તેમ જ બીજાઓના અનુભવોમાંથી જે જે અશો સા મા લાગે—જેને પછી તે વિરોધી જ કેમ ન લાગના હોય—એ બધાનો વિવેકબુદ્ધિથી સમન્વય કરવાની ઉદ્દાત્તાનો અભ્યાસ કરવો અને અનુભવ વધતા પડેનાના સમન્વયમાં જ્યાં જુન દેખાય ત્યાં મિથ્યાભિમાનો ત્યાગ કરીને, સુધારો કરવો. જો એ જ હોય ત્યાં ત્યાં વધુ

અને માતદષ્ટિનું ખંડન અને તેના બ્યાપક અસર

જ્યારે બીજા વિદ્વાનોએ અનેકાનંદિનો તત્ત્વરૂપે સ્વીકાર કરવાને બે ને સામ્રાજ્યિ વાદ રૂપે ગ્રીકા રો ત્યારે એના ઉપર એના દૃષ્ટી આક્ષેપોની ઝગીઓ વ સમા રાગી બા લયલ જેના મૂલ્યપરોએ એના ખૂબ માટે સુતો નવી દીધા અને એ મૂલ્યના ભાષ્યકારોએ એ જ વિગતને અનુસરીને પોતાના ભાષ્યોની રચનાઓ કરી વસુમધુ દ્વિતીય, ધર્મદાનિં જો નાનરક્ષિત જેના મોટા મોટા પ્રભાવશાળી મીઠા વિદ્વાનો એ પણ અનેકાત્માની પૂરેપૂરી ખબર નહીં નાખી. આ બાજુ જૈન વિચાર-વિદ્વાનોએ પણ એમનો સામનો કર્યો આ પ્રયત્ન મધ્યનુ અતિનાર્થ પરિણામ એ બાજુ કે જે બાજુ અનેકાતદષ્ટિનો તત્ત્વમદ્દ રીતે નિકામ થયો જો બીજા બાજુ એનો પ્રમાણ બીજા વિરોધી સમ્રાજ્યના વિદ્વાનો ઉપર ફળુ પડ્યો ક્ષિપુ ભાગતમા પ્રયત્ન દિગ્બ રાચારી અને પ્રયત્ન મીમાસા અને વેદાંતી વિદ્વાનોની વચ્ચે શાસ્ત્રાર્થનુ દ્વિતીય એથી ઊંડો તો અનેકાતદષ્ટિનો પ્રમાણ જ વડુ ફલાયો તે એને સુધી કે રામાનુજ જેના જૈન તત્ત્વના સાવ વિરોધી પ્રખર બાચાર્થ શકગચાર્થના માનાસાદના વિરોધમા પોતાના મનનુ સ્થાપન કરતી

વખતે જોકે આગર તો સામાન્ય ઉપનિષદોનો લીંગે પણ એમની વિચિત્રતા
 હેતુ નિરૂપણ ની રખતે અનેકાન દિને ઉપરોગ થો અથવા એમ
 હોડા કે, શામાનુષે પોતાની મે અનેકાન દિને વિચિત્રતાની વતમા
 પગિલુત કરી આ મેને આ દિનિષદ નવરો જાણે પડેગારી અનેકાન
 દિનિષદો વિચિત્રતાને વાદ જાણે કરીને અનેકાન દિનિષદ નવરો આગરેની
 જાનના વેદાનના આગર મિથ કરી પુત્રિમા ના પુત્રોતો ના આગર,
 જેઓ દક્ષિણ ભારતમા થઈ ગયા એમના પુત્રોતો વિચિત્રતા ના
 તત્વ જોકે છે તો ઉપનિષદો આગર સગા પણ એમની સમગ્ર
 વિચારભરણી અને ન દિને આપવામા આવેતુ નીન વેદાન ૨૫૫
 કે આ બાજુ ઉત્તર અને પશ્ચિમ બાજુમા બીજા વિદાનો માથે મેના
 જર અમલવાન મ ના વિ રોનુ અ નમ નિરિસદ જ ૬૬ થયુ મેના
 પરિણામે અનેકાન દિને પ્રભાવ જાનવામા દેનારો અને સામ્રાજિ
 મે અનેકાન વા નો વિરોધ મારવામા પણ જાતા અમલવાન એમના
 દિનિષદો અપનાવવા સાગ્રા આ રીને જોકે એ વા રૂપે અનેકાન દિ
 અત્યાર મુધી જોનાની જ લેખાર છે તોફાન મેના પ્રભાવ થઈ કે થઈ
 રૂપે અદિસાની જેમ વિરૂદ્ધ અવિરૂદ્ધ રૂપે ભાવના દરેક આગમા
 દેવાયેનો છે આની સામિતી બધા લાક્ષણ સાતિયાથી મળી રહે છે

[औपि० प० ३, ५ १५१ १५२ १५५ १५६]

નયનાદ

જૈન તત્ત્વજ્ઞાનની પરિભાષાઓમાં નયનાદ ની પાંચાણું
પણુ રયા । છે નવ પૂજી સત્ત્વી એ પાણુને જનનનારી દષ્ટિનું
નામ છે આવા નવના સાત પ્રકાર જૈન શાસ્ત્રોમાં પ્રાચીન સમયની
મતે છે જેમાંના પહેલા નવડું નામ ૮ નવમ.

‘નૈમમ’ શબ્દનું મૂળ અને એનો અર્થ

એ કહેવાની જગેર નથી કે ‘નૈમમ’ એ નિમ ઉપરથી
બન્યો ૪ આ નિમનો પૈગામીમાં જના અર્થ છે તેમાં મિષ્ટાઓમાં
પણુ મત છે એકનગરો મગના રાજ્યનારી એ પૈગામીને નિમમ
કહે છે એમાં એ પ્રકારની એના રાજ્ય અને બેઠે મૂળ બાવના
એક જેવો અને છે એજ નિમ તે જગેર નર્મને એ ઉપરથી
‘નૈમમ’ શબ્દ થાય । જૈન ૫ પામે એ એવી દષ્ટિનું સૂચન મુ
છે કે જે સમાજમાં મૂળ દોષ છે એ જો આધારે જનન્યવદા
માને છે

બાકીના છ નયો, એનો આધાર અને એની સમજૂતી

નૈમમ પછી સમ્ર નયનાર સમુચ્ચ શબ્દ સમર્પિત અને
એરજન એના છ શબ્દો દ્વારા આ આશિષ [-સત્યતા અમુક અશો
મજા કરતી] વિચા સત્ત્વીઓ સૂચવવામાં આવી છે ઉપ ની છમે

દૃષ્ટિએ જોઈ તત્ત્વજ્ઞાનની સાથે સખન ધગવે છે, પણ મુળમાં એ તે સમયના રાજ્ય-ચલન અને સામાજિક વ્યવસ્થાને આધારે ફિલિ દરવાખા આવી છે એમનું જ ની જ કે સમગ્ર વ્યવસ્થા વગેરે ઉપર જાણવેન શકે છે પણ તે સમયના ભાષા-પ્રયોગમાંથી તેવામાં આયા છે અનેક મતો મળીને ગતિ-ચલનના કે સમાજ-વ્યવસ્થા કરે છે જે એ પ્રકારનો સમુદાય કે સમગ્ર દેશ અને જેમાં બેઠમાં અમેરિકન પ્રાધાન્ય રહેતું હતું તત્ત્વજ્ઞાનના સમગ્ર નયના અધમાં પણ એ જ ભાવ છે વ્યવસ્થા અને રાજકીય દોષ કે મામા ગિત પણ એ જુદી જુદી વ્યક્તિઓ કે જુદા જુદા જૂથો દ્વારા જ સિદ્ધ થાય છે તત્ત્વજ્ઞાનના ચલન નરમાં પણ એ એને રિતો જાનતો જ ભાવ મુખ્ય છે વૈજ્ઞાનીમાંથી મળતા સિદ્ધાંતો ઉપરથી આપને જાણી શકો છો એ કે વ્યાપારિક અને રિનિયન મલામાન્ય ની જેમ મુલધાર પણ એક પદ-દોહો હતો મારા માનના પ્રમાણે, સુત્રધારનું કામ એ જ હોય છે જેને એ જે જેન તત્ત્વજ્ઞાનના સત્યમુત નયથી મળ્યા ધાતુ છે સત્યમુત નરનો અર્થ છે-આમળ પાળાની (જૂન ભવિષ્યની) મનીષ્ટ્રીમાં ન જતા પ્રાચીન વદમાનતો જ વિચાર કરવો સખત છે, સુત્રધારનું કામ પણ કઈક એનું જ હોય જે સવાનો હીમા થાય એનું તરન જ નિગકરતું કગરામાં આવે રહે સમાજમાં સપ્રારમાં અને રાજ્યમાં પણ વિચિટ પ્રસંગોએ શકે અચાન આજ્ઞાને જ પ્રાધાન્ય આપવું પડે છે જ્યારે બીજી રીતે મામનો યાને પાનો ન હોય ત્યારે કોઈ એક વ્યક્તિનો શક-આગ જ અનિમ પ્રમાણ માનવામાં આવે છે રાજના આ મુખ્યપણાનો ભાવ, બીજે રે 'શ' નયમાં સમારેનો છે ખુલ્લું જ કેનું છે કે ત્રિચીત્રીગણો જૂના રીતગિરાજોનો અર્થોત્ રુચિઓનો આર કરે છે કઈ પણ સમાજ પ્રચલિત રુચિઓનું સર્ધા ઉમૂન કરીને જીવી નથી શકેનો સમન્નિદ' નયમાં રુચિના અનુસરણનો ભાવ તાર્તિક દૃષ્ટિએ ધગ્યો છે સમાજ, રાજ્ય અને ધર્મની અને વ્યવસ્થાને લગતી

સ્થૂળ વિચાર સરળી & વ્યવસ્થા ગમે તેવી કેમ ન હોય, પણ એમાં જે સત્યની પારમાર્થિક દૃષ્ટિ ન હોય તો એ નથી હોતી શક્તી કે નથી પ્રગતિ સાધી શક્તી 'એવજન નર એ જ પારમાર્થિક દૃષ્ટિનો મુલ્યક છે, જે તથાગતના 'તથા' શબ્દના પાછળના મહાવાનના 'તથા' શબ્દમાં મળેલી છે જૈન પરંપરામાં પણ 'તદસિ' શબ્દ એ જ યુગથી અત્યાગ મુધી પ્રચલિત છે, જે એટલું જ સચિત્ત કે જે કે અમે સત્ય જેવું છે તેવું જ સ્વીકારીએ છીએ

[દર્શન ૦ ૫૦ ૧ ૪૦ ૫-૧૦]

અપેક્ષાઓ અને અનેક

માન કોઈ એ જુજામાં પડે નથી થતું એના અનેક ખૂણા પણ કોઈ એ જ વિશામાં નથી દોતા પૂર્વ પશ્ચિમ ઉત્તર દક્ષિણ વગેરે એ-ખી-થી નિરુદ્ધ વિશામાં આવેલ એ-એ-ખૂણામાં જોવા રહીને કંવામાં આવેલું એ મહાનનું અરનોક । પૂર્ણ તો નથી હોતું પણ એ અવધાર્થ પણ નથી હોતું જુલ જુલ મહાસિત જરા ખૂણાઓમાં જોવા રહીને કંવામાં આવેલા મહાસિત અરનોકનોના સા સમુચ્ચય જ એ મહાનનું પણ અરનોકનું છે દરેક ખૂણામાંથી કરવામાં આવેલું દરેક અરનો ન એ પૂર્ણ મવનોનનું અનિવાર્ય અગ છે એ જ પ્રમાણે કોઈ એ વસ્તુ & સમગ્ર વિશ્વનું તાત્વિક ચિત્તન-દર્શન પણ અનેક અપેક્ષાઓથી ઘર્ષ વધે છે મનની સ જ રચના એના ઉપ પાનાના આગતુ સસ્કારો અને ચિત્ત વસ્તુનું સ્વરૂપ વગેરેના સંમેલનથી જ અપેક્ષા જન્મે છે આવી અપેક્ષાઓ અનેક દોય છે જેનો વ્યાપક નઈને વસ્તુનો વિચાર કરવામાં આવે ॥ વિચારને આગળ આપવાને કારણે કે વિચારપ્રવાહના ઉદ્ગમનો આધાર બનવાને નીધ એ જ અપેક્ષાઓ દૃષ્ટિકોણ કે દૃષ્ટિનિદુ પાડે કરેવા છે સંબંધિત બધી અપેક્ષાઓથી—હવે પછી એ નિરુદ્ધ જ કેમ । દેખાતી હોય—કંવામાં આવના ચિત્તન અને દર્શનોનો સાર

સમુચ્ચય ત્ર એ વિષયનુ પૂર્ણ-અનેકાન-દર્શન છે અથવામાથી ૮૬
જાતુ દેક દશન એ પૂર્ણ દર્શનનુ એક એક અમ છે ને પરમ
વિરુદ્ધ દેવા છતા પૂજા શનમા એનો સમન્વય થતો દેવાને કારણે
ખરી રીતે અવિરુદ્ધ જ છે

સાત નધોનુ કાર્યક્ષેત્ર

ત્યારે કાઈની મનોવૃત્તિ વિશ્વમા રહે ના જવાન બેદોને—ખરે ખરી
એ બેંગે મુખથી ધર્મથી કે અધર્મથી થોડા હોય અથવા નમિત્વને
મા હો થતા હાથ—શુભાવીને અર્થોત્ત એ બેંગે નરક મૂખમા વગર જ
એક માન અખ નાનો નિચાર મે છે ત્યારે એને અખ કે એક જ
વિશ્વનુ દર્શન થાર છે અખ ની એ ભુમિખમાથી નિ રન થતા ‘સત્’
શબ્દના એકમાત્ર અખ અથનુ દર્શન એ જ સમ્પદ નય છે મુગ
ધર્મનુ કે વ્યભિચારનુ બેંગે ત કમૂકનારી મનોવૃત્તિથી મગમા આવતું
વિશ્વનુ દર્શન વ્યવસ્થા નય દેવાય કે મરણ કે તોમસિદ્ધ મરણોની
ભુમિમારૂપે બેદોનુ ખાસ ધ્યાન છે આ દર્શનથી સત્ શબ્દની
મતા અખકિત ન રહેતા અનેક ખડેમા વને આઈ જતા છે એ જ
બે. કરનારી મનોવૃત્તિ કે અપેક્ષા વગ કાઠનુ બેંગે તરફ મૂખીને,
કારકશમ દેવાને લીધે ત્યારે ફક્ત વર્તમાનને જ સત્ રૂપ ભુએ
કે અને જનકાગ અને ભરિચમાને સત્ શબ્દની વ્યાખ્યામાથી
રૂ કરે છે, ત્યારે એનાથી ફરિત થતુ વિશ્વદશન ‘સજીવન’ ના છે
કેમ કે એ મૂલ અને ભરિચમા અકારાને છોડી છોડે ફક્ત વર્તમાનની
સીધી લીટી ઉપર ચાને છે

ઉપર જણાવેલી ત્રણે પ્રકારની મનોવૃત્તિઓ એવી છે કે ને શબ્દ
કે શબ્દના મુલુ-ખાનો આશ્રય લીધા વિના જ માર્ગ પદ્ય વસ્તુનુ
ચિતન મે છે તેથી જ એ ત્રણે પ્રાસનુ ચિતન ‘અર્થનય કહેવાય
છે પનુ એરી પનુ મનોવૃત્તિ હોય છે કે ને શબ્દના મુલુ-ખોનો
આશ્રય સધને જ અર્થનો વિચાર કરે છે તેથી જ આરી મનોવૃત્તિથી

રૂનિત થતા અર્થચિત્રનને 'સમ્બંધ' કહે છે. સમ્બંધાર્થીઓ-શૈવાગ્ગો
જ મુખ્ય વે સમ્બંધના અધિભરી છે, કેમકે એમનાં જ જુદા જુદા
દૃષ્ટિનિદુઓથી સમ્બંધમા વિવિધતા આવી છે.

જે સમ્બંધાર્થીઓ બધામ સમ્બંધને અખડ અર્થોત્ અ પુત્પન્ન
માને છે તેઓ પુત્પત્તિભેદે અથબે ન માનવા છતાં નિમ પ્રરૂપ
કામ વગેરે જુદી જુદી જાતના સમ્બંધોના આધારે અર્થનું વિવિધ
રચાવે છે એમનું એ પ્રકારે અથબેલું દર્શન સમ્બંધ કે 'સામગ્રી નય'
છે. દરેક સમ્બંધને પુત્પત્તિસિદ્ધ જ માનવાવાળા મનોરૂપિયો વિચાર કરનારા
સામ્બંધો પરાંયના—અર્થોત્ એમર્થક સમજવામા આવતા સમ્બંધોના—
અર્થમાં પણ પુત્પત્તિભેદે ભેદ માને છે. શકે છદ વગેરે જેવા પર્યાય
વાળી સમ્બંધોના અર્થબેલું એમને કરેલું એ દર્શન 'સમન્નિર્' નય
કહેવાય છે. વ્યુત્પત્તિના ભેદ જ નથી, બલકે એ જ વ્યુત્પત્તિથી રૂનિત
થતા અર્થની હયાતી અને ગેરહયાતીના ભેદને નીચે પણ જે દર્શન
અર્થબેલું માને છે એને એરજૂત' ના કહે છે. આ તાર્કિક ૮ ને
ઉપરાંત એ 'નૈમમ નામનો નય પણ છે, જેમા નિમમ અર્થોત્ દેશની
રૂપ પ્રમાણે અભેદગામી અને ભેદગામી બધા પ્રકારના વિચારોનો સમા
વેશ માનવામા આવ્યો છે. મુખ્ય વે આ જ સાત નય છે. પણ કોઈ
એ આસને અર્થોત્ દૃષ્ટિનિદુને નહિને પ્રગત થતા બધી જાતના
વિચાર તે તે અપેક્ષાને સચિત કરતા નેરા જ છે.

દ્રવ્યાર્થિક અને પર્વાર્થાર્થિક નય

શાસ્ત્રમા દ્રવ્યાર્થિક અને પર્વાર્થાર્થિક એસ બે નય પણ પ્રસિદ્ધ છે.
પણ એ નેરો ઉપર જણાવેલ સાત નેરોથી જુદા નથી, પરંતુ એમનું
જ દૂર કે વર્ગીકરણ કે ભૂમિકા માત્ર છે. દ્રવ્ય અર્થોત્ સામાન્ય, અન્યથ
અર્થે કે એકત્વને અનુલક્ષીને કરામા આવતો વિચાર એ દ્રવ્યાર્થિક
નય. નેમમ સમ્રદ્ધ અર્થે અનુલક્ષ, એ નેરો દ્રવ્યાર્થિક જ છે.
આમાથી સમ્રદ્ધ તો શુદ્ધ અભેદનો વિચાર કરનાર હોવાથી શુદ્ધ કે મૂળ

દ્રવ્યાર્થિક જ છે, જ્યારે વ્યવહાર અને નૈયમની પ્રવૃત્તિ બેદમાત્રી હોવા છતાં પણ કોઈ ને કોઈ પ્રકારના અનુભવે પાડી વ્યવસ્થાને જ ચાલે છે એના માટે એને પણ દ્રવ્યાર્થિક જ માનવામાં આવ્યા છે અસંભવ એ સમય નયની જોડે સુદ નથી પણ અશુદ્ધ-મિત્રિય દ્રવ્યાર્થિક જ છે

પરોપ એટલે વિગત ચાલતી કે બેલને જ અનુસરીને પ્રવૃત્ત થતો વિચારમાર્ગ પરોપાર્થિક નય છે. જલુસુત્ર વગેરે માળીના ચાલે નયને પરોપાર્થિક જ ગણવામાં આવ્યા છે. અભ ૧૦ છોડીને એક માત્ર બે તો વિચાર જલુસુત્રનસંધી શરૂ થાય છે તેથી એને જ સાચામાં પરોપાર્થિક નયની પ્રતિ કે મૂળ આધાર મંડે છે. પાછલા જગ નયો એ જ મૂળબૂત પરોપાર્થિકના એ રીતે વિચાર માત્ર છે.

હજી નાનને ઉપયોગી માનવાને એ ૧ આધાર પ્રવૃત્ત થતી વિચાર ધ્યાને નાનનર કહે છે, તો હજી કિસને આધાર પ્રવૃત્ત થતી વિચાર ધારા કિસનર છે નરથી આધારરતબો અપાડ હોવાથી વિચારુ ૧૧૧ દમન-અનેકાંત પણ નિમીત્ત છે.

[દમોચિ ૦ ખ ૨, ૫૦ ૧૭ ૧૭૨]

નિશ્ચય અને અવધારનયનો અન્ય દર્શનોમાં સ્વીકાર

જેન પદ્યમાં નિશ્ચય અને અવધારનર પ્રસિદ્ધ છે વિ. નો ૧૧૦ છે કે આ જ નરવિભાગની આધારનૂત દિટી સ્વીકાર અન્ય દર્શનોમાં પણ કરવામાં આવ્યો છે. બૌદ્ધ સંન ધર્મા પ્રાચીન મતરથી પરમાર્થ અને મરતિ એ બે દરિઓનુ નિરૂપણ કરતુ આવ્યુ છે. સાકર વે. ૧૧૧ પારમાર્થિક નયા વ્યાવહારિક કે મારિક દરિ પ્રસિદ્ધ છે. આ રીતે જેન-જેનેતર દર્શનોમાં પરમાર્થ કે નિશ્ચય અને મરતિ કે અવધારદરિનો સ્વીકાર કરવામાં આવ્યો છે. પણ એ દર્શનોમાં એ મે દરિઓનુ કરવામાં આવેતુ તત્ત્વનિરૂપણ સાર જુદુ જુદુ છે. જોકે જેનેતર નધાર દર્શનોમાં નિશ્ચયનિરૂપણ તત્ત્વનિરૂપણ એક નથી તોપણ બધાર મોહનશી દર્શનોમાં નિશ્ચયદરિસમન આવ્યાર અને રાગિ

તો એવું છે—જો પગી એનાં પરિભ્રમણ, વગીકરણ વગેરે જુદા દોષ અટી તો જોવાનું એ છે કે જૈન પંથમાં નિશ્ચય અને સ્વદારદષ્ટિ જે બે દૃષ્ટિઓ માત્રમાં આવી છે, એ તત્ત્વજ્ઞાન અને આચાર, એ બે જોડો લાગુ પાડવામાં આવી કે બીજા બધામાં ભાગ્યેય દર્શનોની જોડ જૈન દર્શનમાં પણ તત્ત્વજ્ઞાન અને આચાર એ બંનેનો સમાવેશ થાય છે.

તત્ત્વજ્ઞાન અને આચારમાં એની વિભક્તિ

જ્યારે નિશ્ચય અને સ્વદારનયનો પ્રયોગ તત્ત્વજ્ઞાન અને આચાર બંનેમાં થાય છે ત્યારે સામાન્ય રૂપે સામ્યચિંતન કરનારો એ બેદ નથી સમજતો કે તત્ત્વજ્ઞાનના ક્ષેત્રમાં કરવામાં આવતો નિશ્ચય અને સ્વદારનો પ્રયોગ આચારના ક્ષેત્રમાં કરવામાં આવતા એવા પ્રયોગથી ભિન્ન છે અને ભિન્ન પરિભ્રમણો સૂચક પા છે તત્ત્વજ્ઞાનની નિશ્ચય દૃષ્ટિ અને આચાર સમઘી નિશ્ચયદૃષ્ટિ એ બંને એક નથી એ બંનેની સ્વદારદષ્ટિના સમઘમાં પણ એમજ સમજવું એટલે સ્પષ્ટી કરણ આ પ્રમાણે છે.

તત્ત્વજ્ઞાની નિશ્ચય અને સ્વદારદષ્ટિ

જ્યારે નિશ્ચયદૃષ્ટિથી તત્ત્વના સ્વરૂપનું પ્રતિપાદન કરવું હોય તો એની મર્યાદામાં ફક્ત એ જ વાત આવડી જોઈએ કે જગતના મૂળ તત્ત્વ કયા છે? કેટલા છે? અને એમનું ક્ષેત્ર કયું વગેરેની નિરપેક્ષ સ્વરૂપ શું છે? આ જ્યારે સ્વદારદષ્ટિએ તત્ત્વનિરૂપણ કરવું હોય ત્યારે એ જ મૂળ તત્ત્વોના સ્વરૂપનું દ્રવ્ય ક્ષેત્ર, કાળ વગેરેની અપેક્ષાએ પ્રતિપાદન કરવામાં આવે છે આ રીતે આપણે નિશ્ચયદૃષ્ટિનો ઉપયોગ કરીને જૈન દર્શનસમૂહ તત્ત્વોનું સ્વરૂપ કહી શકીએ તો દૂકમાં એમ કહી શકીએ કે ચેતન અને અચેતન એવા પરસ્પર અત્યંત વિગતની એવા બે તત્ત્વ છે અને એકબીજા ઉપર અસર કરવાની

અર્થમાં ધરાવે છે એવનનો સંકેતવિસ્તાર દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર કાન વગેરેની અપેક્ષાએ લેવાથી એ અવગતદર્શિની મિત્ર છે એવેનન પુરુષનું પરમાત્મરૂપને કે એકપ્રદેશવચનના એ નિશ્ચયદર્શનો વિતર છે જ્યારે એનું સ્વરૂપે પશ્ચિમનું અથવા પોતાના ક્ષેત્રમાં બીજા અનન્ત પરમાત્મ અને / ધોને અવગત આપવો એ અવગતદર્શિનું નિરૂપણ છે

આચાર્યશ્રી નિશ્ચય અને અવગતદર્શિ

પરંતુ આચાર્યશ્રી નિશ્ચય અને અવગતદર્શિનું નિરૂપણ જુની રીતે થાય છે જૈન જ્ઞાન મોક્ષને રમ પુરુષાર્થ માં બિને એ દર્શિએ જ આચાર્યની જોડા કરે છે તેથી જ આચાર્ય શીખમીધા મોક્ષ લક્ષી છે એ જ નિશ્ચય આચાર્ય છે આ આચાર્યમા દર્શિન (મિથ્યા દર્શિ) અને કાપાયિક ગતિઓના નિર્મૂલીકરણનો જ સમાવેશ થાય છે પણ આચાર્યિક આચાર્ય આવો એકરૂપ નથી નિશ્ચયદર્શિના આ ચાર્યની જુમિમામાંથી નિર્ધાર થતા એવા બિન્ન બિન્ન દેશ કાન જાનિ અભાવ રૂચિ રંગે પ્રમાણે કાલેક કપાલે પરંતુ વિગ્ન દેખાના પામુ આચાર્ય આચાર્યિક આચાર્યકાલીમા મણાય છે નિશ્ચય દર્શિના આચાર્યની જુમિમા રક્ત એ જ પશ્ચિમ અને પ્રમાણના આચાર્યિક આચાર્યમાંથી પમા થાય છે આ રીતે આપણે જોઈએ છીએ કે આચાર્યલક્ષી નિશ્ચય દર્શિ કે અવગતદર્શિ મુખ્યત્વે મોક્ષની દર્શિએ જ વિચાર કરે છે જ્યારે નતરનિર્ધાર નિશ્ચય કે અવગતદર્શિ જ્યાં જ્યાંના સ્વરૂપને અનુનલાને પ્રદત્ત થાય છે

નતરનિર્ધાર અને આચાર્યશ્રી નિશ્ચય-અવગતદર્શિ વચ્ચે બીજું મહત્ત્વનું અંતર

નતરનિર્ધાર અને આચાર્યશ્રી આ બંને નરો વચ્ચે એક બીજાં પશુ મહત્ત્વનું અંતર છે જે ધ્યાન આપતા જોઈએ નિશ્ચય દર્શિ

સમત તત્ત્વોનું સ્વરૂપ આપણે બધા સામાન્ય જિજ્ઞાસુઓ ક્યારેય પ્રત્યક્ષ કરી નથી શકતા જે યજ્ઞિએ તત્ત્વવ્યવસ્થાનો સાક્ષાત્કાર કર્યો હોય એની ઈર્ષા વ્યક્તિના કથન ઉપર શ્રદ્ધા રાખીને જ આપણે એના અવસ્થાને માનીએ છીએ પણ આચારની બાબતમાં એવું નથી. ઈર્ષા પડે જગત્ આધિક પોતાની આતરિન્ અત્ અસત્ વૃત્તિઓને અને એની તીવ્રતા મદતાના નાગતમને સીવેસીવા વિશેષ પ્રત્યક્ષરૂપે જાણી શકે છે જ્યારે બીજી વ્યક્તિને માટે પહેલી વ્યક્તિની વૃત્તિઓ સરખા પરાંત છે નિશ્ચયદષ્ટિ હોય કે અચરદષ્ટિ તત્ત્વજ્ઞાનનું સ્વરૂપ તે તે દર્શનના બધાંય અનુયાયીઓને માટે એકસરખું હોય છે, તેમ જ એ એકસરખી પરિભાષાથી બધારેનું હોય છે પણ નિશ્ચયદષ્ટિ અને અચરદષ્ટિએ આચારનું અવસ્થા એવું નથી હોતું પ્રત્યેક વ્યક્તિનો નિશ્ચયદષ્ટિનો આચાર એને માટે પ્રત્યક્ષ છે આ અ પ વિવેચનથી દમ્ન એનું જ સ્થિત કરવાનું છે કે નિશ્ચયનય અને વ્યવહારનય આ મે સ દો બંને ગમાન હોય, પણ તત્ત્વજ્ઞાન ઓ આત્માના ક્ષેત્રમાં એ જુગી જુગી દષ્ટિએ લાડ થાય છે, અને આપણને જુગી જુગી પગિણાઓ તરફ દોરી જાય છે

જૈન અને ઉપનિષદના તત્ત્વજ્ઞાનની નિશ્ચયદષ્ટિ વચ્ચે ભેદ

નિશ્ચયદષ્ટિએ જૈન તત્ત્વજ્ઞાનની ભૂમિ । ઉપનિષદના તત્ત્વ જ્ઞાનથી સાવ જુગી છે પ્રાચીન મનાતા બધા ઉપનિષદ સત્, અસત્, આત્મા, જ્ઞાન, અજ્ઞાન, બ્રહ્મણ વગેરે બિન બિન ાભોધો જગતના મૂળનું નિરૂપણ કરીને કેવળ એ જ નિર્કર્ષ ઉપર પહોંચે છે કે જગત જડ, ચેતન વગેરે રૂપે ગમે તેવું નાનારૂપ કેમ ન હોય પણ એના મૂળમાં અસતી તત્ત્વ તો કેવળ એ જ છે જ્યારે જૈન દર્શન જગતના મૂળમાં ઈર્ષા એક તત્ત્વનો ગ્રીહાગ નથી કરતું બિનદુષ્ટ પદ્ધતિ વિજ્ઞાનીય એના અવતર બે તત્ત્વોનો ગ્રીહાગ કરીને એને આધારે વિશ્વની વિવિધતાની વ્યવસ્થા કરે છે ચોરીસ તત્ત્વ માનનાર

સામ્યદર્શન અને શાકર (એરે વેલ્લતશાખાઓ સિવાયના બાહ્યીય દર્શનોમા એવું કોઈ દર્શન નથી જે જગતના મૂળરૂપે કંઈ એ- જ તત્વોનો સ્વીકાર કરતું હોય. ન્યાર ફેમિલિકે તેણે કે પ્લેસિસ તત્વ માનનાર સામ્યજોગ હોય કે પૂર્વમીમાંસા તેણે જ્યાં પોતપોતાની જાણે જગતના મૂળમા અનેક તત્વોનો સ્વીકાર કરે છે એથી જ સ્પષ્ટ છે કે જૈન તત્ત્વચિંતનની પ્રતિ ઉપનિષદના તત્ત્વચિંતનની પ્રકૃતિથી સરસા વિન્ન છે

[દમ્યપિ. ૫. ૧, ૫૦ ૪૬-૫૦]

સપ્તભગી

સપ્તભગી અને એનો આધાર

લિપ્ત લિપ્ત અપેખાઓ દટિનિદુઓ અને મનોવૃત્તિઓથી એક જ વસ્તુના જે ભિન્ન ભિન્ન દર્શન કનિત થાય છે, એ જ આધાર ભગના ની રચના થાય છે જે બે દર્શનોના વિષય બગમર એકબીજાથી માન વિરોધી રોય એના દર્શનો રચે સમન્વય બનાવવાની દૃષ્ટિએ, એના વિષયરૂપ ભાનાત્મક અને અભાવાત્મક બંને અંગોને લઈને, એના આધારે જે સંભવિત વાક્યભગો રચનામાં આવે છે, એ જ સપ્તભગી છે સપ્તભગીનો આધાર નયનાદ છે અને એનું ધ્યેય સમન્વય છે અર્થાત્ અનેકાત્મકીનું વ્યાપક દર્શન. આનું એ છે જેની રીતે માર્ગ પણ પ્રમાણથી જાણે ન પાઈ. આગળને ગોષ્ઠ કગવના માટે પરાર્થઅનુમાન અર્થાત્ અનુમાનનામ્યની ચના આમાં આવે છે, એની જ મીને નિદુષ્ટ અરોનો સમન્વય જોતાને સમજાવવાની દૃષ્ટિએ લગ વાક્યની રચના પણ ક રામાં આવે છે આ રીતે નવરા એ લગવા અને તત્તદ્દષ્ટિના ક્ષેત્રમાં આપોઆપ કનિત થઈ જાય છે

સાત ભગો અને એનું મૂળ

(૧) બધા એકો વન્નુન ગ્રસ્થ દર્શાવનાર વચનના પ્રકાર અથવા રાકય ચના

(૨) એ જ્ઞાન એવા છે જ્ઞાન મૂળ તો તબુ [(૧) સ્વાદ અગ્નિ (૨) સ્વાદ નાસ્તિ અને (૩) સ્વાદ અવમન્ય] ન છે બાબીના થાઈ [(૧) સ્વાદ અગ્નિ નાસ્તિ (૨) સ્વાદ અગ્નિ અવમન્ય (૩) સ્વાદ નાસ્તિ અવમન્ય અને (૪) સ્વાદ અગ્નિ નાસ્તિ અવમન્ય] એ તબુ મૂળ ભગોના પાગરપાકિ વિવિધ જ્ઞાનની થાઈ છે

(૩) કાઈ પણ એક જગુ રિંગે એ ૮ ધર્મ પાત્રે મિલ્લ મિલ્લ વિચા કાની માન્યતામા ને દેખાય છે તે એ રિંગેકર ૩ કે નદિ જો ને ન હોય તો જ્ઞાનના વિશેષમા અવિશેષ ફરી ગીતે પગારવો ! અથવા એમ દરો કે અમુક વિવિધ જગુ પરત્વે તારે ધર્મવિષયક દરિબેરો દેખાના હાય ત્યાં એવા મરોતે નમાણુપૂર્વક સમન્વય કરવો, જો તેમ રી બરી સાચી નહિજાય તોના જ્ઞાન આનમાં જોડી ન્યાય આપવો એ બાબનામા મખતલગીનું મૂળ છે

સખતલગીનું કારક વિશેષનો પરિહાર

દાખના તરીકે એક આ માન્યતાની બાબતમા તેના નિત્ય નિરી નહિતે છે કાઈ આત્માન નિત્ય માને છે તો કાઈ નિત્ય માનવા ના પાડે છે કાઈ વગી એમ દરેક છે કે એ નત્તર જ વચન-બોધર છે આ રીતે આત્મનત્તરની બાબતમા તબુ પમ પ્રમિદ છે તેથી વિચાનું એ પ્રાપ્ત થાય છે કે ૧ તે નિત્ય જ છે અને અનિત્ય તમા પ્રમાણુમાધિન છે અથવા ૨ તે અનિત્ય જ છે અને નિત્ય તમા પ્રમાણુમાધિન છે અથવા તેને નિત્ય કે અનિત્ય રૂપે ન કા'ના અવમન્ય જ મહેનું એ જોય છે આ તબુ રિકે જોની પરીક્ષા કરના તમે સાચા હોય તો એમનો વિશેષ દૂર કરવો જ નેઈએ જ્યાં સુધી વિશેષ લેખો કે ત્યાં સુધી પરસ્પર વિરુદ્ધ

અનેક ધર્મો એક વસ્તુમા છે એમ કહી જ ન શકાય તેથી વિરોધ પશ્ચિદાગ તરફ જ સપ્તભગીની દષ્ટિ પહેલવહેલી જાય છે તે નક્કી કરે છે કે આત્મા નિત્ય છે પણ સર્વ દષ્ટિએ નહિ માન મૂળ તત્ત્વની દષ્ટિએ તે નિત્ય છે, કારણ કે ક્યારે પણ તે તત્ત્વ ન હોય અને પત્રી ઉત્પન્ન થયું એમ નથી તેમ જ ક્યારેક એ તત્ત્વ મૂળમાથી જ નાશ પામશે એમ પણ નથી તેથી તત્ત્વરૂપે એ અનાદિનિધન છે અને તે જ તેનું નિત્યત્વ છે આમ છતાં તે અનિત્ય પણ છે, પરંતુ એનું અનિત્યત્વ તત્ત્વદષ્ટિએ ન હોતા માન અવગ્યાની દષ્ટિએ છે અવસ્થાઓ તો પ્રતિસમયે નિમિત્તાનુસાર બદલાતી જ રહે છે જેમા ાઈ ને ાઈ રૂપાંતર થતું ન હોય, જેમા આતરિષ્ઠ કે બાહ્ય નિમિત્ત પ્રમાણે સૂક્ષ્મ કે મધૂળ મવગ્યાનેક સતત ચાતુ ન રોય એવા તત્ત્વની વસ્તુતા જ નથી થઈ શકતી તેથી અવસ્થાબેદ માનવો પડે છે અને એ જ અનિત્યત્વ છે આ રીતે આત્મા તત્ત્વરૂપે (સામાન્ય રૂપે) નિત્ય જના અવગ્યારૂપે (વિશેષ રૂપે) અનિત્ય પણ છે નિત્યત્વ અને અનિત્યત્વ બંને એક જ સ્વરૂપે એ વસ્તુમા માનતા વિરોધ આવે જેમ કે તત્ત્વરૂપે જ આત્મા નિત્ય છે એમ માનનાર તે જ રૂપે અનિત્ય પણ માને તો એ જ પ્રમાણે આ મા નિત્ય અનિત્ય આ વિરોધ હારા તે તે રૂપ પ્રતિપાદ જના સમગ્ર રૂપે ાઈ પણ એ રૂપેથી કહી શકાય નહિ માત્ર તે અસમગ્ર રૂપે સમજે, રિષય થાય કે જના સમગ્ર રૂપે એવા ાઈ સમજે રિષય નથી થઈ શકે તો મારે અસંનન્ય પણ છે આ રીતે એ નિત્યવધર્મને અનન્યો આ માના વિપરમા નિત્ય, અનિત્ય અને અવગ્યા એવા ત્રણ પક્ષો-લ તો વાગ્યો છે છે

એ જ પ્રમાણે એ ત્વ, સત્ત્વ, લિત્ત્વ અજિનાપ્યત્વ આદિ સર્વસાવારણ ધર્મો લઈ ાઈ પણ વસ્તુ વિશે મેં જાણ્યું બગો બો, અને તે ઉપરથી સાત અને એકનત્વ ઘટત્વ આદિ અસાવારણ ધર્મોને લઈને પણ સપ્તભગી ધર્મની રાધાય એ વસ્તુમા વ્યાપક

કે અન્યાયક જોઈજોઈના ધર્મો હોય તે દરેકને ઘઈ તેની ખીજ બાજુ વિચારી સપ્તભગ ધર્મની રખાય

પ્રાચીન કાળમા આત્મા ગૃહ આદિ પદ્ધતિમા નિત્યત્વ અ નિત્યત્વ, સત્ત્વઅસત્ત્વ, એત્ત્વ બદ્ધત્વ વ્યાપ ત્વ અન્યાપ ત્વ આની બામનમા પરસ્પર તદ્દન રિરોધી વાદો આનના એ રાગેનો સમન્વન કરવાની શક્તિમાથી ભગત્ત્વના આવી એ ભગત્ત્વનાએ પણ પાણુ સામ્રિયિક વા તુ રૂપ ધારણુ કર્યું અને સપ્તભગીમા પશ્ચિમન થયુ

સાનથી વધાએ ભગો મલવના નથી માટે જ સાનની સખ્યા પ્તી છે મૂળ ત્રણની વિરિધ સયોજના કરો અને સાનમા અતભાવ ન પામે એવો ભગ ઉપજાવી શકો તે જ નૈન દર્શન સપ્તભગિત્વનો આશ્ર કરી જ ન શકે

આનો દ્વકમા સાર નીચે પ્રમાણે —

૧ તત્કાલીન આનતા રિરોધી વાદોનુ સમીકરણુ કરુ એ ભાવના સપ્તભગીની પ્રેરક છે

૨ તેમ કરી વસ્તુના સ્વરૂપની ચોકસાઈ કરી અને યથાથ જ્ઞાન મેળવુ એ એનુ સાધ્ય છે

૩ શુદ્ધિમા આસના મર્ષ પશુ ધર્મ પરત્વે મૂળમા ત્રણ જ રિક પો સહવે છે અને મમે તેવા શાપિક પવિર્નનથી સખ્યા વધારીએ તોયે સાન જ ઘઈ શકે

૪ જોઈના ધર્મો તેટલી જ સપ્તભગી છે આ વાં અનેકાન દરિનો વિચારવિષય એક પુગવો છે આના દાખનાઓ જે શબ્દ આત્મા વગેરે બાધ્યા છે તેનુ કારણુ એ છેકે પ્રાચીન આર્થ વિચારો આત્માનો વિચાર કરના અને બહુ તો આત્મપ્રામાણ્યની ચર્ચામા શબ્દો લેના

૫ વૈદિક આદિ દર્શનોમા, ખાસ કરી વલ્લભચર્ચનામા 'સર્વ' ના

ધર્મસમન્વત' છે, તે આતુ જ એક રૂપ છે સકળ પોતે વસ્તુને વણવે છે, હતા અનિર્વચનીય કહે છે

૬ નમાણથી બાધિત ન હોય એવું બધું જ સધરી લેવાગો આની પાછળ હિદ્દેશ છે—પત્રી બને તે નિરુદ્ધ મનાતું હોય.

[૬અધિ. ભા. ૨, પૃ. ૧૦૧૨-૧૦૧૪]

મહત્ત્વના ચાર ભગોનો આ યજ્ઞ મળતો નિર્દેશ

સપ્તમગીના સાત ભગોમા શરૂઆતના ચાર જ મહત્ત્વના છે. ૧ પ્રકરે વે. ઉપનિષદ વગેરે મયોમા તથા 'દીધનિકાય'ના ક્ષત્ર જાત સૂત્રમા આના ચાર વિક પોનો ધૂરોજ્વાળો કે એકસાથે નિર્દેશ મળી આવે છે સાત ભગોમા જૈ છેના ત્રણ ભગ છે, એનો નિર્દેશ કોઈના પક્ષરૂપે—મત-ચરૂપે કથાવલ્લેનામાં નથી આવ્યો તેથી શરૂઆતના ચાર ભગ જ પોનાની અનિર્વાચિક શ્રુતિકા ધરાવે છે, એમ નક્કી થાય છે

'અવક્રાન્ત્ય' અર્થે આ બે કેટલીક વિચારણા

શરૂઆતના ચાર ભગોમા એક 'અવક્રાન્ત્ય' નામનો ભગ પણ છે એના અર્થે સબધમા ટૂંક વિચાર કરતા જેતું છે આગમયુગના પ્રારંભથી અવક્રાન્ત્ય' ભગનો અર્થ એવો કરામા આવે છે કે સત્-અસત્ નિત્ય-અનિત્ય વગેરે બે અસોનું એકસાથે પ્રતિપાન કરી શકે એવો મર્ત્યસંદ નહીં એના માટે આતુ પ્રતિષ્ઠા ન કરવાની કષ્ટતા થઈ આવતા વસ્તુ 'અવક્રાન્ત્ય' છે પરંતુ અવક્રાન્ત્ય રાક્ષસો ધનિનાસ લેતા કરેતું પડે છે કે એની બીજી અંગે અનિર્વાચિક વ્યાખ્યા પ્રાચીન શાસ્ત્રોમા છે

૧ આ સાત ભગ આ પ્રમાણે છે (૧) સ્યાઃ અસ્તિ (૨) સ્યાદ્ નાસ્તિ, (૩) સ્યાદ્ અસ્તિ-નાસ્તિ, (૪) સ્યાદ્ અવક્રાન્ત્ય, (૫) સ્યાદ્ અસ્તિ-અવક્રાન્ત્ય, (૬) સ્યાદ્ નાસ્તિ-અવક્રાન્ત્ય અને (૭) સ્યાદ્ અસ્તિ-નાસ્તિ અવક્રાન્ત્ય

ઉપનિષદમાં 'યનો વાચો વિવક્ષતે અપ્રાપ્ય મનસા શદ્' ^૧ એ ઉક્તિ દ્વારા અક્ષરના અર્થને અનિર્વચનીય અથવા વચનાગ્રંથર કહ્યું છે, એ જ પ્રમાણે આત્મારૂપમાં પણ સચ્ચે સરા નિમદ્વિતિ, તથા દુષ્ટો ન વિચ્છદ્ ^૨ વગેરે દ્વારા આત્માના અર્થને વચનાગ્રંથર કહ્યું છે છુદ્ પસા અનેક વસ્તુઓને 'અન્યાકૃત' ^૩ શબ્દ દ્વારા વચનાગ્રંથર કહી છે.

તેન પરપરામાં અનભિવાધ્ય ^૪ ભાવ પ્રમિદ્ છે જે ક્યારેય વચનાગ્રંથર નથી થતા કું માત્ર હુ કે સપ્તમીમાં 'અગત્ય' થી જે અર્થ સેવામાં આવે છે તે જૂની વ્યાખ્યાનુ વા ભિન અને તદ્વચનમાં ખીજી ૩૧ છે.

સપ્તમી સંસારાત્મક જ્ઞાન નથી

સપ્તમી ભી વિચારણા પ્રમ તે એક સનતો નિર્દેશ કરવો જરૂરી છે શ્રી સકરાચાર્યે અક્ષરસૂત્ર ૨-૨-૩૩ના ભાગમાં સપ્તમી ભી 'સંસારાત્મક જ્ઞાન' તરીકે નિર્દેશ કર્યો છે શ્રી ગણાનુભવાયે ^૫ ખજુ એમનુ જ અનુભવ કહ્યું છે જે તો થઈ ગ્રાનીન ખરનમગ્નપ્રધાન આપ્ર વિષિ યુગની વાન પત્ર જેમાં તુતના મક અને આપક અધ્યયન કરવામાં આવે છે એવા નવા યુગના વિદ્વાનોના આ સબધી વિચાર જાણુવા જોઈએ કે એ બી ધ્રુવ જેઓ ભારતીય તેમ જ પાશ્ચાત્ય તત્ત્વજ્ઞાનની બધી શાખાઓના પારદર્શી વિદ્વાન હતા—ખાસ કરીને શાકર વેદના વિશેષ પદ્ધતિની હતા—નેઓએ પોતાના 'તેન અત્ત સાદ્ય' ^૧ ભાગ્યમાં રજા કહ્યું છે કે સપ્તમી એ કઈ મશય જ્ઞાન નથી એ તો સત્યના જી. જી. નગરના અવરોધનુ નિર્ણય

૧ તત્ત્વગીય ઉપનિષદ ૨-૪

૨ આચાર્ય સૂ. ૧૭૦

મન્નિવનનિશ્ચય સૂ. ૬૩

૪ વિરોચાચર્યકથા ૧૪૧, ૪૮૮

૫ આપ્તો મમ ૫ ૬૩૩

કરાવતી એક વિચારસ ણી છે શ્રી નમદાસ દર મહેના, જેઓ ભારતીય સમગ્ર તત્ત્વજ્ઞાનની પરપગઓ અને આસ કરીને વેદ વેદાની પર-પગઓના અસારા જ મૌનિક નિદ્ધાન હતા અને જેઓએ 'વિદ તત્ત્વજ્ઞાનનો હનિદામ વગેરે અનેક અભ્યાસપૂર્ણ પુસ્તકો લખ્યા છે, તેઓએ પણ (પૃ ૨૧૩-૨૧૬) સપ્તમગીનુ નિરૂપણ મિનદુલ અસામ્પ્રદાયિક દષ્ટિએ દર્શુ છે જે નાચરા જતુ છે સર સર્પ વી ગધા, સ્તુન,^૧ જે દામયુખા^૨ વગેરે તત્ત્વચિત્રોએ પણ સપ્તમગીનુ નિરૂપણ જૈન દષ્ટિમિદુને બગબર મમજીને જ દર્શુ છે

[દશોચિ૦, ખ૦ ૨, પૃ૦ ૫૦૩-૫૦૪]

૧ ઇન્ડિયન ફિલોસોફી વો ૧, પૃ૦ ૩૦૨

૨. એ હિન્દુરી એફ ઇન્ડિયન ફિલોસોફી વો ૧, પૃ૦ ૧૭૨

પ્રથમ અને સમ

ભારતીય તત્ત્વચિંતારને મળ્યું છે ત્યાં લગી એમ કહી શકાય કે એ તત્ત્વચિંતારના ઉદ્ભવપ્રાપ્તિને બુદ્ધિ છે એક છે મ્હારામાં, અને બીજું છે પ્રકૃતિ અથવા પદ્ધતિ જ્ઞાન અને બીજું જ્ઞાન.

મત્તાતુ પ્રેરક તત્ત્વ 'સમ'

કોઈ અજ્ઞાત મગમા મનુષ્ય પોતાની જાન વિશે વિચાર કરતા પ્રેરકો હું પોને શું હું ? કેવો હું ? અને બીજા કોઈ અર્થે મારા એ મળ્યું છે ? એવા પ્રશ્નો એ ઉદ્ભવ્યા આજે ઉત્તર મેળવવા તે અત્યુચ્ચ થયો ના. અને પોતાના સંતોષનો પશુભાવે જાણ્યું કે હું મેક મનેન તત્ત્વ હું અને બીજા પ્રાણીવનમાં પણ એવી જ નેનના છે આ વિચારે તે પોતાની જાન અને બીજા પ્રાણીવન વચ્ચે નમનાનું જ્ઞાન કમ મુ એ જ્ઞાનમાંની સમભાવના વિરિધ અર્થે અને તેની મુખિત્વો તત્ત્વચિંતારમાં જન્મ થયા બુદ્ધિના આ વહેજને તમ તરીકે બોધાવવામાં આવે છે

'અર્થ' અને તેના વિરિધ અર્થે

બુદ્ધિ બીજા પ્રત્યક્ષજ્ઞાન બાજુ પ્રકૃતિ છે જેનો વિશ્વપ્રકૃતિની વિરિધ બાજુઓ ધનનાઓ અને તેના પ્રેરક જગા તરફ આકર્ષણ દતા તમને એમાંથી કવિત્વની કદા કે કવિત્વમય ચિંતનની, બુધ્ધિ લાધી ॥ ત નમનેના જે મિત્તે ઉપાના ઉત્પાસને = અને તેમાં

ચક્રારી દશનનુ સવેદન ગ્રીયુ તેણે ઉપાગો એ રક્તરસા તરુણીરૂપે ઉપાસ્યતામાં ગાઈ સમુદના બિજ્જતા તરંગો અને તોફાનો વચ્ચે નૌકા યાત્રા કરતા નહવે ના જે કવિને સમુદના અધિદાસ વરુણનુ નિદાણદાર તરીકે સ્મરણ થઈ આવ્યુ તેણે વરુણમુકતમાં એ વરુણદેવને પોતાના સર્વશક્તિમાન રત્નાણુદાર લેખે સ્ત થો જેને અગ્નિની જ્વાળાઓ અને પ્રભાસ રક્તિઓનુ શેમાયક સવેદન થયુ તેણે અગ્નિનાં સૂક્તો રચ્યા જેને ગાઈ અધેશરવામી ગત્રિનુ શેમાયક સવે ન થયુ તેો રાત્રિમુક્ત રમ્યુ એ જ ગીતે વાક્ય રૂપ કાળ આદિ મુખો વિશે કી શકાય. પ્રકૃતિના એ જુદા જુદા પાસા હોય તેમાં ગાઈ દિવ્ય સર્વે દોષ, અગર એ બધા પાળા ગાઈ એ જ પરમગુરુ તત્ત્વ દોષ પણ આ જુદા જુદા કરિઓએ કરી પ્રાર્થનાઓ દમ્યમાન પ્રકૃતિના કોઈ ને ગાઈ પ્રતીકને આશીર્વાદની છે આરી જુલ જુલ પ્રતીકિને નિર્ણયી પ્રાર્થનાઓ પ્રદા રૂપે ઓળખાવાતી

બ્રહ્મના આ પ્રાથમિક અર્થમાયી કમે કમે અને- અથો ક્ષિત થરા જે યજ્ઞોમા આ સૂક્તોનો વિનિયોગ થતો તે પણ 'બ્રહ્મ' કહેવાયા તેના નિરૂપક બ્રહ્મો અને વિવિરિધાન કુન્નાર પુરોહિતો પણ બ્રહ્મ બ્રહ્મા કે બ્રાહ્મણ તરીકે વ્યવહારાયા આ પ્રાચીન કાળમાં જ પ્રકૃતિના એ વિરિધ પાસાઓ ને દિવ્ય સર્વે એ બધાં એક જ તત્ત્વરૂપે પણ ઓળખાવવામાં આવ્યા અને નમ્નેત્યા પ્રથમ મળ્યામાં જ અપદ દશાવવામાં આવ્યુ છે કે હમ મિત વરુણ અગ્નિ દંત્યાદિ જુલ જુલ નામોવી જે સ્વચાલ અને ચનાર છે તે તો હેવે એ જ તત્ત્વ છે અને તે તત્ત્વ એને સર્વ આમ પ્રકૃતિના અને પ્રતીક કેવટે એક સત્કૃપ પરમ તત્ત્વમાં વિશ્રામ પામ્યા અને એ વિશ્રામ અને- રીતે આગળ વિશ્રમતો આ વિશ્રમ તો ગયો

અમળ અને બ્રાહ્મણ વિચારધારાની એક ભૂમિકા

સમભાવના ઉપાસકો ગમન ને ગમણ કહેવાયા સંસ્કૃતમાં એનું ઘમન અને ઘમણ એવું રૂપાંતર થયુ છે પણ સમ શબ્દ સંસ્કૃત જ

હોઈ તેનું સંસ્કૃતમાં સમન એવું રૂપ બને ॥ પ્રજ્ઞાનના ઉપાસકો અને વિતકો પ્રાક્ષણ કહેવાયા પહેલે વર્ગ મુખ્યપણે આત્મનશી રહ્યો બીજાને વર્ગ નિશ્ચયપ્રતિભાથી પ્રેરણા પામેનો અને તેના જ પ્રતીકો દ્વારા સન્મનન તત્ત્વ સુધી પહોંચેનો તેથી મુખ્યપણે પ્રતિનિધી રહ્યો આ રીતે જ ને વર્ગની શુદ્ધિનું આદ્ય પ્રેરક સ્થાન જુદું જુદું હતું, પૃથુ જ ને વર્ગની શુદ્ધિના વહેણે તો પ્રાઈ અતિમ સત્ય જાગી જ વળે જતા હતા.

વચના અનેક જાણાઓમાં આ જ ને વહેંચેલી રીતે ફટાવી કે ફટાયા જેવી લાગતી. ક્યારેક એમાં સઘર્ષ પણ જ મને પછી સમને આત્મનક્ષી પ્રવાહ છેવટે સમગ્ર વિશ્વમાં ચેતનનત્ત્વ છે, અને એનું તત્ત્વ બધા દેહધારીઓમાં અવભાવે સમાન જ છે એ આપનામાં વિરમ્યો, તેથી જ તેણે પૃથ્વી પછી અને વનગપતિ મુખ્યામાં ચેતનતત્ત્વ નિર્માણનું અને અનુનત્ત્વ બીજી બાળુ પ્રતિનિધી બીજા વિચારપ્રવાહ વિશ્વના અતેષ બાજુ પાસાઓને સ્પર્શિતો સ્પર્શિતો અતર તરફ વળે અને એણે ઉપનિષદમાં એ સ્પર્શપણે સ્થાપ્યું કે જે અખિન વિશ્વના મૂળમાં એ સત્ કે પ્રજ્ઞા તત્ત્વ છે તે જ દેહધારી જીવન્યક્રિયામાં પણ છે આમ પડેના પ્રવાહમાં અખિનત ચિત્તન સમગ્ર વિશ્વના સમભાવમાં પરિણમ્યું અને તેને આધારે જીવનનો આચારમાર્ગ પણ ગોઠવેલો બીજી બાળુ વિશ્વના મૂળમાં દેખાયેલું પરમ તત્ત્વ તે જ અખિનન હતું છે જીવન્યક્રિયા એ પરમ તત્ત્વથી બિન્ન છે જ નહીં, એવું અત્યંત પણ સ્પષ્ટપણે અને એ અદ્વૈતને આધારે જ અનેક આચારોની યોગના પણ યઈ મત્રા અને અદ્વૈતપુત્રાના પ્રભવચ્ચાનો જુદા જુદા, પણ છેવટે તે જ ને ત્રારો એ જ મહાસમુદાયમાં મત્રે છે તે જ પ્રમાણે આત્મનક્ષી અને પ્રતિનિધી બન્ને વિચારની ધારાઓ અતે એક જ ભૂમિકા ઉપર આવી મળી જો દેખાતો દોષ તો તે માત્ર શામ્ભિક અને જાનુ જાનુ લે વચના જાણામાં સઘર્ષને પશિણામે ઉપનયન થયેના સંસ્કારોને કારણે

સાશ્વત વિરોધ છતાં એનાની પ્રેરક પરમાર્થદષ્ટિ

એ ખુરુ છે કે અમાજમા, સાલોમા અને શિનાનેખ આદિમા પણ ઘણા અને સમગ્ર આસપાસ પ્રવર્તેલાં ચિંતાર અને આચારના બેદો કે વિરોધોની નોંધ છે. આપણે જોઈ પિંડા જૈન આગમો અને અગોક્તના શિનાનેખો તેમ જ જીવન અનેક અથોમા આદિમા અને અમલ્ય એ એ રંગોનો ઉપેક્ષા જોઈએ છીએ મદાભાવકાર પત જનિએ આ બે ને વગો શાશ્વત વિરોધીરૂપે પણ નિર્દેશ્યા છે આમ છતાં ઉપર કહેલામા આનુ છે તેમ, એ બન્ને પ્રવારો પોતપોતાની રીતે એક જ પરમ તત્ત્વને સ્પર્શે છે એવું પ્રતિપાલન કરામાં આવે તો એ કઈ દષ્ટિએ? આ પ્રશ્નો ખુલાસો કરી વિના તત્ત્વજિગ્ઞાસા સંતોષાવ નહીં.

એ દષ્ટિ તે પરમાર્થની પરમાર્થદષ્ટિ કુળ જાતિ, વશ, ભાષા, ક્રિયામા અને વેશ આદિના બેદોને અનિકમી વસ્તુના મુજગત સ્વરૂપને નિર્વાર છે એટલે ને સહેજે અનેક કે સમગ્ર જાતી જ વગેરે એ અવદાગમા જમા થયેના બેદો અને વિરોધો સમજાયો તેમ જ તેના અનુગામીઓમા પ્રવર્તેલા, અને ક્યારેક તેમાથી સંઘર્ષ પણ જ મેળે એ સંઘર્ષના મુચક આદિમા અમલ્ય વગોના બેદોની નોંધ તો સચારાઈ પણ એની માથે માથે પરમાર્થદષ્ટિને પામેલ એવા પ્રાગ ખુરુઓએ જ એકથ જોયું કે અનુભવ્યુ તેની નોંધ પણ અનેક પરપરાના અરો રાસોમા સચારાઈ કે જૈન આગમો કે જેમા આદિમા અરો અમલ્ય વગોના બેદોનો નિર્દેશ છે તેમા જ સાચા આદિમા અને સાચા અમલ્ય સમી કર્યુ જોરા મગે છે જોઈ પિંડામા પણ એવું જ સમીકરણ છે મનમારતમા વ્યામે અરો સચો સાચા આદિમાની વ્યાખ્યા સાચા અમલ્ય રૂપે જ આપી છે નનપર્મા અગમગરૂપે અવતરે નહુરે ગાયો આદિમા થાય એવો પ્રશ્ન યુનિવર્સિને પૂછ્યો છે ઉત્તરમા યુનિવર્સિના મુખે મદપિ વ્યામે કર્યુ છે કે દરેક જન્મ લેનાર મહત્ત પ્રાણ છે મનુના શરૂ થાઈ વ્યામે સમર્થન કર્યું ■ કે પ્રજામાત્ર સકરજન્મા

છે, અને સદૃશત્વમે શક્ર એ જ મયાદાહુથી પણ ચરિયાતો છે
અગ્નિમા સચ્ચરિત્ર અને પ્રજા હોય ત્યારે જ તે સાચો બ્રાહ્મણ
બને છે આ ચર્ચપરમાયદર્શિ ગીતામા પ્રગ્ન પ નો અનેકધા ઉલ્લેખ
આવે છે સાથે જ સમ પ પણ ઉચ્ચ અથવા મને છે વજિરતા
મમંચિત્ર । એ વા ર તો મનુ જાણીતુ છે સુતનિશાન નામના બૌદ્ધ
પ્રથમા એ પરમદૃશ છે તેમા બારપૂવક કેન્દ્ર છે કે બીજા જીવન્તા
કે બોગા, અને દુ મે એ પ માયદર્શિ નથી

મયા અને બ્રહ્મપુરાના પ્રથમરચાતો જુ । પમુ તેમજુ મિનન
ગ્ધાન એ બ્રામ હતા બન્ને મનનીઓના પા જુ । કિશારાની
વમનીઓ જુગી ભાષા અને બાચામે પણ જુ । આ જુલર્થમા જ
આપવ્યા રહનાગઆ મિનનગ્ધાનની એમ્નાને નેઈ નથી રાખ્તા તેમ
હતા એ એમ્ના તો સાચી જ છે એ જ રીતે મિનન મિનન પ્રથમ
ગ્ધાનથી હૃદયમેવ રિચાગ્રપ્રચાદા મિનન મિનન રીતે પોતાવાને રીમે
એના ન્યૂન આરતપુમા રાવતા અનુભામીઓ બ ને ત્રવારેતુ સમી રહુ
નેઈ નથી રાખ્તા પમ એ તથ્ય અમધિત છે એને જ્ઞેનાર પ્રતિમા
રાન પુત્રો અમરે અમરે અવતરતા જ ના છે અને તે બધી જ
પ રાખ્તોમા

સમન્ત મે મુાનેખ રેરા જ્ઞા જ્ઞેન અને બૌદ્ધ જ્ઞેવી અમા ।
પ પરાઓમા બ્રહ્મચર અને બ્રહ્મચરિ । શમે એમ્ના બધા પ્રચનિત
થયા છે કે તો એ પગપગારી છગ પાગી શકાય તેમ છે જ નહી
એ જ રીતે અન્ન તત્ત્વનો મુાનેખ ધરાતવાર વચમા પણ સમ પ
એરી રીતે એક મ થયુ છે કે તેને બ્રહ્મભાવથી કે જ્ઞાહી ચિનિથી
વિખૂદ પાડી રાકાર તેમ છે જ નહી

પ્રાચીન કાગરી જ ચારી આરંભી મા પરમાર્થદર્શિ ઉત્તર
કાગમા પમ કાળગૂર્વક પોતાની રહી જ રાજા પણ
સમ પે બૌદ્ધ એવા વમુજધુએ

મમલો માગ' વ્રાહ્મણ્યમેવ તત્ત્વ' એના જ્યેષ્ઠ બધુ અસંગે પણ એવી મનનમની સૂચના કયાક કરી છે

પરમાર્થદષ્ટિની આ પરપરા સાપ્રદાયિક ગણાય એવા નરસિંહ મહેનામાં વ્યક્ત થઈ છે આખા વિશ્વમાં એ તત્ત્વરૂપે એમણે હરિનુ કીર્તન કર્યું અને પછી એ હરિના ભક્ત વૈષ્ણવજનના એક લક્ષણરૂપે 'સમ દિત્તે તૃપ્ત્યાત્યાગી' એમ પણ કહ્યું એ જ રીતે સાપ્રદાયિક મનાના ઉપાધ્યાય યોગિજ્ઞયજ્ઞએ પણ કહ્યું કે સમત્વ પ્રાપ્ત કરવું એ જ શ્રદ્ધપદની પ્રાપ્તિ છે

છે ને આ પરમાર્થ આ જ્યારેદરદષ્ટિનો એ તેમ જ પરમાર્થ દષ્ટિની યથાથતા જે એ બી ધ્રુવે પણ સારી છે એ બ્રાહ્મણીના દાથનુ ભોજન તેમણે ન સ્વીકાર્યું ત્યારે તેમણે કહ્યું કે આ તો મારો એ- કુટુંબગત નાગર સંગ્રહ છે, એનું વાગ્દર્શિત્વ જુ તર્કસિદ્ધ માનતો જ નથી માત્ર સંગ્રહો અનુસરુ છું એટલું જ ખરી દષ્ટિ એમણે બીજો ગ્રંથો નિર્ધારી છે જૈન આગમ સૂત્રનાગની પ્રમાણના નખના તેમણે કહ્યું છે જૈન (શ્રમણ) થયા વિના બ્રાહ્મણ' થયાનું નથી અને 'બ્રાહ્મણ' થયા વિના 'જૈન' થયાનું નથી તાત્પર્ય કે જૈન ધર્મ; તત્ત્વ દર્શિયોને અને મોક્ષતિઓને હતામાં છે આ બ્રાહ્મણ ધર્મનું તત્ત્વ વિશ્વની નિરાળતા આત્મામાં ઉતારવામાં છે'

આના સંક્ષેપ ઉપગ્રંથી આપને એનું પામી શકીએ છીએ કે ભુદ્ધિ ડેન' એ જ મન્યમા વિશે છે અને સાથે એ પણ જમણ મન્યો છીએ કે વ્યવહારના ગમે તેટલા જો. આ નિરોધો અમિતત્વમાં દાય હતા પ માથેદર્શિ કદી ચોપાતી નથી

[મુશ્કરાની સાદૃશ્ય પરિત ના સને ૧૮૫૬ના એકાદમે
જરમા અમ ત્વા મા ભરણેન અધિવેરાનના તત્ત્વજ્ઞાન
વિભાજના પ્રમુખ તરીકે આરોણ ભાવજીભાણી]

ચાર સમ્બાધ્યો

[૧] મધ્યમ સ્થા ચતુર્વિધ ૧૫

ભગવાન મહાવીરે જ્યારે વર્ણવધનનો હેતુ જાણી મુખ્યો ત્યારે ત્યાગના દટિમિકુ ઉપર પોતાની સ યાના વર્ગો પાડ્યા મુખ્ય મે વર્ગ એક ધર્માર અને કુટુમ્બીના રિવાજો કરતો અન્યાર વર્ગ અને ખીન્ને કુટુમ્બીનામા રાચનાર મ્યાનનક અગારી રર્ગ પટેનો વર્ગ પૂર્ણ ત્યાગી એમા સ્ત્રી અને પુત્ર । બ ને આવે, અને તે સાધુ સાધ્વી કહેનાર ખીન્ને વર્ગ પૂર્ણ ત્યાગનો જે વાગ એમા ખલુ ખી જો પ્રુદા બન્ને આવે જો તે શ્રાવ - શ્રાદિમ કહેનાર આ રીતે ચતુર્વિધ સ રચવગ્યા—અથવા આત્મલુ- પથના પ્રાગી । સમ્બનો નવેમગ ઉપયો । શ્રીએ તો ચતુર્વિધ વર્ણ- મરગ્યા—૮૩ થઈ સાધુસધની વ્યવગ્યા સાધુઓ કરે એના નિયમો એ સધમા અત્યારે પણ છે અને શાસ્ત્રમા પણ બહુ સુદ્ધ અને અવગિયન રીતે મુખોના છે સાધુમધ ઉપર શ્રાવકસધનો અકુલ નથી એમ જાઈ ન સમજે પ્રે નિરિસીલ સારુ ગર્વ કરવા સાધુ સવ અવન ન છે પણ કાલ્ય બૂન દેખાય અથવા તો મનભેદ હોય અથવા તો સારા મર્મમા ખલુ ખાસ મ ની અપેક્ષા હોય ત્યા સાધુસધે પોતે જાતે જ શ્રાવકસધનો અકુલ પોતાની દૃષ્ટાવી જ ગ્રીકોનો છે એ જ રીતે શ્રાવકસધનુ બધારણ ધર્મી રીતે જુદા હોવા છતાં તે સધુસધનો અકુલ ગ્રીમરતો જ આ યો છે—આ

રીતે પરપૂર્ણ સંસ્કારથી એ જ ને સધો એકદર કિતકાર્ય જ કરતા આયા છે

[હાનિ ૦ જા ૦ ૧, ૫ ૩૭૭-૩૭]

[૨] સાધુસંસ્થા

આજની સાધુસંસ્થા ભગવાન મહાવીરને તો આભારી છે, પણ એ સંસ્થા તો એથીજે જૂની છે ભગવતી જેવા આગમેમા અને ખીજા જૂના ગ્રંથોમા પાર્શ્વપત્ય એટલે પાર્શ્વનાથના શિષ્યોની વાતો આવે છે તેમાના કેનાક ભગવાન પામે જતા અચકાય છે કેનાક તેમને ધર્મવિરાધી સમજી પડે છે કેટલાક ભગવાનને ભરાવરા કે તેમની પરીક્ષા કરના આતર તરફનરેના પ્રતો કરે છે પણ તેને એ પાર્શ્વપત્યની પરપરા ભગવાન મહાવીરની સિયપરપરામા મા તો સમાર્પિત જાય છે અને કા તો તેમાજે કેટલોક સડેલો જા. આપો આપ ખરી જાય છે અને એકદર પાછો ભગવાનનો સાધુસંધ નરે રૂપે જ જિભો થાય છે તે એક સંસ્થાના રૂપમા ગોઠવાઈ જાય છે

જહાપજી બરેતુ બધારજી

તેના રહેલીકરણીના અન્સપરસના વદવારના અને જર્જોના નિમો ધગય છે એ નિયમના પાનન માટે અને એમા માર્ગ ભગ કર તો મેને શાસન કરવા માટે સુચવચ્ચિત રાજતત્ત્વી પેઠે એ સાધુસંસ્થાના નજમા પણ નિયમો ધગય છે નાનામોટા અધિારીઓ નિમાય છે એ બધાના કામેની મપાત અઘય છે સધમચિર, ગન્ધમચિર આચાર્ય, ઉપાચાર્ય પ્રવતક ગળી રોરેની મર્યાદાઓ અરસપ મના ચરદાગ, કામના વિભાગો, એકજી નની તકગરના ફેસનાઓ એ ખીજા ગન્ધની અર કે એખીજા શુરુની પાસે જવા આવવાના, નીખવાના આદાર વગેરેના નિયમોનુ જે વર્ણન હેસરોમા મળે છે, તે જોઈ સાધુસંસ્થાના બધારજી પરત્વેના આચાર્યોના જહાપજી વિગે માન હપન્ન થયા વિના રહેતુ નથી એટલુ જ નહિ, પણ આજ

ઝાઈ પણ મદની સમ્માને પોતાનું બધાંજી બાંધવા અથવા વિચાર
કરવા માટે એ સાધુસમ્માના બધાંજીનો અન્યાસ ન. જ મ ગા
થઈ પડે તેમ મને સ્પષ્ટ લાગ્યું છે

ભિક્ષુની ૧૫ અને તેની બૌદ્ધમધ ઉપર અસર

આ દસના ચારે ખુલાખા સાધુમ યા દેનાઈ મઈ હતી બગ
વાનના અમિત્વ દમિતાન ચી દગ્ગર બિનુ ચી હીસ દગ્ગર
ભિમબીઓ દોવાનુ કથન છે તેમના નિર્વાણ પડી એ સાધુસમ્માના
દેતો ઉમેગ થો ક દેતો ધગગ થો તેની ના મસ વિગત આપ ની
પાને નથી હતા એમ લાગે છે કે લાવાન પડીતી અમુક સતીઓ
મુધી તો એ સમ્માના ધગડા નાનો જ થો કાય રધારો થો
દગે સાધુસમ્માના સ્ત્રીઓને ધ્યાન માઈ ભગવાન મનાડી જ પડવા
નથી આપ્યું તેમના પહેનાર ભિક્ષુ ડીઆ ગૈન સાધુસધમા હતી અને
નીન પતિનાજક પથોમા પગ હતી હતા પણ એનું તો ખરું જ
કે ભગવાન મનાડી પોતાના સાધુમધમા સ્ત્રીઓને ખૂમ અવમજા
આપ્યો અને એની વ્યવસ્થા વધારે મજબૂત મગી એનું પરિણામ
બૌદ્ધ સાધુસધ ઉપર પણ થયું શુદ્ધ ભગવાન સાધુસધમા સ્ત્રીઓને
ધ્યાન આપવા દગ્ગતા ન જતા પણ તેમને હવે સાધુસધમા
સ્ત્રીઓને ધ્યાન આપવું થયું આ તેમના પવિર્નનમા ગૈન સાધુ-
સરથાની દાઈ અસર અવસ્ય છે એમ વિચાર કરતા લાગે છે

સાધુનુ ધ્યેય જીવનશુદ્ધિ

સાધુ એટલે સાધન સાધ એટલે અમુ ધ્યેની સિદ્ધિ માટે
સાધના કરનાર તે ધ્યેયનો એ તાર ગૈન સાધુઓનું ધ્યેય મુખ્યપત્રે
તો જીવનશુદ્ધિ જ નહીં કરવામા આવેતું છે જીવનને શુદ્ધ કરવું
એટલે તેના બધો તોના મજા તેના વિશેષો અને તેની સકુચિત
તાઓ ટાળવી ભગવાને પોતાના જીવન માર્ગત સમજાવેને એવે
પદાર્થપાઠ ધીખ્યો છે કે જ્યાં મુધી પોતે પોતાનું જીવન અતમુખ

ચર્ધ તપાસી ન લે, શોધી ન લે, પોતે વિચાર અને વર્તનમાં સ્થિર ન થાય, પોતે પોતાના ધ્યેય પરત્વે સ્પર્ધ જાન કરે ત્યાં સુધી તે બીજાને શી રીતે દોરી દો? ખાસ કરી આધ્યાત્મિક જીવન જેવી મહત્વની બાબતમાં જો આઈની દોરવણી કરવાની હોય તો પડે ના— એટલે કે બીજાના ઉપદેશક અથવા ગુરુ ચલા પડે ના— પોતાની જાનને જો બાબતમાં ખૂબ તૈયાર ઝગી લેવી જોઈએ એ તૈયારીનો સમય એ જ સાધનાનો સમય બની સાધના માટે એકાંત જગ્યા, ગેદીઓ અને બીજા લોભથી અવગણ, ઈં પણ સામાજિક કે બીજી ખટ પટમાં માથું ન મારનાપણ અમુક મારના ખાનપાનના અને રહેણીપણીના નિસ્તો—એ બધું મોજાયેલું હતું.

અનાતર અને લોકાપકાર

એ સરથામાં એના અમાધારણ પુરુષો પાયા છે કે જેમની અતદર્શિ અને મુક્તિ વિચારણા કાયમ હતી એવાક એવા પણ થઈ ગયા છે કે જેમની બદિર્દશિ તો હતી જના અતદર્શિ પણ મુખઈ ન હતી કાક એવા પા થઈ ગયા છે કે જેમનામાં અતદર્શિ નહિત્વ અથવા તદ્દન ગોણુ થઈ હતી અને બદિર્દશિ જ મુખ્ય થઈ ગઈ હતી ગમે તેમ હો પતા એ- બાણુ સમાજ અને જીવન તરીકે જૈનપણનો વિસ્તાર થનો ગયો અને એ સમાજમાંથી જ સાધુઓ થઈ સરથામાં દાખન ચતા ગયા અને બીજા બાણુ સાધુઓનું નિસર્ગિયાન પણ ધીર ધીર બનાવતું ચાલુ જગનો ટેકરીઓ અને તારની બદારના ભાગમાંથી માનુશજ પો નિસર્ગિયા આપતો મો સાધુમન્યામે જાસમુદારના ગ્યાન નઈ અનિચ્છાએ લો નિસર્ગિયનિય એવા દોશ મીકાના હોય તો તેની સાથે જ તે સરથાએ લોભમાં કે ૧૫ પોતાના ખાસ ગુણો પણ લખન કરી છે અને તેમ કરનાનો ભગીરથ પ્રયત્ન કર્યો છે જે કેનાક ત્યાગીઆ માત્ર અતદર્શિવાળા હતા અને જેમણે પોતાના જીવનમાં આધ્યાત્મિક

શાંતિ સાધી હતી એવાઓના શુભ અને શુદ્ધ કૃત્યની નોંધ તો એમની સાથે જ ગઈ, કારણ કે એમને પોતાના જીવનની યાદી બોમ્બઓને સોંપવાની કશી પડી જ ન હતી પણ જેઓએ અતર્દાસિ હોવા છતાં કે ન દોરા છતાં અગર ઓઝીવતી દોવા છતાં, લોકમાનસ પોતાના પ્રવલ્નને ફાળે આપેનો હતો એની નોંધ આપણી સામે વળતિપિમા લખાવેલી છે—એકવારના માસભોજ અને મઘપારી જન સમાજમાં જે માસ અને મઘ તરફની અરુચિ અથવા તેના સેવનમાં અધમશુદ્ધિ ઉપન્ન થઈ છે તેનું એક કાર્ષ સાધુસંસ્થાને જાણે ઓછું નથી સાધુસંસ્થાનું રાત્રિવસ એક કામ તો આત્મા જ કરવું કે તેઓ ત્યાં જાય ત્યાં સાત વ્યસનના ત્યાગનો શબ્દથી અને જીવનથી પાર્થિવાક શીખવે માસનો નિરંકાર ઘરની કૃત્યા અને વ્યભિચારની અપ્રતિગતે તેમ જ અઘર્યર્થનું બહુમાન—આપણું વાતાવરણ લોકમાનસમાં ઉતારવામાં જૈન સાધુસંસ્થાનો અસાધારણ ફાળે છે એની કાર્ષ ના પાત્રી સકે નહિ

[૬અધિ. ૦ લા. ૧ પૃ. ૪૧૨ ૪૧૬]

[૩] તીર્થસંસ્થા

જ્યાં ધાર્મિક આત્માઓનો કાર્ષ પણ મળેલ રહ્યો દોર અગર જના કુચરતી નુ રતા દોષ અથવા એ બેમાથી એક ન દોષ છતાં જ્યાં કાર્ષ પૈસાદારે પુ કળ નાણું ખરચી હમાગતની સ્થાપત્યની મૂર્તિની કે એવી કાર્ષ વિશેષતા આણી દોષ ત્યાં ઘણેભાગે તીર્થ દીખા થઈ જાય છે ગામ અને શહેરો ઉપરાંત મધુ તં નદીકાંઠા બીજા જગ્યા રહો અને નાનગોટા પહાડો એ જ મોટેભાગે તીર્થ તરીકે પ્રસિદ્ધ છે

જૈન તીર્થો જગ્યાશર પાસે નથી આત્મા એમ તો નથી જ મું ૨ તીર્થો મગા જેની મહત્તી નીને મિનારે અને બીજા જગ્યાસરો પામે આવેલા છે તેમ જગ્યા ધ્યાન પરત્વે જૈન તીર્થની ખાસ વિશેષતા પહાડોની પસ ગ્રીમા છે પૂર્વ કિડુઆન ૨ પશ્ચિમ કિડુઆન દક્ષિણ

દિદુગ્તાન કે ઉત્તર દિદુગ્તાન—જ્યાં જાઓ ત્યાં જૈનોના પ્રધાન તીર્થો ટેકરીઓ અને પહાડોની ઉપર જ આવેલા છે માત્ર સ્વેતાગર મત્ર ૧૫ જ નદિ પણ દિગ્ગર સમ્રાજ્ય સુધ્ધાની મ્થાન પરત્વે ખાસ પસંદગી પાડોની જ છે જ્યાં સ્વેતાગરને જગા પણ સળધ નથી, અગરજ્વર નથી એવા કેટલાક ખાસ દિગ્ગરના તીર્થો દક્ષિણ દિદુગ્તાનમાં છે અને તે પણ પહાડી ભાગમાં આવેલા છે આ ઉપરથી એટલું જ ક્ષતિ થાય છે કે તીર્થના પ્રાણનું સતપુરુષોનું મન કેવા કેવા સ્થાનોમાં વધારે લાગતું અને તેઓ મ્ધ જાતના મ્થાનો પસંદ કરના વર્ગી ભક્તનર્ગ લોકો કે મનુષ્યનાં દો તેમને એજાત અને કુરંગી સુરંગ કેવી ગમે છે એ પણ એ તીર્થસ્થાનોના વિકાસ ઉપરથી જાણી શકાય છે ગમે તેનું ભોગમય અને ધર્માનિષ્ઠ જીવન માલ્યા પડી પણ છેવટે અથવા ત્યો વચ્ચે કપારેક કપારેક માણસ આરામ અને આનંદ માટે ક્યા અને કેવા સ્થાન તરફ દૃષ્ટિ દો તે છે એ આપણે તીર્થસ્થાનોની પસંદગી ઉપરથી જાણી શકીએ છીએ

તીર્થના વિશ્વસમાં મતિપ્રમાણનો વિકાસ છે અને મૂર્તિપ્રચારની સાથે જ મૂર્તિનિર્માણુજ્ઞા તેમ જ મ્થાપત્યુજ્ઞા મકળાયેલા છે આપણા દેશના સ્થાપત્યમાં જે વિશેષતાઓ અને જે શૈલ્યતાઓ છે તે તીર્થસ્થાનો અને મૂર્તિપૂજાને જ મુખ્યપણે આભારી છે ભોગસ્થાનોમાં સ્થાપત્ય આનુ છે ખરું, પણ તેનું મૂળ ધર્મસ્થાનો અને તીર્થસ્થાનોમાં જ છે દેવદ્રવ્યના સ્વચ્છની સુંદર વ્યવસ્થા

જૈનોના તીર્થો એ કાઈ જે-પાય કે વચા ૧૫ પછી સેકડોની સખ્યામાં, અને તે પણ દેશના કાઈ એક જ ભાગમાં નદિ, પરંતુ જ્યાં જાઓ ત્યાં ચારેતરફ મળી આવે છે એ જ એક વખતના જૈન સમાજના વિસ્તારનો પુરાવો છે જૈન તીર્થોની ખાસ એક સરચા જ છે ધરમદિશ અને તદ્દન ખાનગી માનિડીના મદિરોને બાબુએ મૂકીએ તોપણ જેના ઉપર નાનાભોટા સઘની માનિડી હોય, દેખરેખ હોય

એવા સધમારિખના મંદિરના નાનાભોટા બાગે હોય છે એ બાગે
 રોમાં નાનાનુ ખાસુ બહોળા હોય છે જે દેવ-ચ કહેતાય છે એમાં
 સગ નથી કે આ દેવ-ચ એકદુ પ્રવામાં તેની સારમભાગ ગમ્ય
 વામાં અને તે ભરખાઈ ન જાય તે માટે ચાપતા દયાને વેવામાં જોન
 સધે ખૂન ચાતુરી અને ઈશ્વરની રી વાપરી છે દિદુઆનમાંના બીજા
 ઈર્ષ સંપ્રત્યાના દેવ-ચમાં જોન સંપ્રત્યાના દેવ-ચ જોટલી ચોખવટ
 તમે જાણે જ જોગો એ જ રીતે દેવ-ચ એના ઉદ્દેશ મિત્રાર બીજો
 કથાય ખચાર નદિ વેગદાય નદિ અને ઈર્ષ એ પચાતી ન જાય એ
 માટે પશુ જોન સધે એક નૈતિક અને વ્યાજગિ સુદ વાનાવગ્નુ
 જીવુ ક્યું છે

જાણવા જેની જાણતો

તીથસરથા સાથે મુનિનો મહિતો બારનો અને સધ
 નીકળવાનો એ ચાર ભારે મનોગજક અને મરના દનિમાં છે
 લાકડા ધાતુ અને પથ્થરે મુનિ અને મરિયા કેરી કેરી રીતે કરા
 કયા જમાનામાં, એવો કેવો ભાગ લાગ્યા એક પડી બીજી અવસ્થા
 કેરી કેરી રીતે આગી ચર્મ બહારોમાં અવસ્થા અને મરના કેરી
 રીતે આગ્યા અને તેની જગ્યાએ પાડી અવસ્થા અને નિવરણુ કેરી
 રીતે વાદ થરા નજીકના અને વરના તીર્થમાં જગરો અને લાખો
 મારગોના સધે યાનાએ કેરી રીતે જતા અને એની સાથે મે શુ શુ
 કાઓ ૨ તા—એ જગ્યા દનિમાં ભારે જાણુસા જોવો છે

ત્યાગ શાનિ અને રિને જગરણી મે જાગ્યાથી જ આપણે
 તીથા જામા કરી છે અને ત્યા જવાનો તથા તેની પાછળ શક્તિ,
 મપત્તિ અને સમય અવવાનો આપણે ઉદ્દેશ પાડે છે

[દશગિ લા ૧ ૫ ૪૦૫ ૪૦૮]

[૪] જ્ઞાનસરથા—જ્ઞાનજાગરો

જ્યા માનવજન છે ત્યાં માનનો આ ૨ સદગ દેવો જ છે

અને દિદુમ્તાનમાં તો નાનની પ્રતિષ્ઠા દર્શાવે વળી ચાલી આવે છે. બ્રાહ્મણ અને શ્રમણ સમે. સ્ત્રી મગા-મધુનાની ધારાઓ માત્ર વિચારના નાનના પર ઉપર જ વહેતી ચાલી છે, અને વહે જાય છે. ભગવાન મનાસીસુ તપ એને બીજી માર્ગ જ નહિ, પણ જ્ઞાનની નિહી શોધ જ શોધ માટે એમને તન તોળુ. શતદિવસ ન ગળ્યા અને તેમની જે નિહી શોધ જાણુ શ-સાબજવા દર્શાવે. ચાલુસોની મેની તેમની સામે ભગવાની તે પ્રથમ જે જ જ્ઞાન અને એના ઉપર જ ભગવાનના પદનું મહાન છે.

જ્ઞાન અને તેના આધારોનો મહિમા

એ નાનો શુન અને આત્મનામ ધાણુ કયુ એમા ઉમેરે. પણ ધરો અને રપટનાવા પણ થતી ચાલી જેમ જેમ એ શુન અને આમમના માનમરોવરો કિનારે જિગાસુ તેમ વધારે અને વધારે આવતા ગયા તેમ તેમ એ જ્ઞાનનો મહિમા વધતો ચાલ્યો એ મહિમાની સાથે જ મે નાનો મૂર્ત રના એના મધુણ સામેનો પણ મહિમા વધતો ચાલે. સીમી રીતે જ્ઞાન સાચવવાના મ કાગ પુસ્તક પાનાં જ નહિ, પણ તેના મમમા આરણ તાપર તેમજ ચાલીતો પણ નાનના જોડેનો જ આરે થવા વાળો એનું જ નહિ પણ એ ચોથી પાનાના બધો તો મખવા મૂકા અત્રિ આધારના ઉપકરણો પણ બહુ જ સમરાવા વાળા નાન આપના અને મેળવરામા જેનું પુણ્ય કાર્ય, તેનું જ જ્ઞાનના રથૂળ ઉપ જોત આપના અને લેવામા પુણ્ય માર્ગ મનાના લાભુ.

નાનના દારોની સ્થાપના અને તેનો વિદ્યમા

એ બ્રાહ્મણ શાસ્ત્રસમૂહ અને લખાણનો રસો જતો મહિમા અને બીજી બ્રાહ્મણ સમ્રાજ્યોની નાન વિરતી દરીદ્રાઈઓ—આ જે દારણાને લીધે પદેવાની એવારની મોટી ચાલી આવતી જ્ઞાનસમ્યા આખી જ ફેરાર્ધ ગઈ અને મોટા મોટા બહારપમા દેખા દેવા નાગી.

દરેક મામ અને સંસ્થાના સધને એમ સામે જ કે અમારે ત્યા
ગ્રામજાગ દોવો જ લેઈએ. દરેક ત્યાગી સાધુ ખજૂ જ્ઞાનજગ ની
રક્ષા અને શક્તિમા જ ધર્મની રક્ષા માનવો થઈ ગયો પરિણામે આખા
દેશમા, એક ઉંડેથી બીજા છે. મુખી જૈન તાનસાધ્યા ભગવદે
વ્યવસ્થિત ધર્મ અર્થ ભગવદે પુનઃપ્રાપ્તી નિરાના આ પા પુનઃપ્રાપ્તી
ખજૂ વિવિધ વિષયોનું અને વિવિધ મોક્ષપાથોનું જ્ઞાન મધરાતું મધુ
સધના ભગવદે, સાધુના ભગવદે અંતે વ્યક્તિગત માનિષીના ખજૂ
ભગવદે—એમ ભગવાનના શાસનમા ભગવદે ભ. અને ભ. ૧૨ જ
ધર્મ મળ્યા. એની સાથે જ મોટો લખાવડો. જિનો મોટો લેખનમા
વિભાસ પામી અને અન્યાસીનમ ખજૂ ભગવદે વધારા ડાખવાની મળા
અની આવી ન હતી ત્યારે ખજૂ કાઈ એક નવો મધ મળાવો કે તમ
જ તેની મેકડે નકનો ધર્મ જતી અત દેશના બધ ખૂણે વિ નોમા
વધારા જતી આ રીતે જૈન સમ્રાટના તાનસાધ્યાની મળા અરિ
નિહિતપણે વહતી આવી છે જ્ઞાન તરખી છવતી જૈન ભક્તિને પશ્ચિમ
આજે ખજૂ એ ભગવદે એવા બધા છે અત એમા એવા બધુ વિવિધ
તેમ જ વધુ સારિ થ છે કે તેણે અભ્યાસ મળા માટે વિદ્યાને ખજૂ
ઓજ પડે છે પરદેશના અંતે આ દેશના કોઈમધ શોધકો અને
વિદ્યાને એ આ ભગવદેની પાળા વડો ગાત્યા છે અંતે એમાની વખત
તથા એનો ત્રાસીન રક્ષામધ લેઈ તેઓ ચમ્તિ થયા છે

આદ્યજ્ઞ અને જૈન ભગવદે વચ્ચે ફેર

આદ્યજ્ઞ મધરાવના અને જૈન સમ્રાટના ભગવદે વચ્ચે એક
જ છે અને તે એ કે આદ્યજ્ઞના ભગવદે અક્તિની માનિષીના દેશ છે,
ત્યારે જૈન ભગવદે બધુધા સધની માનિષીના જ દેશ છે અને
અવિત્ત વ્યક્તિની માનિષીના દેશ ત્યા પલ તેનો સુપોગ કરવા માટે
તે વ્યક્તિ માનિષ છે અંતે દુરુરોગ થનો દેશ ત્યા મોળાનો સધની
જ સત્તા આવીને બની રહ છે આદ્યજ્ઞે આસો મનિષીમા જ પુનઃપ્રાપ્તી

માથી જોમાસાનો બેજ ઉડાવવા અને પુસ્તકોની સારસબાજી લેવા તથા દિવસનું સરમ્વર્તીશયન નામનું પર્વ જોઈએ છે. જ્યારે જોનો કાર્તિક શુદ્ધ પચ્ચમીને જ્ઞાનપચ્ચમી કહી તે વખતે પુસ્તકો અને જડારોને પૂજે છે, અને એ નિમિત્તે જોમાસામાથી સજ્જનો જગાડ જડારોમાથી દૂર કરે છે. આ રીતે જૈન જ્ઞાનસરથા, જે એકવાર માત્ર મૌખિક હતી તે અનેક ફેરફાર પામતી પામતી, અને ઘટાડાવધારો અને અનેક વિવિધતા અનુભવતી અનુભવતી આજે મૂર્તરૂપે આપણી સામે છે.

[દશગ્રંથો ૭૫૦ ૧, પૃ. ૩૭૩-૩૭૫]

જૈન જડારોની અમાપદાયિક દષ્ટિ

મેકડો રીંછી ઠેર ઠેર સ્થાપન થયેના મોટા મોટા જૈન જ્ઞાન જડારોમા ફક્ત જૈન શાસ્ત્રોનું કે અધ્યાત્મશાસ્ત્રનું જ સમર્થ સંરક્ષણ નથી થયું. બલકે એની મારફત અનેક પ્રકારના લૌકિક શાસ્ત્રોનું અસાપદાયિક દષ્ટિએ સમ સંરક્ષણ પણ થયું છે. વૈક જ્યોતિષ, મંત્રનંત્ર સંગીત, સામુદ્રિકશાસ્ત્ર, ભાષાશાસ્ત્ર કાવ્ય નાટક, પુરાણો અનેકાર અને કથામયો તેમજ બધા દશનિના મહત્વના શાસ્ત્ર—આ બધાનું જૈન જ્ઞાનજડારોમા કેવળ સમ સંરક્ષણ જ નથી થયું. બલકે એના અધ્યયન અને અધ્યાપન દ્વારા કેટલાક વિવિધ વિદ્યાનાં એરી પ્રતિભામુખ નરી કૃતિઓની રચના કરી કે જે બીજો દુર્નલ છે અને મૌખિક કહી શકાય એરી છે. જૈન જ્ઞાનજડારોમાથી એવા મયો પણ ઉપનમ્થ થયા છે જે બૌદ્ધ વગેરે અન્ય પરપરાઓના છે અને આજે દુનિયાના બીજા મર્થ પણ ભાગમા મૂળ સ્વરૂપે હજી સુધી ઉપનમ્થ થયા નથી.

[દશગ્રંથો ૭૫૦ ૨, પૃ. ૫૧૮-૫૧૯]

પર્યુધણ અને મવત્મરી

જૈન તદેવારોનો ઉદેશ

જૈન તદેવારો સૌથી લુપ્ત પડે છે અને તે જુદાઈ એ છે કે જૈનોનો એક પગ નાનો કે માટો તદેવાર એવો નથી કે જે અર્થ અને કામની ભાવનામાંથી અગર તા બધા લાભ અને રિઝમની ભાવનામાંથી ઉપન થશે હોય અગર તે તેમાં પાછાથી સેગમેન થોવી એવી ભાવનાનું સામ્યથી સમજન કરવામાં આવતું હોય. નિમિત્ત તરીકે કદાચ કોઈ પણ પ્રયાસનું હોય અગર બીજું કોઈ હોય પણ એ નિમિત્ત આનંદ પર કે તદેવારના ઉદેશ માત્ર જ્ઞાન અને ચારિત્રની વૃદ્ધિ તેમ જ પુટિ જવાનો જ મખવામાં આવેલો છે એક દિવસના કે એકથી વધારે દિવસના લાભ એ બન્ને તદેવારો પાછા જૈન પર પરામાં માત્ર એ એ જ ઉદેશ રાખવામાં આવ્યો છે

પર્યુધણ પર્વ સ્વયં અષ્ટાદશી

લાભ તદેવારોમાં ખામ છે આઈઓ આવે છે તેમાં પણ પર્યુધણની આઈ એ સૌથી વેક ગણાય છે તેનું મુખ્ય કારણ તેમાં સાંસ્કૃતિક પર્વ આવે છે એ છે આ આડે દિવસ નોકા જેમ બને તેમ ધધોધાપો ઓઠે કરવાનો ત્યાગ તપ વધારવાનો જ્ઞાન, ઉરના આદિ સંયુક્તો પોષવાનો અને ઔદ્યોગિક, સાંસ્કૃતિક કાર્યો થાય એવા જ કાર્યો કરવાનો પ્રયત્ન કરે છે જ્યાં દેવો ત્યાં જૈન પર પરામાં એક

ધાર્મિક વાતાવરણ, અથા. મદિનાના વાદળોની પેઠે ઘેરાઈ આવે છે આરા વાનારણ્યને લીધે અત્યારે પણ આ પર્વના દિવસોમા નીચેની બામનો સર્વત્ર નજરે પડે છે (૧) ધમાય ઝોઝી કરીને બને તેટલી નિવૃત્તિ અને ફરસ મેળવવાનો પ્રયત્ન (૨) ખાનપાન અને બીજા ટટનાકે ભોગો ઉપર ઝોઝોરતો અકુશ (૩) શાસ્ત્રવણ અને આત્મચિંતનનું વલણ (૪) તપસી અને ત્યાગીઓની તેમ જ સાધર્મિકોની ચોચ પ્રતિપત્તિ-ભક્તિ (૫) હવો અભયવાન આપવાનો પ્રયત્ન (૬) વેગેર નિતારી સકુ માથે સાચી મૈત્રી માધરાની ભાવના

શ્વેતાબરના બનો ફિગ ઇઓમા એ અઠરાડિયુ પશુસણ તરીકે જ જાણીતું છે આ સામાન્ય રીતે બનેમા એ અઠરાડિયુ એઆથે જ શરૂ થાય છે આ પડુ પગ થાય છે પગ દિગબર સપ્રવાયમા આહો બ ને દશ િઓ ખાનવામા આવે છે અને પશુસણને બદલે એને ંશનક્ષણી કહેવામા આવે છે તથા એનો સમય પણ શ્વેતામર પરપગ કરતા બુદ્ધે કે શ્વેતામરાના પશુમણ પૂર્ણ થયા કે બીજા દિવસથી જ દિગબરની દશનક્ષણી શરૂ થાય છે

[દશમિ ૦ ભા. ૧, પા. ૩૩૫-૩૩૭]

આ અઠરાડિયામા આપણે ભગવાન મદાનીની પુણ્યધ્યા સાબળવા અને તેના મર્મ ઉપર વિચાર કરવા પૂરો અસકાશ મેળવી શકીએ ભગવાને પોતાની કોર માધના દ્વારા જે સચો અનુભવમા હતા અને તેમણે પોતે જ જે સર્વો સમનીન સામાજિક પરિસ્થિતિ સુધારવા અમનમા મૂક્યા હતા આ લોકો એ પ્રમાણે ઇન બડે એ હેતુથી જે સર્વો સમર્થ પ્રચાર કર્યો હતો તે સર્વો સક્ષેપમા ત્રણ છે

(૧) બીજાના દુખો પોતાના દુખ જેવી જનન્યસદાર ધાર્મિક, જેથી ઇનમા સુખલીના અને વિભવાના દિસ તરવો પ્રવેશ ન પામે (૨) પોતાની સુખસગવડો, સમાજના દિત અર્થે, પૂર્ણ ભોગ આપવો, જેથી પરિવ્રજ બધન મટી લોકોપકારમાં પશ્ચિમે (૩) મનત

જાગૃતિ અને જીવનનું અનુભવિગીભવ ક'ના ડેનું જાણી જાનના કે નજાણાને કારણે નરસ પામના રેવાની સખી કરી સમાપ્ત અને એ અધુરુષ પદ્ધતિ જોઈ ન આવે

[અભિ. જા. ૧ પૃ. ૪૮૩ ૪૮૪]

મવત્સરી મહત્ત્વ

માત્ર મહિ. ૧૪ એ મ. ૧૧ છે જીવન કેમ જીવે પદ્ધતિ કે ના જે જીવે કે એવી જ ના મન્ય છે એ જ મવત્સરીનું ને

કેઈ જાણુ નિમિત્ત અમી દાનિ અનુભવી દોર અમલક કે સમલક, આદ્ય કે સપામ અથવા કાવચી દાવ અનુ રાજિયને અનિ ન થયા દાન જી આનંદિક અમલકનું આવી મળી દોષ તા એને એકમ ૪ અ. મુખ્ય કારણ ન છે કે તે અનિ પાનાની જીવ પ્રાણિના રોક દાનુ આગળની અવસાન દો એ જ તરિક અવસાનનો જીવ એ જ ૧૦ કે ૧૦) કાકકા કેરી કેરી રીત દોરી જોની સમે ન હી કે મહી જા કરી ૧૧ જીવનું જીવે કેમ માનુષ આયા દિવરી નમજને પાનાની અવસાન ૧૧ આરે ના ન અસ નન મેગી નાનામ નાની દોર તાવ પા જીવી મારી સામ છે એ તેને ને મરી સમ્ય નથી રવાની મન અવ પાનાની જીવ એ આપુમન સમતા અ. રિંમી જનાવ ૭ જીવિ અને રિંમી માનને બીજા સાથે સમયા કેમ નસા કમ કેગવસા એવી મુખ પાક છે એ રીતે આનંદિક અવસાન ન માનવી તના. અનિ થયા કેઈ છે આપુ અવસાન નાવ ત્યાં કે કમ મા જીવ જીવે છે એમ નથી જીવ તાની કે મહી ઉત્તન અ. કોઈ જીવ પોષા એ સમાના માનવી માટે સમાનાની દિગો આસપાસ કેમ કે તે દારા એ મુખ્ય પોનાની ખામીઓ નિસારતા નિસારતા વિનં મહે છે અ. જોના વિનં જીવી ક છે આ જ સાવસદિક નાંધા મ જાની અનિજત જાણુ મ. પાનુ અ ન જ સામુદાયિક

નિમારનાં છ અને છ બાણ છુ ત્યાં લગી સામુદાયિક દૃષ્ટિએ આંતરિક અવનોકનનું મહત્ત્વ જોડતું આ પર્વને અપાયું છે તેનું બીજા કોઈ પર્વને બીજા કોઈ વગેરે આપ્યું નથી. તેથી સમજાય છે કે સામુદાયિક દૃષ્ટિએ આંતરિક અવનોકનપૂર્વક પોતપોતાની જૂન કબૂતરી અને જેના પ્રયે જૂન સંવાઈ દેતી તેની આત્મા દિનથી માફી માગતી અને સામાને માફી આપતી એ સામાજિક સ્વાસ્થ્ય માટે પણ જોડતું અગત્યનું છે.

આને લીધે જ જૈન પરપરામાં પ્રથા પડી છે કે દરેક ગામ નગર અને શહેરનો મધ અદરોઅદર ખમે ખમાવે એટલું જ નહિ પણ બીજા સ્થાનના સઘો સાથે પણ તે આવે જ વ્યવહાર કરે સઘોમાં માન ગૃહઓ નથી આવના ત્યાગીઓ પણ આવે છે પુરો જ નહિ સ્ત્રીઓ પણ આવે છે સઘ એટલે માત્ર એક દિગ્ધા એક ગાંધ, એક આચાર્ય કે એક ઉપાચારના જ અગુગામીઓ નહિ પણ જૈન પરપરાને અનુસરનાર દરેક જૈન વગી જોતો જૈન પરપરાના ગા સાથે જ જીવતું પડે છે એવું કાંઈ નથી તેઓને બીજાઓ સાથે પણ એવું જ કામ પડે છે, અને જૂન થાય તો તે જેમ અદરોઅદર થાય તેમ બીજાઓના સબધમાં પણ થાય છે જ એવે ખરી રીતે જૂન-ગીમગ અને ખમવા ખમાવવાની પ્રથાનું ગદ્ય એ કાંઈ માત્ર જૈન પ પગમાં જ પડ્યું થતું નથી પણ ખરી રીતે એ ગદ્ય સમાજવ્યાપી ક્ષમ હામાં છે તે એવે મુઠ્ઠી કે આડી પ્રથાને અનુસરનાર જૈન સુન્ધ અનિમુક્ત અને અગત્ય જેવા જીવમગી પણ ખમાવે છે તેના પ્રયે પોતે કાંઈ સત્તાન અજ્ઞાનપણે જૂન ગી દેતો તો માફી માગે છે.

ખરી રીતે આ પ્રથા પાળની દૃષ્ટિ તો બીજી છે અને તે એ કે જે માણસ સુન્ધ અતિમુક્ત જીવ પ્રત્યે પણ ધમગ થતા જોડતો તેનાર દોષ તો તેણે સૌથી પહેલાં જેની સાથે પોતાનું અતઃ દાન જેની સાથે પ્રકાશ જીવી થઈ હોય પરમ્પર વાગળી દુબાઈ હોય તેની સાથે દામાં વઈ-ઈ દિલ એખખા કે ના.

